

**HAÇLILAR VE DOĞU HRİSTİYANLIĞI**  
**- XI-XIII. YÜZYILLAR -**

Sayime DURMAZ

144243

Hacettepe Üniversitesi  
Sosyal Bilimler Enstitüsü

144243

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin  
Tarih Anabilim Dalı için öngördüğü  
**DOKTORA TEZİ**  
olarak hazırlanmıştır.

Ankara  
Temmuz, 2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....  
Prof. Dr. Yavuz ERCAN

Üye .....  
Prof. Dr. A. Yaşar OCAK (Danışman)

Üye .....  
Prof. Dr. Bahâeddin YEDİYILDIZ

Üye .....  
Doç. Dr. Gümeç KARAMUK

Üye .....  
Yrd. Doç. Dr. Hulusi LEKESİZ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

8.9.2004

Prof. Dr. Nuran ÖZLER  
Enstitü Müdürü

## TEŞEKKÜR

Başta beni bu konuda çalışmaya teşvik eden ve tezin hazırlanması sırasında desteğini esirgemeyen ve her zaman değerli fikirlerinden yararlandığım kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'a teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin oluşum sürecindeki katkıları ve bölüm başkanlığı esnasında sağladığı ideal çalışma ortamı için kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız'a gönülden minnettarım. İhtiyaç duyduğum her an desteğini benden esirgemeyen ve tezimin oluşum safhasındaki fikrî katkılarının yanısıra, özellikle Latince metinlerin tashihiindeki yardımlarından dolayı kıymetli hocam sayın Doç. Dr. Gümeç Karamuk'a çok teşekkür ederim.

Ayrıca, doktora öğrenimim süresince sağladıkları entellektüel katkı için bölüm başkanımız sayın Prof. Dr. Mehmet Öz'ün şahsında Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümündeki tüm hocalarıma ve asistan arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. Son olarak, öğrenim hayatım süresince maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen sevgili anne ve babama gönülden teşekkürlerimi sunarım.

## ÖZET

Clermont Konsili'nde ortaya çıkan ve ertesi sene uygulamaya konulan Haçlı hareketi, papa II. Urbanus'un şahsî eylemidir. Ancak XI. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da gözlenen dini, ekonomik ve siyasi gelişmeler de bu oluşuma katkı sağlamıştır. Haçlı Seferlerini başlatan unsurlardan biri de, hiç şüphesiz Papa II. Urbanus'un Doğu Hristiyanlarına yardım etme arzusu idi. O, Batı'nın tüm ilgisini Doğu'yu kurtarmaya yönlendirmeyi amaçlıyordu. Bunu başarabildiği takdirde minnet duyguları ile dolan Doğu'nun geçmişte yaşanan nahoş olayları unutup kendisine kucak açacağını, dolayısıyla kendi liderliğini sorunsuzca kabul edeceğini umut ediyordu.

Haçlı Seferi Bizans İmparatorluğu için sadece beklenmedik bir olay değil, aynı zamanda arzu edilmez bir sonuçtu. Aleksios Batı'ya acilen ücretli asker gönderilmesi için başvurmuştu. İmparatorun amacı Kutsal Toprakları kurtarmaktan ziyade kendi devletini kurtarmaktı. Zira dört yüz yıldan beri elinden çıkmış olan Kutsal Topraklar mevzuu onun için ikinci derece öneme haizdi.

Haçlı Devletlerinde Doğu Hristiyanları nüfus açısından sayıca en önemli ikinci grubu teşkil etmekle birlikte, azınlık muamelesi görmekteydiler. Bir başka deyişle, çeşitli ayrımcı uygulamalara maruz kalıyorlardı. Onların hukuki, ekonomik ve sosyal konumları Suriye ve Filistin'e yerleşen Avrupalılarca tayin edilmekteydi. Bazı günümüz tarihçilerinin Haçlıların yerli Hristiyanlara ve Hristiyan olmayanlara karşı olan politikalarının farklılıklarını ortaya koyma gayretlerine rağmen, pratikte bunun olmadığı anlaşılmaktadır.

Siyasi oluşumların yanı sıra Haçlılar, fethettikleri topraklarda Latin Kilisesi de kurdular. Bölgedeki Ortodoks din adamlarının yerlerine Latinler getirildi ve Bizans din adamları yetki bakımından Latin piskoposlardan daha aşağı seviyeye indirildi. Genel manada Franklar çok az esneklik gösterdiler. Latin Kilise hiyerarşisini oluşturdular ve diğer Hristiyan mezhepleri de buna uygun hale getirdiler. Onların Latin olmayanlara karşı muameleleri o kadar müsamahasız olmuştur ki,

fetihten üç nesil sonra Doğu Hristiyanları Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubi ile işbirliği yolunu tutmuştur. En azından Müslüman egemenliği altında Doğu Hristiyanları otonomilerine kavuşabilirdi.

Batı Hristiyanları açısından Haçlı Seferlerinin en büyük felâketi Bizans'ı anlayamamaktı. Bu nedendir ki her iki taraf da iyi ilişkiler geliştirmek adına fazla çaba sarfetmediler. Haçlıların Bizans topraklarını fethedip oralara yerleşme kararları Outremer'in çıkarları açısından felâketle sonuçlanmıştır. Ayrıca, Batılılar ile Bizanslılar arasındaki düşmanca duygular her Haçlı Seferinden sonra daha da artmış ve Latin-Grek ayrışması giderek daha da keskinleşmiştir. Nihayet bu durum 1204 yılında Konstantinopolis'in Haçlılarca alınması ile zirveye ulaşmıştır.

Ermenilere gelince, XI. yüzyıl öncesinde Franklarla Ermeniler arasında dostça ilişkiler mevcuttu. Onlar Bizans politikası ve Türk baskısı nedeniyle anayurtlarını terk ederek XI. yüzyıl ortalarında bölgeye göç etmişlerdi. Ermeniler Edessa (Urfa) Kontluğu ve Antiocheia (Antakya) Prinkepsliğinde nüfusun önemli bir çoğunluğunu oluşturmaktaydılar. Hristiyan olarak Türklerin düşmanı, Latin yönetiminin ise doğal destekçileri konumundaydılar. Buna ilaveten, onları diğer Doğulu mezhep mensuplarından daha farklı olarak Franklara yakınlaştıran faktörler vardı: daima hafızalarında hem Türk hem de Müslüman idaresinden kurtulup bağımsız yaşama düşüncesi mevcuttu ve savaştı kişilerdi. Onların Latin yöneticilerine olan sadakatini açıkça gözler önüne seren çok sayıda delil olduğu kadar, karşıt durumu ortaya koyan deliller de mevcuttur.

Sonuç olarak, Haçlı Seferlerinin Müslümanlara verdiği zarar, Doğu Hristiyanlarının bu seferler yüzünden gördüğü zararla kıyaslanırsa azdır. Papa II. Urbanus Haçlıları Doğu Hristiyanlarına yardım etmeleri ve onları kurtarmaları için göndermişti. Bu garip bir kurtuluş oldu; çünkü eser tamamlandığında Doğu Hristiyanlık dünyası bütünüyle Müslümanların yönetimine girdi ve bizzat Haçlılar bu netice için ellerinden geleni yapmışlardı.

## SUMMARY

The movement aroused at the Council of Clermont, which in the ensuing year shaped itself into the form of a crusade, was the personal work of Urban II; but favourable conditions in the European life of the second half of the eleventh century, not only from a religious, but also from a political and economic point of view impacted also this movement. Amongst the motives that induced pope Urban II to launch Europe into this great adventure, the Crusades, one of the strongest was his burning desire to help the Christians of the East. Urban thought that in the interest of the whole Christendom the West should come to rescue the East; and he hoped that if the East were rescued its gratitude would put an end to all the past ill-feeling, and that the Pope would thus be accepted without demur as the leader of Christendom.

The news of this decision came to Alexius as a sudden and disconcerting surprise; disconcerting because he neither expected nor desired assistance in the form of a crusade. When Alexius called mercenaries from the West, he called them for the protection of Constantinople, that is to say his own state; and the idea of the kingdom of the Holy Land, which had not belonged to the Empire for more than four centuries, had for him a secondary significance.

Although the Eastern Christians formed the overwhelming numerical majority in the Crusader States, they were treated as “minorities”, in other words they were subjected to a certain exclusions, discriminations and the other differential treatment. Their legal, economic and social positions was determined by the European conquerers who settled in Syria and Palestine. Despite the efforts of some modern historians to distinguish different policies followed by the crusaders respecting natives who were Christians and those who were not, in law – as distinguished from practice- no such difference existed.

Alongside the political organization of states, the Latin Church was established in the territories conquered by the Crusaders. Byzantine bishops were replaced by Latins, and lower Byzantine clergy subordinated to the jurisdiction of

Latin prelates. On the whole the Franks displayed little flexibility; they formed a Latin ecclesiastical hierarchy and appropriated churches from other Christian sects. Their treatment of the "non-Latins" became so intolerable that after three generations the Eastern Christians allied themselves with the Nureddin Mahmud and Selahaddin Eyyubi. Under the Muslims the Eastern Christians could at least expect a measure of autonomy.

The real disaster of the crusades was inability of Western Christendom to comprehend Byzantium. So long as Byzantium and the West had little to do with each other their relations were friendly. The determination of the Crusaders to conquer and colonize the lands of Byzantium was disastrous for the interest of Outremer. Furthermore, the crusades built a decisive barrier between the westerners and the Byzantines. Hostility between Latins and Greeks grew sharper from crusade to crusade, and culminated in the Fourth Crusade and the sack of Constantinople by the crusaders in 1204.

As far as the Armenians are concerned, before the middle of the twelfth century, relations between Franks and Armenians were friendly. They had immigrated from their own country during the middle of the eleventh century as a result of both Byzantine policy and of the advance of the Seljuk Turks. The Armenians appear to have been the most numerous and influential part of the population in the County of Edessa and in parts of Principality of Antioch. As Christians and enemies of the Turk they were natural supporters of Latin rule. In addition there were two other factors which brought them closer to the Franks any other Levantine Christians: they had within living memory been free not only Turkish but also Muslim rule, and they were warlike people. On many occasions Armenians gave conspicuous evidence of loyalty and a high regard for their Latin rulers. Yet, there is also evidence to the contrary.

In conclusion, the harm done by the Crusades to Islam was small in comparison with that done by them to Eastern Christendom. Pope Urban II had bidden the crusaders go forth that the Christians of the East might be helped and rescued. It was

a strange rescue; for when the work was over, Eastern Christendom lay under Muslim domination and the Crusaders themselves had done all they could do to prevent its recovery.





## İÇİNDEKİLER

<b>TEŞEKKÜR.....</b>	<b>i</b>
<b>ÖZET.....</b>	<b>ii</b>
<b>SUMMARY.....</b>	<b>v</b>
<b>İÇİNDEKİLER.....</b>	<b>vii</b>
<b>ÖNSÖZ.....</b>	<b>x</b>
<b>KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....</b>	<b>xi</b>
<b>GİRİŞ: HAÇLI SEFERLERİ BAŞLARKEN YAKINDOĞU.....</b>	<b>1</b>
I. PAPA II.URBANUS VE CLERMONT KONSİLİ.....	3
II. HAÇLI SEFERLERİ DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU.....	15
III.XI.YÜZYILDA YAKINDOĞU'DA MÜSLÜMAN DEVLETLERİ.....	22
IV. HAÇLI SEFERLERİNİN ARİFESİNDE BİZANS.....	25
<b>BİRİNCİ BÖLÜM : DOĞU HRİSTİYANLIĞI TARİHİNE BAKIŞ.....</b>	<b>29</b>
I. HAÇLI SEFERLERİNE KADAR DOĞU HRİSTİYANLIĞI.....	29
II. KRİSTOLOJİK TARTIŞMALAR VE EKÜMENİK KONSİLLER.....	33
III. DOĞU-BATI ÇEKİŞMESİ VE ŞİZMA.....	49
1) Şizma ve Heresy nedir?.....	49
2) Bölünmenin Nedenleri.....	50
3) Yabancılaşmadan Şizma'ya Gidiş: 858-1204.....	61
<b>İKİNCİ BÖLÜM : HAÇLI SEFERLERİ VE BİZANS.....</b>	<b>68</b>
I. HAÇLI-BİZANS MÜNASEBETLERİ.....	68
1) Aleksios Komnenos ve Haçlılar.....	68

2) Antiocheia (Antakya) Meselesi.....	79
3) II.Ioannes Komnenos ve Haçlılar.....	87
4) Manuel Komnenos ve Haçlılar.....	90
<b>II. DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ VE BİZANS'IN ÇÖKÜŞÜ.....</b>	<b>109</b>
<b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : HAÇLILAR VE OUTREMER HALKI .....</b>	<b>120</b>
<b>I. OUTREMER TARİHİNE BAKIŞ.....</b>	<b>120</b>
<b>II. FRANK DEVLETLERİNDE DOĞU HRİSTİYANLARI.....</b>	<b>137</b>
1) Süryaniler.....	147
A)Yakubiler.....	147
B) Nasturiler.....	153
1) Maruniler.....	154
2) Kıptiler (Koptlar).....	157
3) Ortodokslar.....	158
4) Gürcüler.....	165
<b>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : HAÇLILAR VE ERMENİLER.....</b>	<b>167</b>
<b>I. HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİ ERMENİLER.....</b>	<b>167</b>
<b>II. HAÇLI SEFERLERİ VE ERMENİLER.....</b>	<b>171</b>
<b>III. FRANK DEVLETLERİNDE ERMENİLER.....</b>	<b>183</b>
<b>SONUÇ.....</b>	<b>187</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>192</b>
<b>EKLER.....</b>	<b>207</b>

## ÖNSÖZ

Papa II.Urbanus'un 1095'de Clermont Konsili'nde yaptığı çağrı neticesinde başlayan Haçlı hareketi, Hristiyan Batı ile Müslüman Doğu'nun tarihteki en uzun süreli çatışmasıdır. Türkiye tarihini çok yakından ilgilendiren bu olaya maalesef burada gereken önemin verildiğini söyleyemeyiz. Oysa Batı dünyası Türklerin aksine Haçlı Seferleri hakkında geçmişi XVIII. yüzyıla dayanan kaynak yayınları ve araştırmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda bu büyük hareketin dinî, siyasî, ekonomik, askeri ve sosyal boyutları tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Haçlı Seferleri yalnız ana hedef kitle olarak bilinen Müslümanları değil, Doğulu Hristiyanları da önemli ölçüde kıyımâ tâbi tutmuştur. Oysa Papa II. Urbanus Haçlılar'ı onlara yardım etmeleri ve Müslümanların elinden kurtarmaları için davet etmişti. Ancak Doğu Hristiyanları hem bölgede yerleşen Frankların yönetiminde, hem de onların bölgeden ayrılmalarından sonra ummadıkları olumsuz şartlarla karşı karşıya kalmışlardı. Şüphesiz olayların bu şekilde gelişmesine yol açan, kökeni kristolojik mücadeleler dönemine kadar uzanan çeşitli nedenler mevcuttur. Bundan dolayı çalışmamızda Haçlılarla Doğu Hristiyanlarının münasebetleri tarihsel arka plan da göze alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Haçlı hareketini Doğu'nun, Batılılar gibi algılamadığı aşikârdır. Bu durum tarafların bölgede istenilen düzeyde işbirliği gerçekleştirememesine ve dolayısıyla hareketin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Haçlı hareketinden bu kadar derinden etkilenmelerine rağmen, başlı başına Haçlılarla Doğu Hristiyanlarının münasebetlerini inceleyen çok fazla çalışma mevcut değildir. Ülkemizde tümüyle bu konuyu ele alan çalışma olmamakla birlikte, Haçlı Seferlerini genel hatlarıyla ele alan çalışmalarda bu konuya kısaca değinilmiştir. Bu eksikliğin bir ölçüde de olsa giderilmesine katkı sağlamak amacıyla böyle bir çalışmaya gereksinim duyulmuştur.

Çalışmamızın giriş kısmında Haçlı Seferleri düşüncesinin doğuşu ve bu hareketin oluşmasına neden olan amiller ele alınmıştır. Birinci bölümde ise Doğu

Hristiyanlığı tarihi genel hatlarıyla ele alınarak, kristolojik m¼cadeleler devri ve kiliseler arasındaki kopuş ele alınmıştır. İkinci bölümde Haçlı–Bizans M¼nasebetleri incelenerek, tarihsel s¼reç ve değişen şartlar ışığında ilişkilerdeki değişim vurgulanmıştır. Üçüncü bölümde Haçlıların Yakındoğu’da kurdukları devletler ve bu devletlerin yönetiminde Doğu Hristiyanlarının demografik, dinî ve sosyo-ekonomik durumları ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölümde Haçlı-Ermeni m¼nasebetleri incelenerek, Ermenilerin harekâtın gidişatında oynadığı rol ve seferlerin onlar üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.



## KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

### I. HAÇLI SEFERLERİNİN ANA KAYNAKLARI

#### 1) Bizans Kaynakları

Haçlı Seferleri hakkında birinci derecede öneme haiz Grekçe kaynak **Anna Komnena**'nın *Alexias* adlı eseridir. Bu eser İmparator Alexios Komnenos'un kızı Anna'nın yazdığı bir hayat hikâyesidir. Anna Komnena (ölm.1153?) bu eseri babasının ölümünden (1118) sonra giriştiği taht mücadelesinden başarısızlıkla çıkınca kapandığı manastırda, olayların üzerinden kırk yıla yakın bir süre geçtikten sonra, ihtiyar bir kadinken yazmıştır. Bu nedenle eserde özellikle bazı tutarsızlıklar ve kronolojik hatalar mevcuttur. Anna Komnena, tabiatıyla eserini tarafsızlık ilkesine özen göstererek yazmamıştır. Tek amacı, babasının erdemlerini gelecek yüzyıllara taşımak olduğundan, onu aşırı övgüyle anmıştır. Anna eserinde Keltler, Franklar diye andığı Haçlıları ve genellikle Katolik Batılıları, belki hak ettiklerinden de fazla yermektedir. Rum-Ortodoks olmayan Doğulu Hristiyanlara, özellikle Ermenilere karşı, soğuk ve küçümseyicidir. Anna Komnena, Haçlıların hareketlerini, devlet için ciddi bir tehlike, babası açısından da sıkıntı kaynağı olarak değerlendirir. Çalışmamızda Komnena'dan Haçlı Hareketine çağdaş bir Bizans hanedan mensubunun aktarımıyla Bizans vatandaşının bakış açısını ortaya koymak amacıyla oldukça faydalandık. Ayrıca genel olarak Haçlı-Bizans ilişkisinin başlangıç aşamasındaki gelişmeler ve özellikle Aleksios Komnenos ile Bohemond'un ilişkileri ve Antiocheia (Antakya) meselesi konusunda da onun eseri yararlı olmuştur.

Anna'nın izleyicisi, İmparator Manuel Komnenos'un sekreteri (*basilikos grammatikos*) ve 1118-1176 yıllarını yazan **Ioannes Kinnamos**'un *Historia*'sı<sup>1</sup> imparator II. Ioannes Komnenos'un saltanatı ile Manuel Komnenos devrinin büyük

<sup>1</sup> Bonn Corpus'u içinde A. Meineke tarafından Grekçe metin ve Latince tercüme ile birlikte neşredilen (CSHB, XXV, Bonn 1836) ve RHC, grec.,I'de yer alan eser Fransızca'ya J. Rosenblum, Jean Kinnamos Chronique, Nice 1972 başlığıyla çevrilmiştir. Kinnamos ve eseri hakkında bk. Chalandon (1912:XLX-XXII); Ostrogorsky (1995:326); Demirkent, Kinnamos terc.Giriş.

bir kısmını hikâye etmektedir. Ancak ağırlık Manuel Komnenos devrine verilmiştir. İmparator II. Ioannes'in devri özet halinde ele alınmış olup yirmidokuz sayfadan oluşan Birinci Kitap'ta bitirilmiştir. Eserinde kullandığı dilden ve olayları ele alış tarzından, onun niyetinin, hizmetinde bulunduğu ve büyük hayranlık duyduğu İmparator Manuel'in hayatını yazmak olduğu bellidir. Kinnamos eserinde Latinler'e, papalara, Bizans "basileus" larının yasal haklarını gasp etmiş saydığı Alman imparatorlarına açık bir düşmanlık sergilemektedir. Diğer taraftan, Manuel'in her hareketini abartırken, hatalarını görmezlikten gelir. Buna rağmen Kinnamos, Manuel Komnenos dönemi Haçlı-Bizans ilişkileri açısından oldukça önemlidir. Eserde Kinnamos, sadece Manuel'in dostu olanlar tenkit veya aşağılamasından uzak tutar, onun dışında Doğudaki Haçlılar için kullandığı ifadelerde hoşnutsuzluğunu dile getirir. Sadece Kudüs kralı III. Baudouin ile Manuel'in kayınpederi Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers hakkında kötü ifade kullanmaktan kaçınır. İkinci Haçlı Seferi'ni daha ziyade Haçlıların Bizans ile ilişkileri yönünden ele alan Kinnamos, bu sefer esnasında Suriye ve Filistin'de yaşanan olaylara hiç değinmez. Biz, İkinci Haçlı Seferi dönemi olayları ve Haçlı-Bizans ilişkileri konusunda Kinnamos'tan faydalandık. Kısaca Bonn Neşri olarak adlandırdığımız *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* serisi içinde A. Meineke tarafından Grekçe metin Latince tercüme şeklinde yayımlanan Ioannes Kinnamos'un *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*'unu esas alarak yapılan İngilizce çevirisinden (C.M. Brand, *Deeds of John and Manuel Comnenus by John Kinnamos*, New York, 1976) dilimize Işın Demirkent'in, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Ankara:TTK, 2001) çevirisini kullanırken Bonn neşrinin sayfalarını da belirttik.

Diğer bir önemli Bizans kaynağımız Angelos hanedanının hüküm sürdüğü dönemde (1185-1204) Bizans sarayında önemli mevkilere gelen Niketas Khoniates (ölm.1213)'in XIII. yüzyıl başlarında yazmış olduğu *Historia*<sup>1</sup> adlı eseridir. Immanuel Bekker'in *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* serisinde çıkan *Nicetae Choniatae Historia* (Bonn 1835) adlı kitaptan Fikret Işıltan'ın *Historia (Ioannes ve*

<sup>1</sup> Bonn Corpus'u içinde I. Bekker tarafından Grekçe metin ve Lâtince tercüme ile birlikte neşredilen (CSHB, XXII, Bonn 1835), RHC, grec., I'de yer alan ve tenkitli neşri I.A. Van Dieten (*Nicetae Choniatae Historia*, Berlin 1975) tarafından yapılan eserin Işıltan tercümesini kullanırken, CSHB'deki sayfa numaralarını da verdik. Niketas Khoniates ve eseri hakkında bkz. Işıltan terc. Giriş, Ostrogorsky (1995:326)

*Manuel Komnenos Devirleri*), (Ankara:TTK, 1995) çevirisini kullandığımız eser, konumuz açısından önemli kaynaklar arasındadır. 1118-1206 yılları arasındaki Bizans tarihini konu alan Niketas *Historia*'sında, İkinci Haçlı Seferi sırasında İmparator Manuel Komnenos'un Haçlılar ile olan ilişkilerini ve onlardan duyduğu kaygıları ve aldığı tedbirleri ele almaktadır. Özellikle İkinci Haçlı Seferi esnasında Bizans sınırlarına varan Alman kralı III. Konrad ve Fransa kralı VII. Louis ile Manuel Komnenos arasındaki ilişkilerin gidişatı ve bunun genel Bizans-Haçlı ilişkilerine yansımaları konusunda Khoniates'ten oldukça faydalandığımızı belirtelim.

## 2) Latin Kaynakları

Birinci Haçlı Seferinin önde gelen eserlerinden birisi **Fulcherius Carnotensis**'in *Gesta Francorum Jerusalem Peregrinantium* adlı vekayinâmesidir. Papa II.Urbanus'un 1095 yılındaki Haçlı Seferini ilan ederek başlattığı Clermont konsiline katılmış olan müellif, vekayinâmesini, 1101,1106 ve 1124-1127 yıllarında olmak üzere, üç ayrı devrede kaleme alıp tamamlamıştır. Fulcherius, Etienne de Blois ve Normandiyalı duk Robert'in maiyetinde ilk Haçlı Seferine katılmış, bir süre sonra 1097 yılı sonlarında Baudouin'in *kaplan*'ı olmuş ve bundan sonra hep onun maiyetinde kalmıştır. Fulcherius Carnotensis Latin kronistleri arasında en aydını ve en güvene lâyık olanı idi. Baudouin'e olan bütün sadakatine rağmen, görüşlerinde dikkati çekecek kadar objektiftir. Kroniğinin üçüncü bölümünde Bizanslılara karşı bir tür antipati belirlemektedir. Doğu Hristiyanlarına karşı genel olarak tutumu dürüst ve dostçadır. Eseri kendinden sonraki kronikçiler tarafından da sıkça kullanılmıştır. Bunlar arasında Malmesbury'li William, Richard de Poitiers ve Sicard de Cremona<sup>1</sup> sayılabilir.

Fulcherius eserinde Haçlılar'ın Antakya'yı işgalini, Tancred-Rıdvan mücadelesini ve Baudouin de Boulogne'nin Godefroi'nın ölümü üzerine Edessa'dan (Urfa) Jerusalem'e (Kudüs) gelişinden bahsetmektedir. Bu eser, Birinci Haçlı Seferi

<sup>1</sup> Sicard de Cremona'nın vekayinâmesi günümüze kadar intikal etmemiştir.

esnasında meydana gelen gelişmeler ve Latinlerin Yakındoğu'daki durumları ile ilgili kayıtları nedeniyle konumuz açısından önemlidir. Çalışmamızda, A. C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants* (Princeton 1921) ve *Medieval Sourcebook: Fulcher of Chartres History of Expedition to Jerusalem*; Bongars, *Gesta Dei Per Francos I*, Olivers J. Thatcher-Edgar Holmes McNeal (Ed), *A Source Book for Medieval History* (New York, 1905) adlı eserde yer alan İngilizce çevirisinden faydalandık.

**Albertus Aquensis'in** *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae* adlı eseri Birinci Haçlı Seferinin önemli kaynaklarından biridir. Eser 1130 civarında yazılmıştır. Müellif Doğu'ya hiç gitmemiştir. Başta Gibbon olmak üzere XIX. yüzyıl yazarları esere tümüyle itimat etmiştir. Ancak von Sybel'in ağır tenkidinden sonra eser büyük ölçüde itibar kaybetmiştir. Eser, efsanevî rivayetlerle göz şahitlerinin aktardıklarının kaynak gösterilmeksizin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Özellikle Pierre l'Ermite'nin Haçlı Seferi konusundaki tasvirleri ve Kudüs'ün alınmasından sonra Latin Kilisesinin kurulması konusundaki kayıtları konumuz açısından önemlidir. Çalışmamızda H. Hefele, *Albert von Aachen, Geschichte des ersten Kreuzzuges, I-II*, (Jena 1923) çevirisinden faydalandık.

Haçlı Seferiyle çağdaş tasvirler arasında en popüler olanı anonim *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum* adıyla bilinen eserdir. Bu eser, muhtemelen Bohemond'un maiyyetinde bulunan, daha sonra da Tankred ile birlikte Kudüs'e sefer eden bir kişinin yazdığı günlük hatıradır. 1099 yılındaki Askalan savaşıyla sona ermekte olup ilk defa 1100 veya 1101 yılında yayınlanmıştır. Günümüze intikal eden nüshaya sonradan birtakım ilâveler yapılmıştır.

Müellif sınırlı zekâsı çerçevesinde namuslu ve samimi bir askerdir. Fakat herşeye inanacak kadar saf, peşin hükümlü ve Bohemond'a derin hayranlık duyan birisidir. *Gesta*'nın çok yaygınlaşması bizzat Bohemond'un eseridir. Bohemond bu eseri kendisinin bir savunması addetmiş ve Kuzey Fransa'da bulunduğu 1106 yılında bunu bolca her yere satmıştır. *Gesta* birçok defa değiştirilerek yazılmıştır.



1109 yılında Guibertus Novigenti, buna şahsen topladığı haberleri katmış, Fulcherius'den bazı kısımları almış ve daha ahlâkî bir hava vermeye çalışmıştır. 1110 yılında Dol başpiskoposu Baldricus Delensis bunun edebî uslubunu düzeltmeye çalışmıştır.

Birinci Haçlı Seferi konusunda **Raimundus Aguiliers**'in *Historia Francorum qui ceperant Jerusalem*'in verdiği bilgiyle Anonim *Gesta*'nın bilgileri arasında önemli benzerlikler mevcuttur. İki eser arasındaki en belirgin benzerlik Haçlı yazmalarının ilk edisyonlarında görülmektedir. İki eser de başlangıçta birbirine yakındır, ancak Raimundus Aguiliers kont Raymond ve İmparator Aleksios'a olan kızgınlığını anlatır. Buna ilaveten Provençal ordusunun ve Piskopos Adhemar Le Puy'un Bizans topraklarına ulaşmasını anlatır. İmparator Aleksios'un sunduğu hediyelerden bahseder. Ancak iki kronik arasındaki benzerliklere rağmen, bazı anormallikler tarihçiler arasında görüş farklılıklarına neden olmaktadır. Sybel (1841:17-18) mevcut delillerin iki kronik arasındaki benzerlik hususunda bir yargıya varmak için yeterli olmadığı görüşündedir. Öte yandan Hagenmeyer (1890:50-58) çalışmasında iki eser arasındaki benzerliği karşılaştırarak, Raimundus Aguiliers'in *Gesta*'yı kullandığı yargısına varmıştır. Bu konuyla alakalı çalışmalar sonucunda *Gesta*'nın daha önce kaleme alındığı kuvvetle muhtemeldir. Çok sayıda eser *Gesta*'ya dayanmaktadır. Bunlar arasında, Robertus Monachus "*Historia Jherosolimitana*", (RHC. Occ., 3); Baldricus Dolensis "*Historia Jherosolimitana*", (RHC. Occ,4); Guibertus Novigenti "*Gesta Dei per Francos*", (RHC. Occ., 4); ve "*Historia belli sacri*", (RHC. Occ, 3) bulunmaktadır.

*Gesta* orijinalliğiyle seçkindir ancak, bu onun Birinci Haçlı Seferi'nin en iyi eseri olduğu manasına gelmez. John France'a göre (1983:321) *Gesta*, Birinci Haçlı Seferinin "normal" bir kaynağıdır. Raimundus Aguiliers eserini neredeyse *Gesta* ile aynı dönemde kaleme almıştır. Fulcherius'da ondan hemen sonra yazmıştır. Bu yönüyle *Gesta* hepsini etkilemiştir. Ancak, bu onların tümüyle orjinal olmadıkları, daha az değerli oldukları manasına gelmemektedir. Konumuz açısından *Gesta*, özellikle Antakya kuşatması hakkında verdiği detaylı bilgiler yönünden önemlidir. Çalışmamızda *Gesta*'nın August C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of*

*Eyewitnesses and Participants*, (Princeton 1921) eserinde yer alan İngilizce çevirisinden faydalandık.

**Raimundus Aguiliers**, Adhemar Le Puy'un refakatinde Haçlı Seferine katılmış, kısa zamanda Toulouse Kontu Raymond'un ordu vaizi ve kaplan'ı (ordu vaizi) olmuştur. *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem* adlı eserini yazmaya Antiocheia (Antakya) kuşatması sırasında başlamış ve bunu 1099 yılı sonuna doğru bitirmişti. Çalışmasını daha ziyade kont Raymond'un seferinin tarihi üzerinde yoğunlaştırmıştı, fakat hiç de kritiksiz davranmamıştır. Örneğin, bu anlamda, kont Raymond'un Antiocheia (Antakya)'dan hareket ederken yavaş davranmasını uygun görmediği gibi, onun Bizans yanlısı siyasetini de beğenmeyerek eleştirmektedir. Bizans'a yaklaşımı tarafsız denilebilir, öyle ki aleyhlerinde yorumlarda bulunmadan Bizanslıları eserinin sadece bir yerinde (s. 295 vd.) zikretmiştir. Kutsal Mızrak hikâyesinde oynadığı rol onu eleştirenleri, kendisinin gerçeği sevdiğinden şüphe ettirmiştir; fakat kendi sınırları içinde her halde samimiydi ve iyi bilgiye sahipti. Eseri kısa zamanda şöhret kazandı ve yayıldı. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Raimundus Aguiliers eserinde anonim *Gesta* kroniğini kullanmıştır. Özellikle Antiocheia (Antakya) kuşatması ve Maruniler hakkında verdiği bilgiler konumuz açısından önemlidir. Biz çalışmamızda A.C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, (Princeton 1921) adlı eserde yer alan İngilizce çevirisinden faydalandık.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, anonim *Gesta* birçok defa değiştirilerek değişik versiyonları yazılmıştır. Bunlardan birisi de **Guibertus Novigenti**'nin *Gesta Dei per Francos* adlı eseridir. 1109 yılında Guibertus Novigenti buna şahsen topladığı haberleri katmış, Fulcherius'tan bazı kısımları alarak daha tenkidçi ve ahlâki bir hava vermeye çalışmıştır. Biz çalışmamızda eserin Robert Levine'nin *The Deeds of God through the Franks, A Translation of Guibert de Nogent's Gesta Dei per Francos*, (Woodbridge 1997) başlıklı İngilizce çevirisinden yararlandık. Eser yedi kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitabın tümü Doğu kiliselerine ayrılmıştır. Doğu kiliselerinin herezilerinden bahsederek, Birinci Haçlı Seferi öncesindeki durumunu anlatır. Ayrıca Bizans'ın Haçlı savaşçıları hakkındaki şikayetlerinden de bahsetmektedir.

İkinci kitap, muhtemelen kendisinin de Fransız olması nedeniyle, II. Urbanus'a övgüyle başlar ve daha sonra Fransızların uzun süre Papa'ya olan sadakatlerini ve Hristiyanlığa yapmış oldukları hizmetleri över. Bu kitapta ayrıca Pierre l'Ermit'in nasıl yoksul insanların lideri haline geldiğini, Haçlı Seferlerini nasıl örgütlediğini ve sonra da bu kitlelerin kontrolünü nasıl kaybettiğinden bahsetmektedir. Guibertus eserinde II. Urbanus'un Clermont Konsilindeki konuşmasını "*etsi non verbis, tamen intentionibus*" "kelimesi kelimesine değil, ancak neyi kastettiği" şeklinde aktardığını belirtir. Üçüncü kitapta Guibertus, Bohemond'dan bahseder. Nicaea (İzmit) kuşatmasını, Dorylion (Eskişehir) savaşı ve Baudouin'in Ermeni Thoros tarafından evlât edinilmesini anlatır. Dördüncü kitapta Antiocheia (Antakya) kuşatmasını, beşinci kitapta ise şehrin alınmasını anlatır. Ayrıca şehrin alınması esnasında burada yaşayan Ermeni ve Süryaniler'in katledildiğinden bahsetmektedir. Altıncı kitapta Papanın Legat'ı (temsilcisi) Adhemar Le Puy'un ölümünden ve Bohemond ve St. Gilles'li Raymond Antiocheia hakimiyeti için giriştikleri mücadeleden bahsetmektedir. Yedinci ve son kitapta ise Haçlıların Tripolis (Trablusşam) şehrini almaları ve Filistin'i ele geçirme mücadelesi söz konusu edilir.

**Willermus Tyrensis** bütün Haçlı Seferi tarihçilerinin en büyüğü kabul olunmaktadır. Eserini Birinci Haçlı Seferinden yaklaşık yetmiş yıl sonra yazmıştır. Haçlıların Filistin'de yerleşmeleri zamanına kadar olan tasviri için o, hemen hemen sadece Albertus Aquensis'i kullanır. Ancak Jerusalem (Kudüs)'in zaptından itibaren eseri bundan başka, haçlı krallığında muhafaza olunmuş rivayetler ve kayıtlara da dayanmaktadır. Fakat onun muazzam *Historia rerum in partibus Transmarinis Gestarum*'u ancak Baudouin'in Kudüs Krallığı tahta çıkışından itibaren önemli bir kaynak halini alır.

Willermus Tyrensis 1130' dan çok az bir zaman önce Doğu'da doğmuştur. Çocuk yaşlarda Arapça ve Grekçe öğrenmiş ve daha sonra Fransa'da öğrenimini tamamlamıştır. Filistin'e dönmüş ve 1160'da Tyrus (Sûr) şehrinde başdiyakos olmuş ve 1170'den 1174'e kadar Kudüs Krallığı kançılarlığında bulunmuştur. Ayrıca müstakbel kral IV.Baudouin'in mürebbisi idi. 1175'te Tyrus başpiskoposu oldu.

1183'te Kudüs patrikliği seçiminde akamete uğrayıp Roma'ya çekildi ve 1187'de orada öldü. Eserini 1169'da yazmaya başlamış ve 1173'de ilk on üç kitabı yazmıştır. İlk Haçlı Seferini anlatırken Albertus Aquensis'e, daha küçük ölçüde de Raimundus Aguilers'e, *Gesta*'nın Baudri versiyonuna ve Fulcherius'a dayandırmaktadır. Ana kaynağı Fulcherius'tur. Bunlara kendiliğinden ilâvesi, krallar hakkındaki kişisel anekdotlar, Doğu kiliseleri ve Tyrus (Sûr) şehri hakkında objektif bilgilerden ibarettir. 1127'den Doğu'ya dönüşüne kadar olan devrenin tasvirinde Kudüs Krallığı'nın arşivine ve kaybolmuş olan bir vekayinâmeye dayanmıştır. Bu nedenle onun kuzey Suriye'ye dair verdiği bilgilerin bir kısmı güvenilir değildir. 1160'dan itibaren ise tasvir ettiği olay ve şahıslar hakkında keskin görüşlü ve kişisel bilgiye sahipti.

İkinci Haçlı Seferinin önemli kaynaklarından olan **Odo de Deul**'ün, *De Profectione Ludovici VII in Orientem* konumuz açısından önemlidir. St. Denis Manastırı'nın keşişi olan müellif, Fransa kralı VII. Louis'in yanında ordu vâizi olarak İkinci Haçlı Seferine katılmıştı. Odo de Deul eserinde İkinci Haçlı Seferini başlangıcından itibaren Fransız ordusunun Antiocheia'ya kadar olan seyahatini anlatır. Odo, hem kral Louis'e duyduğu hayranlığı göstermek hem de Haçlıların Doğu'da çektikleri sıkıntıları ve felaketleri kaydederek, yeni sefere çıkacak olan Fransızlar'ın bunlardan ders çıkarmalarını amaçlamıştır. Odo kroniğinde kral VII. Louis'in bütün hareketlerini onaylayıp övgüler dizerken, dikkat çekici şekilde Bizans aleyhtarı olduğu görülür. Fransız ordusunun karşılaştığı her olumsuz durumdan ve uğradıkları her felaketten Bizans'ı, dolayısıyla İmparator Manuel'i sorumlu tutmaktadır. Eserinde sıkça Manuel'i hilekârlık ve ikiyüzlülükle itham etmektedir. Eser İkinci Haçlı Seferi olayları ve Haçlılar ile Manuel Komnenos'un ilişkileri konusunda verdiği bilgiler bakımından çalışmamızda kullanılmıştır.

İkinci Haçlı Seferini anlatan önemli kronistlerinden birisi de **Otto von Freising**'dir. Otto von Freising, üvey kardeşi olan Alman kralı III. Konrad'ın yanında İkinci Haçlı Seferine katılmıştır. Friedrich von Schwaben unvanıyla amcası III. Konrad'ın yanında sefer katılan ve amcasının ölümünden sonra da Alman imparatoru olan meşhur I. Friedrich Barbarossa'nın (1152-1190) isteği üzerine

kaleme aldığı *Gesta Friderici Imperatoris* adlı eserin, Mierow tarafından yapılan İngilizce çevirisi *The Deeds of Frederick Barbarossa by Otto of Friesing*, (New York 1953)'dan faydalandık. Otto eserde Papa III. Eugenius'un Haçlı Seferi çağrısından, VII. Louis ve III. Konrad'ın haçı kabul etmelerinden, haçlıların Suriye ve Filistin topraklarında karaya çıkışlarından bahsederken, Papa'nın Fransa kralı ve asillere çıkardığı 1 Aralık 1145 tarihli bulla (ferman)'nın tam metnini ve Bernard de Clairvaux'un Doğu Fransa'ya gönderdiği mektubu ihtiva etmektedir.

Otto von Friesing'in sekiz kitaptan oluşan ve 1146 yılına kadar ki olayları ihtiva eden *Chronica* (Dünya Tarihi) adlı eseri de İkinci Haçlı Seferi'nin başlangıç dönemi açısından önemlidir. Çalışmamızda eserin *The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D. by Otto, Bishop of Friesing*, terc. Ch.Mierow, Record of Civilization, Sources and Studies, ( New York:Columbia University Press, 1966) başlıklı İngilizce çevirisini kullandık.

**Geoffroi de Villehardouin**'in *Konstantinopolis'in Fethi* ve **Henri de Valenciennes**'in *İmparator Henri Tarihi (Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2001) adlı eserler, Dördüncü Haçlı Seferi için ana kaynaklardır. Becerikli ve namuslu bir elçi olan Villehardouin önemli görevlerde bulunmuştur. Bunlardan birisi de Haçlı liderlerinin görevlendirmesiyle Venedikliler ile Haçlılar'ın Kutsal topraklara nakledilmesi için pazarlık görevidir. Ayrıca oğlu II. Aleksios'un verdiği sözleri tutacağını açıklamasını istemek için yeniden tahta çıkarılan II. Isaakios'la görüşmesi için onu görevlendirmişlerdi. İyi bir elçi olduğu kadar en zor koşullarda bile soğukkanlılığını muhafaza edebilen bir komutandı. O, yemininden dönerek orduyu zayıflatan, kendisini de iğrendirenleri kınamakla yetinmeyip, adeta büyük bir zevkle isimlerini zikretmektedir. Gerek Haçlıların Bizanslılara ilişkin tavrını ("kamptaki Haçlılar'ın hepsi silahlandı, çünkü Bizanslılar'a fazla güvenmiyorlardı"), gerekse şahsî görüşlerini açıkladığı ("Ama çok kalles olan Bizanslılar ihaneti kalplerinden çıkarıp atmamışlardı" gibi) birçok ifade bunu doğrulamaktadır. Villehardouin'in ahlak anlayışında en temel zorunluluk ne olursa ve ne pahasına olursa olsun verilen söze bağlı ve hizmetine girilmiş kişinin yanında kalmaktır. Tüm zorluklara ve hoşnutsuzluğa rağmen, Haçlıların sözlerini tutabilmesi

için çizilen yolu izlemekte ısrar eden azınlıktan olduğunu da gizlemez. Anlatısının ardında gizli bir amaç bulunsa ya da tarafsızlığı çok tartışmalı olsa da, yine de onun iyi niyetinden ve içtenliğinden kuşkulananmak haksızlık olur.

**Robert de Clari**, *İstanbul'un Zaptı(1204)* (Çev. Beynun Akyavaş, Ankara 1994) adlı eser Dördüncü Haçlı Seferi ve Konstantinopolis'in zaptı konusunda önemli kaynaklardandır. Cléry-les-Pernois'li olan Robert de Clari kardeşi Aleaume ile birlikte Dördüncü Haçlı Seferine katılmış bir şövalyedir. Clari, Pierre d'Amiens ile beraber Kutsal Topraklara gitmek üzere yola çıkmış, seferin yönünün Mısır yerine Konstantinopolis'e çevrilmesiyle şehre giderek muhasarasında bulunmuş ve zaptını görmüş, gördüklerini ve duyduklarını basit bir anlatımla kaydetmiştir. Sadece kendi gördüklerini aktarmakla yetinmeyip etraftaki söylentilere kulak vermesi bir takım abartı ve dedikodulara inanarak kaydetmesi onu hataya sürüklemekle birlikte, etrafta dolaşan bu söylentiler dönemin insanının ruh halini yansıması bakımından önemlidir.

### 3) Süryani Kaynakları

**Bar Hebraeus (Abu'l Farac)**'un dünya tarihine ait eseri Arapça ve Süryanice olmak üzere iki ayrı dilde yazılmıştır. Arapça olanı *Târihu Muhtasar-üd-Düvel* adını taşımakta olup, Müslüman okuyucular için hazırlanmıştır. Süryanice yazılmış olanı ise daha muhtevalıdır. Eserin Süryanice olanının ismi *Makhtebbanuth Zabhne'*dir<sup>1</sup>. Eserin ilk kısımları kilise tarihidir. Tarihle ilgili olan kısımları Hz. Âdemle başlar ve Hz. Muhammed'e kadar bir özetle devam eder. Daha sonra Halifeler tarihi, Bizans kralı Arghun ve halefi olan kardeşine kadar olan dönem anlatılır ve miladî 1286 da biter. Hristiyanlar hakkında oldukça zengin bilgi veren bir kaynaktır. Hz. Âdemle başlayıp 1286'ya kadar olan kısmı, eserin Süryanicesini yayına hazırlayan Ernest A.Wallis Budge tarafından 1904 yılında İngilizce'ye çevrilmiştir. İngilizce neşri Türkiye'de Ömer Rıza Doğrul tarafından 1945'te Türkçe'ye çevrilerek, 2 cilt olarak basılmıştır. Biz çalışmamızda *Abû'l-Farac Tarihi*, (2 cilt, Ankara:TTK, 1999) isimli

<sup>1</sup> Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Abû'l-Farac Tarihi-I (1999:1-8).

bu çeviriyi kullandık.

**Süryani Mikhail**'in Vekayinâmesi Suriye, Mısır ve Anadolu'nun ortaçağ tarihini aydınlatmak hususunda önemli kaynaklardan biridir. Kronik Hz. Âdem'den başlayarak 1195 tarihine kadar gelmektedir. Eser, her biri birçok fasıllara ayrılmak kaydıyla 21 kitaptan oluşmaktadır. Kronolojik olarak kaleme alınan eserin bugün sadece bir kısmı mevcuttur. Eserin ikinci ve üçüncü ciltleri J.B.Chabot tarafından 20. yüzyılın başında *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)* (4 cilt, Paris 1899-1924) başlığıyla Fransızca'ya çevrilmiştir. Bu Fransızca tercümenin üçüncü cildinin 149-413 sayfaları arası 1050'li yıllardan başlayarak Türklerin tarihini anlatmaktadır. Eser Hrant Andreasyan tarafından Ermenice nüshalarından bazı nakillerle "*Süryani Keşiş Mihail'in Vekayinâmesi*" adı altında 1944'te Türk Tarih Kurumu adına tercüme edilmiş, ancak henüz neşredilmemiştir. Biz çalışmamızda bu çeviriden Birinci Haçlı Seferi ve özellikle Bohemond'un Edessa (Urfa)'yı alışı ve Ermenilerle olan ilişkileri hususunda faydalandık.

#### 4) Ermeni Kaynakları

**Urfalı Mateos**, XI. yüzyılda yaşamış Ermeni asıllı bir tarihçidir. Bütün hayatı Edessa (Urfa)'da geçmiştir. Eseri Edessa (Urfa) ve Suriye bölgesi hakkında dönemin ilk elden kaynağı olması bakımından değerlidir. Mateos'un kroniği Yakındoğu tarihinde önemli bir yere sahip olan Haçlı Seferleri'nin başlangıç dönemi ile ilgili verdiği bilgiler açısından temel kaynaktır. Eserde verilen bilgileri çağdaşı bazı Bizans tarihçilerinin de paylaştığı görülmektedir. Eser 952 yılı olayları ile başlamakta ve 1136 yılı olayları ile bitmektedir. Yazarın doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekte olup, sadece eserinin 1136 tarihinde bitmiş olması nedeniyle bu tarihe yakın bir zamanda ölmüş olduğu zannedilmektedir. Eser Edouard Dulaurier tarafından Fransızca'ya yapılan tercüme de gözden geçirilerek, Ermenice aslından Hrant D.Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 1962 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan eser, ikinci kez 1987 ve üçüncü olarak ta 2000 yılında tekrar yayınlanmıştır. Eser, Birinci Haçlı Seferleri esnasında meydana gelen

olaylar, Aleksios Komnenos ile Haçlı liderleri arasındaki ilişkiler, Edessa (Urfa)'nın Haçlılar tarafından alınması ve bölgedeki Ermenilere karşı tutumları ile ilgili kayıtları nedeniyle konumuz açısından önem taşır.

### 5) İslâm Kaynakları

İslâm müellifleri arasında konumuz açısından en önemlilerinden biri de İbnü'l Esir'dir. Onun, *El Kâmil Fi't-Tarih* adlı 12 ciltten oluşan İslâm Tarihi, konumuz açısından oldukça değerli bilgiler içermektedir. Biz çalışmamızda Abdülkerim Özaydın'ın *El Kâmil Fi't Tarih Tercümesi*, (İstanbul 1991) başlığıyla gerçekleştirdiği eserin çevirisinden, konumuzla ilgili olan X, XI ve XII. ciltlerinden oldukça yararlandık.

Arapça kaynaklar arasında en önemlilerinden bir diğeri İbn'l-Kalânisi'nin *al-Muzayyal fi Ta'rih Dimaşk* adlı eseridir. Kalânisi hakkında fazla bilgi sahibi değiliz, ancak biline göre Damascus (Şam)'dan önemli bir ailenin üyesi ve reisi konumundaydı. Biz çalışmamızda H.A.R. Gibb tarafından *The Damascus Chronicle of the Crusades*, London, 1932) başlığıyla yapılan kısmi tercümesini kullandık. Ayrıca Üsâme İbn Münkız'ın *İbretler Kitabı (Kitab El-İ'tibar)*, (Çev.Yusuf Ziya Cömert), İstanbul, 1992 çağdaş bir Müslüman'ın gözüyle Haçlıları tanımak açısından baha biçilmez derecede değerli bir hatıradır.

Endülüs'lü İbn Cübeyr (1145-1217)'in *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, (İstanbul 2003) başlığıyla dilimize çevrilen XIII. yüzyıla ait Seyahatnamesi, Haçlı Seferleri ile ilgili eserlerin çoğunda kaynak olarak kullanılmıştır. Bu seyahatnamede özellikle Kutsal Toprakların XIII. yüzyıldaki durumuyla ilgili ilginç bilgiler yer almaktadır. Bununla birlikte Haçlı seferleriyle alakalı olarak klasik tarihçilerin görüşlerine aykırı görüşler belirtmektedir.



## II. ARAŞTIRMALAR

Haçlı Seferleri, sonuçları itibariyle Türk, İslam ve Dünya Tarihini çok yakından ilgilendiren önemli olaylardan biridir. Ocak'a göre (1997:314; Nomiku 1997:9) Batı, Türk ve Arap tarih yazıcılığında sırayla *Les Croisades, The Crusades, Haçlı Seferleri, el Hurûbu's Salîbiyye* isimlendirmeleriyle ünlenen Haçlı hareketi, hiç şüphe yok ki, Hristiyan Batı ile Müslüman Ortadoğu'nun tarihteki en uzun süreli sıcak çatışması olarak nitelenebilir.

Batı'da bu konuda geçmişi XVIII. yüzyıla dayanan çok önemli çalışmalar yapılırken, Türkiye'de yürütülen Haçlı araştırmaları sınırlı sayıdadır<sup>1</sup>. Bu konunun önemini ilk kavrayan ülke Fransa'dır. 1806'da Fransız Akademisi ve Ulusal Enstitü bu konuda yapılan en iyi çalışmayı ödüllendirmiştir. Bundaki amaç, Haçlı Seferlerinin Avrupa halklarının özgürlüğü, medeniyetleri, bilgi birikimleri, ticaret ve endüstrisi üzerindeki etkilerini incelemektir. Doğal olarak XIX. yüzyılın başlarında bu tür bir problemin tartışılması için henüz ortam yeterince olgun değildi. Zira günümüzde dahi bu konu hassas bir zeminde tartışılmaktadır.

Haçlı Seferleri Tarihi hakkında ilk denilebilecek bilimsel çalışmalar, XVIII. yüzyılın ortalarında Fransa'da Benedikten Tarikati üyelerinin oluşturduğu Saint-Maur dini cemiyetinin başlattığı çalışmalardır. Galya ve Fransa tarihçilerinin eserlerini büyük bir koleksiyon halinde- *Recueil des Historiens des Gaules et de la*

<sup>1</sup> Türkiye'deki Haçlı Tarih Yazıcılığı Prof.Dr. Fikret Işıltan ve Prof.Dr. Işın Demirkent 'in önyak olduğu çalışmalarla sınırlıdır. S.Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan) 3 cilt, Ankara 1986-1987; I.Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146)*, 2 cilt, Ankara 1990,1994; a.mü. "1101 Yılı Haçlı Seferleri" Prof.Dr. Fikret Işıltan'a 80.Doğumyılı Armağanı, İstanbul 1995; a.mü. "Haçlılar", *DİA*, XIV, a.mü. "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri" İÜEFD, XXXV (1984-1994), a.mü. "Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Ravenden", *Bellekten LVI*, Sayı 216, (Ağustos 1990), a.mü. "Haçlı Seferleri Döneminde Yakınoğu Kültürünün Batıya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine", *Türkdük Araştırmaları Dergisi-12* (Eylül 2002); a.mü. "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı, Recuil des Historiens des Croisades, I , Doğulu Tarihçiler", *Bellekten*, 210, (Ağustos 1990); a.mü. "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı, Recuil des Historiens des Croisades, II, Bizanslı Tarihçiler", *Bellekten*, 244, (Aralık 2001), Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, Ankara:TTK 2003, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000), Gülay Ögün Bezer, "Türkiye Selçuklularının Güneydoğu Siyaseti ve I.Haçlı Seferinin Bunun Üzerindeki Etkileri", *Türkdük Araştırmaları Dergisi-12* (Eylül 2002), Özel Sayı, Prof.Dr. Coşkun Alptekin'e Armağan; Şaban Ali Düzgün, "İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler-VI, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002.

*France-* neşretmişlerdir. Kısa zaman sonra bu bilginler Haçlı Seferleri hakkında bilgi veren batılı ve doğulu kaynakların biraraya getirilmesinin gerekliliğini inanarak, bu amaca uygun olarak cemiyetleri içinde Arap müelliflerinin eserlerini okuyup yayına hazırlama kapasitesine sahip bilgin tespiti çalışmalarına başlamışlar ve nihayetinde bu önemli işi üstün kabiliyetli bir genç olan Georges-François Berthereau'ya vermişlerdir<sup>1</sup>. Ancak bu çalışmalara 1789 Fransız İhtilali'nin başlamasıyla bir süre ara verilmiştir.

Haçlı Seferlerine ait bilimsel çalışmalar XIX. ve XX. yüzyıl başlarında başlatıldı. Böylece çalışmalarda sefere katılan kronistlerin yazdığı ilk elden kaynaklar da çalışmalarda kullanılmaya başlandı<sup>2</sup>. Bu dönemde yapılan çalışmalar arasında Jonathan Riley-Smith'in önsözüyle yayımlanan *Oxford Illustrated History of the Crusades*, ve Christopher Tyerman'ın *The Invention of the Crusades* adlı eserleri önemlidir. Ayrıca bu dönemde Haçlı Tarih Yazıcılığına yol göstermek amaçlı yazılmış bibliyografik eserler de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Aziz S. Atiya'nın *The Crusade: Historiography and Bibliography* (Bloomington-London 1962) adlı eseridir.

XIX. yüzyıl Avrupa'da Haçlı Tarih Yazıcılığında dönüm noktasıdır ve bu dönemde yapılan çalışmalar günümüz çalışmalarına da ışık tutmaktadır. Yüzyılın başlarından itibaren bu konuda yoğun bir çalışma başlamış ve bu süre zarfında Haçlı Seferleri hakkında büyük bir kütüphane oluşturabilecek kadar eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Tarih literatüründe özellikle üç büyük kültür dilinde, bu dillerin mensup olduğu kültür ve değer yargılarına uygun olarak değişik ekoller ortaya çıkmıştır. Bunları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür: İlki Wilken, Sybel, Röhricht, Hagenmeyer ve Waas'ın temsilciliğini yaptığı Alman ekolüdür. Bu ekol mensupları Haçlı Seferlerine daha ziyade dinî açıdan yaklaşmaktadırlar. İkincisi Michaud, Riant, Chalandon, Bréhier ve Grousset'nin temsil ettiği Fransız ekolüdür. Bu ekolün temsilcisi tarihçiler daha ziyade Fransız şövalyeliğinin uyandırdığı milliyetçilik duygusuyla olayı ele almaktadırlar. Önde gelen temsilcileri arasında

<sup>1</sup> Geniş bilgi için bkz. Demirkent (1990:863-898).

<sup>2</sup> Geniş bilgi için bkz. T.S.R. Boase, *History* (1937); J.L.La Monte, *Speculum* (1940).

Gibbon, Hume ve Robertson'un yer aldığı İngiliz ekolü ise kendisine hâkim olan Grek hayranı düşüncenin etkisiyle konuya Bizans yanlısı bir tutumla yaklaşmıştır. Bunlara ilâveten XX. yüzyılda Amerika'da Munro ile başlayan ve genellikle onun öğrencileri olan araştırmacılar tarafından sürdürülen çalışmalarda ise, Haçlı Seferleri hareketinin bütün ilgi alanlarını kapsayan çok yönlü bir çalışma yürütülmektedir (Demirkent 1994:65). Bu ekollerin tümünün belki de tek ortak noktaları Haçlı hareketinin asıl motifini dinî unsurlara mal edişleridir. Bunun nedeni ise doğal olarak araştırmacıların Hristiyanlığın mensubu olmalarıdır. Bu ekollerden farklı olarak değişik fikirler ortaya koyan ilk tarihçi Musevî asıllı Prawer olmuştur. Ne yazık ki Türk ve İslam dünyası kendilerini derinden etkilemiş olan bu konu hakkında kendi görüşlerini ortaya koyacak ve bu hareketin kendileri açısından taşıdığı anlamı değerlendirecek bir çalışmayı henüz tam manasıyla gerçekleştirememiştir.

Haçlı Seferlerinin ana kaynaklarının kronolojik olarak toplandığı ilk büyük kaynak 4 ciltten oluşan *Bibliothèque des Croisades* olup, 1829'da Fransız tarihçi Michaud tarafından yayınlanmıştır. Bongars, Duchesne ve Michaud önsözlerinde amaçlarının bu kaynakları daha çok sayıda okuyucunun hizmetine sunmak olduğunu belirtmektedirler. Birinci cilt Fransa, İkinci cilt İngiltere ve İtalya, Üçüncü cilt Kuzey Ülkeleri, Yunanistan ve Türkiye ile ilgili belgeleri ve Dördüncü cilt ise Arapça yazmaları kapsamaktadır. Bu eserin yayınlanması oldukça önemlidir. Çünkü ilk kez Haçlı uzmanlarının Arapça kaynaklara ulaşması ve dolayısıyla hikayeyi iki tarafın bakış açısından da öğrenmek imkanına kavuşması sağlanmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz Benedikt Tarikatı'ndan Saint-Mour dinî cemiyetine mensup rahiplerin başlattığı ancak 1789 Fransız Devrimi'nin patlak vermesiyle yarım kalan çalışmalar devam ettirilerek 1841 ve 1906'da *Recueil des historiens des croisades* adıyla yayınlanmıştır. RHC kısaltmasıyla bilinen bu eseri oluşturan *Académie des Inscriptions et des Belles Lettres*'in seçkin üyelerinden birisi de Michaud olup, eserde yer alan Arapça kaynakların çevirmeni Fransa Kralı'nın şarkiyat yazmalarından sorumlu Reinaud'dır. *Recueil des historiens des croisades*<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Geniş bilgi için bkz. Atiya (1962: 17-24; 29-47); Demirkent (1998).

Fransız Akademisi tarafından 1841-1906 yılları arasında on altı büyük ebatlı cilt olarak yayınlanmıştır. Külliyyat, beş diziden meydana gelmektedir. *Lois* (Kanunlar), 2 cilt, Paris 1841-43. *Historiens occitentaux* (Batılı Tarihçiler), 5 cilt, Paris 1844-1906. *Documents arméniennes* (Ermeni vesikaları), 2 cilt, Paris 1869-1906. *Historiens orientaux* (Doğulu Tarihçiler), 5 cilt, Paris 1872-1906. *Historiens Grecs* (Bizanslı Tarihçiler), 2 cilt, Paris 1875-1881.

İngiltere’de Haçlı Seferleri’ne ait çok sayıda metin ya da kronik *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland* (London 1558-1911)’in bir parçası olarak yayınlanmıştır. *Rolls Serisi* olarak tanınan bu eser Rolls’un tavsiyesiyle Ocak 1857’de değerli editörler gözetiminde oluşturulmuş olup, VII. Henry dönemine kadar olan olayları kapsamaktadır. *Itinerarium regis Ricardi* (1864)’ de III. Haçlı Seferini ve XIII. yüzyıl seferlerini anlatan Matthew Paris’in *Chronica Major*<sup>1</sup> (1872-83) sını da kapsamaktadır. Haçlı Seferleri kaynaklarının pek çoğu İngilizce’ye çevrilmiştir.

Haçlı hareketinden bu kadar derinden etkilenmelerine rağmen, başlı başına haçlılarla Doğu Hristiyanlarının münasebetlerini inceleyen çok fazla çalışma mevcut değildir. Türkiye’de tümüyle bu konuyu ele alan çalışma olmamakla birlikte, Haçlı Seferlerini genel hatlarıyla ele alan çalışmalarda bu konuya kısaca değinilmiştir. Bu çalışmalar arasında, Türkiye’de Haçlı tarih yazıcılığının önderliğini yapan Işın Demirkent’in *Haçlı Seferleri* (İstanbul 1997) adlı eseri sayılabilir. Bu eserde Demirkent, Haçlı Seferleri sonucunda Doğu Hristiyanlarının hayal kırıklığı yaşadığını ve seferlerden büyük zarar gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca bir diğer çalışması olan, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990) bu konuda yapılan önemli çalışmalardandır. Mehlika Aktok Kaşgarlı’nın, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi* (Ankara, 1990) adlı eseri Haçlı-Ermeni ilişkileri bakımından önemli bir çalışmadır.

Haçlı Seferleri hakkında Batı’da pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri olan Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (Ankara 1989, 1992) adlı eserinde

<sup>1</sup> *Chronica Majora*’nın kritiği için bkz. Menache (1997).

Haçlı Seferlerini tümüyle ele alırken, bu seferler sonucunda Doğu Hristiyanlarının büyük zararlarla karşılaştığını belirtmiştir. Kenneth Setton'un editörlüğünde yayınlanan *A History of the Crusades*, (The University of Wisconsin Press 1985) adlı eserin 5. cildinde, Haçlı Seferlerinin Yakındoğu üzerine etkilerini inceleyen çeşitli makaleler mevcuttur. Runciman, *The Eastern Schism* (Oxford 1956) adlı eserinde, Şizmaya neden olan faktörleri ve Kiliselerin Haçlı Seferleri'ne bakışını ele almıştır. Aziz Suryal Atiya'nın, *A History of Eastern Christianity* (London 1968) adlı çalışması Doğu Hristiyanlığı tarihi üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biridir. Smail, *Crusading Warfare 1097-1192* (Cambridge University Press 1995) adlı çalışmasında Frankların Yakındoğu'daki mevcut durumdan faydalanarak, yerli halkı istismar ettiği görüşünü ileri sürmektedir. Riley-Smith Haçlı Seferleri ile alakalı çok sayıda çalışmasında Doğu Hristiyanları'nın seferlerden zarar gördüğü görüşünü paylaşmaktadır. Joshua Prawer, "Social Classes in the Crusader States: The Minorities" ve "Serfs, Slaves and Bedouin in Crusader Institutions" başlıklı makalelerinde Frankların diğer toplumlarla olan ilişkilerini ve Latin Krallıklarının durumunu ele almıştır. Prawer, Ortodoks kiliselerin Frank yönetiminde Müslümanların yönetiminde olduğundan daha kötü olduğunu, ancak Ermeniler ve Yakubilerin onlara nazaran daha iyi durumda olduğunu ileri sürmektedir. Burada Prawer Frank olmayanların statüsünü ikinci sınıf vatandaş olarak ele almaktadır. P. M. Holt, *Haçlılar Çağı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999), adlı eseri XI. yüzyıldan 1517'ye kadar olan dönemde Yakındoğu'yu ele almaktadır. Stevenson, *The Crusader in the East* adlı çalışmasında Haçlıların Doğu'daki durumunu ele almaktadır. Aharon Ben-Ami'nin, *Social Change in a Hostile Environment* (New Jersey 1969) adlı eseri, Kudüs Krallığını ve bu dönemde toplumlar arası ilişkileri incelemektedir.

## GİRİŞ

### HAÇLI SEFERLERİ BAŞLARKEN YAKINDOĞU

Ortaçağ Avrupa toplumu üzerinde en büyük güce ve etkiye sahip kurum olan Kilise, bir yandan düzenin bozukluğuna çareler ararken, diğer yandan artan gücünü Doğu Hristiyan dünyası üzerinde hakimiyet kurma hususunda kullanmak arzu ve gayretindeydi. Rakibi olan Konstantinopolis Patrikliği'ne üstünlük sağlamak için çeşitli yollara başvuruyordu. Aslında bu rekabetin kökenleri çok eskiye dayanıyordu. Daha VII. yüzyıl sonlarında Doğu ile Batı arasında beliren dogmatik anlaşmazlıklar, VIII. yüzyılda Doğu Kilisesi'nin benimsediği “İkonoklazm” (Tasvir Kırıcılık) akımı ile derinleşmişti. Aynı yüzyılın ikinci yarısında İtalya'daki Bizans üstünlüğünün sona ermesi ile Roma'nın İmparatorluğa bağlılığından kopması ve kendisine, o sırada batıda kurulmakta olan Karolenj İmparatorluğunu yeni koruyucu seçmesiyle sonuçlanmıştı. Böylece artık Doğu ve Batı Hristiyan dünyası hem fikrî ve hem de dinî bakımdan tümüyle ayrılmışlardır.

Kiliselerin birbirinden ayrılmasından önceki yıllarda meydana gelen olaylar, onları geri dönülmez ayrılık yoluna soktu. Böylece birbirinden ayrı iki dünya oluştu. Bu iki merkez arasındaki yabancılaşma ve hayatın değişik alanlarında biriken tezatlar öylesine büyük ve de derindi ki, iki kilise arasında fikrî ve dinî bir birlik hayali uzun müddet zaten ayakta tutulamazdı. Kilisenin birlik halinde evrenselliğini koruyabilmesini sağlamak için ,yüzyıllardan beri siyasi ve kültürel alanda birbirinden ayrılmak gayreti içinde bulunan Hristiyan dünyasında gerekli hiçbir ön şart mevcut değildi.

Öte yandan Güney Slavlarının ve Rusların Doğu Kilisesine bağlanmasıyla, X. yüzyılda etki alanı genişlemiş olan Konstantinopolis Patrikliği de Roma gibi

üstünlük iddiasında bulunmaktaydı. Bunun sonucunda XI. yüzyıl başlarında Bizans Kilisesi geleneksel Roma dostluğu tutumunu bir kenara bırakırken, bu sırada zayıf durumda bulunan Papalık taviz vererek mevcut sorunları barışçı yollarla çözmenin gayreti içine girmiştir (Demirkent 1994:68). Fakat, o dönemde gittikçe güç ve önem kazanan *Cluny* reform hareketinin uyuşmaz tutumu nedeniyle bir netice alınamamıştır. Bu tarihi sürecin sonucunda “*Şizma*” denilen iki kilise arasındaki kesin ayrılık 1054’te gerçekleşti. Bundan sonra artık her iki taraf için de amaç, karşı tarafa kendisinin Hristiyanlığın en yüksek ve “yegâne” otoritesi olduğunu kanıtlamak ve kabul ettirmek olacaktır.



## I. PAPA II. URBANUS VE CLERMONT KONSİLİ

Doğu ile Batı Hristiyanlığı arasındaki ilişkiler hiçbir zaman Papa VII. Gregorius'un ölüm yılı olan 1085'deki kadar soğuk olmamıştı. Bizans İmparatoru, gayet açık bir şekilde düşüncesiz birtakım maceraperestleri Hristiyan kardeşlerine saldırmaya teşvik eden bir Papa tarafından aforoz edilmişti (Beck 1992:65). Buna mukabil Papa ile amansız bir mücadeleye tutuşan Alman İmparatoru Bizans'tan açıkça mali yardım görmekteydi. Her iki tarafta birbirine kırgın ve kızgındı. Buna rağmen henüz fiili bir "*şizma*" vuku bulmamıştı. Devlet ve idare sanatı Hristiyanlığın birliğini hâlâ ayakta tutabilirdi. Çünkü Doğu, İmparator Aleksios'un şahsında yeteri kadar kıvraklığa ve uzakgörüyeye sahip bir devlet adamına sahipti (Vasiliev 1964-II: 375; Runciman 1989:78).

Bir süredir Doğu Hristiyan dünyasının Türk ilerleyişi nedeniyle içinde bulunduğu durum Batı Hristiyan dünyasında derin bir endişeyle izlenmekteydi. Bu durum karşısında Papa VII. Gregorius hayallerini gerçekleştirmek amacıyla Bizans ile yakınlaşma için girişimlerde bulundu. Amacı Türkleri Anadolu'dan kovmak konusunda Bizans'a yardım etmek ve onun neticesinde de şükran hisleriyle dolacak olan Doğu Hristiyanlarının Roma'nın hâkimiyetini tanımalarını sağlamaktı. Papa VII. Gregorius bu amaçla 1074 yılında çeşitli Avrupa liderlerine etkili mektup serisine başlamıştır (France 1994:5). Günümüze kadar ulaşan 400'ün üzerindeki mektupların % 65'i Fransa, İtalya ve Almanya'daki piskoposlara yazılmıştır ki, bu hiç şaşırtıcı bir durum değildir (bkz. Tablo I). Öte yandan çok sayıda hükümdar, dük ve kont'a da bu mektuplardan gönderilmiştir. Dikkati çeken husus ise bu dük ve kontlarla Fransa ya da Almanya kralından daha sık yazışmasıdır (Bartlett 1994: 245,247). Ancak şartlar farklı ortamları hazırlayarak bu amacın gerçekleştirilmesine imkân tanımamıştır.



**TABLO I: Papa VII. Gregorius'un Mektubunu Alanlar (Bartlett 1994:247)**

<b>BÖLGE</b>	<b>Din Adamları</b>	<b>Hükümdarlar</b>	<b>Diğer Laikler</b>	<b>Toplam</b>
<b>Fransa ve Burgonya</b>	138	2	22	162
<b>İtalya</b>	68	0	33	101
<b>Almanya</b>	62	8	8	78
<b>Bohemya</b>	4	10	0	14
<b>İngiltere</b>	5	9	0	14
<b>İspanya</b>	3	9	0	12
<b>Macaristan</b>	1	7	0	8
<b>Danimarka</b>	0	6	0	6
<b>Diğer</b>	5	9	2	16
<b>TOPLAM</b>	<b>286</b>	<b>60</b>	<b>65</b>	<b>411</b>

Papa VII. Gregorius'un halefi II. Urbanus (1088-1099) da aynı idealleri paylaşmakta ve bunu gerçekleştirmesine imkan tanıyacak şartların oluşmakta olduğunu görmekteydi. 1089 Melfi Konsilinde, İmparatorun elçisinin de hazır bulunduğu bir toplantıda, Aleksios Komnenos'a karşı alınmış olan aforoz kararını kaldırdı. Aleksios ise bu jeste Konstantinopolis'te bir sinod toplayarak karşılık verdi. Bu sinod'da kiliseler arasında anlaşmazlığa neden olmadığı belirtilerek, Alexandria (İskenderiye) ve Jerusalem (Kudüs) Patriklerinin fikir ve görüşlerinin alınması tavsiye edilmekteydi. Ayrıca Papa'ya gönderilen bir mektupla Konstantinopolis'teki Latin kiliselerinin adet ve geleneklerini uygulama konusunda serbest olduğu bildiriliyor ve bu teminat altına alınıyordu (Runciman 1989:80).

Papa II. Urbanus'un amacı kendisini Rum, Ermeni ve Bizans kiliselerinin başı olarak görmektir. Bu amaçla Doğu Kilisesi ile olan münasebetlerin daha iyiye götürülebilmesi için yoğun çaba sarfetmeye başlayarak, Bizans İmparatoru Aleksios

Kommenos ile iyi ilişkiler tesis etti. Bunun neticesinde 1095 *Piacenza Konsili*'nde<sup>1</sup> (*contra schismaticos*) Bizans İmparatoru'nun yardım çağrısına karşı olumlu tutum sergilemiştir. Konsilde hazır bulunan Aleksios'un elçileri Bizans'ın asker sıkıntısı nedeniyle zor durumda olduğunu vurgulayarak, Urbanus'tan destek istemişlerdi. Bu konuşmaların tam metni intikal etmemekle beraber, öyle anlaşılıyor ki katılımcıları İmparatorun emrinde hizmet etmenin şerefli bir iş olduğuna ikna etmeye gayret etmişlerdir. Bunu yaparken de, Müslümanların bu bölgeden atılmadıkları takdirde Doğu Hristiyanlarının katlanmak zorunda kaldıkları zorluklar konusunda abartılı konuşmalar yapmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira eğer asker toplama işi kilise tarafından teşvik olunacaksa, sadece iyi ücret propagandasının yeter derecede çekici olmayacağı aşikârdı. Bu nedenle Hristiyanlık görevine vurgu yapılması ve dinsel şevk uyandırılması daha etkili netice doğurabilirdi. Çünkü Piskoposların Hristiyanlığın güvenliğinin tehlikede olduğu fikrine inandırılması halinde, onların ülkelerine döndüklerinde kendi cemaatlerini Doğu Hristiyanlarına yardım için savaşa hazırlamak hususunda daha büyük şevkle çalışacakları bilinmekteydi (Runciman 1989:81-82).

Papa II. Urbanus bu başvuruyu, Hristiyan kilisesinde 1054 sonrası yaşanan bölünmeyi ortadan kaldıracak ve Bizans Kilisesini Roma ile yeniden birleştirecek bir fırsat olarak görmekteydi (Hafez 2001: 12). Ayrıca bu çağrı yukarıda belirttiğimiz temel hedef olan Doğu dünyası üzerinde hâkimiyet kurulabilmesi için kaçırılmaz bir fırsat doğurmuştu. II. Urbanus bu konuyu çok organize şekilde ele alarak, Clermont Konsili öncesi Toulouse kontu IV. Raymond ve önde gelen dinî liderlerden Le Puy başpiskoposu Adhemar<sup>2</sup> ile görüşerek, onlardan destek istemiştir. Ardından çok iyi hazırlanmış güney ve batı Fransa turuna çıkarak (bkz. Ek.harita 1), halkın Haçlı Seferleri için dinsel şevkini uyandırmıştır (France 1994:5)<sup>3</sup>. Bu amaçla ünlü *Clermont Konsili*'nde Haçlı Seferi çağrısında bulunmuştur. Böylece uzun yıllar sürece ve ortaçağ tarihine damgasını vuracak olan Haçlı Seferlerinin başlamasına neden

<sup>1</sup> İmparator Aleksios'un Piacenza Konsili'nde Papa'dan yardım istemesi hususunda geniş bilgi için bkz. Munro (1922:731-33); Duncalf (1969:220-252).

<sup>2</sup> Adhemar Le Puy'un Haçlı Seferleri'ndeki rolü hakkında bkz. Brundage (1959: 201-212).

<sup>3</sup> II. Urbanus'un Fransa seyahati hakkında geniş bilgi için bkz. Becker (1997:127-140).

olmuştur<sup>1</sup>.

*Clermont Konsili*'nde (Somerville 1976:323-38; Duncalf 1969:220-52) yapılan çağrıda Papa II. Urbanus iki ana hedef belirlemektedir: Doğu Hristiyanlarına yardım etmek ve Kutsal toprakları Müslümanların elinden kurtarmak. Ancak Kilise teşkilâtı büyüdükçe para ihtiyacı da artmaktaydı. Haçlı Seferleri kısmen Kutsal Kabri<sup>2</sup> Müslümanların elinden almak ve Türkler karşısında zor durumda olan Bizans'a yardım amacıyla başlatılırken, kilit bir motivasyon Avrupa'da artan nüfus için yeni topraklar ve zenginlikler elde etmek, toprak isteyen şövalye ve asilzadelerin hırslarını doyurmaktı.

*Clermont Konsili* 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında toplanmıştır. Konsile 300'den fazla kilise mensubu katılmış olup<sup>3</sup>, geniş bir sahaya ait konular görüşülmüştür. Umumî meselelerden, ruhanîlerin dünyevî makamlar tarafından tayini, ruhanî makamların para karşılığında elde edilmesi (*simonie*) ve papazların evlenmesi gibi geniş bir zeminde tartışılan konular aleyhinde kararlar alınarak, Tanrı rızası için yeniden mütareke tavsiye olunmuştur (Runciman 1989:83-84 ; Sevim 2000: 179-80).

*Clermont Konsili*'nde Papa II. Urbanus'un konuşmasını dört çağdaş vekayinâme<sup>4</sup> intikâl ettirmiştir. Bunlardan Keşiş Robert (Robertus Monachus) (RHC. Occ. III:727) toplantıda bizzat hazır bulunduğunu iddia etmektedir. Baldricus

<sup>1</sup> Haçlı Seferleri'nin 900 yıldönümü münasebetiyle Haziran 1995'te Seferleri düzenleyen ve başlatan ülke sıfatıyla Fransa'nın girişimi neticesinde, Papa II. Urbanus'un çağrısıyla seferlerin başlatıldığı Clermont (bugünkü Clermont Ferrand) şehrinde uluslararası bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyumda sunulan bildiriler için bkz. *Le Concile de Clermont de 1095 et L'appel et a' la croisade*, Collection de l'école Française de Rome-236, (Rome 1997).

<sup>2</sup> Kutsal Kabir IV. yüzyılda I. Constantinus'un annesi İmparatoriçe Helena tarafından İsa'nın çarmıha gerildikten sonra gömüldüğü yer olarak tanımlanmıştı. Sasanilerin 614'te yıktığı kilise, başkeşiş Modestos tarafından 616-626 yılları arasında onarılmış ve daha sonra 1009'da Halife El-Hakim tarafından birkez daha yaptırılmıştır. XII. yüzyılda Haçlılar kilisede genel bir onarım yapmışlardır. Çeşitli tarihlerde onarılan kilise son halini 1810 yılında almıştır (bkz. Erol 2002:110-114). Kutsal Kabir Hristiyan hacıların Kudüs'teki odak noktasıdır, ancak Protestanlar buranın İsa'nın gömüldüğü yer olmadığını ileri sürmektedirler.

<sup>3</sup> Konsile katılanların listesi için bkz. Somerville (1974:62-82).

<sup>4</sup> Fulcherius Carnotensis, *Gesta Adhemari Episcopipodienensis Hierosolymitana*, RHC., Occ., V, kısım II; Robertus Monachus, *Historia Hierosolymitana*, RHC, III:727-9; Baldricus Dolensis, *Historia Jerosolimitana*, RHC, Occ., IV:12-15; Guibertus Novigenti, *Historia Hierosolymitana*, RHC, Occ., IV:393-98 William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, nşr. W. Stubbs, Rolls Series, 90, 2 cilt, Londra 1887-89. Ayrıca bkz. Munro (1906:231-242).

Dolensis ve Fulcherius Carnotensis<sup>1</sup> sanki orada imişler gibi yazmaktadırlar. Dördüncüleri olan Guibertus Novigenti tasvirini muhtemelen ikinci elden almış olacaktır. Ancak bunlardan hiçbirisi konuşmayı kelimesi kelimesine verdiğini iddia etmemektedir. Hepsi de kroniklerini bu tarihten birkaç yıl sonra kaleme almışlar ve tasvirlerini müteakip olayların gidişatına göre yönlendirmişlerdir. Bu nedenle Urbanus'un gerçekte ne söylediğini ancak genel çizgileriyle bilmekteyiz. Konuşmanın metni hususunda günümüz araştırmacıları arasında da görüş ayrılıkları mevcuttur.

Papa II. Urbanus nutkuna muhtemelen Doğu'daki kardeşlerine yardım etmenin zorluğunu bildirmekle başlamış olmalıdır. Doğu Hristiyanlık âlemi yardım rica etmiştir, çünkü ona göre Türkler Hristiyan ülkelerinin kalbine girmekte, ahaliye kötü muamele yapmakta ve Kutsal Yerlere hakaret etmekte idiler. Ancak Papa II. Urbanus sadece Bizans İmparatorluğundan bahsetmiyor, üzerine basa basa Kudüs'ün kendine özgü kutsallığına işaret ediyordu. Böylece karanlık bir tablo çizdikten sonra Batı Hristiyan dünyasının, Doğuyu kurtarmak için zenginiyle fakiriyle yola koyulması için çağrıda bulunuyordu (Robertus Monachus, RHC. Occ, III: 730; Baldricus Dolensis, RHC. Occ, IV: 16). Böylece Tanrının istediği bir iş yapmış olacaklardı. Tanrı onlara rehberlik edecekti. Savaşta hayatını kaybedenlerin günahları affolunacaktı. Burada, bu dünyada hayat gerçekten sefil ve kötülüklerle doluydu. İnsanlar vücutları ve ruhları ile kendi kendilerini mahvetmeye uğraşıyorlardı. Orada ise kendilerini, Tanrının dostları sıfatıyla, sevinç dolu iyi bir hayat beklemekteydi. Kimse tereddüt etmemeli idi. Herkes yaz başlangıcında hareket etmek üzere hazırlanmalıydı. Tanrı onları sevkedecek, onlara yol gösterecekti (Bongars 1905:513-517; Runciman 1989:84).

Öyle anlaşılıyor ki Papa II. Urbanus'un konuşmasının ana teması "kurtuluş" idi (Riley-Smith 1986: 18-22; 1997b: 156). Haçlı Seferleri hem bir hac seyahati, hem de sözde Kutsal Kabri kurtarmak için düzenlenen askerî harekâtı. Bu nedenle Papa konuşmasında bir taraftan *iter, via, labor* kelimelerini kullanırken (Hagenmeyer

<sup>1</sup> Fulcherius Carnotensis'in nakli için bkz. McGinty (1941); Ryan-Fink (1969); Krey (1921).

1901:136,138), diğer taraftan *Hierosolimitana expeditio* gibi askerî terimleri kullanmıştır. Ayrıca özellikle seferler esnasında yazılan mektuplarda Haçlı Seferleri için *peregrinatio*<sup>1</sup> (hac ziyareti), *via*, *iter*, *iter beatum*, *iter Domini* ve *sanctum iter* gibi hac terimleri kullanılıyordu. Burada Haçlılar kendilerini genellikle *peregrini* (hacılar) olarak tanımlamaktadırlar (Riley-Smith 1997b:157). Bu durumu Noth (1999:158), “Urbanus’un Haçlı Seferi planında genel amaç Doğu Hristiyanlarına yardıma gitmekken, tali planda bulunan hac seyahatinin hedefi olan Kudüs’ün fethedilmesi, kısa zamanda Doğu seferinin asıl amacı ve hedefi durumuna geldi” ve Doğu yolcuları artık kendilerini ara sıra “*peregrini*”<sup>2</sup> (hacılar) olarak adlandırmaya başladılar sözleriyle açıklamaktadır. Haçlı Seferi için “*peregrinatio*” kavramı kullanılıyordu çünkü tüm hac yolculuklarında olduğu gibi bu seferlere de sadece eli silâh tutanlar değil; kilise adamları, rahipler, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar da katılmışlardı (Noth 1999:158).

II. Urbanus Clermont Konsili’nde<sup>3</sup> “Eğer içinizden biri ibadete düşkünse ve bundan bir fayda bekliyorsa, Kudüs’e Tanrı’nın Kilisesini kurtarmaya gitsin, zira bu yolculuk başlı başına işlenen tüm günahların affını sağlayacaktır” (Munro 1895:12) demek suretiyle sefere katılanlara imtiyaz sağlamıştır<sup>4</sup>. Guibertus Novigenti (RHC, Occ., 4:140; terc. Levine 1997:45), Urbanus’un Seferlere katılanların eşleri, çocukları ve mülklerinin Kilisenin koruması altında olacağını ve buna halel getirenlerin aforozla cezalandırılacağını ilân ettiğini kaydeder<sup>5</sup> (Brundage 1997:142). Fulcherius Carnotensis Urbanus’un konuşmasında “...Hristiyanları bir yerde Müslümanlardan kurtarıp, başka bir yerde Müslümanların mezalim ve baskısına bırakmak, fazilet değildir” (Bongars 1905:513-517; Demirkent 1994:72) dediğini kaydetmektedir.

<sup>1</sup> Geniş manada “seyahat etme, yurt dışında ikamet etme” anlamına gelen “*peregrinatio*” kelimesi buradaki bağlamda “hac ziyareti” anlamında olup, kont Etienne de Blois’nın karısı Adèle’e yazdığı ünlü mektubunda kullanılır. Mektup için bkz. Hagenmeyer (1901:138).

<sup>2</sup> Temel anlamı “yabancı (olan), yabancı ülkelerde seyahat eden, yabancı sayılan” demek olan *peregrinus* / *peregrini* kelimesi zaman içinde “hacılar” manasında kullanılmaya başlanmıştır.

<sup>3</sup> Bkz. Somerville (1976:323-338).

<sup>4</sup> Haçlı Seferlerine katılma vaadinin kaynağı ve önemi hakkında bilgi için bkz. Noth (1999:147-170).

<sup>5</sup> “Omnes illos atroci damnavit anathemate, qui eorum uxoribus, filiis ac possessionibus qui hoc Dei iter aggredere, per integrum triennii tempus, molestiam auferent inferre” (RHC, Occ., 4:140).

Ancak hiçbir zaman Müslüman yönetimindeki Hristiyanların durumu (bkz. Öztürk 1994; 1998) askerî bir yardım gerektirecek kadar vahim olmamıştır. Özellikle Mısır'daki Fatimi halifeliği döneminde, Halife El-Hâkim dönemi hariç olmak kaydıyla, hiçbir toplumda olmadığı şekliyle Kudüs halkına dini tolerans gösterilmiştir (Courbage-Fargues 1997:45). Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesi tarihi olan miladi 638'den beri hac ziyaretleri kesintiye uğramadan, aksine artarak devam etmiştir. Filistin Hristiyanlarının talihi XI. yüzyıl ortasında olduğu kadar ancak çok nadir yaver olmuştur. Müslüman yöneticileri, Hristiyanlara karşı hoşgörülü idiler; İmparator onların çıkarlarını koruyordu. Denizaşırı Hristiyan ülkelerle ticaret geliyor ve yayılıyordu. Kudüs, tarihinin hiçbir devresinde batıdan gelen hacıların sağladığı refah ve ilgiden bu kadar faydalanmamıştı (Runciman 1989:29). Dolayısıyla Papa II. Urbanus'un Clermont Konsilinde sarfettiği sözler gerçeği ifade etmiyor, sadece onun gerçek hedefini gerçekleştirmesini sağlamak için bahane oluşturuyordu. Zira Urbanus'un nutkunda söylediği iddia edilen şu sözler oldukça dikkate değerdir: "...Bu memleket artık sakinlerini doyurmaktan acizdir; onun için mülkü tahrip ediyor ve bitmez tükenmez şekilde birbirimizle savaşıyoruz..."(Russel 1995:295; Demirkent 1996:527). Öyleyse doğuya gitmeli ve bu durumdan kurtulunmalıdır.

Bu durum göstermektedir ki, Haçlıları bu olaya iten önemli faktörlerden bir tanesi de zengin olma hayali ve arzusuydu. Fulcherius Carnotensis Papa II. Urbanus konuşmasında şunları söylediğini belirtir:

"...Bırakın uzun zaman hırsız (haydut) olanlar şimdi silahşor (şövalye) olsunlar. Bırakın kendi kardeşleri ve akrabalarıyla çarpışanlar şimdi düzgün yolla barbarlara karşı mücadele etsinler. Az bir para için paralı askerlik yapanlar şimdi ebedî (Tanrısal) ödülle donatılsın. Bırakın..."(Bongars 1905:517; McGinty 1941:17).

İşte Papa'nın bu çağrısına kulak veren zengin olma hayaliyle yanıp tutuşan yüzbinler, 1096'da başta *Pierre l'Ermit* ile *Walter (Gautier) Sans-Avoir* olmak üzere

*Reinhold von Breis, Walter von Breteuil, Fulk (Volkmar) von Orleans, Hugo von Tübingen, Walter von Teck, Albert von Zimmer* vs. gibi liderlerin yönetiminde Fransız, Alman ve İtalyan halk yığınlarından oluşan disiplinden uzak Haçlı kafilesi, düzensiz bir şekilde Macaristan üzerinden, Belgrat, Niş, Sofya, Filibe ve Adrianopolis (Edirne) üzerinden Konstantinopolis'e geçmek üzere yollara koyulmuşlardır (Albertus Aquensis, terc. Krey 1921:57; Sevim 2000:180). Haçlıların başıboş ve disiplinsiz halleri doğal olarak kendisini daha ilk seferde gösterdi. Daha kendi ülkelerinde gerçekleştirdikleri Yahudi katliamlarından sonra, Haçlılar Macar topraklarından geçerken çapulcu davranışları gösterdiler. Bizans topraklarında yağma ve hatta görülmemiş derecede vahşet ve işkenceler yaptılar. İmparator Aleksios Komnenos güçlüğüle de olsa bu birlikleri Ağustos 1096'da Anadolu yakasına geçirdi. Marmara denizi kıyısı boyunca uzanan yerlerde din ayırımı yapmaksızın yağma ve kıyımlar yaparak ilerleyip Nicaea (İzmit) önlerine ulaşan Haçlılar, Eylül 1096'da, Sultan I. Kılıç Arslan'ın<sup>1</sup> kardeşi Davut komutasındaki birliklerce pusuya düşürülerek imha ya da tutsak edilmiştir.

Büyük hükümdarların kendilerini bu işten uzak tutmak eğilimlerine rağmen, batı şövalyeleri kutsal savaş çağrısına şevkle katılmaktaydılar. Avrupa'da Prensler ve dükler, çoğunlukla zırhlı askerlerden oluşan yeni ordular harekete geçti<sup>2</sup>. Bunları harekete geçiren âmiller kısmen dini şevkti. Bunlar birbirleriyle savaşmış olduklarından utanıyorlardı; haç için savaşmak istiyorlardı. Fakat araziye karşı duyulan açlık da, özellikle toprakların büyük oğula bırakılması uygulamasının iyice yerleştiği kuzey Fransa'da bu tür savaşlar için uygun zemin hazırlamıştı. Taştan inşa olunan müstahkem bir şatoda oturmakta olan büyük arazi sahipleri mülklerini ve makamlarını paylaştırmaya artık yanaşmıyorlardı. Bu yüzden küçük oğullar şanslarını başka yerlerde aramak mecburiyetindeydiler. Normanlar ancak birkaç

<sup>1</sup> Geniş bilgi için bkz. Demirkent (1996b).

<sup>2</sup> Dört ana birlikten meydana gelen bu ikinci Haçlı Ordusunu yöneten belli başlı dük ve prensler şunlardır: Birinci birlik Fransa I. Henri'nin kardeşi Vermondois kontu Hugues, Normandiya kontu Robert ve yeğeni Flandr kontu II. Robert; ikinci birlik Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon ve kardeşleri III. Eustace, Baudouin de Hainault ve bunlara katılan pek çok yakınları; Üçüncü birlik Toronto hâkimi Bohemond, kardeşi Roger, yeğeni Tancred, amcası Sicilyalı Roger ve yakınları; Dördüncü birlik ise Toulouse kontu IV. Raymond de Saint Gilles, Papa II. Urbanus'un temsilcisi Adhemar Le Puy, kont Ramboud von Orange, Gaston de Béarn, Gérard de Roussiollon, Raymond du Forez'den oluşmaktaydı. Bkz. Krey (1921:57-67); Runciman (1989:110-130); Demirkent (1998b:24-25).

nesilden beri toprağa bağlanmışlar ve göçebe yağmacılık hayatından vazgeçmişlerdi. Hristiyanlık vazifesini güney seması altında arazi kazanmak imkânı ile birleştirmek çok câzip görünmekteydi. Kilise hareketin gittikçe daha fazla gelişmesinden memnun olmakta haklıydı (Runciman 1989:72).

Birinci Haçlı Seferi dinî şevk ile yapılmış olup, çocukların katıldığı Haçlı Seferi hariç, sonraki seferler daha ziyade askerî sefer niteliğindedir (Brooke 2000: 298). Aşağı Lorraine dükü Godefroi, Normandiyalı Robert ya da Toulouse kontu Raymond dinsel coşku ile kendi yurtlarında bu kapasiteyi gösteremeyenlerin kombinasyonu idi. Ülkelerinde çok az toprak sahibi olan Godefroi'nın kardeşi Baudouin ve Norman Bohemond Doğu'da kendilerine prenslikler kurma niyetindeydiler (Brooke 2000: 297-298; bkz. Bull 1993; Riley-Smith 1997a).

Anna Komnena "Alexias" ta (1996:305), Avrupa soylularını Haçlı Seferlerine katılmaya teşvik eden dinsel şevk harici amillerin de olduğu şeklindeki görüşünü şu şekilde dile getirmektedir:

"...her yerde dolaşan söylentiye göre, malını mülkünü satıp savarak söz konusu yola düzülenlerin ilki, Godefroi [de Bouillon] imiş. Bu adam çok zengindi;soyluluğundan, yiğitliğinden ve atalarının şanından dolayı pek gururlanırdı; çünkü her Kelt<sup>1</sup> başkalarından üstün olmak ister. O sırada öylesine bir erkekli kadınlı yığınsal hareket ortaya çıktı ki, hiçbir zaman bunun benzerinin görüldüğü anımsanmıyordu; en yoksul halk takımı, gerçekten Efendimizin mezarında saygı duası etmek ve kutsal yerleri görmek isteğiyle yola çıkmışlardı; ama özellikle Bohemond [Rumların düşmanı Robert de Guiscard'ın oğlu ve ardılı] ile onun yordakçıları gibi sapık adamlar, yüreklerinin dibinde başka bir tasarımlar ve umut beslemekte idiler, belki de bu arada, başkentini kendisini ele geçiriveririz diye umuyorlardı;olaya, bir çıkar

<sup>1</sup> Anna Komnena Birinci Haçlı Seferi'ne katılan Fransızlardan bahsederken sözcükler arasındaki anlam farkı gözetmeksizin, "Keltler", "Franklar", "Latinler" şeklinde bahsetmektedir.



sağlama vesilesi bulduk diye bakıyorlardı. Bohemond, İmparatora karşı eskiden gelme bir hınç beslediği için, soylu şövalyelerden birçoğunun kafasını karıştırıyordu”.

Anna Komnena (1996:308) Haçlı liderlerinden Bohemond ve maiyyetindekilerin seferlere katılım sebeplerini ise şu şekilde yorumlamaktadır:

“Bohemond ve yordakçıları gibi, uzun süreden beri Rum devletinde erk’e göz dikmiş olup onu...Pierre’in vaazlarında buldukları bahane sâyesinde –ele geçirmek isteyen Lâtinler, daha dürüst olan yığınları aldatarak bu büyük hareketi [Haçlı Seferi’ni] yola çıkarmışlardı ve Kutsal Mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmışlardı [aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zaptetmek derdindeydiler]”.

Diğer taraftan Üçüncü Haçlı Seferi kroniklerinden *Itinerarium Peregrinorum*’un yazarı bu konuda Anna Komnena’dan farklı düşünmektedir. Latinlerin 1189 yılında Philippolis’i (Plovdiv) işgali esnasında dehşete kapılan Rumların şehri terketmelerini şu şekilde yorumlamaktadır:

“...Rumların korkmak için yalnız bir nedenleri vardı: Latinlerden korkuyorlardı çünkü onları sevmiyorlardı. Latinler diğer insanların mülklerini talan etmek için gelmemişlerdi, zira onların yeterince vardı. Onlar müminlere karşı silaha sarılmamışlardı, aksine inanmayan memleketlerin hatalarını cezalandırıyorlardı. Rumların Latinlere karşı olan, geçmişi çok eskiye dayanan amansız nefreti, geçen zaman zarfında haleflerine de intikal etmiştir. Bu nefret kıvılcımlarını neyin ateşlediğini bilmek ister misiniz?...Biz sebep olarak şunu ortaya koyabiliriz: Latinler bilgi ve askeri alanda eşit uzmanlıkta iken, Rumlar ise kendilerinin cahil ve barışçı olduklarını biliyorlardı. Bu durum onların nefretini ateşliyor ve bu

kıskançlıkla başkalarını iyi görmekten uzaklaşıyorlardı. Hain (sadakatsiz) insanlar, günahkâr ve tümüyle dejenere olmuş bir nesildi! Bu yüzden bir zamanlar çok ünlü olan onların (Rumların) çöküşü oldukça olağandıdır...”(Nicholson 1997:57).

Munro incelemesinde (1906:231-42) Papa II. Urbanus’un Clermont Konsilindeki konuşmasının intikal şekilleri arasındaki farklılıkları tahlil ederek, birbirine uygun noktaları birleştirmek suretiyle gerçek metni oluşturmaya çalışmaktadır. Neticede bu müelliflerden her birinin kendi düşüncesine göre, Papanın ne şekilde konuşmuş olması gerekiyorsa öyle konuşmuş gibi kaydettiklerini ve bunu metin içinde kendi sevdikleri ifade şekline sokuşturduklarını belirtmektedir.

Demirkent’e göre (1994b:67) Haçlı Seferleri düzenlenirken görünürdeki amaç Türk ilerleyişi karşısında zor durumda olan Bizans İmparatorluğu’na yardım etmek idiye de, gerçekte hedef Anadolu ve hatta tüm Yakınoğu’yu ele geçirip hakimiyet kurmaktı. Bu nedenle sadece Türkler değil, bütün Doğu Hristiyanları bu seferlerden büyük acılar çekmişlerdir. Zira Haçlıların Kudüs’ü almalarından sonra bir kilise devleti yerine Feodal Kudüs Krallığı’nın kurulması başından beri Haçlıların gerçek niyetinin ne olduğunu ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz şekilde, eskiden sahip olunan kanaatin aksine Bizans İmparatorluğu Batı dünyasından bir Haçlı Seferi organize etmesini hiçbir zaman talep etmemiştir. Dolayısıyla “Haçlı Seferi” Bizans İmparatorluğu için sadece beklenmedik bir olay değil, aynı zamanda arzu edilmez bir sonuçtur<sup>1</sup>. Sorunun esası İmparator Aleksios Komnenos’un batıya yardım için başvurmuş olması değildir, çünkü bunu birçok defalar yapmış olduğu hususunda şüphe yoktur. Ayrıca Bizans İmparatoru Hristiyanların korunması işinin kendisine ait olduğu düşüncesinden hareketle, kendisini Hristiyan dünyasının önderi olarak tanıyan tâbiyeti altındakilerini korumakla yükümlü görmekteydi. Yine Bizans İmparatoru’na göre düşman Müslümanlar değil, onları tehdit eden Türklerdi. İmparator Aleksios

<sup>1</sup> Bu konuyu ilk olarak Chalandon “Alexis” adlı eserinde belirtmiştir. Öte yandan Runciman da (1989:110vd.) bu görüşü desteklemektedir.

Kommenos'a göre düşmanı, yani Türkleri, savaş yerine barış yoluyla etkisiz kılmak çok daha akıllıca idi. Bu nedenle İmparator Aleksios'un çok acilen paralı ama kendi emrinde olacak askere ihtiyacı vardı; onun diplomatik girişimlerini bozabilecek başıboş bir kalabalığa değil. Ancak bunu gerçekleştirmek için yaptığı girişim hem II.Urbanus'un ve hem de kendisinin ellerinden dizginlerin kaçmasıyla çığırından çıkmış, üstelik Şizma'nın sona erdirilmesi şansı da kaçmış oldu. Bizans Selçuklulara karşı ücretli asker beklerken Haçlılar Kudüs'ü aldılar. Bu olay Papa'nın uzun vadeli hedefine uygun iken, İmparatorun Fatimiler ile olan diplomatik ilişkilerine vurulmuş büyük bir darbeydi (Beck 1992:66).

İmparator Aleksios Komnenos devletinin durumu kesin olarak düzeldiği ve kendisi bizzat Anadolu'ya bir sefer düzenleyebileceği bir konuma gelmiş iken Haçlılarla karşılaştı. Onun Doğu Hristiyanlık dünyasının koruyucusu sıfatıyla sahip olduğu mevki Haçlılar tarafından zorla elinden alınır görünüyordu. On beş yıllık sonsuz zorluklarla yapılan bir savunma mücadelesinden sonra en ciddi tehlikelerden kurtarmış olduğu devleti, yeni ve sonu bilinmeyen güçlüklerle itiliyordu. O sıralarda henüz hiç kimse, batı dünyasının inançsızlara karşı giriştiği kutsal savaşın zamanla, kilise birliğinden ayrılmış Bizans'a karşı bir imha savaşına dönüşeceğini düşünmemiş olmasına rağmen, batılı din kardeşlerine karşı Bizans'ta derin bir güvensizlik duyulmakta idi. Daha o zamanlarda bile yeni bir düşman istilasını karşı karşıya bulunulduğuna inanılıyordu; Haçlıların davranışı bu inancı doğrulamaktaydı (Ostrogorsky 1995: 335).

## II. HAÇLI SEFERLERİ DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU

Haçlı Seferleri tarihi konusunda en çok tartışılan konulardan birisi de, bu hareketin ortaya çıkış sebepleridir. Batılı araştırmacılar bu hareketin ana motifini dinî unsurlara mal etmektedirler. Ancak hiç şüphesiz, dinî unsurlar önemli bir faktör olmakla birlikte, Ortaçağ Avrupa toplumunun içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve ekonomik şartlar da en az dinî unsurlar kadar önemli rol oynamışlardır. Aslında dönemin ruhuna uygun olarak yaygın katılımın sağlanması ve bu sayede siyasî emellere ulaşmak için dini motiflerden faydalanılmıştır. Bu görüşü paylaşan Vasiliev'e göre (1964-II:389) Haçlı Seferleri VII. yüzyıldan beri süregelen, tarihin en büyük dinler çatışmasıdır, ancak sadece dinsel motifler içermemektedir. Hatta Birinci Haçlı Seferi Kutsal Toprakları "inançsızların" elinden almak için yapılmış gibi gözüküyor olsa da, laik unsurlar ve dünyevî çıkarlar önemli rol oynamıştır.

Kutsal Topraklar, 638 yılında Hz. Ömer'in Kudüs'ü alması ile aralıksız olarak 457 yıldan beri Müslümanların egemenliği altındaydı. Bizans İmparatoru Ioannes Tzimiskes (969-976) Kudüs'ü geri almaya teşebbüs ettiyse de, başarılı olamamıştır. Sonuçta Bizans bölgedeki İslâm hâkimiyetini kabullenmek durumunda kalmıştı.

Araplar dünya tarihinde görülmeye başladıkları VII. yüzyıldan itibaren çok büyük bir hızla Bizans İmparatorluğu'na ait Suriye, Filistin, Mezopotamya, Mısır, Kuzey Afrika ve Vizigotlara ait İspanya'nın büyük bir bölümünü işgal ettiler. VII. yüzyılın ikinci yarısı ve VIII. yüzyılın başında iki kez Konstantinopolis'i kuşatmayı denediler ancak başarılı olamadılar. Şehir İmparator IV. Constantinus ve III. Leo Isaurian'ın yeteneği sayesinde kurtuldu. Müslümanların batıya ilerleyişi 732 yılında Charles Martel tarafından Pirenelerde *Poitiers* yakınlarında durduruldu. Bundan sonra IX. yüzyılda Girit ve X. yüzyılda Sicilya ve Güney İtalya'daki Bizans topraklarına doğru yönelmeye başladılar.

Bu Arap fetihleri Avrupa'nın siyasî ve ekonomik durumu açısından oldukça önemlidir. Pirenne'in belirttiği üzere bu ilerleyiş dünyanın çehresini değiştirmiştir.

Bu ani zorlama antik Avrupa'yı harap ederek, güçlkle oluşturulan Akdeniz birliğini sona erdirmiştir. Akdeniz Roma gölü olmaktan çıkıp Müslüman gölü olmuştur.

İslâm dininin hoşgörülü bir din olması nedeniyle Müslümanlar, bazı istisnalar hariç, X. yüzyılda İslâm egemenliği altındaki topraklarda Hristiyanlara iyi muamelede bulunmuşlar ve kiliseleri muhafaza edilmiştir. IX. yüzyıl başında Büyük Karl (Carolus Magnus / Charlemagne / Şarlmány) Filistin'de Hristiyan hacılar için hastaneler ve yeni kiliseler yaptırmış, mevcutların restore ettirilmesi amacıyla bol miktarda sadaka göndermiştir. Kutsal Toprakları ziyaret eden hacılar rahatsız edilmemişlerdir. Frank İmparatoru Büyük Karl ile Filistin arasındaki bu ilişki Halife Harun Reşit ile Büyük Karl arasındaki elçi değişimi ile ortaya çıkan durum bazı tarihçiler tarafından "Filistin Büyük Karl'ın himayesine alınmıştır" şeklinde yorumlanmıştır. Diğer taraftan Kutsal Topraklardaki Hristiyan varlığı hakkında bir grup tarihçi, bu ilişkinin önemini inkâr eder. Onlara göre hâmilik (*Protectorat*) asla olmadı ve bu nedenle bu olay "Şarlmány'ın (Büyük Karl) Kutsal Topraklardaki mirası ile ilgili bir mittir"(Joranson 1927:260). Runciman'a göre de (1935:606-619) Büyük Karl'ın Filistin'deki hâmilik hakları bir mit olarak kabul edilmelidir.

X. yüzyılın ikinci yarısında Makedonya Sülalesi imparatorlarından II. Nicephorus Phocas (963-969), I. Ioannes Tzimiskes (969-976) ve II. Basileios (976-1025) önderliğindeki Bizans kuvvetleri karşı hücumla geçerek İslâm vilayetlerini ele geçirmeye ve buralarda yerleşmiş olan Müslüman ahaliyi yok etmeye başlamıştı (Çay 1983:6). Bu zafer ile Suriye'de Aleppo (Halep) ve Antiocheia (Antakya) Araplara karşı Bizans İmparatorluğu'nun vassal devleti oldu. Bizans ordusunun bu askerî başarısı Kudüs'te önemli yankı buldu. Bu nedenlerdendir ki, Fransız tarihçi Bréhier (1928:38-39) bunun Bizans'ın Kutsal Topraklar üzerindeki hâmililiğinin açığa vurulması olduğunu, dolayısıyla oradaki Frank hamiliğinin sona erdiğini belirtir.

969'da Filistin Mısır Fatimilerinin yönetimine geçtikten sonra, öyle görünüyorki bölgede yaşayan Hristiyanların yaşamlarında büyük değişimler olmamıştır ve Filistin'e yapılan hac ziyaretleri güvenlik içerisinde devam etmiştir. Ancak XI. yüzyıla gelindiğinde şartların biraz değiştiği görülmektedir. Hasta Fatimî halifesi El-

Hâkim<sup>1</sup>, Hristiyan ve Yahudilerin can ve mal varlıklarına karşı acımasız uygulamalara girişmiştir. 1009'da Kudüs'teki Yeniden Doğuş ve Golgotha Kilisesi'nin yıktırılması ile acı bir deneyim yaşanmıştır (Vasiliev 1964:393; Zitelmann 2003:202). Kiliselerin yıkımının devamını engelleyen tek şey, Hristiyan bölgelerdeki camilerinde aynı akıbete uğrayabileceği endişesi olmuştur.

Daha sonra halife El-Hâkim'e isyan eden şef Baudouin Suriye'nin yönetimini ele alıp, Kudüs'teki Doğuş Kilisesini restore etmesini sağladı ve piskoposu Jerusalem (Kudüs) patrikliğine atadı. Sonra Beaudouin patriğe yeniden Doğuş Kilisesi ve diğer tahrip olmuş pek çok yerin restorasyonu konusunda yapabileceği her türlü yardımı yapmıştır. Sebebi her ne olursa olsun bu olay Kutsal Topraklardaki restorasyonun başlangıcıdır. 1021'de El-Hâkim'in ölümünden sonra Filistin bir müddet Halep emiri Salih b. Mirdâs'ın eline geçti; fakat 1029 yılında Fatimilerin hakimiyeti bütünü ile yeniden kuruldu ve Hristiyanlara karşı tekrar hoşgörü dönemi başladı. Daha 1027 yılında İmparator VIII. Constantinus ile Kutsal Kabir Kilisesinin inşasına başlamak ve hâlâ korkudan Müslümanlığı muhafaza eden kişilere ceza olmaksızın eski inançlarına dönme izni veren antlaşma imzalandı. Bu antlaşma 1036'da yenilendi; fakat kilisenin yeniden inşasına ancak on yıl sonra İmparator IX. Constantinus (1042-1055) zamanında başlanabildi (Runciman 1989:28-29). Yeniden Doğuş Kilisesi'nin gerçek manada restorasyonu XI. yüzyıl ortalarında İmparator Constantinus yönetiminde tamamlandı. XII. yüzyıl başlarında Filistin'i ziyaret eden Rus hacı Keşiş Daniel, Doğuş Kilisesi'nin sayısız kolonları, mermerleri, altı kapısı ve ilginç mozaiklerinden bahsetmektedir (Vasiliev 1964: 393). Hristiyan yerleşim bölgeleri büyük duvarlarla çevrildi. Hacılar tekrar Kutsal Yerleri ziyaret edebiliyordu. Selçuklular döneminde de hoşgörü ortamı devam etmekle birlikte, Selçuklular Bizans ile ittifakta oldukları zaman Haçlılara karşı savaşmışlar, Bizans'a

<sup>1</sup> El-Hakim tahta çıkar çıkmaz Müslüman kadınlara süslenmeyi ve sokağa çıkmayı, kamuya açık hamamlara ve mezarlıklara gitmeyi yasakladı. Yahudiler ve Hristiyanlar siyah baş örtüsü ve siyah kemer takacaktı, umuma açık hamamlarda Yahudiler boyunlarına küçük bir çan, Hristiyanlar da bir haç asıyorlardı. Ayrıca kâfirlerin mezarlarının kutsallığını kaldırdı ve meşruluğunu garantilemek için Müslüman olmayan bütün memurlara önce işkence etti, sonra Müslümanlarla değiştirdi. Bu baskı altında çok sayıda Hristiyan Müslümanlığa geçti. El-Hakim'in zulmü, gaddarlığı ve Allah'ın enkarnasyonu olduğuna dair saplantısı onu, kendisine yönelen kundaklama suçlamalarını saptırmak için Roma Hristiyanlarına zulmeden Nero kadar ünlendirmişti (Zitelmann 2003:202).

karşı savaştıkları zaman ise Haçlılarla dost olmuşlardı<sup>1</sup> (Coşar 2000: 51).

Öyle ki, Arapların Hristiyanlara gösterdikleri hoşgörü Batı'da da geniş yankı uyandırmıştır<sup>2</sup>. Ancak tüm bunlara rağmen 1009'da Yeniden Doğuş ve Golgotha Kiliseleri'nin tahrip edilmesiyle yaşanan acı deneyim ve 1080'lerde Kudüs'ün Türkler tarafından ele geçirilmesi Batı Avrupa'nın dindar çoğunluğunu derinden etkileyerek güçlü bir dinsel coşku oluşturmuştur. Ayrıca pek çok Avrupalı, Bizans İmparatorluğu'nun Türklerin baskısı altına girmesiyle tüm batı Hristiyan dünyasının tehlike altına girebileceğinin farkına vardı. Avrupa'da Akdeniz dünyasının tekrar "barbar" saldırılarına maruz kalabileceği endişeleri uyandı. Zira Süryani Mikhail (terc. Andreasyan-II:39) ve Bar Hebraeus (Abû'l-Farac) kroniklerinde (1999-II:339) Haçlı Seferinin başlamasına neden olarak Suriye ve Filistin'e hakim olan Türklerin Kudüs'e hacca giden Hristiyanları dövüp soydukları ve kutsal yerlere gidenleri haraca bağladıkları; bilhassa Roma'dan ve İtalya'dan gelenleri görünce onları imha etmeye çalıştıklarını, batılı kral ve kontların bu duruma hiddetlenerek yola çıktıklarını iddia etmektedir. Selçuklu Türklerinin hacılardan para aldıkları ve bazı zorluklar yaşattıkları bölümü doğru olmakla birlikte, Haçlı Seferleri gibi düşünsel altyapısı çok daha eskilere dayanan büyük bir hareketin sebeplerini sadece buna bağlamak konuyu çok fazla basite indirgemek olur.

Bu arada Bizans İmparatorluğu, özellikle 1071 Malazgirt yenilgisinin ardından, Türklerle yalnız baş edemeyeceğinin bilincine varmıştı. Bu nedenle Bizans gözünü batıya, Papa'ya çevirdi. Çünkü ruhanî lider olarak Papa Bizans İmparatorlarına yardım için halkı etkileyebilirdi. İmparator Aleksios Komnenos'un

<sup>1</sup> Örneğin Aleksios Komnenos Süleymanşah'tan yardım talep etmiştir. Kılıç Arslan Franklardan Nicæa'yı (İzmit) alarak Aleksios'a iade etmiştir. Yine Kılıç Arslan 1161'de Manuel Komnenos tarafından Konstantinopolis'te ağırlandır (Vasiliev 1964:427).

<sup>2</sup> Örneğin XI. yüzyılın sonlarında İspanyollar Toledo şehrini aldıklarında şehirde sapaşğlam duran kiliseleri gördüklerinde şaşkınlıklarını gizleyememişlerdi. Yine aynı şekilde XI. yüzyıl sonlarında Normanlar Sicilya'yı aldıklarında, adada iki yüz yılı aşkın Arap hakimiyetine rağmen çok sayıda Hristiyanın özgürce inançlarını yaşadıklarına tanık olmuşlardır.

Flander'lı I. Robert'a 1088 yılında gönderdiği mektupta<sup>1</sup> olduğu gibi, bazen bireysel olarak batılı liderlere başvurulmuştur. Bunu yaparken Aleksios'un kafasındaki güçlü ve düzenli ordular değil, sınırlı sayıda paralı asker sağlamaktı.

Haçlı Seferlerini doğuran düşünceye dair yorumlar çağdan çağa değişiklik göstermektedir. Ortaçağ Hristiyanlığı bu seferleri kutsal bir amaç için Tanrı'nın inayetiyle Tanrı'nın yeryüzündeki vekili kutsal Papalık kanalıyla girişilen "kutsal savaş" olarak görmekteydi. Bu anlayış, bütün Ortaçağ'a hâkim olan tarihin akışına Tanrı'nın müdahale etmesini kolaylaştıran "Tanrı'nın inayeti" görüşünün bir yansımasıdır.

Siyaset tarihçileri, bu seferleri, Batı'dan Doğu'ya yapılan bir göç dalgası, bir başka *Völkerwanderung* (kavimler göçü) veya ihtiyaç içindeki millet ve kabilelerin kendi topraklarından daha verimli topraklar ve iyi hayat şartları bulmak için giriştikleri bir hareket olarak nitelendirmektedirler. Zira, Haçlı Seferlerinin esas başlatıcıları durumunda olan Normanlar ve Franklar, Ortaçağ boyunca, Roma İmparatorluğu'nun güç kaybettiği dönemler olan IV. ve V. yüzyıllarda göçmen özellikleriyle ün kazanmış kavimlerdi (Gibbon 1964:4; Düzgün 2002: 669).

Ekonomi tarihçileri ise, Haçlı hareketini, Avrupa'nın Doğu'ya doğru yayılması, başka bir deyişle kolonizasyonu ve ortaçağ emperyalizmi, Yakındoğu tarihçileri ve yine batılı tarihçilerin önemli bir kısmı ise Columbus'a kadar devam eden dairesel Avrupa kolonizasyonu ve Ortaçağ emperyalizmi olarak görmektedirler (Düzgün 2002:669). Toynbee'ye göre (1958: 192) Haçlı Seferleri, geçici bir fetih ve ticaret hareketi iken, Pirenne'e göre efendiler tarafından finanse edilmiş olan büyük bir feodal savaştır. Haçlı Seferlerinin nedenleri arasında ekonomik unsurların etkisi gözardı edilemez. Zira, XI. yüzyıl boyunca, Fransa'nın hızlı nüfus artışı nedeniyle kendi nüfusunu besleyecek kaynaklardan mahrum olduğunu ve halkın sıkıntılar içinde hayatını zor idame ettirdiğini bilen Papa II. Urbanus, Haçlı Seferleri çağrısı

<sup>1</sup> Aleksios Komnenos mektubunda Peçeneklerin ve Selçukluların saldırıları yüzünden ülkesini yitirmekte olduğunu bildirerek kendisinden yardım talep etmektedir. Bu mektup için bkz. Hammâde (1982: 97-99; Payne (1994: 28-29).



yaparken bu durumu bir motivasyon unsuru olarak kullanmıştır.

Genel kabul gören bir başka düşünceye göre ise, Haçlı Seferleri, Batı Hristiyanlığı'na ait halklar, özellikle Normanlar ve Franklar tarafından, Papa'nın liderliğinde organize edilen ve Müslümanların elinde bulunan Kutsal Toprakları kurtarmayı hedefleyen, bu amaçla da seferlere çağrının yapıldığı 1095 yılından başlayıp 1099 yılında Suriye sahil kordonuna kadar uzanan bir toprak parçası üzerinde kurulan Latin Kudüs Krallığı'nın 1291/1292'de çöküşüyle son bulan harekete verilen addır (Düzgün 2002:670).

XI. yüzyılda *Cluny* reform hareketiyle artan Ortaçağın genel dinsel ruhu, Haçlı Seferi düşüncesinin ortaya çıkmasında önemli bir faktördü<sup>1</sup>. *Cluny* manastırının diğer manastırlardan farklı olarak doğrudan Haçlı Seferine katılmasıyla ilgili kesin deliller mevcut olmamakla beraber, Haçlı Seferlerinin fikrî alanda hazırlanıp yayılmasında önemli rol oynadığına dair dolaylı deliller mevcuttur (Constable 1997:179). Bu dönemde toplumda dinsel motifler ön plana çıkmış, Kutsal Topraklara çok sayıda batılı hacıların bazen çok kalabalık gruplar halinde, bazen de bireysel hac ziyaretleri yaptıkları görülmektedir. Bu sayede Kutsal Kabri kurtarma arzusu tetiklenmişti.

Diğer bir önemli motif, XI. yüzyılda Papalığın güçlenmesidir. Özellikle Kilise'nin Devlet'ten üstün olduğu görüşünü benimseyen VII. Gregorius'un<sup>2</sup> Papa olarak Haçlı Seferlerine çok arzulu olduğu görülmektedir. Çünkü Haçlı Seferleri Papalık gücü ve otoritesine ileride gelişme açısı kazandıracaktı. Eğer Papalar bu girişimde önder olarak başarılı olabilirlerse Batı'da İmparatorlardan üstün bir konuma ulaşmakla kalmayarak, yeni ülkeler üzerine gücünü ve otoritesini yayabilir ve "Şizmatik" Bizans kilisesini Katolik kilisesinin otoritesi altına alabilirlerdi.

Ayrıca dünyevî motifler değişik sosyal sınıflar üzerinde önemli rol oynamıştır.

<sup>1</sup> *Cluny Manastırının Haçlı Seferleri*, özellikle I. Haçlı Seferi, üzerindeki etkisi ve rolü hakkında geniş bilgi için bkz. Cowdrey (1973:285-311), Constable (1997:179-193).

<sup>2</sup> Geniş bilgi için bkz. Cowdrey (1997:65-83).

Genel dinsel hisleri paylaşan feodal soylular, baronlar ve şövalyeler macera ve savaş aşkıyla doluydular. Doğuya sefer düzenlenmesi onların hırs ve dövüşkenliklerini tatmin için bulunmaz bir fırsat olarak görülmekteydi. Alt sınıflar ve köylüler için Haçlı Seferleri sıkı feodal baskılardan kurtulma imkanı olarak kabul görmüştür. Hristiyanların gözünde Haçlı girişimi siyasi nedenlerle çok haklı olmakla kalmıyor, dini açıdan da Hristiyanlık coşkusuyla cevap vererek, bütün Batı Hristiyanlarına en çok arzuladıkları şeylere kavuşma ümidi veriyordu: “sofulara, Tanrı yolunda çekilen eziyet; para gözlülere yağma, tüccara yeni pazarlar, küçük subaylara yaldızlı rütbeler; kahramanlara savaş; dünyayı tanımak isteyenlere yolculuk!” (Berl 1999: 151).

Haçlı Seferlerine katılanların büyük çoğunluğu, üzerlerinde hâkimiyet kuran feodallerin ve Kilise babalarının zulmünden de kurtulacakları için, bu seferlere kendilerini özgürlüğe taşıyan bir adım gözüyle de bakmaktaydılar. Böylece, toprağa bağlı serfler kendilerini mağrur toprak sahibi efendilerinden kurtarıyor ve ailelerini özgürlük yurduna naklediyorlardı. Rahipler, Kilise'nin sıkı disiplininden kurtuluyor, birçok suçtan aranan kişiler de bu seferlere katılmak şartıyla özgürlüklerini elde ediyorlardı. Gittikleri toprakların sahipleri konusunda o kadar cahildiler ki, başlarındaki adamlar bile kendi sınırları dışına çıktıkları gün, ilk karşılaştıkları şehrin, Müslümanlardan tekrar geri almayı planladıkları Kudüs olup olmadığını soruyorlardı (Düzgün 2002:670). Willermus Tyrensis (1130-1187), “Bu seferlere katılanların hepsi tabii ki, Tanrı rızası için katılmadılar...Bir kısmı arkadaşlarını yalnız bırakmamak, bir kısmı korkak olarak anılmamak, bir kısmı ise alacaklarından kurtulmak için oradaydılar” (Migne 675-679; Brundage 1962:115-121) ifadeleriyle bu durumu gözler önüne sermektedir.

### III. XI. YÜZYILDA YAKINDOĞU'DA MÜSLÜMAN DEVLETLERİ

Yakındoğu tarih boyunca siyasî birliğin oluşturulmasının zor olduğu bir alan olması itibariyle büyük çekişmelere sahne olmuştur. Haçlılar gelmeden önce bu bölgede belirgin üç büyük uluslararası çatışma görülür: Antik çağda Mısırlılar, Hititler, Suriyeliler, Babilliler ve Persler arasındaki mücadele görülür. Bunu Batı'nın Greko-Romen mücadelesi takip eder. İslâm hâkimiyeti döneminde ise güneyde Fatımiler, kuzeydoğuda Abbasiler ve kuzeybatıda Bizans'ın yer aldığı üçlü mücadele görülmüştür. Haçlı Seferleri arifesinde Yakındoğu'da Büyük Selçuklu Sultanlığı, Anadolu Selçuklu Sultanlığı ve Fatimi halifeliği olmak üzere üç büyük güç bulunmaktaydı. Haçlıların gelmesiyle birlikte bölgedeki mevcut üç güce bir yenisi eklenerek, dördüncü mücadele dönemi başlamıştır. Dördüncü dönemin karakteristik özelliği XI. yüzyılda Müslümanların koruyuculuğunu üstlenen Selçuklular ile Hristiyanlığın bayraktarlığını yapan Normanların Ortadoğu'da karşı karşıya gelmeleridir (Ben-Ami 1969:20).

XI. yüzyıl sonunda Haçlıların ayak bastığı topraklar, dikkate değer bir coğrafi çeşitlilik gösteren, çok sayıda hükümdar arasında paylaşılmış etnik köken, dil ve din açısından birbirinden çok farklı toplulukların yaşadığı bir bölgeydi. Haçlıların Outremer'de dört Frank devleti'ni kurmaları bölgenin üçte ikisinin yavaş yavaş siyasi bütünleşmeye gidişinde bir etken, belki başlıca katalizör olmuştu. İlk olarak Müslüman Suriye tek hükümrânlık altında toplandı, ardından Mısır onunla bütünleşti ve Frank devletleri fetih yoluyla geri alındı; böylelikle XIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde bütün bu topraklar, Memlük Sultanlığı'nın merkezi yönetimine bağlanmış oluyordu. Bu arada Selçukluların yönetimindeki Anadolu da Moğol hâkimiyetine girmişti (Holt 1999:8).

XI. yüzyıl ortalarında Doğu Akdeniz dünyası'nın huzuru uzun yıllar için emniyete alınmış gibi görünmekteydi. Bu bölgenin iki büyük devleti olan Bizans İmparatorluğu ve Mısır Fatimi hilafeti iyi bir anlaşma zemini oluşturmuşlardı. Her iki devlet de birbirlerine saldırmaktansa barışçı ilişkiler kurmayı ve daha doğudaki

Müslüman devletlerinin düşmanca davranışlarını engellemeyi kendi çıkarlarına daha uygun bulmaktaydılar. Fatimiler Hristiyanlara iyi davranmaktaydılar. El-Hâkim'in ölümünden beri bölgedeki Hristiyanlara herhangi bir takibatta bulunulmamıştı. Limanları Bizanslı ve İtalyan tacirlere açıktı. Esnaf ve hacılar aynı şekilde iyi muamele görüyor, hoş tutuluyorlardı (Runciman 1989:40).

1097 yılında Haçlılar Suriye topraklarına ulaştığında, Müslümanların lideri olma iddiasında bulunan iki kişi mevcuttu. Bunlardan biri, Bağdat'taki Abbasi halifesi El-Mustazhir, diğeri de Kahire'de bulunan Fatimi halifesi El-Âmir idi. Ümmet arasındaki bu bölünmenin, geçmişi çok eskilere dayanan nedenleri vardı.

XI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ne Fatimi halifesi ne de rakibi Abbasi halifesi kendi iktidarını kurabilmişti. Abbasi halifeliği kuruluşundan sonraki yüz yıl kadar İslâm topraklarının büyük bölümünde üstünlük sağladı, ancak 755-756 yılında, ailesini katleden Abbasilerden kaçan bir Emevi Beyi'nin Müslüman İspanya'da kendi bağımsız hükümdarlığını kurmasıyla parçalanma süreci başlamıştı. Bunun ardından başka yerlerde de, şeklen Abbasi Hilafetine bağlı olan özerk hükümdarlarla hanedanlar ortaya çıktı. Ellerindeki topraklar küçüldükçe halifeler, saraya ve yönetime hakim olan askeri liderlerin sultanı altına girdi. Bu liderlerin ilk örnekleri, halifenin kendi muhafız alayının başında bulunan komutanlardı. Sonra 945 yılında Bağdat ve halife Şii Büveyhiler (Büyiler) sülalesinin eline geçti. Büveyhiler Şii olmalarına rağmen Fatimilere karşı hiçbir yükümlülük hissetmiyorlar, ayrıca Sünnilere karşı hoşgörülü yaklaşıyorlardı. Bu şekilde bir süre daha kağıt üstünde dahi olsa Abbasi hilafeti korunmuştur.

Öte yandan XI. yüzyıl ortalarında İran'ın kuzeydoğusunda Türkmen boyları Selçuklu hanedanının liderliğinde toplanmıştı. Tuğrul Bey 1055'te Büveyhî hâkimiyetini çökertip Bağdat'a girerek, halife el-Kâim'den "Sultan" ünvanını almıştır. Selçuklu sultanları bu tarihten sonra Sünni Müslümanların koruyuculuğu görevini üzerlerine aldılar. Ancak, Selçuklu sultanları, iktidarlarının doruğunda oldukları zamanlarda bile merkezi bir imparatorluk oluşumunu başaramadılar. İmparatorluk çok çeşitli diller konuşan, değişik milliyetlerden oluşan çok sayıda

eyaletlerden oluşmaktaydı. Selçuklu yönetim geleneğine göre yönetim tek kişide değil, hükümdar ailesinde toplanmaktaydı. Bir başka deyişle hükümdar öldüğünde topraklar oğulları arasında pay edilmekteydi. İşte bu yönetim anlayışı sultan Melikşah'ın ölümünden sonra görülen parçalanma eğilimini pekiştirdi. Bu durum da ister istemez çıkar çatışmalarını ve karşılıklı mücadeleleri tetiklemekteydi. Nitekim bu uygulama, Birinci Haçlı Seferi döneminde özellikle Suriye açısından oldukça ağır neticeler doğurmuştur (Holt 1999:11).

Büyük Selçuklu Devleti'nin yanı sıra XI. yüzyılda Anadolu'da bir Selçuklu devleti daha kurulmuştu. Bizans sınırlarında Ermenilerin yaşadığı bölgeye dayanan Oğuz Türkmenleri, 1071 Malazgirt savaşında Bizans'a karşı kazandıkları büyük zafer neticesinde, bölükler halinde Anadolu'ya gelerek bu toprakları kendilerine yurt edindiler. Bizans gücünün Anadolu'da filen tükenmiş olduğu bir dönemde Süleymanşah hakimiyetini doğuya doğru genişleterek, Büyük Selçuklu Sultanlığı'nın göbeğine doğru ilerlemeye başlamıştı. 1093 yılında, bir Ermeni beyinin elinde bulunan Kilikya'yı aldı. 1085 yılında Antiocheia (Antakya)'nın Selçuklulara kapılarını açmasıyla, şehirde yüzyılı aşkın süre devam eden Hristiyan hakimiyetini sona erdirdi. İslam dünyasındaki bölünme nedeniyle Haçlı Seferlerine karşı başlangıçta güçlü bir tepkinin gösterilememesine rağmen, Anadolu Selçukluları bu konuda elinden gelen gayreti sarfetmiş; sultan I. Kılıç Arslan 1101'de arka arkaya üç Haçlı ordusunu imha ederek Anadolu topraklarını Haçlılara kapamıştır. Yine İkinci ve Üçüncü Haçlı Seferleri sırasında Sultan Mesud ve II. Kılıç Arslan'ın üstün gayretleriyle Haçlıların Suriye'ye doğru Anadolu'yu geçmek teşebbüsleri sonuçsuz kaldı (Demirkent 1997: 277).

Sonuç olarak Haçlı Seferlerinin başladığı dönemde Yakındoğu'da Büyük Selçuklu Sultanlığı, Anadolu Selçuklu Sultanlığı ve Fatimi halifeliği adıyla hüküm süren askerî vezirlik olmak üzere üç büyük Müslüman güç mevcuttu.

#### IV. HAÇLI SEFERLERİNİN ARİFESİNDE BİZANS

Bizans İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu XI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra, iktidar liyakatsiz kişilerin eline geçti. Gittikçe harem ile hadım ağalarının eline düştü ve bunun olumsuz etkisi dış politikada hemen görüldü. Bu sırada İtalya'da Normanlar ve doğuda Selçuklu Türkleri gibi kuvvetli düşmanların ortaya çıktığı bir zamanda imparatorluk idaresi, sınırlarını savunmaktan aciz durumdaydı. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'ne kadar olan elli yıllık süreçte İmparatorluğun savunulmasında baş aktör görevini üstlenen Romanos Diogenes'in hezimetinden sonra, imparatorluğun zor yılları başladı. XI. yüzyılın ortasında doğu sınırları hâlâ korunabilmişse de, ilk gerileme İtalya'da Normanlar karşısında vukû buldu. Akdeniz hâkimiyeti konusunda rekabet halinde oldukları Normanlar da Bizans hesabına sürekli bir tehlike oluşturmaktaydılar. Buna ilaveten Haçlı orduları ile İtalyan cumhuriyetlerinin imparatorluğa karşı giriştikleri siyasi mücadele söz konusuydu. Lâkin iktidar etrafındaki mücadele, Bizans'ı zaafa uğrattı. Komnenos hanedanının iktidara gelişine kadar geçen süre zarfında, sarayın sivil idaresi ile askeri idareciler arasındaki sürtüşme devam etmiş, ancak 1081'de Aleksios'un yönetimi ele geçirmesine kadar iç karışıklıklar süregelmiştir (Baştav 1999:57).

XI. yüzyılın ikinci yarısında hudutlar üzerine yüklenen Selçuklular, Peçenekler ve Normanlar gibi savaşçı kavimler, Bizans İmparatorluğu'nu dağılma tehlikesiyle yüzyüze getirmiştir. Bu dönemde İmparatorluk iki cephede birden kayıplar vermekteydi: 1071 Malazgirt savaşına kadar olan devrede Ermenistan, Mezopotamya, İtalya gibi eyaletler kaybedilirken; ikinci safhada ise Anadolu Türklerin eline geçmiş, Suriye kaybedilmiş ve Tuna hudutları zorlanmaya başlamıştı. 1071'de Selçuklular karşısında alınan mağlubiyetten sonra Anadolu'da küçük beylikler kurulmuştu. Marmara ve Konstantinopolis yakınlarında başkenti İznik olan Anadolu Selçuklu Sultanlığı bulunmaktaydı. Diğer bir Türkmen beyliği olan Danişmendliler Anadolu'nun doğusunda önemli bir güç haline gelmişlerdi. Ege kıyılarında ise Konstantinopolis'te eğitim görmüş Türk korsanı Çaka Bey'in, başkenti İzmir olan beyliği bulunmaktaydı. Çaka Bey sahip olduğu deniz gücüyle

Bizans'ın korkulu rüyası haline gelmekteydi. Bizans İmparatorluğu'nun doğu yarısı İslâmlaşmış ve Türkmen göçebelerle iskân edilmişti. Böylece topraklarının bir kısmı yağmalanmış ve harap hale gelmişti. Bizans'ta çıkan iç savaşlar Türklerin Anadolu'yu ele geçirmelerine katkı sağlamıştır. Birbirleriyle mücadele eden partilerden her biri, Türklerin yardımına başvurmaktan geri kalmamış, bu yardımlara karşılık onların İmparatorluğu yağmalamalarına Bizans makamları ses çıkaramamış ve onların akınlarının artmasına zemin hazırlanmıştır (Baştav 1999:57-58). Aleksios Anadolu'daki şahsi mülklerinden önemli kısmını Türkmenlere bırakmak durumunda kalmıştı. Üstelik Bizans çok sayıda hristiyanın yeniden yerleştirilmesi sorunuyla karşılaşmıştı.

Diğer bir önemli sorun Rum ve Katolik kiliselerinin ilişkilerinin hem iç ve hem de dış politika sorunlarıyla kopma noktasına gelmesiydi. İmparatorluk içinde iki rakip parti, askeri ve şehirli bürokrasi tarafından tahta karşı sürekli entrikalar düzenlenmekteydi. Ayrıca Macar sınırlarından sonu gelmeyen tehditlerin ve imparatorluk içinde büyük bir güce sahip olan ücretli askerlerin kontrol edilmesi zorlaşmaktaydı. Yarı feodal yapısıyla özgür köylülerden oluşan acemi birliklerin üzerinde giderek baskın bir güç oluşturan ücretli askerlere bağımlılığın artması, imparatorluk içinde hassas bir politik denge yaratmaktaydı.

Aleksios Komnenos'un tahta geçtiği dönemde Bizans İtalya'yı kaybetmiş, Balkanlar'daki otoritesi tehlike sinyalleri verirken, Anadolu, Mezopotamya ve Ermenistan elden çıkmıştı. Bu koşullar altında İtalya'da kaybettiği topraklarının geri kazanılması için bir askeri harekate geçecek durumda değildi. Kiliseler arasındaki sürmekte olan Şizma'ya rağmen imparator, papalıkla siyasi bir ittifak kurmanın yollarını aramaktaydı. Dönemin Papası VII. Gregorius (1073-1085) ile Türklere karşı yardım sağlamaya yönelik yapılan görüşmeler olumlu seyretmekteydi. Papa Gregorius bu çağrıya karşılık olarak bütün Hristiyanlardan toplanan bir ordunun başında ilerleyerek Doğu Kiliselerini Müslümanlardan kurtarmayı amaçlamış, ancak sonuç alamamıştır.

Hristiyan aleminin iki kanadı arasında İslâm'a karşı bir tesanüt mevcut idiye

de, 1054 Şizması, Hristiyanlar arasına telafisi imkânsız nifak sokmuş ve Batı ile anlaşmayı imkansız kılmıştı. İmparatorluğun eski politikasına başvurarak düşmanları bölme hareketi ise, tehlike doğuruyor ve çok pahalıya mal oluyordu. Normanlar ile mücadele edebilmek maksadıyla İtalyan cumhuriyetlerine ekonomik imtiyazlar verilmesi, Bizans filosunun ve deniz ticaretinin büyük darbe almasıyla neticelenmişti. Germen imparatorlarına karşı papalığa taviz verilirken, kiliseler arasındaki çekişmeleri göz ardı etmekle büyük hataya düşülmüştü. Haçlı hareketlerini imparatorluk yararına çevirmek isteyen politika, daha başlangıçta mevcut anlaşmazlıkların derinleşmesine ve Haçlılarla sürekli bir işbirliğine engel olmuştur. Nihayet, Bizans'ın ordusuna ücretli Frank askerlerinin alınması, batıların hırslarını tahrik etmiş ve her bir şövalye, imparatorluğu servet ve iktidara kavuşacağı bir toprak saymıştır. Komnenosların başarılarının geçici kılan bu hareketler, aynı zamanda 1204 yılında İmparatorluğun Haçlılarca işgaline de zemin hazırlamıştır.

Tüm bu oluşumların baskısı altında Aleksios Komnenos'un tek geçerli inisiyatifi diplomasi idi. Çok geniş kapsamlı diplomatik çabalar neticesinde bir düşmanına karşı diğeriyle birlikte olmayı, ya da düşmanının düşmanını kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı tercih ediyordu. Kısacası eğer “böl ve yönet” prensibine uymazsa, en azından “böl ve kendi postunu kurtar” metodunu uygulamıştır. Örneğin Sultan I. Kılıç Arslan'a rakibi Çaka Bey'i öldürtmeyi başararak bu politikasında başarıya ulaşmış (Cahen 1994:95); Norman işgaline karşı ticari imtiyaz karşılığında Venedik'ten önemli deniz desteği sağlamıştır. Anadolu'yu ele geçiren Türklere karşı Franklardan yardım görmüştür. Daha sonra Papa ile kavgaya tutuşan IV.Heinrich'ten yardım alabilmiş ve Kumanlara kendisiyle çatışmaya hazırlanan Peçenekleri imha ettirmiştir (Ben-Ami 1969:24-25; Başstav 1999:59).

Aleksios'un Haçlı Seferi hareketini teşvik etmiş olmasına rağmen, sonradan Haçlı Seferi düzenleyenlere karşı takındığı tavır konusunda farklı görüşler mevcuttur. Aleksios'un hakimiyetinin başında, Papa VII. Gregorius ile ilişkileri çok kötüydü. Papa Aleksios'u aforoz etmiş ve ona karşı düşmanı olan Normanları desteklemişti. Buna karşılık imparator da, kilise işlerinde Kerularios'u korumuştur.



Ancak halefi olan Papa II. Urbanus (1088-1099), Doğu Kilisesi ile anlaşmayı ve Türklere karşı ortak hareket etmeyi planlamaktaydı. Papanın teklifini uygun bulan imparator da, kiliseler arasındaki ihtilaflara son vermek gerektiğine inandığı halde bu arzusu gerçekleşemedi. Bu müzakereler esnasında Papa ile İmparator'un hedeflerinin aynı olmadığı ortaya çıkmıştı. Zira, Papa II. Urbanus iki kiliseyi birleştirmek suretiyle "dinsizlerin" (İnfidel) hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyanları kurtarmak istiyor iken, buna karşılık imparator, papalıkla işbirliği yaparak çok takdir ettiği batı şövalyelerinden ücretli askerler kazanma peşinde koşuyordu (Baştav 1999:60).

İşte Haçlı Seferleri başlamak üzereyken, Yakın Doğu İslâm dünyasının ve Bizans'ın durumu özet olarak bu manzarayı sergiliyordu.



## BİRİNCİ BÖLÜM

### DOĞU HRİSTİYANLIĞI TARİHİNE BAKIŞ

#### I. HAÇLI SEFERLERİNE KADAR DOĞU HRİSTİYANLIĞI

Hristiyanlık, Filistin topraklarında doğmuştur. Ancak Hristiyanlıkla ilgili bütün faaliyetlerin yasaklanması ve yeni dini kabul edenlere karşı yapılan zulüm ve takibat neticesinde inançlarında ısrar edenlerin bir kısmı buldukları toprakları terkederek, Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti dışındaki bölgelerde kendilerine yaşam alanları bulmaya çalışmışlardır. Sığınılan ilk yerler arasında Antiocheia (Antakya) çevresinin yer aldığı bilinmektedir. Bu sıkıntılı yıllar sonrasında Roma İmparatoru Vespasianus'un<sup>1</sup> (69-79) Hristiyanlığı kabulü ile, Jerusalem (Kudüs) ve çevresindeki Hristiyanların biraz rahatladığı görülmektedir. Ancak İmparatorun ölümüyle Hristiyanlara uygulanan baskılar artmıştır. Jerusalem ve çevresinde ümitlerini kaybeden Hristiyanlar, diğer bölgelere iltica etmek ve oralarda kendilerine yeni katılımcılar bulmak zorunda bırakılmışlardır. Hristiyanlığın doğudan batıya doğru hızla yayılması, büyük ve önemli ticaret merkezlerinde yerleşen Yahudilerin vasıtasıyla olmuştur.

Nitekim Hristiyanlık ilk olarak ortaya çıktığı Jerusalem ve çevresinde başarı sağlayamadıysa da, miladî I. yüzyıl sonlarına doğru Part krallığının hakimiyetinde bulunan Suriye ve Irak topraklarında iyi neticeler elde etmiştir. Bölgede yaşayan yerli halk Keldâniler, Bâbilliler'in alt kolları olan Asurlular, Ermeniler ve Nebatlılar Hristiyanlığı kabul ettiler. Bu insanlar Suriye topraklarında oturdukları için Suriyeli anlamında "Süryani" adıyla biliniyor ve dil olarak Süryanice'yi kullanıyorlardı. Daha

<sup>1</sup> Roma İmparatoru Vespasianus'un hayatı ve Kudüs'ün zaptı için bkz. Akşit (1976: 139-152).

sonra karşımıza çıkacak bir kavim adı olarak “Süryani”<sup>1</sup> kelimesi aynı zamanda bu bölgede yaşayan Hristiyan insanlar için kullanılmıştı. Diğerlerinin tarih sahnesinden çekilmelerine rağmen onlar, bu isimle cemaat haline geldiler ve kiliselerini kurdular. Hristiyanlık dünyasında yaşanan mezhep oluşumları sonucunda Nastûriler (Doğu Süryanileri)<sup>2</sup> ve Yakubiler<sup>3</sup> (Batı Süryaniler) adı altında iki gruba ayrıldılar (Tümer-Küçük 1993:274; Günel 1970:30; Öztürk 1994:1-2).

Hristiyanlar, dinlerinin ilk yayılma safhasında I. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kısa süreli kısımlardan sonra III. yüzyılın başında devlet çapında planlı büyük kısımlara maruz kalmışlardır. İmparator Büyük Constantinus ülkede bozulan siyasi birliği ve iç huzuru sağlamak için, zaten önü alınmayan yeni dini, devlet dini olarak kabul etti. Bizans İmparatoru Constantinus<sup>4</sup> (306-337) ile İmparator Licinius’un 313 yılında yayınladıkları *Milano Hoşgörü Fermanı* ile açıklanan din ve ibadet özgürlüğü ile daha önceki maddî kayıpların telâfi edileceği kararı, Hristiyanlığın bundan böyle devlet koruması altındaki güçlenişini başlatmıştır (Çelik 1987:76; Bilge 2001:80). Zira ezeli düşmanı putperest Roma İmparatorluğu’nun yeni mirasçısı Bizans devleti, artık Hristiyanlığın hâmilik rolünü üstlenmiştir. Her ne kadar imparatorun desteğiyle ortaya çıkan Bizans Kilisesi başlangıçtan itibaren Hristiyan cemaat içinde pek çok parçalanmalara sebep olduysa da netice olarak gördüğü himâyeye sayesinde Hristiyanlık daha hızlı bir şekilde yayılmıştır<sup>5</sup>.

#### Büyük Constantinus’un Hristiyanlığı kabulü (312) ve *Milano Hoşgörü*

<sup>1</sup> Süryani isminin kökenleri hakkında ileri sürülen farklı görüşler ve “Süryani Kadim” tabiri için bkz. Çelik (1986:1-2).

<sup>2</sup> Özellikle Batılı eserlerde kullanılan “Doğu Süryanileri” tabiri ile, kökenleri tarihi Edessa (Urfa) Kilisesi’ne dayanan ve Asur ırkından olan Nasturiler, “Batı Süryanileri” tabiri ise, tarihi Antiocheia (Antakya) Kilisesi’ne dayanan ve Aramî ırkından olan Süryaniler kastedilmektedir (bkz. Çelik 1996: 17).

<sup>3</sup> Süryani Ortodoks Kilisesi’ne (Monofizit) Yakubi denilmesinin nedeni, IV. yüzyılda İmparator Justinianus’un Monofisizmi ortadan kaldırma girişimlerine karşılık Jacob (Yakob) Baradaesus’un Ortodoks Monofizit Süryani Kilisesini yeniden örgütlemiş olmasındandır (Prawer 1972b:53; Kaşgarlı 1990: 42). Batılı eserlerde Jacob Baradaesus’un kilisenin kurucusu gösterilme çabasına rağmen, Yakubi adı tarihte sadece Süryani Kadim Kilisesi’nin lakabı değildir. Bu ad “Tek Doğa Öğretisi”ne lâkab ve simge olmuştur. Nitekim” Mısır Yakubi Kilisesi”, “Habeş Yakubi Kilisesi” deyimleri, bunu açık seçik ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Jacob Baradaeus bu kilisenin kurucusu değil, onun tarihinde çok büyük hizmetler yapmış, yıkılmış bir kiliseyi yeniden diriltiren kişidir. Yaptığı hizmetlerden dolayı kilise tarihinde bu adla anılmaktadır (Çelik 1996: 334).

<sup>4</sup> İmparator Büyük Constantinus’un din konusunda tutumu hakkında geniş bilgi için bkz. Ostrogorsky (1995:42 vd.).

<sup>5</sup> Büyük Constantinus’un ölümünden sonra Iulianus (361-363) bir ara Hristiyanlıktan dönüp, şiddetli bir baskı rejimi oluşturduysa da bu zulümler onun ölümüyle ortadan kalkmış ve Bizans, Hristiyanlığın hâmilliği rolünü uhdesine almış ve yıkılıncaya kadar devam ettirmiştir (Ostrogorsky 1995: 45-46).

*Fermanı* (313) ile İmparatorluk nüfusu içinde Hristiyanlar, çoğunluğu İmparatorluğunun doğu eyaletlerindeki insanlar olmak suretiyle, toplam nüfusun %10'unu oluşturuyordu. Milano Hoşgörü Fermanı ile açıklanan din ve ibadet özgürlüğü ile daha önceki maddi kayıpların telafi edileceği kararı, Hristiyanlığın bundan böyle devlet koruması altındaki güçlenişini başlatmıştır. İmparator Constantinus'un amacı tartışılabilir olmakla beraber, bu politikasının etkisiyle Roma dünyasının dinî kültürü değişti ve kilise tarihi belirleyici olmaya başladı. Zulmün sona ermesiyle "hoşgörülen kilise" (*ecclesia tolerabilis*) ile Hristiyanlık daha evvel hiç sahip olmadığı güce ulaştı. 380 yılında İmparator I. Theodosius'un *Thessalonike Fermanı* ile İmparatorluğun tek dini ilân edilmiş, çoğunluğun Hristiyanlığı kabul etmesi neticesinde, 391 yılında Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini, Kilisesi de resmi Devlet Kilisesi olmuştur. Ancak Theodosius'un ölümü ile imparatorluk ikiye ayrılıyor, kesinlikle kendini Hristiyan sayan, fakat gerçekten iki ayrı dünya, iki ayrı anlayış oluşturan iki evren haline geliyor. Doğu kilisesi, Bizanslılara has bir titizlik ve kurnazlıkla, teolojik tartışmalarda kılı kırk yarıyor iken, istilâlarla savaşıyan Batı kilisesi gerekli bir düzeni, bir disiplini kurmaya çalışıyordu (Scognamillo 2003:114).

Ermenistan bölgesinde de Hristiyanlığın ilk yüzyıldan itibaren yayılmaya başladığı ve Ermenilerle Gürcülerin Hristiyanlığı kabul ettikleri söylenmektedir. İlk havarilerin bu bölgede tebliğlerde bulduklarına da inanılmakta olup bunların bir kısmı efsanelere dayanmaktadır. Efsanevi bilgiler bir yana bırakılırsa onların milâdi III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başlarında Hristiyanlığa geçtikleri kesin olarak söylenebilir (Kuzgun 1983:69; Tümer-Küçük 1993:278; Küçük 2003: 46-48).

Theodosius'un 395 yılında ölümünden sonra İmparatorluk ikiye ayrılıp, oğulları Arcadius ile Honorius arasında bölünmüştür<sup>1</sup>. Ancak bölünmeden sonra iki imparatorluk arasındaki ilişkiler giderek kötüleşerek iki yönetim arasındaki ayrım

<sup>1</sup> Lemerle'e göre (2004:40), halkların bilincinde imparatorluğun bütünlüğü sürdü. Ne "Romalılar" ne de "Barbarlar", Doğu ile Batı'nın artık birbirinden ayrı olduğu düşüncesine kapıldılar. I. Theodosius, tıpkı ataları gibi, Batı için Honorius'u, Doğu için Arcadius'u Augustus tayin etmek üzere gelirken ölmüştü. O imparatorluğu bölmeyi düşünmüyordu ve çağdaşları da böyle bir konunun varlığından haberdar değillerdi. Bu nedenle Lemerle imparatorluğun "bölüşüldüğünü" söylemeyi doğru bulmamaktadır.

tam bir kopma noktasına gelmişti. O sırada Batı'yı Stilicho (ölm.408), Doğu'yu da Rufinus (ölm.395) büyük yetkiyle temsil ediyorlardı (Grant 2000:47). Roma İmparatorluğu'nun iki kardeş arasında paylaşılması ve kısa bir süre sonra birbirinden bağımsız iki ayrı devlet olarak ortaya çıkması Hristiyanlık tarihi açısından mühim sonuçları olan siyasi bir gelişmedir. Bu gelişme Hristiyanlık dünyasında Batı-Doğu Kiliseleri'nin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Zira 395'te Batı Roma İmparatorluğu ile bağlarını koparan Doğu Roma İmparatorluğu bağımsızlığını ilan etti. Tarih artık bundan sonrasını "Bizans<sup>1</sup> asrı" olarak kayda geçecekti. Bizans İmparatoru Batı Roma İmparatoru'nun başkentinde oturan Patriği değil, kendi şehrindeki patriği dini lider olarak kabul etti. İlerleyen yıllardaki pek çok önemli konsil Konstantinopolis'de ve diğer Bizans topraklarında düzenlendi. Batı Roma 476 yılında yıkılıp pagan istilalarına maruz kaldı. Buna rağmen Romalı Hristiyanlar ülkelerini istila eden Germen krallarını Hristiyanlaştırmayı başardılar ve Papalık haklarını devam ettirdiler. Grekçe "Katolik" (Evrensel Kilise) ismini aldılar, lâkin Doğu Hristiyanları ile, tarihin bazı dönüm noktalarındaki menfaat ilişkileri hariç, hiçbir zaman uzlaşamadılar (Houtin 1981:444; Mc Brien 1987:430-431 Lynch 1987:475; Ostrogorsky 1995:45).

<sup>1</sup> Genellikle unutulmuş, Bizans'ın kendine "*Bizans*" demediğidir. İsa'dan önce, Atik Yarımadası'na yakın Megara kentinden gelip bugünkü İstanbul yöresinde bir yerleşim merkezi kuranların lideri *Byzas* adından doğmuş olan "*Bizans*" ismi bu imparatorluk yaşadıkça kullanılmayarak; "*Romaïos*", "*Romaïki*", "*Nova Rome*", "*Neo Rome*" (Romalı ve Yeni Roma) idi. Bizans kelimesini ilk kez 1562 yılında G. Volf, *Historiae Byzantinae* adlı eserinde kullanmış; daha sonra Phillip Lamp, *De Byzantinae Historiae Scriptoribus* adlı yapıtıyla 1648 yılında bu ismi kabul ettirmiştir. Bu tarihten sonra genel bir eğilim olarak bu imparatorluğa "*Bizans*" denmesi alışlagelmiştir (Millas 2003:130).

## II. KRİSTOLOJİK TARTIŞMALAR VE EKÜMENİK KONSİLLER

Hız. İsa'nın kısa süren Peygamberlik hayatı ve karşılaştığı Yahudi ve Roma reaksiyonu sonucunda, getirdiği mesaj, kendi zamanında derlenip toparlanamamıştır. Bunun için Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmî dinlerinin arasına girinceye kadar, birçok baskı altında kalmış ve gizli yayılma yollarını aramıştır. Roma İmparatorluğu resmi din olarak Hristiyanlığı tanıdıktan sonra, Hristiyanlık, büyük bir serbesti içinde hızla yayılma imkânı bulmuştur. Ancak bu sırada yüzlerce İncil, yüzlerce mezhep, Hristiyanlar arasında belirmiş, Hristiyanlık tam bir kargaşa içerisine sürüklenmiştir. Gerek inanç ve gerekse ibadet yönünden birçok ihtilafın çıkması üzerine, başta Constantinus olmak üzere birçok hükümdar ve Papa bu ayrılığa son verebilecek bir çözüm arayışı içine girerek, yeni bir konsil ile gerçek inancın sınırlarını kabul edilebilir hale sokacak bir barış formülü bulmaya çalıştılar. Ancak gerek "sapık" (heretic) inançlıların kabul edilmesi olanaksız koşullar öne sürmesi, gerekse Roma ile Batı kilisesinin uzlaşma için ödün vermez tavrı bu çabalara başarı şansı tanınamıştır (Aydın 2002:134).

Daha en eski dönemlerden beri Hristiyanlar arasında zaman zaman düşünce ayrılıkları olmuştu, ancak bu sürtüşmeler; Kilisenin genel uyumuna ters düştükleri gerekçesiyle azınlıktaki grupların dışlanmalarıyla sonuçlanırdı. Bu grupların çoğu yok olmuş, ancak epeyce bir bölümü de muhalif ya da sapkın tarikatlar biçiminde yaşamaya devam etmiş; çoğu zaman bunlarda kendi aralarında daha küçük topluluklara ayrılmışlardır (Grant 2000: 84).

Daha başlangıcından itibaren akide ve amel nifakı içine düşen Hristiyan toplumu, IV. yüzyılın başında Roma İmparatorluğu bünyesinde bulunduğu dini hürriyetle, bu nifakı su yüzüne çıkarmış böylece, Hristiyanlık, bir yandan Roma İmparatorluğu kanunları içinde bulunduğu resmi destekle hızla yayılırken, diğer yandan da doktrinel çatışmaların mayalanmasına sahne olmuştur. Toplumdaki bu dirliğin bozulma haberini veren Hristiyan İmparatorluğu'nun "sapkın"larından ilki, Trablusgarp doğumlu olduğu sanılan ve sonradan Alexandria'da bir din öncüsü olan

*Arius* (260-336) olmuştur. XVI. yüzyıldaki reforma kadar Hristiyan birliğini tehdit etmiş olan itikadî bölücü fırkaların en önemlisi Arius hareketidir. Çünkü Aryanizm, sadece bir bölücü fırka olmakla kalmamış müstakil bir kilise haline gelerek VII. yüzyılın sonuna kadar resmi Hristiyan birliğini daima tehdit etmiştir. Aryanizm, özellikle Germen kabilelerinden Gotlar, Vandallar, Burgundiyalılar ve Lombardlar arasında misyoner Wulfila (Ulphilas) (ölm.383) sayesinde yayılmıştır (Rubenstein 2004:158). IV. yüzyılda Yunanca'dan Gotça'ya yaptığı ünlü İncil çevirisi (Uppsala'daki "*Codex Argenteus*"), sayesinde Doğu Germenler Arianizm'i bu yönüyle benimsemişler, ancak yüzyıllar sonra Katolisizm'e geçmişlerdir. Hunlar da Germenlerin dinsel düşüncelerini İmparatorluğa karşı kullanmışlardı (Ostrogorsky 1995:45; Grant 2000: 88; Scognamillo 2003:119).

Yakın geçmişte görülen Üniteryen'ler gibi Arius da, Hz. İsa'nın tanrısallığından ziyade, insan niteliğini öne çıkarmakla suçlanıyordu. Klasik öğretiyile yetişmiş Alexandria (İskenderiye) Hristiyanları arasında bu çeşit görüşler yeni olmayıp, karmaşık bir geçmişe sahipti. Zihinleri felsefeye yatkın olan bu insanlar, Tanrı-Baba ve Tanrı-Oğul ikiliğini benimseyemiyorlardı. Çünkü onlara göre tek bir Tanrı olabilirdi. Bu insanların görüşleri Arius'un kişiliğinde ortaya çıktı. Arius, İsa'nın Tanrı tarafından seçilen, fakat ilahî olmayan bir "insan" olduğunu savunarak Tanrı olamayacağı sonucuna varmıştı (Scognamillo 2003: 113). Çünkü oğul olduğu için babadan geliyordu; o halde hem daha genç, hem daha aşağı seviyedeydi (Grant 1990:200; Grant 2000:87). Doğu Hristiyanlarının birçoğu Aryanizm'i desteklerken, Batıdakilerin çoğunluğu karşı çıkmaktaydı.

Arius'un amacı Tanrının tek ve kendisinden gelen bir varlık olma niteliklerini korumaktı. Ancak, dar kafalı Hristiyanların Hz. İsa'nın rolünü babanın rolünden aşağıya indirdi diye neden onun öğretilerini yargıladıklarını kolayca anlayabiliriz. Bundan dolayı Arius tarikatı 325, 381 ve 388 yıllarında yasaklanmış ve müritleri sürgüne gönderilmiştir (Grant 2000: 87).

Şüphesiz bu görüşler, Paulcu Hristiyanlığın taşıdığı ruha ters düşmekteydi. Bunun için Hristiyan birliğini tehdit etmeye başlayan Aryanizm'e karşı 325'de

Nicaea Konsili toplandı. Konsil’de İsa’nın Baba’dan bütün zamanlardan önce doğduğu, onun ilahların ilahı, ışığın ışığı olduğu dogmasını (“*Nicaea (İznik) Kredosu*” ya da “*Nicaea Dinsel İlkeleri*”) (bkz. Aydın 2002: 143) kabul edilerek Arius hareketi aforoz edilmiştir. Böylece Herezi hareketlerini, resmi kilise olan Roma kilisesi aforoz ederek, kendi inancını bir defa daha açıklığa kavuşturuyordu.

Nicaea Konsilinde alınan kararların altıncı maddesine göre Hristiyan dünyası Roma, Alexandria ve Antiocheia olmak üzere üç büyük patrikliğe ayrıldı. Buna göre Roma tüm İtalya ve çevresi üzerinde, Antiocheia ise Suriye, Anadolu ve Doğu’da söz sahibi olacaktı. Bu üç patriklik bölgesinin yanı sıra Jerusalem’in geçmişi ve manevi üstünlüğü göz önüne alınarak şeref payesiyle ödüllendirilmiştir. Ancak yönetsel manada Jerusalem yine Antiocheia Kilisesi’ne bağlı kalmıştır (Çelik 1996:122,123,144). Nicaea Konsili kararlarında Konstantinopolis’ten söz dahi edilmemiştir. Konsil’de kristolojik tartışmalara son vererek ülkede huzurun sağlanması amacıyla resmi bir itikadnâme hazırlanmış ve İsa’nın Tanrı ile “aynı özden”, Tanrı’nın oğlu ve bizzat Tanrı” olduğuna karar verilmişti. Daha sonra toplanan Konstantinopolis Konsili’nde de bu durum doğrulanmıştır (Çelik 1996:121,141). Nicaea Konsili’nin bu düzenlemesi kiliseler arasında herhangi bir sorun doğurmamıştı. Ya da en azından Antiocheia, Roma ve Alexandria kiliselerinin manevi yetkelerine karşı diğer küçük kiliseler bu karara razı olmak zorunda kalmışlardır (Çelik 1996: 144).

Nicaea Konsili öncesi ve sonrasında, Konstantinopolis Konsili (381) ve Khalkedon (Kadıköy) Konsilinde (451) Hristiyanlık İsa’nın doğası konusunda iki kampa ayrıldı. IV. yüzyılda Tanrı ile baba arasındaki ilişkiyi tarif eden Yunanca kelime üzerinde tartışma yoğunlaşarak, İsa’nın tıpkı baba gibi “*homo-ousios*” mu yoksa “*homoi-ousios*” mu olduğu üzerine odaklandı (Schimmel 1955:133; Ware 1991:31; Logan 2002:10; Lemerle 2004:26). Görüldüğü üzere tartışma, “i” harfi üzerinde bir tartışma idi ki, ondan dolayı büyük kilisede iki zıt cereyan yan yana yaşamaya mecburdular. Arius tarafından temsil edilen itikadı, İsa’nın “zât” bakımından benzer olduğu mahiyetindedir (*homoiusios*). Piskopos Athanasius’un (ölm.373) Ortodoks olarak kabul edilen itikadı, İsa’nın “zât” bakımından babası ile



aynı olduğunu beyan etmiştir (*homousios*); yani o, İsa'da tam ve kesin bir enkarnasyon taraftarıdır. Arius, İsa'da peydâ olan paradoksu reddetmiştir. Fakat onun fikirleri, bundan sonra Hristiyanlaştırılmış Germenlerde yüzyıllarca yaşamaya devam etmiştir (Şahin 1980:17-18). Neticede Nicaea Konsili ile Arius (260-336) ile Athanasius 'un (ölm.373) dogmatik çatışmaları (Arianik kavga, 318-381), Athanasius öğretisinin Ortodoks (doğru inanç) olarak ilan edilmesiyle sonuçlanmış ve Hz.İsa'nın Tanrı'dan farklı (daha sonraları benzer, *homoiusios*) değil, Tanrı ile aynı (*homousios*) olduğu görüşü kabul edilmiştir.

Nicaea Konsili'nin (325) önemi, sadece, Teslis (Üçleme) dogmasını dile getirmesi gerektiği için Hristiyanlığın öğretisi temellerini atmasında değildir. Aynı zamanda, devlet gücünün ilk defa bir dogma sorununa müdahale etmesindedir ki, gelecekte cismani ve ruhani güç arasındaki tüm ilişkileri bu çerçevede geliştirecektir. Bunun en büyük örneği Ariusçulara yapılan müdahalede görülmüştür (Lemerle 2004:26).

İmparator II. Theodosius (408-450) ülkede dini birliği sağlamak ve kiliseler arasındaki sürtüşmeleri denetim altına almak için Konstantinopolis Konsilini toplamıştır. Konsil'de kabul ettirdiği 3. madde ile, Konstantinopolis Piskoposluğu bağımsız bir patriklik haline getirilmiş ve Trakya kiliseleri ona bağlanmıştır. Buna ilaveten Antiocheia ve Alexandria kiliselerinin üstünde bir manevi konuma kavuşturulması bu iki kiliseyi rahatsız etmiştir. Konstantinopolis lehine oluşan tüm bu gelişmeler başkent olması nedeniyle, gelecekteki konumu açısından Roma'yı da oldukça huzursuz etmiştir. Ancak tüm bu rahatsızlıklara rağmen üç patriklik de tepkilerini açıkça ortaya koyup cephe almaktan kaçınmışlardır. Tepki olarak Antiocheia ve Alexandria patriklikleri bu konsile katılan seleflerini suçlamayı, Roma ise konsilin yönetimle alâkalı kararlarını tanımamayı tercih etmiştir (Çelik 1996:144). Bu gelişmeler neticesinde, V. yüzyılın sonlarına doğru Bizans Kilisesi'nin Roma'dan sonra ikinci merkezi olarak yükselmeye başladığı görülür. Zaten biraz da bu nedenle Konstantinopolis'e "*Yeni Roma*" denilmeye başlanmıştı. Doğu'nun bazı büyük kentlerinde de, özellikle Antiocheia'da, çok sayıda kilise vardı. Ancak, daha önce de söylediğimiz gibi, Kilise kurumunda bir önceki yüzyıldan beri

süregelen şiddetli bir huzursuzluk söz konusuydu. Bunun nedenleri arasında, piskoposların yerlerini başkasına kaptırma korkusu da yer almaktaydı (Grant 2000:84).

Bu arada Roma Patrikliğine bağlı olanların dışında kalan Hristiyanlar arasında hareketli anlar yaşanıyordu. 325 Nicaea Konsilinde pek çok görüşün aforoz edilmesi önemli problemler ortaya çıkarmıştı. Bizans İmparatorlarının desteğini alan Bizans Kilisesi kendi yorumlarını yerleştirmeye çalışıyordu. Buna karşı gösterilen reaksiyonlar da eksilmiyordu. Dolayısıyla geçen zaman içinde Bizans Kilisesine karşı olan yeni itizaller ortaya çıkmıştı. Kristolojik tartışmalar içinde Aryanizm'den sonra en büyük zarar veren akımlardan birisi Teslisten kaynaklanan çok önemli kristolojik cereyanlardan olan ve V. yüzyılda aforoz edilen Nasturilik hareketidir. Nasturilik, Hristiyan dünyasında en büyük konsillerin toplanmasına, devletin dine ve dinin de politikaya bulaştırılmasına ve Doğu Hristiyanlığının parçalanmasına neden olmuştur (Çelik 1996:145).

Nasturilik daha çok, Teslis dogmasının ikinci uknumuna bağlı bir hareket olarak görülür. İkinci uknumun mahiyeti konusundaki tartışmada, Antiocheia İlahiyat Okulu özellikle İsa'nın tabiatı üzerinde durmuş ve bundan dolayı insan-Tanrı inancına doğru yönelmişlerdir. Daha idealist olan Alexandria Okulu ise, İsa'nın şahsında bedenleşmiş bir Tanrı'dan bahsederek İsa'nın uluhiyeti üzerinde ısrar etmiştir. Böylece Antiocheia ve Alexandria okulları iki ayrı Helenistik temayülün etkisi altında, İsa'nın tabiatı problemini ele almaya yönelmişlerdir (Aydın 2002:147). Nasturiler başlangıçta İsa'da beşeri ve ilahi olmak üzere iki ayrı tabiatın var olduğunu ileri sürdükleri için aforoz edilmişlerdi. Bununla birlikte daha sonra Konstantinopolis başpiskoposu Nestorius'un görüşünden saparak İsa'da Lâhût ve Nâsût'un birleştiği fikrini savunmuşlardır (Aydın 1989:149-153).

Nestorius (ölm.450) Antiocheia ilahiyat okulunun iki büyük şahsiyeti olan Diyotorus ve onun öğrencisi Theodore (393-438)'nin tesirinde kalmıştır. Doğu Roma İmparatoru II. Theodos'un lûtfu ile milâdi 428 yılında İstanbul patriği olmuştur. Nestorius'a göre İsa iki ayrı uknumdan teşekkül ediyordu. Bu uknumları bir ilâhi,

diğeri ise insani idi. Bu durum ise İsa'nın ulûhiyetine hâlel getirmiyordu. Çünkü Meryem, ona göre İsa'nın insaniyetinin annesidir. Yani *Theotokos* (Allah'ın annesi) değil, *Christokos* (İsa'nın annesi)'dur. Meryem kendinden daha önce olan bir şeyi doğuramaz, dolayısıyla Meryem bu haliyle sadece bir insan annesi (*Anthropotokos*) dir (Atiya 1968:47; Prawer 1972b:54; Çelik 1996:150; Şahin 1980:18; Aydın 2002:147). Nestorius ve taraftarlarının görüşleri Hristiyanlık dünyasını yeni bir karışıklığa sürükleyerek devletin resmi Hristiyanlığını tehdit etmeye başlamıştı. Bu duruma son vermek ve Hristiyan birliğini korumak amacıyla Alexandria (İskenderiye) ve Roma piskoposlarının önderliğinde "Üçüncü Genel Konsil" miladî 431'de Ephesos'ta toplanmıştır. Konsil, Nestorius ve taraftarlarını, Hz. İsa'da iki cevherin (diofizit) varlığını savunmaları nedeniyle aforoz ederek<sup>1</sup> "*Katolik Kredosu*"nu kabul etmiştir (Runciman 1989:6; Ware 1991:33; Ercan 2001:110; Aydın 2002:148). I.Ephesos Konsilinde. Meryem'in Tanrı Anası (*Theotokos*)<sup>2</sup> olduğu kabul edildi (Prawer 1972b:54; Grand 2000: 85). Öte yandan, I. Ephesos Konsilinin toplanma nedeni olarak sadece masum ve arkasında dünyevi çıkar olmayan kristolojik tartışmalar gösterilemez. Belki geniş halk kitleleri sadece samimi inançlarından dolayı bu mücadeleyi alevlendirmişlerdir. Ancak, bu mücadelenin arkasında yatan gerçek ve en önemli neden, tarihin henüz unutturmadığı ve kökenleri Büyük Constantinus dönemine dayanan Doğu Hristiyanlığının önderliği sorunu (Çelik 1996:158).

Aforoz'un hemen ardından Nasturiler, Bizans Kilisesinin hakim olduğu Mısır, Antiocheia ve Suriye'nin Grekçe konuşulan bölgeleri de dahil olmak şiddetli bir takibata tâbi tutulmuşlardır. Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında yer alan Edessa Nasturilerin yoğun olarak toplandığı yer olmuş, orada bir okul açarak inançlarını bölgede yaymaya çalışmışlardır (O'leary 1971:28; Ercan 2001:62). Takibata uğrayan Nasturiler İran topraklarına sığındılar. Buradan misyonerlik faaliyeti için doğuya Hindistan, Türkistan ve hatta Çin'e göç etmişlerdi (Schimmel

<sup>1</sup> Nestorius'un 12 maddelik aforoznamesi için bkz. Koluman (2001:48-50).

<sup>2</sup> Süryaniler Nasturiler ile İsa'nın şahsiyeti ve Meryem'e *Theotokos* (Tanrı'nın annesi) denilip denilemeyeceği konusunda ayrılarak, Meryem'e *Theotokos* denilebileceğine inanırlar (Tümer-Küçük 1993:274; Albayrak 1997:68).

1955:134). Nastûri misyonerleri zamanla bütün Orta Asya'ya<sup>1</sup> ve Arabistan'a indiler. Ancak Sâsâniler Nastûrileri Bizans'a karşı kullanmışlardır.

Nasturilerden sonra uzun bir süre İmparatorluğun birliği için daha büyük tehlike oluşturan topluluk özellikle Alexandria'da Mısırlıların yoğun olduğu yerlerde ve Suriye'de görülen Monofizitlerdi. 431 Ephesos Konsilinde hem Antiocheia akideleri ve hem de bu inançların temsilcisi Konstantinopolis Patriği üzerinde zafer kazanan Alexandria teologları, İsa'nın beşerilik vasfını tümüyle inkâr eder görünen bir doktrin ortaya attılar. Ephesos Konsilinden sonra Nasturiliğe karşı baş gösteren reaksiyon sonucunda doğan, fakat tamamıyla zıt bir istikamette gelişen Monofizitizm hareketi İsa'daki iki tabiatın yerine tek bir karakter olduğunu iddia ediyor ve sadece ilahi tabiatın mevcut olduğunu savunuyordu (Aydın 1982:153-155; Tümer-Küçük 1993:275). Monofizit hareketin iki önemli siması vardır: Alexandria'lı Cyrille, Konstantinopolis manastırı reisi Eutyches. İsa'nın ilahi tabiatına üstünlük atfeden Cyrille'in taraftarları, İsa'da yalnız bir ilahi tabiatın varolduğu neticesine vardılar, neticede Monofizitizm tam olarak ortaya çıkmıştır (Aydın 2002:148). Ancak bu itizale, onu ilk ortaya atan Eutyches'e izafeten "*Eutychianizm*" adı verilir, ancak daha ziyade "*Monofizitizm*" olarak anılmaktadır (Runciman 1989:6). Yönetim Monofizitlere karşıydı ve Khalkedon Konsili'nde (451) kınanmışlardı. Teolojinin ağır bastığı bir dönemde milliyetçilik kendini sapkınlıkla gösteriyordu. Bu gelişmeler karşısında İmparator Zenon (474-491) ve I. Anastasius (491-518) onların görüşlerinden yana çıkmış Doğu'dan önce boyun eğerek Batı ile ilişkilerini kesmişler; öyle ki I. Anastasius (491-518) çok inançlı bir Monofizit olmuştur (Baynes 1925:42vd; Atiya 1968:327; Grant 2000:89). Sonuçta Konstantinopolis Başpiskoposu Flavianos ve ardılı Anatolias ile Papa I. Leon'un monofizitizm karşıtı çabaları netice verdi ve İmparator Marcian 451'de dördüncü ekümenik konsil olan Khalkedon (Kadıköy) Konsilini topladı.

Khalkedon Konsili (451) Hz. İsa'da tek kişide birleşmiş iki doğa, iki nitelik

<sup>1</sup> Orta Asya'da Nasturiliğin tarihi 781 yılında dikilen ünlü Singan-Fou kitabesiyle başlamıştır. Bu kitabede, Nasturi din adamı "A-LO-PEN" in 635 yılında Çin'e gelişinden, kitabenin dikildiği 781'e kadar olan dönemde Çin'deki Nasturi kilise tarihini anlatmaktadır (Koluman 2001:52).

bulduğunu ve bu iki niteliğin “birbiriyle karıştırılmaz, değişmez, bölünmez ve birbirinden ayrılmaz” olduğunu ilan etmişti. Mısır ve Filistin’deki papazlar, keşişler, hatta din dışı kişiler, Mesih’in tanrısal niteliğine verilen yüce anlamın reddi diye değerlendirdikleri bu görüşe şiddetle karşı çıktılar. Mesih’teki tanrısal ögenin üstünlüğü konusunda direnmelerinden dolayı bu kimselere Monofizitler ya da “Tek Doğa” yandaşları denmiştir (Grant 2000:89).

451 Khalkedon Konsili’nde afroz edilişlerine ve kendilerine gösterilen muameleye içeren Monofizitler Hristiyanlığın ana kilisesinden ayrıldılar ve Mısır Hristiyanlarının çoğunluğu ve Suriye Hristiyanlarının bir kısmını beraberlerinde sürüklediler. Böylece Suriye’deki Antiocheia Patrikliği ve Mısır’daki Alexandria Patrikliği gün geçtikçe artan Bizans baskısına karşı Monofisizmi desteklemeye başlamışlar; bu kiliseleri Ermeni ve Ethopya kiliseleri takip etmişlerdir.

Khalkedon Konsili dini bakımdan büyük önem taşımaktadır, çünkü Katolikliğin temelleri burada atılmıştır. Konsil siyasi bakımdan da aynı derecede önemlidir. Konsil’de Papa’nın İsa’nın iki niteliğini tanımlayan görüşleri benimsenmekle kalınmayıp, onun yetkileri de destekleniyordu. Zaten o sırada, kimse, Roma Piskoposu’nun Kilise’de birinci sıradaki yerini tartışma konusu yapmıyordu. Khalkedon Konsili aynı zamanda, Büyük Leo’nun nafile karşı çıktığı 28 sayılı karar ile, Konstantinopolis patriğini “Genel Patrik” ilan edince, başta Roma olmak üzere diğer kiliseler, apostolik kökenli olma düşüncesini bir silah olarak kullanmaya başladılar (Çelik 1996:231). Yine aynı karar ile, Pontus, Asya ve Trakya piskoposluklarının, Konstantinopolis Piskoposunun yetki alanı içinde olduğu ilan ediliyordu. Böylece Konstantinopolis piskoposu “Doğu’nun başpapazı” unvanına sahip oluyordu (Lemerle 2004:48).

Büyük Constantinus döneminden itibaren imparatorluk yönetimi, ısrarcı olmasa da, genellikle muhalifleri çeşitli şekillerde cezalandırmıştır. Ancak, buna rağmen sapkınlık ve Kilise içinde ayrılmalar artarak devam etmişti. Genellikle İmparatorluğun Latince konuşan yarısı bu sapkınlıklardan Doğu’ya oranla daha az etkilenmekteydi. Diğer taraftan doğu eyaletleri çoğu çok eski kökenli olan çok sayıda

tarikatlarla kaynıyordu. Bunun başlıca nedeni Kilise'nin önceliğini alma konusundaki Konstantinopolis-Alexandria çatışmasının 381 yılından 457'ye kadar gittikçe artan şiddette uzamasıdır. 451 Khalkedon Konsilinde çatışma Konstantinopolis lehine sonuçlanmış, ancak rahiplerin formüle ettikleri Ortodoks inancı tanımlayan yeni tartışmalara yol açmıştı (Grant 2000:84- 85).

Khalkedon Konsili (451) ile aforoz edilen Monofizit doktrin, Bizans İmparatorluğu bünyesindeki desteğini kaybederek zaafa uğramıştır. Ancak İmparatorluğun doğu vilayetleri olan Suriye ve Mısır Monofizit doktrine sadık kalmıştır. Sinmiş gibi görünen Monofizit itirazı, daha sonra Edessa piskoposu olan Jacob Baradaeus tarafından IV. yüzyılda yeniden canlandırılmıştır. Jacob Baradaeus'dan itibaren Monofizitler onun anısına "Yakubiler" olarak anıldılar (Segal 2002: 143; Aydın 2002:149; Hourani 2003: 29). Onlar da tıpkı Nasturiler gibi takibata uğradılar, ama Nasturiler gibi Bizans İmparatorluğu sınırları dışına göç etmediler. Mısırda da yayıldılar. Mısır kilisesi Yunanca'yı bırakıp, mahalli lisanları Kıptiçe'yi ve Süryanice'yi kullandılar (O'leary 1971:31; Hitti 1980-81-I: 121; Aydın 2002: 149; Lemerle 2004:48). Monofizit Yakubi Süryaniler ve Nasturiler Arami-Syriac denilen semit kökenli bir dil konuşuyorlardı. Zaten etnik olarak temelde semittirler. XI. yüzyıldan sonra Türkleşmişlerdir. Bunlara Turco-semit denir. İbadet dili olarak Süryanice'yi seçmişlerdir (Kaşgarlı 1990:43). Bunun yanında Alexandria'da ve Antiocheia'da örgütlendikleri Patriklik merkezlerini korudular. Bundan sonra Bizans Patrikliğine bağlı Hristiyanlara Melkî (Chalcedonian) adı verildi. Böylece miladi IV. yüzyılın ortalarından itibaren Bizans hakimiyetindeki pek çok yerde biri Melkî (Monothelit-Chalcedonian), diğeri Monofizit (Yakûbî) olmak üzere iki patrik görev yapmıştır (Anawati 1975: 23). Süryani kilisesi (Yakubi kilisesi), Kıptî kilisesi, Ermeni kilisesi, Habeş kilisesi varlığını bugüne kadar devam ettiren belli başlı Monofizit kiliselerdir (Aydın 2002: 149).

Mezhep parçalanmalarına bağlı olarak Bizans İmparatorları da çeşitli gruplar yanında yerlerini alıyorlardı. Mesela, Zenon (474-491) ve I. Anastasius'un (491-518) Monofizit mezhebinin görüşlerini yaymaya çalıştıkları bilinir (Baynes 1925:42vd; Grant 2000: 85,89; Segal 2002: 141). Bu dönemdeki faaliyetlere paralel olarak

Ermenistan bölgesindeki Hristiyanlar da Monofizitliği benimsediler. Öte yandan bölgedeki Nasturiler'e baskılar uygulandı. Edessa'da açtıkları okul Monofizit Hristiyanlarının kendi mezheplerine mensup Zenon (474-491) üzerinde oluşturdukları baskılar sonucu 482'de kapatıldı. Edessa'nın büyük aydını Barsauma (ölm.495), Sâsâni kralı Firûz'a (459-484) sığındı. Onu Nasturiler'in Bizans'tan tamamıyla koptuğuna inandırdı ve hoşgörü ile karşılandı. İlerleyen yıllarda Cüdi Şâpur'da 484'de bir konsil daha toplandı.

476 yılında Roma çökerken Zenon'un (474-491) doğudaki saltanatı sürmüştür. Batıdaki imparatorlarla ilişkilerinde dikkatli davranan Zenon, Papa'yı kendinden soğutmuştu. Halbuki, Papa batı imparatorlarının güç kaybetmesinden itibaren artık Roma'da en büyük güçtü. Papalarla Doğu arasındaki çatlak Zenon'un Doğu ile Batı'yı barıştırmayı öngören duyurusu *Henotikon*'u (481-482) yayınlanmasıyla iyice büyümüştür (Chambers 1963:5; Grant 2000:58). Zenon, Henotikon ile Khalkedon Konsili dışındaki bütün konsillerin kararlarını yeniden tasdik ediyordu. İmparator, fermanı her iki tarafın da kabul edeceğini umuyordu; ama sonuç tam tersi oldu. Fermanı ne Monofizitler ne de Ortodokslar kabul etti. Üstelik Papa da fermanı reddederek Konstantinopolis patriğini aforoz etti. Buna misilleme olarak patrik, kilisenin dualarından Papa'nın adını çıkardı. Bu olay, Doğu Kiliseleri ile Batı Kiliseleri arasındaki ilk *şizma* (bölünme) oldu ve 518 yılına kadar sürdü (Lemerle 2004:49).

*Henotikon* açıkça Mısırlılara sesleniyor ve onları cemaate geri dönmeye çağırıyordu. Metinde Khalkedon Konsilinde verilen ve birçok kişiyi rahatsız eden kararlarla yanlış yapılmış olabileceği ima ediliyordu. Bu, Papa I. Leo'nun İsa'nın iki doğasını vurgulayan ve Roma'yı Mısır'da şikayet edilecek biçimde aşırı yücelten metninin (Tome) dışlanmasına açık kapı bırakan bir hareketti. Bundan başka, Papa I. Leo'nun Roma'daki halefi Papa Simplicius bile, Tome yazarları Acacius ve Petrus Mongus'un fazla ileri gittiklerini, ve kutsal tahtın sahibi niteliğiyle yalnızca Papa'ya ait olan otoriteye sanki sahiplermiş gibi davrandıklarına işaret etmişti. Bu nedenle ikisinin de aforoz edilmesi yoluna gitmiştir. Böylece papalık makamıyla Khalkedon (Kadıköy) Konsilinde kabul edilen Tome'yi kabule den Doğu'nun büyük bir kesimi

arasındaki ayrılık kesinleşmiş oldu (Randers 1983:203; Grant 2000:59). Doğu İmparatorları sapkınlığı benimser aynı zamanda da Batı ile birlikteliğini yürütürken, Suriye ve Mısır'daki muhalefete nasıl hoş görünebilirdi? Zenon'un Henotikon'u Doğu kiliselerini birleştirmişti, ancak bunun bedeli Kilise'nin Roma'dan ayrışması olmuştur. Yürekten bir Monofizit olan I. Anastasius'un yönetimi süresince bu çatlak hiç onarılmadı (Baynes 1925: 82; Atiya 1968:327).

Hristiyan Teslis doktrininden kaynaklanan kristolojik cereyanlardan birisi de "Melkit Hristiyan Doktrini" idi. Aslında Melkit Hristiyanlığı, bir itizal hareketi değil, resmi kiliseye bağlı kalanlara düşmanları tarafından verilen bir isimdir. Çünkü, Bizans imparatorluğu'nun güney patriklikleri çok az sayıda Rum nüfusa sahipti. Bu bölgelerde nüfusun çoğunluğu, Antiocheia ve Filistin'de Suriyeli iken, Alexandria'da Mısırlı idi. 451 Khalkedon Konsili kararlarına muhalefet edenler arasında çoğunluğu Suriyeliler ve Mısırlılar oluşturuyordu. Belki de bu muhalefetin gerisinde yatan, dini görüş farklılıklarından ziyade Bizans hakimiyetine karşı duyulan kindarlıktı. Zenon'un ardından tahta geçen İmparator I. Justinos (518-527) ve I. Justinianus (527-565) Roma inancına bağlıydılar ve bu kralların tutumları sebebiyle, imparatorluk sınırlarındaki bütün Monofizitler baskı altına alındılar. Justinianus Doğu ve Batı kiliselerini barıştırmaya çok istekli olduğundan Khalkedon Konsilinin kararlarının kabul edilmesi için ısrar etmiştir ve böylece bu kararları savunmak üzere ortaya Melkitler veya İmparatorun adamları grubu çıkmıştır (Segal 2002:141). Bir başka deyişle, Suriye ve Mısır'da Rum kökenli olan veya olmayanlardan Khalkedon Konsili kararlarını benimseyenlere "melik taraftarları" veya "imparator yanlıları" anlamına gelen "*Melkitler*", denmiştir. Rum Melkitler ile yerli Melkitlerin kaynaşması ve birleşmesi neticesinde melez bir halk ortaya çıkmıştır (Aydın 2002:149-150). Ortodoks Araplarla veya Melkitler arasından bir kısmı Katolikliğe geçmiş, böylece Melkit Katolik kilisesi'ni meydana getirmişlerdir. Fakat Melkitlerin çoğunluğu 1054 yılında yine Bizans kilisesinin tarafını tutarak, Konstantinopolis Melkit Ortodoks kilisesi ile birlikte Roma'dan inanç bakımından da ayrıldılar (Maclean ? :174 ). Melkit Ortodoks kilisesinin Antiocheia, Jerusalem ve Alexandria Patrikliği olmak üzere üç büyük patriklik merkezi vardır. Melkit Ortodoks kilisesi'nin en büyük problemi Arap kökenli Melkitler ile Rum kökenli



Melkitlerin patrikliği ele geçirme mücadelelerinde kendini göstermektedir (Aydın 2002:150).

İmparator Justinianus'un halefleri de aynı politikayı izlediler. Sonuçta önce Roma ve Bizans hakimiyeti altında Melkiler ve Monofizitler olarak iki ana gruba ayrılması ve birbirinden tamamen kopması kesinlik kazandı. Öte yandan baskılar neticesinde Sâsâni krallarına sığınmış olan Nastûriler de bulunuyordu. İmparator Justinianus'tan sonraki yıllarda Monofizitlere yapılan zulümler azalmıştır. II. Justinus'un (565-578) hükümdarlık döneminin başında kilisenin iki hizbinin yeniden birleştirilmesi yönünde girişimde bulunulduğu söylenmektedir. Ancak bu girişim başarısız olmuş ve Monofizitlere saldırılar yeniden başlamıştır (Segal 2002:143). Ayrıca Bizans topraklarında yaşanan mezhep parçalanmalarına ilave olarak, Bizans İmparatorlarının bazen Bizans Kilisesi'nin öğretilerini terkederek farklı mezheplere, özellikle Roma inançlarına meyilemeleri, Bizans'ın Doğu'daki dini üstünlüğünü ortadan kaldırdı ve Doğu'da itizal hareketi yaygınlık kazandı. Hristiyanlık dünyasında V. yüzyılın başlarında hızlanan mezhep parçalanmalarının ardından El-Cezire ve diğer bölgelerde Yakubilik yaygınlık kazandı. Musul'un doğusundan Haliç'e kadar Nastûrilerin yayıldığı ve zamanla Tikrit'in Yakubilerin merkezi olduğu görülmektedir.

İslâmiyetin ortaya çıktığı günlerde, Sâsâniler, 613-617 yılları arasında, Ürdün, Filistin, Mısır, İskenderiye ve Libya'yı ele geçirmişlerdi. Sâsâniler ele geçirdikleri yerlerdeki Melkî patriklerini görevden almış ve bölgedeki Bizans yanlısı Hristiyanlara zulmetmişlerdi. Bunun üzerine 619 yılında Bizans İmparatoru Heraklius Sâsâni Devletini Ninova'da ağır bir yenilgiye uğrattı. Bizans İmparatoru altı yıl İran sınırında kaldı. Bundan sonra her iki taraf ta birbirine üstünlük sağlayamadı. Heraklius'un, İran komutanı Sarbaros ile savaşı devam ederken Sâsâni kralı II. Hüsrev, kontrolünde bulunan bütün kiliselerin hazinelerini toplattı. Bu arada Sâsâniler, Bizans bölgesindeki hristiyanları Nastûri olmaya zorladılar. Ancak Sâsani Kralı Hüsrev'in ölümünden sonra 626 yılında başa geçen Sireos, Heraklius ile anlaşarak hristiyan esirleri serbest bıraktı. Heraklius 627'de Sâsâni sınırlarını terketti. 628 ilkbaharında Kudüs'e giderek Yahudileri buradan sürdü. Ayrıca

Edessa'ya giderek Nasturiler'le aralarındaki buzları eritmek amacıyla Nasturi kiliselerini tamir ettirdi. Ancak tüm bunlar Bizanslıların bölgedeki son teşebbüsleri oldu ve tarihi kırgınlığı ortadan kaldırmaya yetmedi. Zira İslâm fetihleri sırasında bölgedeki Hristiyan halkların İslâm idaresini tercih etmeleri için yeterince sebep mevcuttu. Batılı araştırmacıların pek çoğu, Bizans'ın ve Sâsânilerin Hristiyanlara karşı göttükleri zulüm politikasının İmparatorluğun sonunu hazırladığını ve Arap fetihleri sırasında Hristiyanların Müslümanlar tarafına geçtiklerini ya da fazlaca direnmediklerini ifade ederler (Barthold 1973: 13; Lewis 1979: 30-31, 55-56, 66-67; Mayendorff 1964: 115; Frend 1969: 289). Hitti (1980: 215, 218, 249) de fethedilen bölgelerden gayrimüslim unsurların fâtipleri, kendilerine zulmeden idarecilerden daha yakın gördüklerini ve eski zâlim yöneticilerden kurtulmak için onlara direnmediklerini düşünür.

Miladî IV. yüzyıla girildiğinde Doğu Hristiyanlık coğrafyasında Alexandria, Antiocheia, Jerusalem, Edessa gibi önemli merkezler bulunuyordu. Bizans İmparatoru Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı himayesi üzerine bu merkezler arasına Konstantinopolis şehri de katıldı. İlerleyen yıllarda İmparator Constantinus tarafından düzenlenen konsille Hristiyan dünyası önemli bir kargaşa yaşadı ve mevcut kutsal metinlerin büyük bir kısmı yasaklanırken inanç esasları formüleştirildi. Farklı düşüncelere imkan tanınmadı. Bu arada inanç esaslarını Yunan felsefesinin donelerine uydurma ya da onların yardımıyla yorumlama gayretleri de vardı. Fakat bu çalışmalar Bizans Kilisesi tarafından aforoz edildi, dolayısıyla da önem kazandı. Bu inançların takip altına alınmasıyla Hristiyanlık dünyası parçalandı. İnanç esaslarındaki farklı yorumlara bağlı olarak birçok mezhep ortaya çıktı. Bu mezheplerin bir kısmı bölgelerindeki Bizans hakimiyeti sebebiyle ilişkilerini, gergin de olsa sürdürmek zorunda kaldı, ama müstakil bir kilise olma özelliğini korudu. Böylece cemaatler, daha açık bir ifade ile bazı inançları ekolleştiren kiliseler ortaya çıktı. Bu kiliselerin bir kısmı varlıklarını devam ettirdiler ve kendi kurumlarını oluşturarak çevrede yayılmaya çalıştılar. Bir kısmı ise kısa sürede silinip gitti.

Kiliseler arasındaki teolojik tartışmalar siyasi çekişmelerle birleşince dini

ayrılıkların çözümü için toplanan koşullar, adeta bir intikam arenasına dönüşmüştü. I. Ephesos Konsilinden sonra Alexandria Kilisesi'nin Hristiyan dünyasındaki etkinliği Roma ve Konstantinopolis kiliselerini kaygıya düşürmüştü. Neticede Khalkedon Konsilinde sadece Alexandria Kilisesinin bu etkinliğini kırmakla yetinilmeyerek, Doğu Hristiyanlığını devlet denetimi altına alınması istenmişti.

Khalkedon Konsilinde alınan kararlar Şizma'yı kaçınılmaz kıldı. Ondan sonra Kıptîler Roma'ya asla tabi olmadılar, ancak "Şizmatik" tâbiri, Roma Katolik tarihçiler tarafından Kıptî kilisesini tanımlamak için kullanıldı. Sonradan karşıtlara "Monofizit" tanımlaması getirildi. Kıptî görüşüne göre, Alexandria (İskenderiye), Antiocheia (Antakya) ve Roma Kiliseleri eşit statüdeydiler (Atiya 1968:58). Khalkedon Konsili'nin Şizma'dan başka diğer bir sonucu da Mısır nasyonalizmini hızlandırması olmuştur<sup>1</sup>.

Devletin Khalkedon Konsilinde (451) alınan kararları uygulamak için güce başvurması Mısır, Suriye ve Filistin'de kanlı olaylara neden olmuştur. Khalkedon (Kadıköy) iman ilkelerinin zorla benimsetilmeye çalışılması ve bunun devlet güçleri tarafından yönlendirilmesi, karşı çıkanların ise şiddetle cezalandırılmaları, suskun halk çoğunluğunun itikâdi konularla ilgilenmesine neden oldu. Devletin bu bilinçsizce tutumu, inanç konusunu ilgilendiren bir sorunda kiliselerde, daha hararetle konuya eğilmesi; kısacası adaletle davranıp tarafların arasını bulacağı yerde bir grubu tutup aşırı partizanlık örneği vermesi Doğu'da ruhban sınıfıyla beraber halkın da devletten nefret etmesine neden oldu. Hatta bu nefret kısa zamanda öylesine kemikleşti ki, halk devleti zalim bir boyunduruk olarak görmeye başladı. Bu nefretin derecesi Doğu Hristiyanlarının "Romalılarla göğe (cennete) yükselmektense, kendi atalarımızla cehennemde olmaya razıyız" atasözünden kolayca anlaşılır.

Çelik'e göre (1996: 271) Nicaea Konsilinden itibaren Doğu ile Batı kiliseleri arasındaki teolojik ve siyasal çekişmeleri, tarihsel akışı içerisinde göz önüne alarak,

<sup>1</sup> Roma Katolik Kilisesi Papa XXIII. Johannes ve VI. Paulus Vatikan Konsili'nde açıkça Doğu Kiliselerine birleşme çağrısı yaptı. Papa VI. Paulus 30 Eylül 1963'te II. Vatikan Konsili'nde Khalkedon'dan beri Şizma'nın sona erdirilmesi konusunda en büyük beklentiyi ortaya koymuştur (Atiya 1968: 59).

bu parçalanmanın nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1) Devletin kiliseyi kendi kurumları gibi bir örgülemeye tabi tutması nedeniyle kiliseler arasındaki üstünlük mücadelesinin parçalanmayı tetiklemesi.
- 2) Alexandria ve Konstantinopolis kiliselerinin Doğu Hristiyanlığının önderliği için sürekli çekişme halinde olmaları.
- 3) 451 Khalkedon Konsilinden sonra, devletin kilise sorunlarına aktif şekilde müdahale etmeye başlaması ve bunu yaparken yanlış davranması.
- 4) Devletin Doğu kiliselerine yerel halk tarafından istenmeyen görevliler atamakla kalmayıp, ayrıca giderek bu makamlara ruhani olmayan kişileri de atamaya başlaması.
- 5) Devletin Doğu'daki halklara karşı güç kullanması ve çıkan en ufak bir ayaklanmayı dahi çok kanlı bir şekilde bastırması bölge halklarının hafıza ve yüreklerinde devlete karşı derin bir nefret tohumu ekmiştir.
- 6) Oluşan bu nefret ve kinin ulusçuluk duygularını geliştirmesi neticesinde devletin resmi dili terk edilerek yerel dillerin konuşulmaya başladığı görülür. Bu durum düşünce ve kültür farklılıklarına neden olarak parçalanmayı hızlandırmıştır.
- 7) Ayrıca 532 ve 536 yılında gerçekleştirilen kıyımlar bardağı taşıran son damlayı oluşturmuştur.

Nicaea Konsilinden sonra, imparatorun fikir değiştirmesi üzerine Arius ve yandaşları bütün Doğu'da Ortodoks<sup>1</sup> Hristiyanlığın lideri durumunda olan Alexandria Patriği Athanasius'u görevinden kovmuş ve aforoz etmişlerdi. Bu, Alexandria'da halktan tutun da ruhanilere kadar her sınıf insanda bir kin oluşturmuştu. Bu yetmiyormuş gibi bir de 381'deki Konsil'de, Konstantinopolis'in patriklik oluşu ve Roma'nın ardından ikinci sıraya yükselişi, Doğu'da hazmedilmeyen diğer bir konuydu (Freen 1979:27; Çelik 1996:158). Bu durum daha

<sup>1</sup> Batılılar "Ortodoks" kelimesini Roma dışındaki hristiyan dünyası, yani Doğu hristiyanlığı için kullanmıştır. Konstantinopolis, Alexandria, Antiocheia, Jerusalem Patriklerini ifade eder. Bazı yazarlar tarafından aynı zamanda Bizans Kilisesine bağlı Hristiyanları ifade etmek üzere Ortodoks Melki, Chalcedonian kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda ilk ayrış göz önüne getirilirse Roma'dan ayrılan Bizans Kilisesi için genel bir isim, bir başka açıdan bakıldığında zaman da Bizans'a yani itizal etmemiş olan, doğru inanç sahibi kiliseler için kullanılmıştır. Bu kullanıma uygun olarak da, özellikle Nasturiler, Kıptiler, Yakubiler Bizans'a karşı çıkan kiliseler olarak literatürde yerini almaktadırlar. Bu kullanımlar için bkz. (Hitti 1980: 215; Malik 1969-I: 297; Hromadka 1971: 242).

sonraları Alexandria ve Antiocheia patrikliklerin de rekabete katılmasıyla büyümüş ve dönemin patrikleri bu konsilde bulunan Alexandria ve Antiocheia patriklerini ihanetle suçlamışlardır.

Diğer yanda ilk üç yüzyılda olan bu ilahiyat tartışmalarının kiliseler arasında parçalanmaya neden olmamasının temel nedeni kanımızca aynı dönemde kilise ile devlet arasındaki ölüm-kalım mücadelesidir. Kiliseler arasındaki kristolojik tartışmaların en hararetli anlarında, devletin estirdiği yeni bir zulüm dalgası kiliseleri, bu tartışmaları bir tarafa bırakıp varlığını sürdürme talaşına düşürmüştür. Öte yandan bu ilk dönemdeki ilahiyat tartışmalarının en büyük özelliği ise, ekümenik konsillerin toplanmasına neden olan kristolojik tartışmaların temellerini oluşturması ve kilisenin, devletin denetimine girmesine neden olmalarıdır. Pavlos'un kilisenin yönetiminin Kelam, Ruhü'l Kudüs ve Tanrı'nın denetiminde olduğunu ileri sürmesine rağmen, Hristiyanlığın IV. yüzyılda devlet dini haline gelmesi; kiliseler arasındaki bu teolojik tartışmaların devletin iç barışını zedelemesi, devletin kiliseye karışmasına ve onu denetimine almasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da ilk dönemde dünyevi görkemden uzak; fakirlik, sofuluk ve takvanın simgesi olan kilise, devlet politikasının vazgeçilmez bir ögesi olmuş ve zamanla devlet içinde devlet olmuştur (Çelik 1996:96-97). Hz.İsa'nın şahsı üzerindeki tartışmalar bu ilk dönemden sonra, devletin ve kilisenin günlük politikasına göre şekillenmiş ve tarih boyunca daha da şiddetlenerek devam etmiş, yeni kiliselerin ve inançların doğmasına neden olmuştur (Çelik 1996:96-97).

553'de İkinci Konstantinopolis Konsilinde "Allah'ın ölümü beden de taddığı ve İsa'nın insanîyetinin aynı zamanda Allah olduğu görüşü" kabul edilerek, Alexandria (İskenderiye) ekolünün görüşlerine yeniden sahip çıkılmıştır. Böylece Nestorius'un görüşleri bir kez daha lanetlenmiştir. 7 Kasım 680'den 16 Eylül 681 tarihine kadar devam eden Üçüncü Konstantinopolis Konsili İsa'da temiz bir insani iradenin var olduğu görüşünü benimsemiştir. Nihayet 787'de toplanan İkinci Nicaea (İznik) Konsili, ikonlara tapınmayı kabul etmiştir (Aydın 1985:126-127).

### III. DOĞU-BATI ÇEKİŞMESİ VE ŐIZMA

#### 1) Şizma ve Herezi nedir?

Genel manasıyla *Şizma*, kilise içinde farklı hiziplerin ortaya çıkması iken, *herezi* (*heresy*) yanlış doktrinle alakalıdır. Yunanca “*hairesis*” sözcüğü (Latince *electo*) aslen ve basitçe “*seçme/seçim*” demektir. Sözcüğün Őimdiki anlamı “*kabul edilemez seçim*” olarak genişlemiŐtir (Freeman 2003:588). Aziz Paulus her ikisini de kullanmıştır. St. Augustine göre ise Şizma doğru inançtan kopmadır, ancak inanç ya da ibadetleri etkilemez. Erken dönem kilise babaları *Şizma* ve *herezi* kavramları arasındaki ayrımı net olarak ortaya koymazken, daha sonraları Ortodoks inanca göre yanlış doktrin olarak kabul edilmiştir (Runciman 1956:1; Moore 1977:29). Őüpheyi *herezi* ile karıŐtırmamak lazım gelir, çünkü Őüphenin aksine *herezi* de kilise doktrininin reddi veya kilisenin onaylamadığı yeni bir öğretiye inanama söz konusudur (Knowles-Obolensky 1979-II:374). Batı ve Doğu kiliseleri birbirlerini *heretik* (sapkın) olarak kabul etmişlerdir. Ortodokslar, Katoliklerin Kutsal ekümenik konsillerde kabul edilen Hristiyanlığın genel tutumuna aykırı hareket ettiklerine inanmaktaydılar. Katolikler ise Ortodoksların reddettikleri kilise otoritesi teorisini benimsemekteydiler. İki kilise arasındaki bölünme doktrin açısından ziyade otorite sorunu nedeniyle ortaya çıkmıştır ve bu nedenle Şizma’dır. Runciman (1956:1-2) Şizma’ya neden olan faktörleri Kişisel rekabetler, Milliyetçi sosyal ya da ekonomik çekişmeler, görüşler arasındaki rekabet, Liturjik tartışmalar ve disiplin problemleri olmak üzere beş ana baŐlık altında toplamaktadır

Temel olarak Doğu ile Batı Hristiyan dünyasının birbirine bakış açısı arasında her zaman görüş ayrılıkları olmuştur. Roma kendisinin kotaracağı, tümüyle anlaşılabilir ve hiç tartıŐılamaz bir formül geliŐtireceđine, Sapkınların kaçıŐ yollarını ve kötü Şeyler yapmalarını ve engellemeye çalışıyordu. Yunanlılar Latinleri teolojide amatör kabul ediyorlar ve onları genellikle barbar ve eğitimsiz insanlar olarak değerlendiriyorlardı (Johnson 1978: 91). Doğu Hristiyanlığı geliştiği ölkelerde Helenistik ruhla donatılmıŐtı. Kültürel altyapısı ve yaygın dili Grekçe idi ve eski Yunan spekülatif düşünürlerinden miras devralmıŐtır. Roma imparatorluğu’nun doğu

eyaletleri batı eyaletlerinden daha iyi eğitimliydi ve Doğu'da kilise sade insana da din adamlarına da gelişmiş bir atmosfer oluşturmuştur. Hristiyanlığın Constantinus dönemindeki zaferinden uzun zaman evvel, Doğunun en önemli düşünürlerinin çoğu Hristiyanlığı kabul etmişti. Ancak her düşünür sonu gelmez tartışma ve çatışmalara kendilerince düşünceler geliştirdiler. Ortodokslar hiçbir teoloğu tartışmasız kabul etmezlerdi. Bu nedenle doğru inanç sadece kilise üyelerinin tümünün temsil edildiği ekümenik konsiller de kesinleşirdi (Runciman 1956:4).

Ancak bu sistemin kendi içinde dezavantajları vardı. Toplantılar çoğunlukla tartışmalı olurdu ve nadiren azınlık grup çoğunluğun görüşünü kabule yanaşırđı. Örneğin V. yüzyıldaki Suriye ve Mısırlıların milliyetçi ve ekonomik anlaşmazlıklarında görüldüğü gibi muhalifler daimi sapmaya düşebilirlerdi. Doğu kiliseleri her zaman bölünmelere alışıkđı.

## 2) Bölünmenin Nedenleri

Hristiyanlık Doğu ve Batı'da farklı çehrelerle ortaya çıkmıştır. Bunlarda kendi içinde pek çok alt fikir gruplarına ayrılmışlar ve görüş sahipleri birbirlerini yüzlerce yıldır heretik (sapkın) olmakla suçlamışlardır. Hristiyanlık batıya doğru ilerledikçe eski kültürlerden etkilenerek Teslis'e yaklaşmış, Doğu'daki ilerlemesinde ise nispeten aslını korumuştur. Pek çok konuda Doğu Hristiyanlığı ile Batı Hristiyanlığı arasında önemli farklılıklar dikkati çekmektedir. Hatta, Batı Hristiyanları Doğu Hristiyanlarını "doğulu" oldukları için "ikinci sınıf Hristiyanlar" olarak görmektedir. Doğu kültürü ile batı kültürü arasındaki bu derin ayrılıkları batılı bir yazar "Doğu doğudur, Batı da batı ve ikisi hiçbir zaman birleşmeyecektir" (Guenon 1991: 7) sözleriyle dile getirmektedir. Şimdi bu büyük uçurumun tarihsel süreç içerisinde nasıl oluştuğunu inceleyelim.

1054'te bir yaz günü öğleden sonra Kardinal Humbert iki Papa Legatıyla birlikte Ayasofya'nın batı kapısından yürüyerek: "Bırakın Tanrı görsün ve yargılasın" haykırışıyla Diyakoz aforoz belgesini (bulla) bıraktıktan sonra gitti. Bu

olay Ortodoks Doğu ile Latin Batı arasındaki büyük Şizma'nın başlangıcıdır. Ancak, tarihçilerin çoğunun belirttiği gibi, Şizma'nın tam tarihi belirlenemez. Bu olay uzun ve karmaşık olaylar silsilesinin ardından gerçekleşti ve XI. yüzyıl öncesinden başlayarak hemen tamamlanamadı.

Bu uzun ve karmaşık süreç çok değişik etkilerle gelişti. Şizma kültürel, siyasi ve ekonomik faktörlerle şekillendi, ancak ana sebep seküler değil, teolojikti. Son olay Doğu ile Batı arasındaki doktrin tartışmasıydı. Bu tartışma Papalık iddiaları ve “*filioque*”<sup>1</sup> konusu üzerine odaklanmaktaydı. Ancak bu olaya daha yakından incelemeden evvel, bu iki önemli değişikliğin Şizma üzerine olan etkisini anlamak amacıyla olayların gelişimine daha geniş açıdan bakmak gereklidir. Doğu ve Batı arasında resmi Şizma açığa çıkmadan çok önce, iki taraf birbirine nasıl yabancılaştığını ve taraflar arasındaki iletişimin nasıl ve niçin koptuğunu ve bunu etkileyen faktörleri ele almalıyız .

Aziz Paulus ve diğer havariler, Akdeniz dünyasında seyahat ettikleri zaman, kültürel ve siyasi birleşmeyi Roma İmparatorluğu çatısı altında sağlamaya çalışmışlardı. Roma İmparatorluğu çok değişik etnik gruplardan, dillerden ve dialektlerden oluşuyordu. Tek bir İmparatorluk tarafından yönetilen tüm bu değişik gruplar, oldukça iyi eğitilmiş insanlar ve Greko-Roman medeniyetiyle çevriliydi. İster Yunanca ister Latince konuşuyor olsunlar tüm insanlar birbirlerini anlayabiliyor ve pek çoğu her iki dili de konuşabiliyordu. Bu durum erken dönem Kilise misyonerlerinin çalışmalarına da olumlu katkı yapmıştı (Ware 1991: 52).

Ancak takip eden yüzyıllarda Akdeniz dünyası'nın başta siyasi birliği olmak üzere her alandaki birliği aşama aşama kayboldu. Aslında teoride henüz siyasi bütünlük devam ediyor olmasına rağmen, III. yüzyılın sonunda kopuş gerçekleşti. İmparator Constantinus'un doğu'da ikinci başkenti Konstantinopolis'i kurmasıyla bu süreç hızlandı. V. yüzyılda barbar saldırıları başladı ve İtalya dışında toprakların çoğu barbar şefleri arasında paylaşıldı. Bizanslılar Roma'nın Augustus ve Trojan'ın

<sup>1</sup> “Ve oğuldan” anlamına gelen ve Hz. İsa'nın Kutsal Ruh'un yalnızca onun “baba” niteliğinden değil, aynı zamanda “oğul” niteliğinden de kaynaklandığını vurgulayan dogma demektir.



idaresi altındaki birlik idealini asla unutmadılar ve hâlâ onların İmparatorluğunu evrensel teori olarak kabul ediyorlardı. Justinianus teori ve gerçek arasındaki ciddi köprüyü temsil eden son imparatordu ve onun fetihleri Batı'da kısa sürede terk edildi. Böylece Grek Doğu ve Latin Batı'nın siyasi birliği bir daha restore edilemeyecek şekilde parçalandı. Bu ayrılma İslâm'ın yükselmesiyle daha da derinleşti: Romalıların "*mare nostrum*" (bizim deniz) dedikleri Akdeniz, şimdi çoğunlukla Arap kontrolüne geçti. Doğu ve Batı arasındaki ekonomik ve kültürel bağlar hiçbir zaman tümüyle kesilmedi; ancak giderek daha zorlaşmaya başladı (Ware 1991:53).

Roma'nın doğu ile batı eyaletleri arasında tüm tarihi boyunca içten içe bir mücadele görülmektedir. Mısır ve Suriye İmparatorluğun en zengin ve yoğun nüfuslu eyaletleriydiler. Ayrıca bu eyaletler imparatorluk endüstrisinin ana merkezleriydiler. Konumları itibariyle önemli ticaret merkezi, ayrıca kültürleri, maddi ve manevi anlamda da batıdan oldukça üstün seviyedeydiler. Bu sadece köklü geleneklere sahip olmaktan öteye, Roma İmparatorluğu'na rakip olabilecek yegâne devlet olan Sâsâni krallığının yakınlığının yaydığı canlı bir kıskırtma, meydan okuma havasından kaynaklanıyordu. Doğu, nihayet İmparator Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı kabul ederek, başkentini Konstantinopolis'e nakledinceye kadar nüfuzunu artırdı. Bu dönemde Batı barbar istilası nedeniyle zor durumda iken, Doğu Constantinus'un becerikli siyaseti sayesinde ayakta kalmayı başarmıştı. Galya, İspanya, Afrika, Britanya ve nihayet İtalya'nın içinde barbar krallıklar kurulurken Roma İmparatoru doğu eyaletleri üzerinde, Konstantinopolis'ten egemenliğini devam ettiriyordu. Roma iktidarı Suriye ve Mısır'da pek nadiren sevilmişti. Fakat Bizans yönetimi kısa zamanda çok daha acı hisler doğurdu. Bunun nedeni kısmen dış olaylara dayanmaktaydı. Batının fakirleşmesi, Suriyeli ve Mısır'lı tacir için pazarlarının kaybedilmesi demektir. İran'a karşı yapılan ve yıllarca devam eden savaşlar, çölü aşarak Antiocheia'nın Lübnan limanlarına ulaşan ticaret yollarını işlemez hale getiriyordu. Pek az sonra da Habeş İmparatorluğu'nun sükutu ve Arabistan'da patlak veren çatışmalar Mısır gemicileri ile Petra, Ürdün ve güney Filistin kervancılarının hakim buldukları Kızıldeniz yolunu da kapadı. Konstantinopolis bütün devletin ana pazarı haline geldi ve Uzakdoğu ile yapılan ticaret kendisine, imparator

siyasetinin teşvik ettiği, daha dolambaçsız, Orta Asya steplerinden geçen ve daha kuzeye kayan yeni bir yol aradı. Bu, kendilerini gölgede bırakmaya başlayan “türedi” Konstantinopolis şehrini zaten kıskanmakta olan eski büyük Antiocheia, Alexandria şehirleri ahalisi için büyük bir darbe idi. Suriyeliler ve Mısırlılar yeni Bizans devlet sisteminin sıkı bir merkezîliğe dayanmasından da şikayetçiydiler. Mahalli haklar ve imtiyazlar gittikçe daha büyük ölçüde azaltıldığı gibi vergiler de eski Roma dönemindekine kıyasla çok daha büyük ciddiyetle tahsil edilmekteydi. Hoşnutsuzluklar, hiçbir zaman uzun süre uyuklamayan doğu milliyetçilik akımlarına yeni bir yaşama gücü katmıştı (Runciman 1989:4-5).

Aradaki düşmanlık ve anlaşmazlıklar dini sorunlar üzerinde açıkça patlak verdi. Putperest imparatorlar mahalli kültlere karşı hoşgörülü davranmışlardı. Sadece Hristiyanlar veya Yahudiler gibi inatçı monoteistler arada sırada takibata uğramaktaydılar. Hristiyan İmparatorlar ise böyle hoşgörülü olamadılar. Hristiyanlık inhisarcı bir dindir. İmparatorlar Hristiyanlıktan, hiç istisnasız bütün tebaalarını devlete, hükümete bağlayan, birleştirici bir güç olarak yararlanmak istiyorlardı. Dini sorunlarda biraz kararsız olan Constantinus, kendi zamanında Aryanizm mücadelesi yüzünden parçalanmış olan kiliseyi birleştirmek girişiminde bulundu. Ondan yarım yüzyıl sonra Büyük Theodosius (378-395), tebaanın aynı inanca bağlanmasını imparatorluğunun programı haline getirdi. Fakat inanç birliğini sağlamak kolay iş değildi. Bütün Doğu, Hristiyanlığı ihtirasla kabul etmişti. Grekler bu dinin problemlerine kendi özel bünyelerinin fikri yapılarının etkisiyle, zekice ve ilmi tartışmalara girişirlerken, Hellenist Doğulular buna, kısa sürede tahammülsüzlük ve kin hisleri doğuran aşırı bir taassup kattılar. Tartışmaların ana konusu, yukarıda bahsettiğimiz üzere bütün Hristiyan teolojisinin en merkezî ve en güç problemi olan, İsa'nın mahiyeti meselesiydi. Bu tamamıyla teolojik bir kavgaydı. Fakat, bu sıralarda hatta sokaktaki adam dini ispat vesikalarına ilgi duymaktaydı; bu türden tartışmalar onun için sadece hipodrumdaki oyunların üstünlük sağlayabildiği, dinlendirici bir vakit geçirme vasıtası oluyordu. Ancak buna başka türden görüşler de eklemekteydi. Orta karar bir Suriyeli veya Mısırlı, Ortodoks kilisenin görkemli törenlerinden daha basit seremoniler istemekteydi. Ortodoks kilisesinin savrukça ihtişamını kendisinin gittikçe artan fakirliğiyle bir tür alay etme olarak algılamaktaydı. Ayrıca bu

eyaletlerin yüksek ruhanileri de kıskançlık yüzünden buna benzer düşmanca duygulara kapılmaktaydılar. Eski piskoposluk merkezleri olan Antiocheia ve Alexandria Patrikleri “türedi” Konstantinopolis patriğinin kendilerinden üstün bir dereceye çıkmış olmasını çekemiyorlardı. Bu nedenlerle bir takım sapık inançların ortaya çıkması ve bunların milliyetçi ve devlet birliğini bozan bir mahiyet kazanmaları kaçınılmaz bir hâl almış bulunuyordu (Runciman 1989: 5-6).

Yukarıda bahsettiğimiz yedi konsil hem Roma, hem de Bizans Kiliselerince genel (Ekümenik) konsiller<sup>1</sup> olarak kabul edilmektedir. Bu yedi konsil ışığında, Roma ile Bizans arasında, Roma - Konstantinopolis - Alexandria - Antiocheia - Jerusalem kiliselerinin hiyerarşik yapısı, taşıdıkları manevi değere göre kabul edilmiştir. Bu hiyerarşik yapının tepesinde Roma Kilisesi görülmektedir. Roma bu haliyle evrensel bir imtiyaza sahiptir. Çünkü, o, Hz. İsa'nın sevgili havarisi Petrus tarafından kurulmuştur. Çünkü Hristiyanlığın temeli, İsa'nın ifadesine göre bizzat Petrus'un omuzlarında atılmıştır. Çünkü İsa, kilisesini Petrus'un üzerinde kurduğunu ifade etmiştir (Matta XVI-18). Hristiyanlık misyon faaliyeti için geldiği Roma'da, Petrus, Miladi 64 yılında tutuklanarak ayaklarından asılarak çarmıha gerilmiştir. Roma Kilisesinin bu imtiyazı, Doğu tarafından daima bu konsillerde kabul edilmiştir. Bu imtiyaza göre, Roma Kilisesi verilen bu hükmü bozabilir. Yerine bir başka hüküm koyabilir. Roma'nın her türlü dini toplantıya iştiraki zaruridir.

Bizans ile Batının bağının kesilmesiyle, Batı kendi “Roma” İmparatorluğu yolunu tutmuştur. 800 yılının yılbaşı günü Frank Kralı Büyük Karl (Carolus Magnus) Papa'nın elinden İmparatorluk tacını giydi. Büyük Karl, Bizans hükümdarınca tanınmaya çalıştı, ancak başarılı olamadı. Bizanslılara göre Büyük Karl hâlâ İmperial birliğin temsilcisiydi ve Papalık tacı İmparatorluk içinde Şizma'nın oyuncusuydu. Batıda Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun kurulması Avrupa'nın yakınlaşmasına hizmet etmek yerine, Batı ve Doğu'nun hiç olmadığı kadar yabancılaşmasına hizmet etti (Ware 1991:53).

<sup>1</sup> Ekümenik Konsiller sırasıyla şunlardır: I. Nicaea Konsili (325), I. Konstantinopolis Konsili (381), Ephesos Konsili (431), Khalkedon Konsili (451), II. Konstantinopolis Konsili (553), III. Konstantinopolis Konsili (680-81), II. Nicaea Konsili (787).

Siyasi birliğin yok olmasının yanı sıra kültürel birlik de önemli ölçüde azaldı. Önceleri hem Doğu'da hem Batı'da klasik eğitimle yetişmiş iyi eğitilmiş insanlar vardı, ancak eğitimi artık Kilise üzerine almıştı ve zaman ilerledikçe onlar bu geleneğe çeşitli şekillerde müdahale ettiler. Tüm bu olanlar dil problemini daha da zor hale soktu. Artık eğitilmiş insanların iki dil (Yunanca ve Latince) konuşabildiği dönem sona erdi. Öyle ki, 450 yılında Batı Avrupa'da Yunanca konuşabilen kişi sayısı çok az iken, 600 yılından sonra kendisini halen "Roma İmparatorluğu" olarak adlandıran Bizans İmparatorluğu'nda Latince konuşabilen az sayıda Bizanslı mevcuttu. Örneğin IX. yüzyılın büyük Bizans düşünürü Photius Latince okuyamıyordu. 864 yılında "Roma" (Bizans) İmparatoru III. Michael, Virgil'i bir zamanların "barbar ve İskit dili" olarak adlandırdı. Eğer Rumlar Latince eserleri okumak isterlerse ancak çevirilerden okuyabiliyordu. XI. yüzyılın seçkin Rum âlimi Latin edebiyatı hakkında çok az bilgi sahibi olsa gerek ki, Sezar'ı Cicero ile karıştırmıştır. Çünkü onlar uzun süre aynı kaynaktan beslenerek yazılan kitapları okuyamıyorlardı. Bunun sonucunda Grek Doğu ile Latin Batı giderek daha da uzaklaşıyordu (Ware 1991: 53-54). Bu durum Büyük Karl'ın sarayındaki kültürel Rönesans'ın ve güçlü Rum karşıtı önyargının nedenlerini açıklamakta yol göstermektedir. Yeni Roma İmparatorluğu'nun (Roma Germen) Bizans'a karşı duyduğu bir düşmanlık ve muhalefet siyasi alandan kültürel alana kadar genişledi. Büyük Karl'ın ve çevresindekilerin mektupları Bizans'ı kopya etmeye hazır olmadıklarını, ancak onun yerine kendilerine ait yeni Hristiyan medeniyeti yaratmaya çalıştıklarını göstermektedir. IV. yüzyıl Avrupa'sında bir Hristiyan medeniyeti var iken, XIII. yüzyıl Avrupa'sında iki ayrı Hristiyan medeniyeti oluşmuştu. Böylece Bizans Büyük Karl'ın hükümdarlığında Hristiyan medeniyetinin Şizması olarak açıkça ortaya çıktı.

Bu gelişmeler neticesinde Bizanslılar kendi dünya görüşlerine kapandılar ve Batı'yı anlama hususunda çok az çaba harcadıklarından fazlaca yol katedemediler. IX. yüzyılda olduğu gibi sonraki yüzyıllarda da Bizanslılar tüm Frankları sadece "barbarlar" olarak tanımlayıp yok sayarak, Batı'yı anlama konusunu gerektiği kadar ciddiyetle ele almadılar. Neticede, bu siyasi ve kültürel yabancılaşma ve kopuş

Kiliseleri de etkiledi. Siyasi yabancılaşmanın Büyük Karl döneminde görüldüğü üzere kolaylıkla dinsel tartışmalara yol açabildiği ortaya konmuştur. Bizans'ın siyasi alanda kendisini tanımayı reddetmesi üzerine, Karl buna misilleme yapmakta gecikmeyerek, Rumların Kredo'da *filioque*'yi kullanmadığını ihbar ederek onları "herezi" ile suçlamıştır. Ancak gerçek şudur ki, Büyük Karl dinsel konulardaki tartışmaları ve kararları, aslından oldukça çarpıtılmış çevirilerden biliyordu. Ancak her halükârda Karl'ın yarı-ikonaklast görüşte olduğu bilinmektedir (Ware 1991: 54).

Doğu ve Batı'daki farklı siyasi durumlar nedeniyle Kilise algıları da birbirinden oldukça farklıydı. Bu nedenle insanlar gönülsüz ve çatışma yoluyla da olsa Kilise düşüncesini kabul ettiler. Doğu ve Batı arasındaki belli farklar başlangıçtan beri mevcuttu. Doğu'da apostolik (havarilere ait) kökene dayalı çok sayıda kilise bulunmaktaydı. Kilisenin tüm piskoposları, hocaları arasında güçlü eşitlik duygusu mevcuttu. Doğu Papa'yı Kilise'nin ilk piskoposu, ancak eşitler arasında birinci olarak kabul ediyordu. Öte yandan Batı'da ise sadece bir piskoposluk, yani Roma, "Apostolik" olarak kabul ediliyordu. Çünkü teorik olarak Roma yetkisini patrine iddialarından almaktaydı. Aziz Petrus Havarilerin prensi idi, Kilisenin inşa edildiği kaya (Aziz (St.) Petrus Kayası) cennetin anahtarını bahşediyordu. O, Roma piskoposu olarak öldü. Papa sadece kilisenin başı değil, aynı zamanda doktrinin de başıydı (Runciman 1956:10). Batı, Ekümenik Konsillerin kararlarını kabul ederken, Kilise daha ziyade kolej ve bir nevi "Papalık Monark'ı" olarak görülmekteydi.

Dışarıdan bakışta en büyük bölünme siyasi gelişmelerde görülmekteydi. Doğal olarak batıdaki barbar istilaları ve İmparatorluğun çöküşüyle Batı Kilisesinin otokrat yapısı güçlendi. Doğu'da ise düzeni sağlamak ve kanunu uygulamak için güçlü bir seküler yönetim bulunmaktaydı. Öte yandan savaşçı ve gaspçı barbar şeflerinin gelmesiyle, Batı Avrupa'nın siyasi ve dinsel yaşamındaki istikrar için sadece Papalık birleşmenin merkezi olarak davranabilirdi. Şartların etkisiyle Papa Rum Patriklerin oynamayı kabul etmediği rolü kabul etti. Papa otokrat oldu, Kilise üzerinde mutlak monarşi kuruldu. Bunun sonucunda Batı Kilisesi Doğu'da, Mısır hariç, dört patrikliğin hiçbir yerde olmadığı derecede merkezileşti (Ware 1991:55). Bu sadece barbar istilalarının Kilise üzerindeki etkisi değildi. Bizans İmparatorluğu'nda

teolojiye ilgi duyan çok sayıda iyi eğitilmiş laik bulunmaktaydı. “Laik teolojisi” Ortodokslukta her zaman kabul görüyordu (Runciman 1956:4, 9). Öyle ki, Photius<sup>1</sup> (820-891) gibi çok iyi eğitilmiş Bizans patriklerinden bazıları, Patrikliğe atanmadan önce laikti. Öte yandan Batı’da sadece Karanlık Çağ boyunca yaşayan eğitim, Kilisenin kendi din adamlarına verdiği eğitimdi. Teoloji eğitimi din adamlarına verilirken, laiklerin çoğu okuma yazma bilmiyordu. Ayrıca Doğu ve Batı Hristiyanlığı arasındaki ilişkiler ortak dilin olmayışıyla giderek daha da zorlaştı. Çünkü iki tarafta diğeriyle kolayca iletişim kuramıyor ve diğeri yazdığını kolayca okuyamıyordu. Buna ilaveten, bir kısım kasti ve kötü niyetle yapılan yanlış çeviri nedeniyle teolojik yanlış anlamalar kolayca ortaya çıkabiliyordu.

Doğu ile Batı’nın birbirine yabancılaşmasından iki taraf ta zarar görmekteydi. Erken dönemde teoloji okullarında bölünme olmakla birlikte, Kilise’de inanç birliği vardı. Rumlar ve Latinler başlangıçta Hristiyan gizemlerine kendi yollarıyla yaklaştılar. Latin yaklaşımı daha pratik iken, Rumlarınki daha spekülative idi. Çünkü Bizans eski Yunan’ın spekülative düşüncülerinden miras devralmıştı (Runciman 1956:4). Latin düşüncesi hukuki fikirlerden etkilendi. Latinler hukuk anlayışıyla yaklaşıırken, Bizanslılar ise teolojiyi kendi ibadet anlayışıyla ve kutsal litürjinin ışığında anlamaktaydılar. Antiocheia ve Alexandria Okulu, Doğu içinde bu iki ayrı yaklaşıma kendi içinde karşıt değillerdi; her biri diğeri eklendi ve her biri Katolik geleneğinde yer buldu. Ancak karşılıklı birbirlerine yabancılaşınca, siyasi birlik ve ortak dil olmaksızın ve çok az bir kültürel birlikle, her iki taraf için de kendi yaklaşımını izole edip aşırılığa gitme ve karşıt görüşün değerini unutmaya sıkça olabiliyordu (Ware 1991:56). Farklı doktrin yaklaşımları nedeniyle iki taraf birbirini uzun süre idare edemedi ve nihayet Papalık iddiaları ve *filioque* nedeniyle çatışma başladı. Bahsettiğimiz tüm bu faktörler Hristiyan birliğini engellemeye yeterli iken, bunlara rağmen birlikten hâlâ söz edilebilirdi.

Kiliseler arasındaki kopuş, IX. yüzyılın ortalarında başlamış ve nihayet 1054’te

<sup>1</sup> Photius, Patrik seçilmeden önce imparatorluk Üniversitesi’nde felsefe profesörü idi. Laik olan Photius piskoposlar tarafından Patrik seçilmiştir (Dvornik 1990:27). O, özellikle “Kutsal Ruhun Mystogogra’sı” adlı incelemesinde, Kutsal Ruh’un oluşumu konusundaki Yunan Kilisesinin temel öğretisini savunmuştur. İki Kilise arasında biçimsel olarak ve açıkça tartışılan sorun da buydu zaten (Barker 1982:143).

kesin olarak belirlemiştir. Ancak bu kopuşun belirtileri Batı Roma İmparatorluğu'nun düşüş tarihi olan 476'da ortaya çıkmış, tedrici şekilde siyasi ve coğrafi etkenlerin de yardımı ile bu ayrılık beslenmiş ve nihayet 1054 tarihinde sona ermiştir. Roma ile Bizans kiliseleri arasındaki görüş ayrılığını tümüyle kopma noktasına götüren dini alandaki farklılık iki noktada gözlenir: Birincisi Kutsal Ruh (Saint-Esprit) doktrini ile ilgilidir: Buna göre Bizans Kilisesi mensupları, Kutsal Ruh'un sadece Baba'dan çıktığı kanaatindedirler. Roma Kilisesi mensupları ve başı olan Papa ise, "Yuhanna" İncilindeki "Ruh, Babadan çıkar" sözüne Latince "*Filioque*" kelimesini yani (oğuldan'da) sözünü ilave etmişlerdir. Böylece Ruh'un babadan ve oğuldan çıktığı tezini kabul etmişlerdir. İkincisi Papa'nın rolü meselesidir. Roma Kilisesi Papa'yı, havari Petrus'un halefi olarak, yanılmazlık içinde görürken, Bizans Kilisesi ise Papa'nın bu özelliklerini benimsemez (Aydın 1985: 127-128).

Doğu ve Batı'daki değişik siyasi oluşumlar ve batı Avrupa'da barbar istilası neticesinde Papalık merkezileşerek monarşik bir yapı haline dönüşmüştü. Uzun zamandır Papa, batıda mutlak güç olma (evrensellik) iddiasındaydı ve Bizans buna karşı çıkmıyordu. Bizanslılar Doğu'ya karışmadığı sürece Katolik kilisesinin merkezileşmesine aldırımıyordu. Ancak Papa'nın gücünü doğu patriklerine yaymaya çalıştığında esas felaket başladı. Rumlar Papa'nın onursal liderliğini kabul etmekle birlikte, evrensel üstünlüğünü kabule yanaşmıyorlardı. Aralarında Papa'nın yanılmazlığı ve önceliği konusunda görüş birliği bulunmuyordu. Rumlar iman konularını Papa'nın şahsi kararlarına bırakıyorlar, ancak düzenlenen konsillerde tüm kiliselerin piskoposları temsil ediliyordu. Dolayısıyla iki değişik kilise organizasyonu mevcuttu.

850 yılına kadar Roma ile Bizans Papalık iddiaları üzerine açıkça çatışmadan kaçındılar, ancak tarafların birbirleri hakkındaki görüş ve hisleri gizlenecek gibi değildi. İkinci büyük zorluk *filioque* konusunda yaşanmaktaydı. Kelimeler üzerindeki tartışma Kutsal Ruh ve *Nicaea-Konstantinopolis Kredosu* hakkındaydı. Kredoya *filioque* eklemesinin ne zaman yapıldığı kesin olarak belli değildir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, ilk olarak İspanya'da Aryanizm'e karşı ortaya çıkmış ve İspanyol Kilisesi Üçüncü Toledo Konsilinde (589) *filioque* eklemesini onayladı. *Filioque*'nin

kullanılması daha sonra Fransa'ya ve oradan da Almanya'ya yayılmıştır. Büyük Karl Frankfurt Konsilinde (794) yarı-ikonaklast görüşü ve *filioque*'yi kabul etti. Büyük Karl'ın sarayındaki bir kişi ilk olarak *filioque* tartışmasını başlattı ve Rumları Kredo'dan saparak herezi'ye düşmekle suçladı. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen Roma tipik tutuculuğuyla, Kredoyu *filioque*'siz olarak XI. yüzyıl başlarına kadar kullanmaya devam etti. 808'de Papa III. Leo Büyük Karl'a yazdığı mektupta, her ne kadar şahsen *filioque*'ye doktrin açısından inandığını belirttiyse de, henüz onu Kredo'ya hatalı bir yaklaşım olarak ele alıyordu (Ware 1991: 59).

850 yılına kadar Ortodokslar *filioque*'ye çok dikkat ettiler ve batının bu yaklaşımı karşısında tepkileri çok sert oldu. Ortodoksluk günümüzde de geçerli olarak iki nedenden ötürü *filioque* eklemesine karşıdır. İlki, Ekümenik Konsillere aykırı olacak şekilde Kredo'da herhangi bir değişiklik yapılamaz ilkesidir. Eğer bir ekleme yapılacaksa bu kesinlikle Ekümenik Konsilde yapılmalıydı. Kredo bütün kiliseler için geçerliydi. Oysa şimdi Batı Doğu'ya danışmadan Kredo'yu keyfi olarak değiştiriyordu ki, bu durum kilise birliğine ve kendi kardeşine karşı işlenmiş büyük bir ahlâki suçtu. İkinci olarak Ortodoks inancına göre "*filioque*" teoloji bakımından yanlıştı. Onlar Kutsal Ruh'un sadece "babadan" çıktığına inanıyorlar ve "oğuldan da" çıktığı görüşüne inananların "herezi"ye düştüklerini kabul ediyorlardı. Bu konu çok önemli gözükmeyebilir, ancak Ortodoksluk Trinity doktrini (Kutsal Üçleme) Hristiyan inancının temelidir. Bu nedenle Trinity teolojisinde yapılacak ufak değişiklik çoğu alanda önemli sonuçlara yol açabilirdi. *Filioque* sadece Kutsal Üçleme arasında üç kişiliğin arasındaki dengeyi bozmakla kalmaz, aynı zamanda Kiliseyi yanlış doktrine sürükler ve eserler yanlış anlaşabilirdi (Ware 1991:59).

Doğu ile Batı arasında resmen münakaşa edilmiş konular günümüz düşünce yapısıyla ele alındığında önemsiz mahiyetteymiş gibi görünse de, dönemin hassas dini dengeleri nedeniyle önemli neticeler doğurmuştur. Bu tartışmalar ile onlar, kilise babaları devri günlerine dönmüşlerdi. İki kilise arasında belli başlı dikkat çeken ihtilaf konuları Roma'nın "*sabbat orucu*" (Cumartesi orucu) ve papazların evlenme yasağı, vaftizden konfirmasyon ayininin ayrılması, "*filioque*" takısı, Bizans kilisesindeki kutsal akşam taamında mayalı, Roma kilisesinde ise mayasız ekmek



kullanılması gibi meseleler teşkil ediyordu (Latourette 1953:304; Hromadka 1971: 243-4; Ware 1991: 60). Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen IX. yüzyıl ortalarında Doğu ve Batı hâlâ tek Kilise idi. Siyasi ve kültürel gelişmeler yabancılışmaya yol açmış, ancak henüz açık bir “Şizma” yoktu. İki taraf değişik Papalık otoritesi algısına sahiptiler ve Kredo’yu farklı şekilde algılıyorlar, ancak bu sorular henüz tümüyle açık değildi.

Bu kısa birleşmeden sonra IX. Constantinus’un saltanatının sonunda dünya çapında hadise olan iki kilisesinin ayrılması gerçekleşti. Daha önceki yüzyıllarda iki kilise arasında yaşanan ihtilaf olaylarından sonra, Roma ile Bizans kiliseleri arasındaki kopma, bir an meselesi haline gelmişti. “Doğu ve Batıda gelişme yolları öylesine birbirinden ayrı, iki dünya merkezi arasındaki birbirine yabancılışma ve hayatın türlü sahalarında biriken tezatlar öylesine büyük ve derin idi ki, iki taraf arasında fikrî ve dinî bir birlik hayali uzun müddet devam edemezdi. Kilisenin birlik halinde cihanşumûllüğünü koruyabilmek için, yüzyıllardan beri siyasi ve kültürel anlamda birbirinden ayrılma gayreti içinde bulunan hristiyan dünyasında, gerekli hiçbir ön şart mevcut değildi” (Aydın 1985:137).

Özetlemek gerekirse, Şizma’nın oluşmasında özellikle dört önemli olayın etkisinin olduğu görülmektedir. Bunlar: Photius (820-891) ile Papa I. Nicholas arasındaki mücadele (genellikle Batı “Photian Şizması” derken, Doğu “Nicholas Şizması” demeyi tercih eder), 1009’da Diptychs’lerden Papa’nın adının çıkarılması, 1053-54’teki felaketle neticelenen barışma girişimi ve Haçlı Seferleri’dir.

### 3) Yabancılaşmadan Şizma'ya Gidiş : 858-1204

Hristiyan Doğu ile Batı arasındaki ayrılık, gerçekte XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar devam eden, uzun bir tarihi seyir takip eder. Aslında XI. yüzyıla gelinceye dek Bizans Kilisesi ile Roma kilisesi arasında yer yer ihtilaflar olmuş, kırılmalar vuku bulmuş, ancak nihai bölünme meydana gelmemiştir. Bunun için Roma Katolik Kilisesi ile Rum Ortodoks Kilisesi ilk yedi konsilin kararlarına müştereken tabi olmuşlardır. Erken çağda Konstantinopolis ile Roma arasındaki uzun kışımların kaynağı esas olarak Doğu imparatorlarının dogmatik farklılıklarıdır. Fakat 787'deki Nicaea konsili tarafından saptanmış dogmaya geri dönmek için 843 yılında ikonoklazm'dan kesin olarak vazgeçtiğinde iman konusundaki bütün çatışma ortadan kalkmıştır. Bu konsilde yeniden sağlanan Hristiyan birliği ısrarla vurgulanmıştır. İman birliğine bu dönüş bir anlamda çok tehlikeliydi, çünkü yeniden oluşturulmuş Hristiyan cemaatinin yönetiminde de birlik öngörülüyor, bu da Konstantinopolis'in dünya başkenti rolü ile iç içe geçmiş olan Hristiyanlığın başkenti rolünü tartışma konusu yapıyordu. Khalkedon konsilinde tanımlanan şekliyle iki merkezin eşitliği tarafları tatmin etmemiştir. Roma bu kararı, Aziz Petrus'tan aldığı iddia ettiği öncelik hakkına dayanarak hiçbir zaman resmen onaylamamıştır. Aynı şekilde Konstantinopolis'te ne hükümdarlar ne de Patrikler bu kararı gerçekten kabullenmiştir. Çünkü teokrasi imparatorun himayesinde bir dini iktidarın birliğini öngörüyordu. Roma zayıflığı nedeniyle Doğu işlerine gerçek manada karışamadığı sürece, bu çatışma su yüzüne çıkmamıştır. Bu arada Konstantinopolis hem kendisinin ekümenik nitelikte olduğunu iddia edebilir, hem de kendisinde olduğu şekliyle fiili bir eşitlik iddiasını asla ileri süremeyecek Aleksandreia, Antiocheia ve Jerusalem patrikleri gibi, barbarlarla kuşatılmış olan papa'ya onursal bir öncelik tanıyabilirdi (Ducellier 2002:65-66). Ancak tasvir kırıcı devrede (711-843) gelişen olaylardan ve özellikle Doğu ve Batı İmparatorluğu'nun teşekküllerinden sonra, iki kilise merkezi arasındaki ilişkiler yeni bir gelişme devresine girmiştir. Theodora'nın ikona zaferinden sonra 25 Aralık 858'de patriklik tahtına, Aziz Ignatius'un Ortodoks Kilisesinde Aziz Büyük Photius olarak bilinen Photius (820-891) Konstantinopolis Patriği olarak atandı (Runciman 1956:22-23; Dvornik 1990:27; Benlisoy-Macar

1996:24). Photius, çok büyük düşünür, politikacı ve becerikli bir diplomat olarak, Konstantinopolis Patriklik makamının hiç görmediği kadar yetenekli bir kişi olarak bilinir. Atamasından kısa bir süre sonra Papa I. Nicholas (858-867) ile münakaşaya girişti. Önceki Patrik St. Ignatius İmparator tarafından sürgün edildi ve sürgünde baskı altındayken istifa etti. Ignatius'un taraftarları bu istifayı geçerli saymadılar ve Photius'u gaspçı saydılar. Photius Papa'ya mektup gönderdiğinde Papa I. Nicholas onun atamasını onaylamadan önce Photius ile Ignatius taraftarları arasındaki tartışmaya daha yakından göz atma kararı aldı. Neticede 861'de Konstantinopolis'e bir legatı'nı (elçi, temsilci) gönderdi (Runciman 1956:23; Ware 1991:61).

Photius, Roma ile mücadeleyi önceleri ne arzulamış ne de belirlemişti. Onun patriklik makamını işgal ettiği sırada, Roma'da papalık makamında I. Nicholas (858-867) bulunuyordu. I. Nicholas'un hedefi, Roma'nın evrenselliğini daha da sağlamlaştırmaktı. Papa en yüksek hakim sıfatıyla, Bizans kilisesi içindeki ihtilaflara müdahale ederek bir önceki patrik Ignatios'un tarafını tutmuştu. Photius'un patrikliğe geçişinin kilise kanunlarına uygun olmayan şekline işaret ederek, Photius'u tanımaktan kaçındı. Böylece Papa, düşmanın kudretini küçümsemişti. Photius mücadeleyi kabul etmiş, Roma'nın evrensellik mücadelesine, Bizans kilisesinin bağımsızlığı için Papa ile mücadeleye girişmişti. Ona göre Bizans Kilisesinin başı Roma değil, Konstantinopolis Patrikliği idi. Böylece yüzyılları içine alan bir seyir içinde Konstantinopolis Patrikliği kudretini ve itibarını sağlamlaştırmış, itizâl doktrinleri ile giriştiği iç mücadeleleri zaferle kapatmıştır.

Papa I. Nicholas (858-867) kendi yetkilerini genişletmek arzusunda olan büyük bir reformcuymdu. Batıda tüm piskoposluklarda kendi mutlak otoritesini kurmak için çok sayıda girişimde bulunmuştu. Ayrıca, 865'teki mektubunda belirttiği gibi, o, otoritesini yeryüzündeki tüm kiliselere ve dolayısıyla Doğu'ya yayma gayretindeydi. Bu durum Bizans'ın kesinlikle karşılaşmak istemediği bir durumdu. Photius ile Ignatius arasındaki çekişme ile yüzleşen Nicholas, bu durumun kendisinin evrensellik iddiası için altın fırsat olduğunu düşündü. Papa şimdi taraflara kendi hakemliğini kabul ettirebilirdi. Ancak Photius'un onun üstünlüğünü kabule niyetli olmadığı aşikârdı.

Başlangıçta Photius Papa ile tartışmayı hiç istemediğinden, onun temsilcisini büyük bir saygı ve ilgiyle karşılayarak onu, Ignatius ile olan sorununun tartışıldığı Konstantinopolis Konsiline davet etti. Bu konsilde, Papalık legatları ve Konsil üyeleri Photius'un yasal patrik olduğunu onayladılar. Ancak, Papa'nın legatları Roma'ya döndükleri vakit Papa Nicholas onların yetkilerini aştıklarını belirterek, bu kararı onaylamadığını ilan etti. Daha sonra Roma'da durumu kendisi yeniden ele aldı. 863'te Papa I. Nicholas'ın başkanlığında düzenlenen Lâteran konsilinde topladığı bir sinod'da Konstantinopolis konsili kararlarının zıddı bir karar aldirıp Photius'u mâzul ilan etti. Konsilde Ignatius'u Patrik kabul ederek Photius'un dinsel konumunu tümüyle reddetti. Bizanslılar bu korumayı dikkate almayarak Papa'nın mektuplarına cevap vermediler. Böylece Roma ile Bizans Kilisesi arasındaki mevcut mesafe daha da artmış oldu.

Ancak bu olaylar neticesinde Roma ile Konstantinopolis arasındaki ihtilaf doruk noktasına ulaşmıştı. Roma'nın düşmanı sıfatıyla Photius (820-891), sadece Bizans Kilisesinin bağımsızlığının değil, Bizans devletinin en hayati çıkarlarının savunucusu, sembolü haline geldi. Bu devirde imparator III. Mikhail, Papaya, Bizanslılığın bağımsızlık ve üstünlüğünü emsalsiz bir gururla ifade eden bir mektup gönderdi. Bu mektubunda Bizans imparatoru, ultimatoma mahiyetinde, papalığın Photius aleyhinde vermiş olduğu azil kararının geri alınmasını talep ve Roma'nın bütün Hristiyan kilisesi üzerindeki üstünlük iddiasını da en sert bir ifade ile reddediyordu. Patrik Photius ise bir adım daha ileri giderek; Liturji ve kilise disiplini bakımından Roma Kilisesini hatalar yapmakla suçlayarak; Kutsal Ruh'un babadan oğul'a intikali hakkındaki (ex patre Filioque) batı doktrinine hücum etmişti.

Roma-Konstantinopolis mücadelesinin son haddine ulaştığı bu anda, Bizans'da bir saray ihtilali gerçekleşti. Bu olay, III. Mikhail'in 23 Eylül 867 yılında I. Basileios tarafından öldürülmesiyle sonuçlandı. I. Basileios, Photius'u hapsedirerek, Ignatios'u patriklik tahtına geri getirdi (23 Kasım 867). Böylece Roma ile bağlantı yeniden kurulmuş oldu. Neticede Papa II. Hadrianus'un Legatlarının huzurunda Konstantinopolis'te, Roma kilisesinin VIII. ekümenik konsil saydığı ve Photius'u

aforoz eden bir konsil toplandı.

Kısa zamanda sadece Papalık iddiaları değil, *filioque* de çatışma konusu haline geldi. Bizans ve Batı (özellikle Almanya) Slavlara karşı batıdan ve doğudan olmak üzere ilki ayrı koldan büyük misyonerlik faaliyetleri yürütülmekteydi. Rum ve Alman misyonerler kendilerini aynı topraklarda misyonerlik yaparken buldu, dolayısıyla aralarında çatışma kaçınılmaz hale geldi, çünkü iki misyoner grubu oldukça farklı ilkelerle bu işi yapıyorlardı. Dolayısıyla sorun doğal olarak Almanların Kredo'da *filioque*'yi kullanması, Bizanslıların ise kullanmamasıydı. Her iki tarafta Bulgar Kilisesini kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Khan Boris vaftiz konusunda Alman misyonerleri isteyen ilk kişiydi, ancak Bizans işgaliyle birlikte 865 yılı dolaylarında politikasını değiştirdi. Ayrıca Rum ruhbanlardan vaftizi kabul etti. Ancak Boris, Bulgaristan kilisesinin bağımsızlığını istemekteydi ve Konstantinopolis otoritesini reddettiği zaman daha iyi olacağı ümidiyle yüzünü Batı'ya çevirmişti.

Bu gelişmeler neticesinde doğal olarak Photius, Balkanlarda Germen etkisinin gelişmesinden ve daha ziyade *filioque* konusunda endişelendi. O, Doğu'daki patriklere yazdığı mektupta *filioque*'yi uzun uzun suçlayarak, *filioque*'yi kullananları herezi ile suçlamaktaydı. Photius sıkça bu mektubu yazmakla suçlandı; hatta Roma Katolik tarihçisi Francis Dvornik, genelde Photius'a sempati duyar, onun hareketini "nafile saldırı" olarak adlandırır ve der ki "bu hata düşüncesiz, aceleci ve büyük ölümcül neticelerdi". Ancak Photius'un gerçekten *filioque*'yi herezi olarak kabul etmekle kafasındaki düşünce ne olabilirdi? Ayrıca şu hatırlanmalıdır ki, *filioque*'yi ilk olarak çatışma konusu yapan Photius değil, Büyük Karl ve onun alimleri idi. XI. yüzyılın başında *filioque* konusunda yeni bir çatışma başladı. Papalık en sonunda *filioque*'yi eklemeyi kabul etti. 1014'te Roma'da İmparator II. Heinrich'in tahta çıkmasıyla Kredo'da yer buldu. Bundan beş yıl öncesinde, 1009'da, yeni Papa seçilen IV. Sergius'un Konstantinopolis'e gönderdiği mektupta kesin olmamakla birlikte, büyük ihtimalle *filioque* yer alırken, diğer yanda 1009 dan sonra Konstantinopolis "*Diptychs*"lerinde yeni Papa'nın adı yer almıyordu.

IX. yüzyıldan itibaren Papalar istek ve gasplarını artırdıkça, Grekler kendi köşelerine çekiliyorlardı. X. yüzyılda münasebetler karşılıklı olarak kesildi. 1054'te Hildebrant'dan nasihat almış olan IX. Leon, Konstantinopolis Patriği Michael Kerularios'u aforoz etti. Grekler Kilisenin eski disiplinini korumuşlardı. Onlar, Latince yazılmış ve Batı'da imal edilmiş sahte papalık fetvalarını ve papaların onlardan çıkardıkları neticeleri hiç kabul etmiyorlardı. Yalnız Kiliseye ait fonksiyonları içinde kalan ve maddi saltanata asla sahip olmayan Grek piskoposları, savaşçı ve feodal Latin piskoposlarına hayretle bakıyorlardı. Öte yandan, Haçlıların savaşçı metodları onların öfkelerini doruk noktasına ulaştırıyordu. Latinlerin dini onlara barbar ve dejenere olmuş gözüküyordu. Doğu Kilisesi, Latin Kilisesinin anladığı manada kendisinin Katolik ve apostolik olduğunu iddia ediyor. Yedi ekümenik konsilin kararlarını kabul ettiği için kendisinin Ortodoks olduğunu iddia ediyor. Doğu Kilisesi kendisini, büyük Hristiyan İmparatorları I. Theodore (379-395), I. Justinianos (527-565) zamanında olduğu gibi, Doğu Roma İmparatorluğu'nun meşru varisleri ve takipçileri olduğunu iddia ediyor (Houtin 1981: 455; Ware 1991: 66-67).

Konstantinopolis Patrikliğinin etkinliği arttıkça papalık ile yetki çatışması da artmaktaydı. Çatışma özellikle Hristiyanlığın yeni yayıldığı bölgelerin denetimi konusundaydı. 1054 yılında artan Norman saldırılarına karşı ittifak kurma amacıyla Konstantinopolis'e gelen papalık temsilcisi ile yapılan görüşmeler zıtlasmaya dönüştü (Benlisoy-Macar 1996:25). Böylece, iki kilise arasında gittikçe zirveleşen ayrılığın dramatik sonunu, Kardinal Umberto'nun başkanlığında Roma'dan gelen heyetin 16 Temmuz 1054'de Ayasofya kilisesinin mihrabına Kerularios ile en itibarlı fikir arkadaşlarını aforoz eden bir Bulla (ferman) bırakması noktalamıştır (Cowdrey 1997:65). Böylece Bizans İmparatoru'nun Roma lehine yaktığı yeşil ışığı Roma Katolik kilisesi böylece değerlendirirken; Konstantinopolis patriği de boş durmuyor, Ortodoks kilisesi ve halkın sempatisine dayanarak mütereddid Bizans imparatorunu Roma aleyhine çevirmede başarılı oluyordu. Neticede Bizans imparatorunun gölgesinde, "göze göz, dişe diş" kaidesine uygun olarak, Roma legatlarını aforoz eden bir konsil toplamayı başarıyor. Böylece 1054 yılı, iki kilisenin birbirini aforoz

etmesiyle şimdiye kadar alışılan tefrikanın aksine, Roma ile Bizans kiliseleri kesin olarak, birbirinden kopuyor (Wells 1972 : 198; Ostrogorsky 1995: 312; Ercan 2001: 103-104; Logan 2002: 116-117).

XI. yüzyılda Papalık ile Doğu patrikleri arasındaki ilişkilerin yönünü belirleyen yeni faktörler oluştu. Önceki yüzyıl Roma Piskoposluğunun çalkantılarıyla geçti. Kardinal Buronius bu döneme “Papalığın demir çağı” demektedir. Ancak Roma Kilisesi reform hareketini başlattı ve Hildebrand (Papa VII. Gregorius) gibi kişiler sayesinde Batı’da Papalar daha önce erişemediği güce ulaştı. Reform Papalığı doğal olarak Papa Nicholas’ın yaptığı gibi evrensel hükümlerlik iddiasındaydı. Bizans Papalığı ile olan ilişkilerinde kendisini hazırlıksız ve zayıf buldu. Normanlar’ın Bizans İtalya’sına saldırması ve XI ve XII. yüzyıllarda İtalyan şehir devletlerinin Doğu Akdeniz’de ticarî yayılması gibi faktörler Bizans’ın durumunu daha da kötüleştirdi. 1054’ten sonra Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler bir süre daha devam etti. Her iki taraf ta çok fazla zorlanmadan anlaşmazlıkların düzelebileceğine inanıyorlardı. Doğu ve batıdaki sıradan insanlar bu tartışmadan habersizdiler. Ancak Haçlı Seferleri bu durumu, “Şizma”yı kesinleştirdi. Haçlılar, nefret ve düşmanlık duygularını tanıtır, bu tartışmaları sıradan halk kitlelerine yayarak popüler hale getirdi.

Askeri bakış açısından Haçlı Seferleri büyük başarıyla başladı. 1098’de Antiocheia (Antakya) ve 1099 yılında Kudüs ele geçirildi. Eğer kanlı bir başarı olmasaydı, Birinci Haçlı Seferi parlak bir zafer olabilirdi. Haçlılar, Antakya ve Kudüs’te Latin Patriklikler kurdular. O tarihte Kudüs patrikliği boştu ve Kudüs’ün Rum patriği Kıbrıs’a sürülmüştü. Dolayısıyla Filistin’deki tüm halk, Rumlar ve Latinler başlangıçta Latin Patriği kabul ettiler. 1106-1107 yıllarında Kutsal Yerleri ziyaret eden Rus hacı Tchernigov’lu keşiş Daniel, Rumlar ile Latinlerin birlikte ibadet ettiklerinden bahsetmektedir. Ancak Haçlılar, Antiocheia şehrinin Rum Patriğini kısa süre sonra Konstantinopolis’e sürdüler. Ancak Ortodoks Rumlar Haçlıların burada tayin ettikleri Latin Patriği tanımaya gönüllü değildi. Özellikle 1100 yılından sonra Antiocheia’nın yerli Hristiyan halkı Şizma’dan etkilendi. 1187’den sonra, Selahaddin Eyyubi Kudüs’ü alınca Kutsal Topraklarda durum değişti. Filistin’deki Hristiyanlar, Akka’da Latin Patrik, Kudüs’te Rum Patrik olmak

üzere ikiye ayrıldılar. Antiocheia ve Kudüs'te görülen bu yerel Şizma, uğursuz bir gelişmeydi. Roma konum itibariyle bölgeye çok uzaktı ve eğer Roma ile Konstantinopolis çatırsa, bunun Suriye ve Filistin'deki sıradan insana nasıl bir etkisi olurdu? Ne zaman ki iki rakip piskopos aynı koltuğa talip oldu, o zaman Şizma sıradan insanların da karıştığı bir realite haline dönüştü. Ancak 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi ile Konstantinopolis alındı. Bu sefer uzun yıllar süren doktrin anlaşmazlıkları sonucunda ulusal nefret duygularını, saldırganlık ve nefreti açığa çıkardı. Şüphe yok ki, 1204'ten sonra Hristiyan Doğu ve Hristiyan Batı ayrışması kesinleşti.

Günümüz yazarları Şizma'nın tarihini ele alırken doğal olarak teoloji dışı faktörlerin de altını çizmektedirler. Kuşkusuz bu başlı başına yanlış bir yaklaşım olmamakla birlikte, temel dogmatik anlaşmazlık konularının mevcudiyetinin de ayrıca vurgulanması gerekmektedir. Ne zaman ki kültürel ve siyasi zorluklar tümüyle çözüldü, doktrin değişikliği, *filioque* ve papalık iddiaları, Katolik ve Ortodoks Kilisesinin ayrılmasına neden oldu. Tarafların her biri kendince doğruya inanmakta ve karşı görüşü yanlış doktrin olarak kabul etmektedir. Konuya objektif olarak yaklaşıldığında iki taraf ta Şizma'dan korunabileceğinin farkındadır, zira her iki taraf ta olayların vardığı olumsuz neticelerden insani düzeyde pay sahibidirler. Örneğin Ortodokslar kendisini Bizans yönetimi süresince Batı'yı suçlarken; öte yandan kendileri de 1182'de Konstantinopolis'teki Latinleri katletmekte haksızdılar. Ancak bu olayların hiçbiri 1204'te Konstantinopolis'in işgali ve yağmalanmasıyla mukayese edilemez.



## İKİNCİ BÖLÜM

### HAÇLI SEFERLERİ VE BİZANS

#### I. HAÇLI - BİZANS MÜNASEBETLERİ

##### 1) Aleksios Komnenos ve Haçlılar

Yaklaşan Türk tehlikesi karşısında zor durumda olan Bizans'ın yardım çağrısı, Batı Kilisesine yukarıda bahsedilen temel arzularını gerçekleştirmek için uzun zamandır bekledikleri fırsatı doğurmuştur. Haçlı Seferi düşüncesinde güçlenmiş olan Papalığın iktidarının Hristiyan Doğuya kadar uzatmak çabalarını gerçekleştirme için uygun şartlar oluşmuştu. Papa II. Urbanus'un Clermont Konsilindeki çağrısı, *Cluny* reform hareketinden beri bütün batı âlemine hakim olmuş bulunan dini şevk ve heyecan nedeniyle muazzam bir karşılık gördü. Bu çağrının çekiciliği ile ve çekilen ıstıraplar nedeniyle Hristiyan Batı dünyasınca sayısı gittikçe artan hac seyahatleri ile malum bulunan Kutsal Ülke'ye karşı duyulan hasreti alevlendirmiş; toprak, acı ve macera düşkünü feodaller gibi, Batı dünyasının iktisadi sıkıntıdan ezilmiş, dini heyecan içinde çalkalanan halk kitlelerini de yerinden oynatmıştı. Öte yandan batıdaki anlamı ile bir Haçlı Seferi düşüncesi Bizans İmparatorluğu için hiç de yeni bir şey değildir. Devletin zaruri ve ağır bir görevi olarak bu iş Bizanslılar için çoktan beri doğal bir hâl almış olup, eski bir Bizans ülkesi olan Kudüs'ün kurtarılması Bizanslıların gözünde Hristiyanlığın geneline ait bir görev değil, devletin görevi olarak telakki ediliyordu. Bundan başka kilise birliğinin bozulmasından sonra, batı dünyası ile işbirliğinde bulunmak için imkân her zamandan daha gayri müsait idi. Bu nedenle Bizans Batı'dan başıboş Haçlı birlikleri değil ücretli asker beklemekteydi.

Bizans İmparatoru Aleksios'un Roma'dan talep ettiği yardım ricaları II. Urbanus'un kilise birliğini gerçekleştirmek amacıyla giriştiği müzakereler de aslında bu amaca hizmet etmekteydi<sup>1</sup>. Olayların ulaştığı noktayı Aleksios Komnenos ne arzu etmiş, ne de beklemişti. Aleksios devletinin durumunun kesin olarak düzeldiği ve kendisinin bizzat Anadolu'ya sefer düzenleyebilecek konuma geldiğini gördüğü bir dönemde Haçlı birliklerinin Konstantinopolis'in kapılarına dayandığını görmüştür. Anna Komnena'nın deyimiyle (1996: 314) "Onların (Haçlıların) ne çeşit rezil olduklarını çoktan beri bilen İmparator" Aleksios, bir takım tedbirler almanın yanı sıra, Haçlıları bir an evvel başkentten uzaklaştırmanın gayreti içine girmiştir.

1096 yılının sonundan itibaren yavaş yavaş büyük feodaller maiyyetleri ile birlikte gelmeye başladılar. İmparator Aleksios, planlarına ters düşen ve Bizans İmparatorluğu için tehlike halini alması muhtemel bu teşebbüse kendisi ve devleti için kabul edebilecek bir veçhe vermek gayretiyle, Haçlı şövalyelerinden, batı adetlerine uygun bir şekilde kendisine *vassallık yemini* (Komnena 1996:309,317-324; Guibert de Nogent 1997:60-61; Demirkent 1997:21) ederek zaptedecekleri ve daha önce Bizans İmparatorluğuna ait olmuş bulunan bütün şehirleri kendisine teslim etmelerini talep ediyordu.

Fakat Haçlı liderleri arasında Aleksios'a yemin vermek istemeyen ve bu hareketin Haçlı Seferinin asıl gayesiyle uzlaşmaz olduğunu düşünenler de vardı. Godefroi de Bouillon bunlardandı. Haçlı orduları arasında en güçlü birliğe sahip olan bu prens, İmparatorla herhangi bir münasebeti kabul etmemiş ve yemini duymak dahi istememişti. Öte yandan Aleksios'un eski hasmı Norman Bohemond, İmparatorun sadık adamı olmakta acele etmiş, imparatorluk üzerinde bir yer kazanmak istediğinden Aleksios'dan *domestique des scholes* şeref ünvanını alarak, imparatorluk orduları kumandanı mevkiine yükselmiştir (Richard 1985:193-194; Ostrogorsky 1995: 336; bkz..Yewdale 1924). Raimundus Aguilers'in kaydına göre Toulouse Kontu Raimond de Saint Gilles de, amacının bir faniye hizmet etmek olmadığını ileri sürerek, başlangıçta yemini reddetmiştir (Hill-Hill 1969:41;

<sup>1</sup> İki kilisenin birleşmesi amacıyla çeşitli tarihlerde konsiller toplanmıştır. Bunlar sırasıyla, 1098 Bar, 1215 Laterno, 1234 İznik, 1274 Lyon, 1438 Ferrera ve 1439 Floransa konsilleridir.

Ostrogorsky 1995: 336; Riley-Smith 1997:160; Baştav 1999:62). Ancak yemin etmemesine rağmen daha sonra, Bohemond'un da ikna çalışmasıyla, Latakia ve kıyı şeridindeki bazı yerleri Bizans'a geri vermeye zor da olsa razı olmuştur (Hill 1959: 127-130; Richard 1985:194). Neticede Toulouse kontu Raymond dışında uzun süren müzakerelerden sonra Haçlı liderlerine din adamlarının bu antlaşmayı kabul etmeleri halinde mezhep ayrılığının sona erdirileceğini söylemeleri üzerine bütün Haçlı liderleri Aleksios'un taleplerini kabul etmişlerdir (Komnena 1996: 317; Runciman 1989: 117, 131). Bu temel üzerinde 1097 yılı başında tek tek Haçlı reisleriyle antlaşmalar yapıldı.

Bu antlaşma son dönemde Türkler tarafından alınan toprakları kastediyor, Filistin'i kapsamıyordu (Stevenson 1968: 11). Yine bu antlaşmaya göre önceden Romalılar'a ait olan eyaletler İranlılar ve Arapların elinden alındıktan sonra Bizanslılar'a verilecek, İranlılara ve Araplara ait memleketler de fethedildikten sonra Franklar'da kalacaktı (Mateos 1987: 189). Antlaşma haç ve İncil üzerine yapılan yeminle tasdik olundu. Bütün bu isteklere karşılık Bizans İmparatoru da Haçlılar'a iase maddeleri ve savaş aletleri ile takviye etmeyi söz veriyor ve bizzat haçı kabul ederek bütün savaş kuvvetleriyle Haçlı birliklerinin başına geçeceğini belirtiyordu (Hill-Hill 1969: 41; Ostrogorsky 1995:336). Bu Haçlı liderlerinden sadece Saint Gilles ömür boyu bu anda sadık kalmıştır (Komnena 1996: 348).

İmparator Aleksios, bu vassallık yemininin pratik değeri veya yemini eden kimselerin güvenilirliği hususunda fazlaca hayale kapılmıyordu. Bir başka deyişle Umar'ın da vurguladığı üzere (Komnena 1996: 318), Kontlara içirilen and, gerçekçi değildi. Çünkü, Haçlıların bir zamanlar Bizans İmparatorluğunun olmuş tüm ülke, kent ve kalelerin, hiç olmazsa ele geçiren Kont Bizans vassalı olarak kendi elinde tutacak bile demeksizin, Aleksios'un göndereceği bir rütbeli subaya devir teslim edileceğinin üstlenilmesi, Konstantinopolis'ten Haçlıların hedefi olan Jerusalem'e kadar uzanan her yer bir zamanlar Bizans'ın egemenliğinde olduğuna göre, zaptedilen her yer Aleksios'a verilecek demek oluyordu. Halbuki Anna Komnena'nın da vurguladığı üzere, sefere çıkan Kontlar, Jerusalem'i kurtarmak derdinde değil, savaşarak mal mülk edinmek derdindeydiler, hatta kimi bu sefere

çıkarken varını yoğunu satmıştı. Nitekim, Haçlı Kontları, ele geçirdikleri yerleri Bizans'a vermemişler, orada kendi egemenliklerinde devletçikler kurmuşlardır. Ancak her şeye rağmen bu yemin Aleksios'a önemli olabilecek hukuki bir fayda sağlamaktaydı. Zira bu sonuca ulaşmak hiç de kolay olmamıştı; çünkü Bohemond gibi anlayışlı ve realist reislerin Bizans ile müşterek hareketin zorunluluğunu idrak etmelerine mukabil, vassallık yemini daha aşağı düzeydeki şövalyeler ve savaşçılarda hakaret gibi algılanarak, kendilerine güvensizliğin bir göstergesi olarak addediliyordu. Zira bunlar, kendi tasavvurlarına göre kurtarmaya geldikleri memleketin halkı tarafından soğuk karşılanışları yüzünden Bizans'a dargındılar.

1096-1097'de Haçlı birlikleri ve hacı adaylarından oluşan binlerce kişi Bizans topraklarına ulaştıklarında hiçte beklemedikleri bir ortamla karşılaştılar. Bizans beklediğinin aksine büyük ve kural tanımaz insan kitlesiyle karşılaştı. Öte yandan Bizans'ı kurtarmaya gelen Haçlılar kendilerine iyi muamele yapılmasını beklemekteydiler. Konstantinopolis'te Temmuz 1096'dan Mayıs 1097'ye kadar süren dokuz ay boyunca surlara yerleşen Haçlıların yağma ve taşkınlıkları nedeniyle sıkıntılı anlar yaşandı. Onlar Doğu Hristiyanlarını kurtarmak için yola çıkmışlar, fakat Doğu Hristiyan topraklarına ulaştıklarında değişik ve hoşnutsuz bir şekilde karşılanmışlardır. Haçlı birlikleri anlamadıkları bir dil, tanımadıkları büyük ve kendileri için tehlikeli şehirlerle karşılaştılar. Onların gözlerine kiliseler bile değişik görünüyordu. Siyah sakalları, cüppe ve topuzlarıyla görmeye hiçte alışık olmadıkları Hristiyan din adamlarıyla karşılaştılar<sup>1</sup>. Üstelik bu şehirlerdeki yerli Hristiyan halk, kurtarıcıları görmekten hiç memnun görünmüyordu. Diğer taraftan Haçlılar, Bizans gibi nazik bir halkın gözünde rahatsızlık veren, kibirli ve arsız misafirler ve iğrenç

<sup>1</sup> Aynı şekilde Bizanslılar da Haçlı birlikleri arasında savaşçı din adamlarını görünce yadırgamışlardır. Bu durum Anna Komnena'nın (1996:312) satırlarında Latin din adamlarının farklılıklarını belirtirken, biraz da küçümseme ile, şu şekilde dile getirilmektedir: "Papaz'ın nasıl olması gerektiği konusundaki düşünce, Latinlerde, bizde olanın aynı değildir, bizde, kilise törelerine (Kanon'lara), yasalara ve özellikle şu buyurduğuna bağlı kaldığımız İncilin istediklerine bakılır: "Elini sürme; yakınma; saldırma, çünkü sen kutsal dinin adamısın". Barbar Latin ise, (Papaz diye görevlendirilmiş de olsa) bir yandan kutsal âyinlere katılır, kalkan'ı soluna geçirir ve sağdakiyle mızrağı tutar, bir yandan da kilisedeki ekmek-şarap töreninde İsa'nın kanını (simgeleyen) şarabı içer; insanların birbirini kıyından geçirdiği çatışmaları izler ve kendisi de, Davut'un bir Mezmurunda söylendiği gibi, "Kan adamı" olur. Barbarların, bir yandan da savaşçı olan, bu çeşit papazları işte böyledir. Dolayısıyla, yaradılışı papas cübbesinden çok kavgaya dövüşe uygun düşen bu adam, papas cübbesine bürünmüş, bir yandan da geminin dümenini kavramış bulunuyor ve gemiyi kullanmakla uğraşılıyor, hem de dövüşe katılıyordu; hem denizle; hem de insanlarla (Rumlarla) savaşta idi. Oysa ki bizim geleneklerimiz, dediğim gibi, Aaron'a, Musa'ya ve ilk din büyüğümüze dayanır".

vahşiler olarak görülmekteydiler. Haçlılar için ise, ayrı mezhepten olanlar fazla değer taşımıyorlar, onların nazarında Ortodoks Bizanslılar, Ermeni, Süryani ve Maruniler kendilerinden nefret edilmesi gereken dinden dönmeler olarak görülmekteydiler. Dolayısıyla görevlerinin sarhoşluğu içinde olan Haçlı birlikleri ile talanı ve hakareti kabul etmek istemeyen yerli Hristiyanlar arasındaki nahoş karşılaşmalar sürüp gitmekteydi. Batının alışkanlığı olan istediğini yapma davranışına Doğu'nun yerli halkı karşı çıkmaktaydı. Köylüler mallarını ve yiyecek stoklarını saklarken, tüccarlar aldıkları malın parasını ödemeyeceklerini bildikleri Haçlılar ile alışveriş yapmaktan kaçınmaktaydılar. Tüm bunlara ilaveten, Haçlı birlikleri geçtikleri yollarda insafsızca saldırı ve adam kaçırma olayları ile karşılaşmaktaydılar. Gerçekte bu davranışların o anki askerlerle doğrudan ilgisi olmayıp, kökeni geçmişe dayalı olan hafızalardaki mevcut kin idi (Runciman 1956: 80). Diğer yandan Haçlı Seferlerine katılan prensler ve soyluların yabancı medeniyeti anlama hususunda sıradan bir Haçlı askerine nazaran çok daha başarılı olduğu gerçektir. Fakat Papa'nın temel ilkesi olan Doğu Hristiyanlarını kurtarmanın aksine, onların başka amaçları vardı ve bu durum kendisini daha ilk başlarda göstermişti.

Aslında Haçlı birlikleriyle Doğu Hristiyanları arasındaki ilişkilerinin kötü gidişatında başıboş bazı Haçlıların yaptıkları hareketlerin payı büyük olmuştur. Özellikle Bizans topraklarına ulaşan ilk Haçlı grubunun en kuralsız ve organizasyonsuz kişilerden oluşması büyük şanssızlıktı. Pierre l'Ermite<sup>1</sup> ve Walter Sansavoir (Meteliksiz Gautier)'in köylüler üzerinde hiçbir kontrolü yoktu (Albertus Aquensis, terc. Krey 1921: 57). Bu kalabalık başıboş kitleyi görünce İmparator Aleksios'un kaygısı bunları biran evvel Anadolu'ya geçirmek oldu. Bu kalabalık Haçlı grubu emirleri dinleliyordu. Üstelik aç gözlülükleri ve hataları yüzünden uğradıkları *Civetot* (Gemlik) hezimetini (bkz. Guibertus Novigenti, terc. Levine 1997:51) nedeniyle Bizans İmparatorunu suçladılar. Aslında İmparatorun öğütlerini tutmayarak, tamamen kendi açgözlülük ve aptallıkları nedeniyle yenilgiye

<sup>1</sup> Pierre l'Hermit ve Walter Sansavoir (Meteliksiz Gautier)'in isterik köylüler üzerinde kontrolü yoktu. Pierre'in kendisinin Bizans halk hikayelerinde saygınlığı vardır. O, Azizlerin özelliklerine sahipti. Fakir, çirkin ve kirliliği idi. Bu tür kişilere saygı duyulurdu. Çok sayıda Balkan köylüsü onun kalabalık askerlerine katıldı ve sadakalarını ona verdiler. Hatta Bizans İmparatoru Aleksios bile onun kişiliğinden etkilenmişti. Ancak Pierre'in adamları her fırsatta yolculuk boyunca yağma yapmışlardır (Runciman 1956: 80).

uğramışlardı (Runciman 1956: 81). Prenslerin önderliğindeki Haçlı birliklerinin<sup>1</sup> bu ilk gelenlerle kıyaslanmayacak kadar disiplinli olmalarına rağmen, Normandiyalı Robert ve Blois’li Stephan’ın ordusu herhangi bir olaysız Balkanları geçtiğinde zaten Haçlılar ile Bizanslılar arasında karşılıklı nefret tohumları çoktan atılmıştı. Bu arada Adhemar Le Puy’un ölümünün etkileri, patrik Ioannes’in haklarının örtülü şekilde reddedilmesi ve batıl inanç olmakla suçlanan yerli Hristiyan mezheplerine karşı yükselen düşmanca seslerle kendini göstermeye başlamıştı (Runciman 1989: 197). Haçlı liderlerinden Papa II. Urbanus’a yazılan 11 Eylül 1098 tarihli mektup, açıkça onların Bizans İmparatorluğu’na olan düşmanlığını gösterir ve bu şartlar altında sadece Toulouse kontu Raymond Bizans ile işbirliğine hazırды (Hagenmeyer 1902: 161-165). Haçlılar bu mektupta Nicaea’nın fethinden Kerboğa’ya karşı kazanılan zafere kadar Doğu seferinin en önemli olaylarını anlatırlar. Papa II. Urbanus’a temsilcisi Adhemar’ın öldüğünü bildirerek, kendisinin Aziz Petrus’un vârisi sıfatıyla şahsen Antiocheia’ya gelerek Haçlı Seferinin liderliğini üstlenmesi ile ilgili meşhur ricalarını yapıyorlardı (Praver 1972b: 35). Aslında Haçlı şövalyeleri II. Urbanus’un Doğu’ya seyahat edebilecek durumda olmadığına bilincindeydiler. Bu çağrıyı yapmaktaki amaçları, Antiocheia’nın geleceği ile ilgili alacakları kararın sorumluluğunu üzerine yükleyebilecekleri yeni bir papalık temsilcisi gönderilinceye kadar zaman kazanmaktı (Runciman 1989: 197). Mektupta, Bohemond veya St. Gilles’li Raymond tarafından yazılmış veya yazdırılmış şu dipnot ta yer almaktaydı:

“Doğrusu bana, Tanrı’nın ve tüm Hristiyanların nefretine neden olan bir haber bildirdi. Yani haçla işaretlenenler, senin izinle hâlâ Hristiyanlar arasında bulunabiliyorlar; bu beni çok şaşırtıyor. Çünkü sen kutsal yolculuğun öncüsü olduğundan, kutsal yolculuğu erteleyen kişiler, başlanan yolculuğu bitirmek dışında, senden öneri ve hiçbir iyilik alamamalıdır. Bizim, yapmaya başladığın iyi şeyi yok etmene değil, daha çok; faydalı ve kullanılabilir tüm adamları

<sup>1</sup>Prenslerin idaresindeki Birinci Haçlı Seferi birlikleri dört ordudan oluşmaktaydı: Bohemund ve Tancred yönetimindeki İtalya Normanları; Toulouse Kontu IV. Raymond yönetimindeki Provence’liler; Hugue de Vermandois, Etienne de Blois ve Robert de Flandre yönetimindeki Fransızlar ve Godefrey ve Baudouin de Bauillon yönetimindeki Lorrain’lilerden oluşan dört ayrı ordu farklı yollardan gelip Konstantinopolis (İstanbul) surlarına ulaşmışlardı (Gesta , terc.Krey 1921:57; Bailly-II ? : 325).

yanında getirerek buraya ulaşmanla bizi güçlendirmene ihtiyacımız var” (Hagenmeyer 1901:165; Noth 1999:153)<sup>1</sup>.

Birinci Haçlı Seferi tarihçileri seferin düzenlenmesi aşamasında katılımcıların Kutsal Topraklar’da “Frank” kolonileri kurmak amacını taşıyıp taşımadıkları konusunda kararsızdılar. Nitekim Komnena’ya göre (1996: 313):

“Gerçekten her ne kadar işin başından beri (Keşiş) Pierre bu sefere, Kutsal Mezara saygı göstermek ve (onu kâfir Türklerin elinden kurtarmak) için girişmiş idiyse de, aslında diğer Kontlar, özellikle Bohemund, İmparatora karşı eskiden kalma bir hınç besliyor ve onun Bohemund’a karşı Larissa’da meydan savaşı verdiğinde kazandığı parlak yenginin öcünü almak için uygun bir fırsat gözlüyorlardı; ortak duyguların kışkırtmasıyla, böylece (fırsat bulunca) başkenti ele geçirmeyi düşlerinde görerek, oraya hepsi işte bu amaçla gelmişlerdi.....görünüşte Kudüs’e sefer yapıyorlardı; gerçekte İmparatoru tahtından etmek ve başkenti ele geçirmek istiyorlardı”.

Olayların gelişiminden yola çıkarak, Komnena’nın bu görüşlerine katılmak, ve en azından Haçlılardan bazılarının daha başlangıçta Kutsal Topraklarda Frank kolonileri kurmayı planlamış olduklarını söylemek kanımızca çok yanlış olmayacaktır.

Kısaca belirtmek gerekirse ortaçağ boyunca dünyanın uygarlık merkezi olan ve İmparatorluğun haşmetini simgeleyen Konstantinopolis, her ne kadar zenginliği, ticari ve sosyal yaşamı ile bütün Haçlıların hayranlığını uyandırmışsa da, dilini, örf ve adetlerini bilmedikleri ve hatta ibadet şekillerini bile kendilerine oldukça yabancı

<sup>1</sup> “Mihi quidem relatum est unum, quod ualde Deo omnibusque Christicolis contrarium est, quod signati sancta cruce a te licentiam habent inter Christicolos morari, quod multum miror, quia tu inceptor sancti itineris cum sis, differentes sanctum iter a te consilium uel aliquid boni habere non debent, nisi coeptum iter adimpleant, et non est nobis opus, ut bonum quod coepisti disturbes, sed etiam tuo aduentu et omnium bonorum uirorum, quoscumque poteris adducere tecum, nos corrobore” (Hagenmeyer 1901: 165).

gördükleri bu şehir onlarda aşağılık duygusuyla karışık bir hırçınlık yaratmış ve kıskançlıklarını körüklemiştir (Demirkent 1997: 27). Bu nedenle Haçlılar ile Bizanslılar arasındaki ilişkiler daha başlangıcından itibaren soğuk, itici ve karşılıklı nefret duygularına dayanmıştır.

Öte yandan Bizanslılar da Haçlıların nefretine nefretle karşılık verdiler. Başkent halkı için, bu kadar uzun süre varoşlarında karargâh kuran bu haşin ve disiplinsiz sokak eşkıyası, bezdirici bir yük teşkil ediyordu. Bulgaristan başpiskoposu Theophylaktos'un Via Egnatia üzerinde bulunan piskoposluk merkezi Okhrida'dan yazmış olduğu bir mektup bu duyguları açığa vurmaktadır. Batıya karşı iyi duygular beslediği bilinen bu zat, Haçlıların kendi ruhani bölgesinden geçişlerinin kendisi ve cemaati üzerinde büyük huzursuzluk yarattığını belirterek, herşeye rağmen bu kötülüklerin yükünü sabırla taşımaya öğrendiklerini vurgulamaktadır (Runciman 1989:131). Daha hareketin başlangıç safhasında gözlenen bu durum, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin geleceğine dair iyimser olmayı zorlaştırmaktaydı. Nitekim öyle de olmuştur. Daha Aleksios Komnenos döneminde ekilen karşılıklı nefret tohumları ileriki yıllarda büyüyerek, 1204'te Konstantinopolis'in Latinlerce işgaliyle acı meyvesini vermiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu düşmanlık tek taraflı değildi. Zaten geçmişe dayalı hafızalarda mevcut olan düşmanlık tohumlarına ilaveten bir de, Haçlı askerlerinin verdikleri zararlar ve küstah davranışları neticesinde Bizans halkı da onlara karşı kötü duygular beslemekteydi. Bu nahoş duyguları Niketas Khoniates'ın (CSHB 1835: 260; Işıltan 1995: 139) şu satırlarında görmek mümkündür:

“...Ona (Manuel) göre doğudaki barbarları para ile dost haline getirmek mümkündür ve bir meydan savaşı ile bunlara, sınırları içinde kalmalarının gerektiğini öğretebilirdi. Fakat türlü sebeplerle, çok yaygın topraklarda oturan batılı milletlerden korkuyordu. Çünkü bunlar dikbaşlı ve inatçıydılar. Bunların kana susamışlıkları çok ileri derecededir ve bu duygularının körleşmemesi için durmadan çaba harcarlar. Etrafları sadece servetle çevrili olmakla



ve sadece bütün silah çeşitlerine malik olmakla kalmayıp bunlar sürekli olarak Bizanslıların kötülüğünü istemektedirler; daima isyankâr, Bizanslılara şaşı bakan ve kabadırlar...”

Frankların karakteri hakkındaki benzer düşünceler Müslüman kaynaklarınca da paylaşılmaktadır. Franklara karşı duyduğu düşmanlığı eserinde açıkça dışa vurmakta sakınca görmeyen İbnü'l-Kalânîsî'ye göre (Gibb 1932:357), Franklar sözüne güvenilmez kişilerdi. Kalânîsî, hislerini değişik şekillerde dışa vurmakla birlikte, en çok kullandığı kelimelerle ortaya koyar. Örneğin sık sık Franklar için “*polytheists*” (birden fazla Tanrı'ya inanan) ya da “*uğursuz*” nitelemesini kullanmakla yetinmeyerek, verdiği çeşitli örneklerle bu görüşünde ne kadar haklı olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Buna örnek olarak Aralık 1098'de *Ma'arrat al-Nu'man*'ın Franklar tarafından işgali esnasında civarda yaşayan halkın can güvenliğinin garanti edilmesine rağmen, Frankların bu sözlerini tutmayıp buldukları herşeyi yağmalamalarını ve halktan buldukları herşeyi istemelerini anlatmaktadır (Gibb 1932: 222). Bu olay İbnü'l-Esir tarafından da doğrulanmaktadır (1991-X:231). Frankların bu karakterleri Kalânîsî'nin onlara karşı düşmanlığını daha da artırmıştır. Aynı şekilde, İbn Cübeyr (1145-1217) de Seyahatnâmesinde (2003: 231) Franklardan bahsederken cümlelerine “Kahrolası Franklar” diyerek başlamak suretiyle; İbnü'l-Esir ise *El Kâmil Fi't-Târih*'te (1991-X: 235) sıkça “Allah onlara lanet etsin” sözleriyle Franklara karşı duyduğu nefretin ipuçlarını sergilemektedir.

Haçlılarla aralarında geçen tatsız karşılaşmalara rağmen İmparator Aleksios Komnenos varılan neticeden memnundu. Konstantinopolis'in maruz kaldığı tehlike varılan antlaşma neticesinde şimdilik atlatılmıştı. Türklere karşı savaşmak üzere büyük bir Haçlı ordusu harekete geçmiş bulunuyordu. Şartlı olmakla beraber Haçlılarla müşterek hareket etmeyi içtenlikle arzuluyordu. Tek şartı, imparatorluğun menfaatlerini batıdan gelen şövalyelerin çıkarına feda etmemekti. Zira onun büyük vazifesi halkına yararlı olmaktı. Bundan ayrı olarak bütün Bizanslılar gibi o da, Hristiyanlığın refah ve mutluluğunun Hristiyanların koruyucusu olarak Bizans İmparatorluğu'nun iyi durumda bulunmasına bağlı olduğunun bilicindeydi.

Başlangıçtaki planları her ne olursa olsun gerçekler çok kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Anadolu'ya geçiş esnasında, İmparatorun temsilcisi *Strategos* ünvanlı Turkopol olan Tatikios<sup>1</sup>, emrindeki Turkopoller ve Vardarlı Türklerle birlikte Haçlılara eşlik ederek, Frankların fethedeceği toprakları teslim almakla görevlendirmiştir (Richard 1985: 194; Anzerlioğlu 2003: 82). Bohemond şahsen Tatikios'a Bizans generali Haçlı ordusundan ayrıldığında Kilikya kalelerinin korunması görevini vermiştir (Cahen 1940: 214; Richard 1985: 194). Ancak Tatikios ayrıldığında ve Aleksios Komnenos Haçlılara katılmadığında bir sorun gün yüzüne çıkmıştır. Bohemond Antiocheia üzerinde kendisi gibi hak iddia eden baronları saf dışı bırakıp kendi egemenliğini ilan ettikten sonra Bizans İmparatoru'nun onayını almak hususuyla ilgilenmedi. Yine Latinler Bizans'ın Kudüs üzerindeki haklarını da dikkate almadılar. Zira onlara göre Bizanslılar dört asırdır Kudüs'ü ellerinden çıkarmışlardı.

Vassallık yeminine ve varılan anlaşmaya rağmen, kısa sürede İmparator Aleksios ile Haçlılar arasında Antiocheia ve onun tarihi kilisesi üzerinde hakimiyet kurma isteği nedeniyle anlaşmazlık ortaya çıktı ve Latinler ile Rumları kesin ayrılığa götürdü<sup>2</sup>. Buna ilaveten Kudüs'teki Frank Krallığı ve Yerli Hristiyanlar arasındaki görüş ayrılığı nedeniyle hoşnutsuzluğu artırdı ki, buradaki halk Bizans İmparatoruna bağlı idi. İkinci ve Üçüncü Haçlı Seferleri sonunda sıradan Bizans vatandaşı ve askeri ile hacılar ve Haçlı askerleri arasındaki antipatiyi arttırdı. Diğer taraftan Bizans İmparatorluğu zamanın şartlarına uygun olarak kendi çıkarını gözetken politikalar izlemiştir. Örneğin Bizans Antiocheia (Antakya) Frank Krallığını kesinlikle onaylamazken, Jerusalem (Kudüs) Krallığını müttefik olarak zaman zaman kullanmıştır. Çünkü İtalya'daki hassas politik zemin nedeniyle kendisini Sicilya'daki Normanlar'a ve Batı İmparatorluğu'na karşı siyasi arenada destekleyecek dostu ihtiyacı duymaktaydı.

<sup>1</sup> Tatikios Bizans İmparatoru I. Ioannes tarafından esir alınmış bir Selçuklu Türktür. Dolayısıyla İmparator I. Ioannes'in oğlu Aleksios Komnenos ile birlikte büyüyerek, o tahta çıktığında Bizans askeri komutanlığını yapmıştır. Tıpkı kendisinden sonra gelecek olan Ioannes Aksukhos gibi Bizans hizmetinde olup, Aleksios Komnenos'un tahta çıkmasından sonra "megas primkerios" ünvanını almıştır (Megali Elliniki Egkylopadeia, vol.22, (1933: 822); Demirkent (1996a:51; 1996b: 9-11); Anzerlioğlu (2003: 82).

<sup>2</sup> Latinlerin Rumlara karşı olan düşmanlıkları için bkz. Boehm (1956: 56-62).

Öte yandan Haçlı kuvvetleri ile Bizanslılar arasında üslûp ve anlayış farklılığı nedeniyle de anlaşmazlıklar oluştu. Henüz ilk sefer olan Nicaea kuşatması esnasında Haçlılar Bizanslıların Türk esirlere çok kibar davrandıkları ve yağmaya izin vermedikleri gerekçesiyle tatmin olmadılar (Runciman 1956:83). Zira Haçlılar teslimi esnasında zengin Nicaea (İznik) şehrini yağmalamayı ummaktaydılar. Ancak İmparator Aleksios onları küçük gruplar halinde şehre almış ve İmparatorluk güvenlik güçleri tarafından sıkı bir kontrol altında tutmuştur. Oysa Haçlılar Türk asilzâdeleri esir alarak, büyük miktarda kurtuluş parası kazanmayı ümit etmekteydiler. Oysa şimdi Türkler taşınabilir mallarıyla ve askeri himaye ile Konstantinopolis ve Pelekanon'a gitmekteydiler. Bu durum İmparator Aleksios'a karşı duyulan hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştır (Runciman 1989: 139). Nicaea'nın teslim alınması olayı batılı kaynaklarda sadece "İmparatora teslim edildi" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak Anna Komnena (1996: 325-331) olayı detaylarıyla anlatarak, Bizans'ın Haçlıları aldattıklarını itiraf etmektedir. Ayrıca Dorylaoin (Eskişehir) dolayların da kazanılan zaferde Bizans'ın Türklere karşı Haçlılara fazla destek vermediği görülmektedir.

Yine Haçlılar Rum rehberler tarafından yanlış yönlendirildiler ve çok az bir Bizans desteği bulabildiler. Örneğin Edessa'lı Mateos'un (2000: 215-216) naklettiğine göre 1102 yılında beraberinde 100.000 askerle Tripolis (Trablusşam)'e doğru yola çıkan Kont Saint Giles Konstantinopolis'e geldiği vakit İmparator Aleksios bir taraftan ona birçok hediyeler sunup lütufla bulunurken, diğer yandan Frank birliklerinin çölden geçirilmesi ve güzergâhları üzerindeki bütün memleketleri yakma emrini verdi. Bunun sonucunda Haçlıların atlarını kesip yemeye mecbur kalacak şekilde aç kalmalarına neden oldu. Bununla da yetinmeyen Bizans İmparatoru Haçlıların geçişini Türklere gizlice haber verdi ve Haçlıları Nicaea civarlarında karşılayan sultan I. Kılıç Arslan, 100.000 kadar Frank'ı kılıçtan geçirdi. Mateos (2000:216-218)'un nakline göre yine aynı yılda gerçekleşen bir başka olayda ise, beraberinde 300.000 askerden oluşan büyük bir kuvvetle Konstantinopolis önlerine ulaşan Frank kontu Poitu'nun<sup>1</sup> İmparator Alkesios ile gururlu bir dille

<sup>1</sup> Poitiers kontu IX. Guillaume'yi kastedmektedir.

konuşup, ona “Eparkus”<sup>1</sup> diye hitap etmesi imparatoru ve Bizans halkını korkuya saldı. Aleksios kendisini muhteşem bir kabul töreni ile karşılayıp, değerli hediyeler sunduktan sonra şerefine büyük bir ziyafet tertip etti. Kontun refakatine Grek askerleri vererek şehirden ayrılmalarını temin etti. İmparatorun emri neticesinde onbeş gün süreyle ıssız yerlerde aç bir halde dolaştırılan Haçlıların bulabildikleri su ve ekmek kireçliydi. Mateos (2000:217-8) “...Grek imparatoru, Frankların önce yapmış oldukları yeminlerini tutmayıp vaat ettikleri şeyleri vermemiş olduklarından dolayı onlara kin bağlamıştı ve onun için bu harekette bulunmuştu. Fakat Grekler Hristiyanlara karşı haksız ve merhametsiz muamelede bulunup onların mahvına sebep olmakla, Allah’a karşı günah işlemiş oldular. Bundan dolayı Allah, Müslümanların, onlara karşı yürümelerine ve onlara günahlarının acısını çektirmeğe müsaade etmiştir” sözleriyle hem taraflar arasındaki düşmanlığın nedenlerini ortaya koyar, hem de bu olayı bir Hristiyan olarak tasvip etmediğini vurgular. Görüldüğü üzere zaten kötü bir başlangıç yapmış olan ilişkiler Bohemond’un düşmanlık duygularının yükselmesi için yapabileceği her şeyi yapması sebebiyle Antiocheia’nın fethiyle kriz iyice su yüzüne çıktı.

## 2) Antiocheia (Antakya) Meselesi

Bizans İmparatorluğu 969 yılında Antiocheia’yı Araplardan geri almıştı. 1085 yılında ise Süleymanşah Antiocheia’yı fethetti. Onun 1086’da ölümünden sonra Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah şehrin idaresine Yağısıyan’ı tayin etti. Fakat şehir 1098 yılında I. Haçlı Seferi orduları tarafından ele geçirildi. İmparator Aleksios Komnenos ile önceden yapılan anlaşmaya rağmen Haçlı Norman reisi Bohemund Antiocheia’yı Bizans’a teslim etmedi ve burada Antiocheia Prinkepsliği adıyla bağımsız bir Haçlı devleti kurdu.

Haçlıların Antiocheia’yı kuşatma hikayesi tarihin büyük hikayelerinden birisidir. Bizans’ın yardımı olmaksızın kendilerini savaşın içinde yalnız bulan Haçlı kuvvetleri 26 Haziran 1098 ‘de Antiocheia’yı ele geçirirler. Aslında İmparator

<sup>1</sup> “Eparche”, komutan veya vali demektir.

Aleksios Haçlılara yardım sözü vermiş ve ordusuyla birlikte yola koyulmuştu. Ancak bu çok tehlikeli bir askeri girişimdi ve Haçlı birlikleri ona yanlış olarak Antiocheia'nın düştüğünü söyleyince, Türklerin yaklaştığını haber alan Aleksios imparatorluğun çıkarlarını riske atmamak amacıyla birlikleriyle geri dönmeye karar vermişti (Runciman 1956:84). Ancak Aleksios'un bu stratejisi çok ihtiyatlı olmakla beraber, büyük bir psikolojik hata idi. Çünkü Haçlılar Bizans'ın kendilerini bilerek ve kasıtlı yalnız bıraktıklarını düşünmüşlerdi.

İmparator Aleksios Anadolu'ya sefer halindeyken, Bohemond Haçlılardan yardım almak arzusunda idi. Antiocheia'nın imparator Aleksios'un yardımı ile alınması ve Kürboğa'nın onun katkısı ile püskürtülmesi halinde şehrin Bizans'a geri verilmesi gerektiğinin bilincinde olan Bohemond, diğer reislerle yapılan bir toplantıda şehre önce kim girerse onun emrine bırakılması kararını aldırdı. Herhalde daha önceden casusları aracılığıyla şehrin alınması için "iki kızkardeş" kalesi muhafızı Ermeni Firuz'un ihanetini hazırlamış olmalıdır (Gesta, terc. Krey 1921: 151-153). Bu buhranlı anlarda Haçlı ordusundan kaçışlar sürüp gitmekteydi. Ordudan ayrılıp yurduna geri dönmek isteyenler arasına 2 Haziran'da Philomelion (Akşehir)'de iken Etienne de Blois ve Guillaume de Grantmesil de katılmışlardı. Bu sırada Anadolu'da yol alan İmparator Aleksios fazla ilerlememişti ki, kaçan Etienne de Blois'ya rastladı. Etienne ona Antiocheia kuşatmasının ümitsiz olduğunu, belki de şimdiye kadar bütün Haçlıların Kürboğa'nın ordusu tarafından tamamen öldürülmüş olabileceğini söyledi. Bu durumda İmparator Aleksios artık Antiocheia'ya gitmenin gereksiz olduğunu düşürerek geri döndü (Komnena 1996: 339-340; Runciman 1989: 183-184; Demirkent 1997: 41-43). Aleksios Komnenos Haçlı reisleri gibi maceraperest bile olsaydı, yine de riske girmeye değmezdi. O, büyük bir tehlikeye düşmüş bir devletin hayatından, refahından sorumlu idi; en önemli vazifesi de tebasına karşı olan göreviydi. Savaş meclisini toplayarak, geriye dönmek zorunda olduğunu bildirdi. Maiyyetinde bir Norman reisi olan Bohemond'un üvey kardeşi Guido (Guy) da bulunmaktaydı. Bu kişi uzun yıllardan beri onun hizmetindeydi. Guido, Haçlıların düştüğü kötü durumdan heyecana gelmiş olup, İmparator'dan belki onları kurtarmak mümkün olur ümidiyle, yürüyüşe devam etmesini istirham etti. Fakat onun bu ricasını başka hiç kimse desteklemedi (Gesta Francorum IX,27: 140-

146; Runciman 1989: 184).

Eğer Aleksios Komnenos Guido'nun ricasını kabul etmiş olsaydı, savaştan önce Antiocheia'ya varması kesin mümkün olmamasına rağmen, yine de Bizans imparatorluğu ve Doğu Hristiyanlarının barış ve sükûn içinde yaşaması için iyi bir iş yapmış olacaktı. Çünkü Bizans ordusunun geri döndüğü haberini alan Haçlılar bu duruma fena halde içerlediler. Onlar kendilerini dinsizlerle savaştan İsa'nın askerleri addetmekteydiler. Onların zihin dünyasında ne kadar ümitsiz de olsa, onlara yardıma koştuktan çekinmek, inanca karşı ihanet demektir. İşte bu duygu ve düşünce içinde bulunan Haçlılar İmparatorun diğer görevlerini takdir edecek halde değillerdi. Öyle ki Aleksios'un bu ihmâli daha ziyade Latinlerin şimdiye kadar Rumlara karşı hissetmiş oldukları nefret ve güvensizliğe hak verdirecek gibi görünüyordu. Nitekim, Bizans'ı bu yüzden hiçbir zaman affetmediler. Öte yandan olayların bu şekilde gelişmesi Bohemond'un kendi hârisane planlarını yürürlüğe koyması için uygun zemin hazırlamıştır (Runciman 1989: 184).

Aslında Haçlılar Etienne de Blois'nın da suçlu olduğunu biliyorlardı. Haçlı vakanüvisleri büyük bir kızgınlıkla onun korkaklığından bahsetmektedirler. Hikaye kısa zamanda tüm Avrupa'ya yayıldı. Etienne de Blois ülkesine geri dönmeye eşi Adele onun bu hareketinden duyduğu utançla sıklıkla belirtince, Etienne tekrar Doğu'ya sefere gitmek zorunda kalmıştır<sup>1</sup>.

Daha önce imparator Aleksios'a verilen vassallık yemini gereğince şehrin Bizans'a teslim edilmesi beklenmekteydi. Ancak Haçlıların düşüncesine göre Aleksios şehri almaya gelenlere yardım etmeyerek onları cezalandırmıştı. Bu nedenle, şehri Bizans'a iade etmedikleri takdirde ödeyebilecekleri bedeli görebilecek kadar uzak görüşlü olan Toulouse kontu Raymond'un karşı çıkmasına rağmen, Antiocheia'nın alınmasını sağlayan Bohemond Haçlı kamuoyunun da desteğiyle bu yemini hiçe saymıştır. Aslında Adhemar Le Puy da Raymond'un görüşüne katılıyordu. O, Papa II. Urbanus'un da hiç şüphesiz arzu ettiği gibi Doğu

<sup>1</sup> Odericus Vitalis (X,19,IV:118) Etienne de Blois'nın bu hareketi nedeniyle eşi Adele'nin duyduğu büyük utanç neticesinde ona yaptığı baskıyı ve Etienne'nin tekrar Haçlı Seferine katılmasını anlatmaktadır.

Hristiyanları ile ortak hareket etmeyi arzuluyor ve Bizans'ı kızdırmanın ifade ettiği tehlikeyi açıkça görüyordu (Runciman 1989: 193). Bu sırada Bohemond ile Haçlıların arası açılmış ve muhalifler şehri teslim almak üzere Aleksios'u davet etmişlerdi. Bu olaylardan sonra Bohemond'un politikası tamamen değişir. Haçlılar Kudüs üzerine yürümeye karar verir ve Aleksios'u beklemeden 15 Temmuzda ele geçirirler. Bohemond, Antiocheia'yı şiddetle savunmuşsa da Sivas Emiri Melik Gazi'ye karşı giriştiği muharebede esir düştü. Yerine yeğeni Tancred geçer ve İmparatorluğun Tarsus ile Kilikya'nın diğer bölgelerini geri alır. İmparator, bu sıralarda yeniden imparatorluğu geçmekte olan Longobard ve Almanlardan oluşan Haçlılarla meşgul bulunduğundan bu cephe ile fazla ilgilenmez. Anadolu'yu geçmekte olan bu yeni Haçlı orduları I. Kılıç Arslan (1092-1107) ve diğer Türk Beyleri tarafından dağıtılırlar. Aleksios, esir edilen Bohemond'u Sivas Emiri Melik Gazi'den kurtarmayı tasarlamışsa da Franklar erken davranarak, Antiocheia Patriği ile Edessa kontunun gayretleri ve Keysun hâkimi Kogh Vasil'in aracılığı sayesinde Danişmendli beyine ödenen 100.000 dinar fidyeye mukabil (Süryani Mikhail, terc. Andreasyan-II:48) Bohemond'u esaretten kurtarırlar (Mayıs 1103) ve o da Antiocheia'ya geri döner (Demirkent 1997:83). Cahen'e göre (1994: 100) kentin hakimi olan Danişmend beyi çok çapraşık bir pazarlıktan sonra ve özellikle Bohemond'un Aleksios'un düşmanı olduğunu bildiğinden, onu serbest bırakmıştı. Diğer taraftan Aleksios ile I. Kılıç Arslan, en tehlikeli ortak düşmanları olarak gördükleri Bohemond'a karşı birleşmişlerdi.

Esaretten kurtulan Bohemond, Edessa kontu II. Baudouin (1100-1118) ile anlaşarak yeniden Müslümanlara karşı taarruza geçmiş iken, Musul emiri Çökürmüş tarafından Harran önünde yenilgiye uğratıldı, II. Baudouin ve kuzeni Joscelin esir düştü (7 Mayıs 1104)<sup>1</sup>. Harran bozgununda büyük kayıplar veren Antiocheia ordusu çareyi Bohemond ve Tancred'in peşinden kaçmakta buldu. Edessa'ya kaçarak canını kurtaran Bohemond, efendisi esir düşen şehrin yönetimini yeğeni Tancred'e verdi. Eli silah tutan hemen herkesi Harran yenilgisinde kaybeden ve gelecek yıllarda

<sup>1</sup> Üç yıl boyunca Musul'da esaret altında yaşayan II. Baudouin, Musul Seferi (1107) esnasında I. Kılıç Arslan'ın eline geçti. Fakat Kılıç Arslan'ın birkaç ay sonra Çavlı ile giriştiği mücadelede ölmesiyle Çavlı'nın eline geçecek ve bir yıl sonra da Çavlı tarafından serbest bırakılacaktır (bkz. İbn'ül Esir 1991:368 vd.; Demirkent 1996b:56).

Norman efendilerinden göreceklere eziyetlerden bihaber Edessa halkı, iradesini ortaya koymaktan uzak bir durumda bu karara boyun eğdi (Demirkent 1997: 83).

Bundan sonra bölge Halep Türk emirleri ile Franklar ve Bizans arasında bir mücadeleye sahne olur; Bizans bir kısım toprakları ele geçirir. Bu olaylardan sonra Bohemund, Antiocheia'yı Tancred'e bırakarak Batıya döner ve orada topladığı kuvvetli bir ordunun başına geçerek, Aleksios'a karşı bir sefer yapmaya karar verir (Mateos 2000: 224; Süryani Mikhail, terc. Andreasyan-II: 48). Bu yolculuk esnasında Bizans gemileri tarafından yakalanma endişesi duyan Bohemond, İtalya'ya sorunsuz gidebilmek için bir oyun planlar. Anna Komnena *Alexias*'ta (1996: 357-359) bu planı detayları ile anlatırken, bu maceradan duyduğu nefret ve kini de saklamaz. Bu plana göre Bohemond yerine yeğeni Tancred'i bırakarak kendisinin öldüğü söylentilerini yaydı. Sonra tahta bir tabut yaptırarak bir de gemi hazırlattı. İçinde canlı birinin bulunduğu bu tabut gemiye yüklendi ve gemi Süveydiye limanından Roma'ya doğru yelken açtı. Bohemond mevcut bütün altın, gümüş, mücevher ve değerli eşya ile, ilk Haçlı Seferinin anonim ve Normanlar lehine kaleme alınmış tarihi olan "*Gesta Francorum*"un birkaç kopyasını da beraberine aldı. Bohemond bu nüshalara, imparator Aleksios'un ona Antiocheia'yı vaat etmiş olduğunu gösteren bir paragraf ilave etmiştir (Runciman 1992-II: 38-39). Gemi açık denizdeyken adamlarıyla beraber yiyip içen Bohemond, gemi kıyıya yanaştığında tabuta giriyor ve etrafındakiler ağlaşarak ağıtlar yakıyordu. Olayı daha inandırıcı kılmak amacıyla bir horoz kesip tabutun içine koyuyorlar. Aradan üç beş gün geçtikten sonra etrafa yayılan kötü kokunun herkes Bohemond'un cesedinden geldiğini zannetmekteydi. Anna Komnena (1996: 358) "Daha önce, ne barbar ne de Hellen (bizim yöremizde hiç kimse), şimdiye dek düşmanlara karşı bu çeşit düzenler kullanmaya asla kalkışmamışlardı ve inanıyorum ki bundan böyle de bizden hiç kimse bir daha böylesini görmeyecektir" sözleriyle olaydan duyduğu hayret ve şaşkınlığı dile getirmektedir. Gemi Korfu limanına varınca tabuttan çıkararak bu plana son verilmiş oldu. Kentin Duka'sı Armeniakon temasından gelmiş Aleksios adlı bir zattı. Onunla görüşme talep eden Bohemond, görüşme esnasında küstah bir tavırla İmparator Aleksios'a şu haberi iletmesini emretmiştir:



Ben Robert oğlu Bohemond'um; geçmişte sen ve devletin, benim yrekliliğimin, direncimin nice olduğunu, sınayarak öğrendiniz, sana söylüyorum. Tanrı tanığım olsun ki, fırsat bulur bulmaz, çektiğim acıları, c alınmamış bırakmayacağım (bunların öcünü alacağım). Çünkü, Rumların ülkesinden geçmişim sonrasında mızrağımın gücüyle Antakya'yı alışımdan ve bütün Suriye'ye boyun eğdirifimden beri, nice kez, sen ve senin ordun, bana acı sular iirdiniz (başıma bellar getirdiniz), boş umutlar verdiniz, beni bin türlü tehlikeye ve Barbarlarla savaşa attınız.

Ama şimdi, ölümden döndüm, dirildim; bil ki, yaşıyorum, senin elinden kurtuldum. Çünkü, l görünüşüne bürünerek, tüm gözlerden, tüm ellerden, tüm düzenlerden sıyrıldım ve şimdi, capcanlı, yürüyerek, soluk alarak bulunduğum Korfu'dan sana, keyf-i şahneni pek kaçıracak şu haberleri gönderiyorum: Duymaktan kuşkusuz hiç de mutlu olmayarak ilk ğreneceğin; Antakya kentini yeğenim Tancred'e emanet ettiğimdir; onu senin komutanlarına, kendilerine denk bir düşman olarak bıraktım; bana gelince, senin için ve senin takımın için sözde ölmüş olan (ld diye bildiğiniz) ben kendim için ve kendi yakınlarım için yaşayarak, sana karşı içimde korkunç tasarılar taşıyarak, mlklerimin başına dönüyorum. Çünkü, canlı iken ölmem (l görünüşüne brnmem) ve lyken (sen beni ölmüş bilirken, şimdi yeniden ortaya çıkarak) dirilmem, senin yönetimin altındaki Rum ülkesini altüst etmek içindir. Karşıdaki anakaraya (Korfu Adasının batı karşısına, İtalya'ya) geçip Lombardiya'lılara, ve bütün Frankları, tüm be (tanrı) Ares benzeri savaşçıları görür görmez (onlarla buluşup onlardan ordu devşirir devşirmez), mızrağımı Byzantion'un yüreğine saplayıncaya dek, senin kentlerine, illerine kıyım ve kan dalgaları yayacağım" (Komnena 1996: 359).

Bohemond 1105 yılı başında Apulia'da kendi topraklarına ulaştı. Eylül ayına

kadar orada kalarak dokuz yıllık ayrılık nedeniyle şahsen ilgilenmesi gereken işlerini yoluna koyduktan sonra doğudaki arkadaşlarına katılacak Norman birliklerini oluşturdu. Daha sonra Roma'ya giderek Papa II. Paschalis (1099-1118) ile görüştü. Bohemond hassaten ısrarlı bir şekilde doğudaki Latin kilisesinin büyük düşmanının İmparator Aleksios olduğunu Papaya telkin ve izah etti. Daha önceden piskopos Manassé tarafından Aleksios'un aleyhine çevrilmiş olan Papa II. Paschalis'i Bohemond'un ikna etmesi çok zor olmadı. Öyle ki, Bohemond Fransa'ya doğru seyahatine devam ederken, Bizans'a karşı kutsal savaşı vaaz etmek direktifi ile papalık legatı Bruno onun yanına katılmış bulunuyordu. Bu durum Haçlı Seferleri tarihinde bir dönüm noktasıydı. Zira artık Bizans İmparatorluğunun gücünü kırmayı amaçlayan Norman politikası, resmi Haçlı Seferi siyaseti haline gelmişti. Artık bundan sonra Hristiyanlığın menfaatleri tümüyle Frank maceraperestlerinin çıkarlarına feda edilecekti. Her ne kadar Papa II. Paschalis sonradan bu düşüncesizce davranışı dolayısıyla pişmanlık duyup üzülecekse de; olan olmuştu artık. Batı şövalyelerinin ve uluslarının Bizans imparatorunun gururuna karşı duydukları alınganlık, onun zenginliğine karşı hissettikleri kıskançlık ve kendilerinin anlayamadıkları bir ibadet şekline sahip olan Hristiyanlara karşı duyulan güvensizlik kilise tarafından da haklı görülerek, resmen onaylanmaktaydı. Bundan sonra artık, Papa fikrini değiştirmiş bile olsa, Bizans'a karşı yapılacak her türlü düşmanlık bunlara mübah görünecekti. Diğer taraftan Bizanslılar da en çok korktukları şeyin gerçekleştiğine tanık oluyorlardı. Başında Papanın bulunduğu Haçlı Seferi şu halde Hristiyanlığın kurtarılması için girişilmiş bir hareket değildi; düşüncesiz batı emperyalizminin âleti idi. Bohemond ile Papa II. Paschalis (1099-1118) arasındaki bu anlaşma, Doğu ile Batı kiliselerinin birbirinden ayrılmasını gerçekleştirmek hususunda Kardinal Umberto ile patrik Mikhail Kerullarios arasındaki bütün tartışmalardan daha büyük bir rol oynamıştır (Runciman 1992-II: 39-40).

Batıda iki buçuk yıl süren ikameti esnasında Bizans aleyhine büyük bir propaganda kampanyası yürüten Bohemond, Hristiyanlar arasında Aleksios'un Hristiyanlığa ihanet ettiğini ve Haçlı hareketinin başarısızlığa uğramasında onun büyük payı olduğunu yaymaya çalıştı. Bohemond Fransa'da kral Philippe'in sarayında iyi karşılanarak, istediği gibi savaş birlikleri oluşturma iznini aldı. Ayrıca

burada Haçlı hareketinin büyük destekçisi kontes Adele de Blois'in desteğini gördü. Adele onu 1106 kardeşi İngiltere kralı I. Henry ile tanıştırmakla yardım almasını sağlamakla yetinmeyerek, aynı zamanda kral Philippe'in Champagne kontundan boşanmış olan kızı Constance<sup>1</sup> ile evliliğini de sağlamıştır<sup>2</sup> (Runciman 1992-II: 40).

1106 yılı sonlarına kadar Fransa'da kalan Bohemond sonra Apulia'ya döndü. Vakit kaybetmeden Bizans İmparatorluğu üzerine bir Haçlı Seferi için hazırlıklara hız verdi. Bohemond 9 Ekim 1107'de Epiros kıyılarında bulunan Avlonya'ya çıkarak bütün gemilerini yaktı, Dyrhakhion (Durazzo, Draç)'ı kuşattı. Fakat imparator, Normanların bütün girişimlerini akamete uğratmak ve Dyrhakhion'u kurtarmak için güney-doğu sınırını fedaya hazırды. Bu amaçla Aleksios Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan (1092-1107) ile barış yapmakla kalmayıp, ondan ücretli asker de temin etmişti (İbnü'l Esir, 1991-X: 342). Bizans'la daha önceki savaşlarında olduğu gibi yine donanmasızlığının güçlüklerini çekmekteydi. Bizans ordusu onun İtalya ile olan bütün bağlantısını kesmiş ve sahili abluka altına almıştı. Bundan sonra esas Bizans ordusunun kuşatması gerçekleşti. Yaz ilerledikçe Normanlar dizanteri, malarya ve açlık yüzünden perişan olurken, Aleksios'un Normanların maneviyatını bozma amacıyla başvurduğu ve Anna Komnena'nın (1996: 399-403) hayranlıkla bahsettiği yalan haberler yayma, reislerine sahte mektuplar gönderme gibi savaş hileleriyle sonuca ulaştı. Eylül ayında mağlup olduğunu kabullenen Bohemond, Aleksios'a teslim oldu. Bunun üzerine imparator ile çok alçaltıcı bir anlaşma olan "*Devol (Deabolis) Antlaşması*"nı (1108) imzalamaya mecbur olan Bohemond, İmparatorun yüksek hakimiyetini kabul etmek ve özellikle Antiocheia için vassallık yemini vermek zorunda kalmıştır (Runciman 1992-II: 40-41; Demirkent 1997:85; Bailly: 327). İtalya'ya dönen Bohemond, 6 Mart 1111'de öldü. Tancred, Bohemond'un Aleksios ile yaptığı anlaşmayı tanımadı. 1112'de Tancred de öldüğünden Bizans adına Norman tehlikesi bir müddet için askıya alınmış oldu (Baştav 1999: 63-64).

<sup>1</sup> Constance hiçbir zaman doğuya gidemeyerek, evlilik ve dulluk yıllarını İtalya'da sürdürmüştür. Ayrıca Fransa kralı Philippe, Bertrada de Montford ile olan gayri meşrû ilişkisinden doğmuş olan küçük kızı Cécilie'in Bohemond'un yeğeni Tancred ile evlenmesine rıza göstermiştir. Cécilie 1106 yılının sonlarına doğru bir gemi ile Antiocheia'ya eşinin yanına gitmiştir. Bu evlilikler sayesinde Norman hükümdarlarının şeref ve itibarları artmıştır (Komnena 1996:360; Runciman 1992-II:40).

<sup>2</sup> Bohemond'un bu evliliğinden doğan oğlu, II. Bohemond, Tancred'in ölümünden sonra Antiocheia Prinkepsliğine geçmiştir.

### 3) II. Ioannes Komnenos ve Haçlılar

Aleksios Komnenos'un oğlu ve halefi olan II. Ioannes (1118-1143) çağdaşlarının ve daha sonraki nesillerinin fikirlerine göre (bkz. Khoniates , CSHB, XXII 1835: 62-64; Işıltan 1995: 30-31) Komnenosların en büyüğü idi. Şahsında uzak görüşlülüğü hedefinden şaşmaz bir enerji ile birleştirmiş ve bu vasıfları yanında dürüst ve kendisini zamanını çok aşmış bir şahsiyet haline getiren asil düşünceli ve karakter sahibi bir hükümdardı. Ölçülü ve ılımlı fakat gayesine ulaşmak hususunda sağlam ve eğilmez bir tutumla ve imkân sınırları çerçevesinde babası Aleksios'un politikalarını kararlılıkla sürdürmüştür (Ostrogorsky 1995: 348). İmparator II. Ioannes Komnenos (1118-1143), tahta çıktığında, babasının ilk yıllarından daha iyi bir ordu, mali kaynak ve dış durum buldu. Tıpkı babası gibi atak ve enerjik bir savaşçıydı; yönetim dönemi savaşlarla geçti. Tahta çıktığında uğraşması gereken sorunların başında Antiocheia (Antakya)'nın Norman hükümdarlığı ile mücadele bulunmaktaydı. Bununla beraber batıda da büyük bir dikkatle ele alınmaları gereken önemli sorunlar çözüm beklemekteydi. Gerek Sicilya'daki Norman sorunu ve gerekse Balkanlardaki Sırp sorunu nedeniyle İmparator pek çok batı devleti ile temas kurmuştu.

Bu kapsamda öncelikli olarak edindiği ticari imtiyazlar nedeniyle Bizans ticaretine önemli ölçüde zarar veren Venedik ile olan ticari bağlardan kurtulmayı denedi. Ama, batı ticaretinde Bizans üstünlüğünü tekrar kurma, Aleksios'un Roberto Guiscardo ile savaşırken Venedikli tüccarlara vermek zorunda kaldığı yıkıcı imtiyazları iptal çabası gerçek bir fiyaskoyla sonuçlandı. Babasının verdiği imtiyazların onayı konusunda Ioannes'ten alınan her olumsuz cevap üstüne Venedikliler, İon ve Ege denizlerinin kıyı kesimleriyle adaları vuruyorlardı. Bu noktada, Aleksios yönetiminin Venedik'le boy ölçüşebilecek bir donanma kurma gayretine rağmen, Bizans'ın denizdeki zayıflığı ortaya çıktı. Venedik, deniz üstünlüğünden yararlanıp Bizans'a ait Kefalonya Adası'nı zapt edince, Ioannes, Venediklilere verilmiş eski imtiyazların tümünü yenilemek zorunda kaldı (1126)

(Ostrogorsky 1995: 349; Levthcenko 1999: 204).

Öte yandan batı sınırlarındaki nispeten sakin gidişten yararlanan Ioannes, var gücüyle Anadolu eyaletlerinin fethine yüklendi. Bundaki amacı, hem sınırları yeniden Antiocheia ve Fırat'a uzatmak; hem de Doğu Latinlerini Bizans'ın metbuluğunu tanımaya zorlamaktı. Bu amaç doğrultusunda bazı başarılar elde etti. Phrygia'daki Laodikeia, Paplagonia'nın güneyi, Psydia'nın bir kısmıyla Pamphylia imparatorluğa geri kazandırıldı. Bu başarıların göstergesi, Bizans'ın kıyı şeridi oluşturan Anadolu topraklarının, Selçukluları üç taraftan da kuşatmasıydı (Levthcenko 1999: 204).

Ancak II. Ioannes (1118-1143) son yıllarında, Anadolu eyaletindeki kesin egemenliği güvenceye almakla uğraşmadı; oysa bu konu imparatorluk için hayati öneme haizdi. Bunun yerine, gücünü aşan bir hedefe, Suriye ve Filistin'in fethine yöneldi. Anadolu'daki Türkleri sindirdikten sonra İmparator II. Ioannes Suriye işlerine girişmek imkânına kavuşmuş bulunuyordu. Fakat öncelikle gerisini emniyete alması gerekiyordu. Bu amaçla 1135 yılında bir Bizans elçi heyeti Almanya'da III. Lothar'ın sarayına vardı. Bu heyet, Sicilya kralı Roger'ye taarruz ettiği taktirde III. Lothar'a İmparator II. Ioannes adına büyük para yardımı vaadediyordu. Aylarca süren müzakereler neticesinde III. Lothar Sicilya kralı Roger'ye taarruz etme sözü verince, bir ittifak antlaşması imzalandı (Runciman 1992-II: 173).

II. Ioannes Komnenos 1137'de büyük bir ordu ile Kilikya'ya sefer ederek Tarsus, Adana ve Mamistra (Misis) ele geçirildi (Honigmann 1970: 129; Ostrogorsky 1995: 350). Küçük Ermeni hükümdarı kaçtıysa da, bir yıl sonra yakalanarak iki oğlu ile birlikte Konstantinopolis'e esir olarak götürüldü. Kilikya'nın alınmasıyla Suriye yolu açılmış oldu. 1137 Ağustosunda II. Ioannes Antiocheia surları önüne ulaşarak, şehri kısa bir kuşatmadan sonra teslim aldı. Antiocheia Prinkepsi Raymond de Poitiers ve Trablus kontu (*Comes*) İmparatora sadakat yemini ettiler (Niketas Khoniates CSHB, 1835: 36; Işıltan 1995: 17; Runciman 1992-II: 174; Ostrogorsky 1995: 350). Kinnamos'un nakline göre (CSHB,

XXV, 1836: 18-9; Demirkent 2001: 16), Prinkeps Raymond de Poitiers kuşatma esnasında II. Ioannes ile görüşerek, İmparatorun şehrin efendisi olmasına karşılık kendisinin İmparatorun izniyle Antiocheia'nın muhafızı kalması şartıyla teslim olabileceğini bildirmiştir. Bizans meclisinin belirtilen şartlarla teklifi kabul etmesiyle Latin birlikleri, Hospitalier ve Templier tarikat şövalyeleri ve bölge halkı İmparatora boyun eğdiler.

Khoniates'e göre (CSHB, XXII, 1835: 52; terc. Işıltan 1995: 25) İmparator II. Ioannes'in İkinci Suriye Seferinin amacı, İmparatorun Ermeniyeye yapmış olduğu ilk seferde zaptedilen yerlerin emniyete alınarak hem birbirleri, hem de devletle olan bağlantılarını güçlendirmek olarak bildirilmişti. Ancak kasıtlı olarak orduya sıkı sıkıya gizli tutulan gerçek sefer sebebi şuydu: İmparatorun uzun süredir gönlünde yatan arzusu Antiocheia'yı Konstantinopolis ile birleştirmek, oradan Kutsal Ülkeye sefer ederek, İsa'nın öldükten sonra dirildiği Kutsal Mezar'ı hediyelere garketmek ve etrafındaki bütün bölgeleri barbarlardan kurtarmaktı. Bu amaç doğrultusunda Latinleri mutlak surette Antiocheia şehrinden feragata ikna etmek gerekliydi. Ancak, İmparator "Latinlerin akılsız, isyankâr ve uyuşmaz yapılarını pek iyi bildiğinden" eğer bunu sağlayamazsa, hiç olmazsa Kilikyalıları ve Suriyelileri kendi tarafına kazanmak için büyük gayret sarfetmişti. Bütün yürüyüş esnasında her tarafa mektuplar yolladı ve Antiocheia'lılara gelişini bildirdi. Daha Suriye sınırlarına ulaşmadan Antakya'dan gelen bir elçi heyeti onu planları bakımından bayağı umutlandırdı.

İmparator II. Ioannes Antiocheia Prinkepsliğini silah yoluyla itaat altına alırken, Güney İtalya'daki Normanlara karşı siyasi tedbirler almakta idi. Bu sırada bir çöküntü devresinden sonra Norman devleti yeniden parlamaya yüz tutmuştu. Güney İtalya'da Norman gücünün artışı, gerek Bizans'ı ve gerekse Almanya'yı tehdit ettiğinden bu iki devleti birbirine yakınlaştırdı. Yeni Norman devletine karşı II. Ioannes, III. Lothar ve onun ölümünden sonra da III. Konrad ile ittifak kurdu. Pisa'da Norman düşmanı cepheye katıldı. II. Ioannes 1136 yılında Pisa'ya babası Aleksios'un verdiği imtiyazları yineledi. Ioannes bu suretle doğudaki aktif politikasını devam ettirebilmek için gerekli geri emniyetini kazanmış oldu; çünkü

Antiocheia sorunu henüz kesin olarak çözülmüş değildi. Bu sırada Haçlı devletleri ile ilişkiler gittikçe kötüye gitmekteydi. 1142 yılında Antiocheia Prinkepsi, Latin ruhanilerince desteklenerek, Bizans ile yaptığı anlaşma hükümlerine uymaktan vazgeçti. Ioannes, daha büyük bir teşebbüse başlangıç olması ve Bizans hakimiyetini Filistin’de de yeniden inşa etmek amacıyla yeni bir Antiocheia seferine karar verdi.. Ancak bir av sırasında zehirli bir ok ile yaralanarak 8 Nisan 1143’te ani ölümü<sup>1</sup> bu planları suya düşürdü (Runciman 1992-II: 182; Ostrogorsky 1995: 351).

#### 4) Manuel Komnenos ve Haçlılar

Manuel Komnenos (1143-1180) tahta çıktığında babasından dolu bir hazine, deneyimli bir ordu, hissedilir derecede düzelmiş bir dış durum devraldı. Manuel de babası ve büyükbabası gibi askerdi; ama, İtalya’daki Bizans egemenliğini tekrar kurma düşüne kapılmasıyla onlardan ayrılıyordu. Bu yüzden, imparatorluğun doğusunu (Anadolu) ihmal ederek gücünü batıya yöneltti. Bu nedendir ki, Manuel dönemindeki Bizans dış siyaseti akla yakın ve gerçekleştirilebilir olma özelliğini tümüyle kaybetti (Levthcenko 1999: 204-5).

Batının şövalyelik anlayışı çerçevesinde yetiştirilmiş, batının imparatorlarına ve krallarına çeşitli nedenlerle bağlı olan Manuel, çok belirgin bir şekilde Batı’nın çekim alanına girmişti. Bu anlamda Manuel, Bizans tarihinde yeni bir hükümdar tipi teşkil eder. Haçlılarla yakın temasın Bizans dünyasına ne kadar derin tesirler yapmış olduğu onun şahsiyetinde açıkça görülmektedir. Batı âdetlerini sadece sevmekle kalmayıp, bunları kendi sarayında taklit etmekteydi. Annesi bir Alman Prensesi olan Manuel, batılı prenseslerle yaptığı iki evlilikte Bizans imparatorluk merkezinin yeni bir görünüm kazanmasında önemli rol oynamıştır (Chrysostomos 2001: 39). Bu dönemde batılı yabancılar Bizanslıların artan kızgınlıklarına rağmen devlette yüksek mevkiler işgal etmekteydiler. Ayrıca Bizans halkı, orduya çok sayıda Latin asker

<sup>1</sup> Khoniates’e göre (CSHB,XXII, 1835:53-54; Işıltan 1995:26) İmparator Ioannes av sırasında yaban domuzuna zehirli ok atar, ancak yaralı domuzun ani hareketi ile zehirli ok İmparatorun küçük parmağı ile yüzük parmağı arasına saplanır ve kısa sürede zehir tüm vücuda yayılarak ölümüne neden olur. Browning’e göre (1961:299 vd.) ise bu bir kaza değil suikastti.

alındığından ve bu uygulamanın pahalıya mal olduğundan şikayetçiydi (Ostrogorsky 1995: 351-2; Levthcenko 1999: 205).

Manuel Komnenos ilk evliliğini Alman kralı III. Konrad'ın baldızı, sonraları Irene (Eirene) adını alacak olan, Bertha von Salzbach ile gerçekleştirmiştir. Bu evlilik konusunda babası II. Ioannes Komnenos (1118-1143) ile III. Konrad (1138-1152) arasındaki yazışmalar 1140-1142 yıllarında yapılmıştı. Bertha 1142 yılında Konstantinopolis'e gelmiş fakat evlilik henüz gerçekleşmeden II. Ioannes'in ani ölümüyle Manuel'in beklenmedik şekilde İmparatorluğa yükselmesi, Bertha'nın asalet derecesinin düşük olması nedeniyle sorun yaratmıştı; zira Bertha hükümdar soyuna mensup olmayıp, sadece Salzbach kontu Berengar'ın kızıydı. Ancak bu soruna rağmen Alman kralı III. Konrad'ın baskısı ve Bizans'ın Almanların ittifakına olan ihtiyaçları nedeniyle evlilik gerçekleşmiştir (Kinnamos, CSHB, XXV, 1836: 36; terc. Demirkent 2001: 33; Runciman 1992-II: 182). Manuel ikinci evliliğini Antiocheia Prensesi Maria ile gerçekleştirmiştir<sup>1</sup>.

Egemenlik dönemi, tüm öncelleri gibi, uzun süre zaferlerle sonuçlanan savaşlarla geçti. Yiğitliği ve sınırsız enerjisi nedeniyle, çekirdeğini deneyimli paralı yabancı süvarilerin oluşturduğu orduda çok seviliyordu. Manuel 1144'de Antiocheia'ya sefer ederek Bizans'ın uslanmaz vassalı Antiocheia Prinkepsi Raymond de Poitiers'i tâbiyetini tanımaya icbar etti. Selçukluları, başkentleri Konya'ya kadar püskürttü. Aynı yıl içinde İmadeddin Zengi Edessa'yı zapt etti. Bizans, Fransa kralı VII. Louis<sup>2</sup> (1137-1180) ile Alman imparatoru III. Konrad'ın (1138-1152) kalabalık ve disiplinsiz birliklerine topraklarından geçiş izni vermek zorunda kaldığında, İkinci Haçlı Seferi'nin yol açtığı tehlikeli bunalımı pek zarar görmeden atlattığı başarıydı. Bu olay, Sicilya kralı Roger'ın Bizans topraklarına saldırmasıyla aynı zamana rastladı. 1149'da Bizans Franklara Gerger'i kurtarma

<sup>1</sup> Maria, Antiocheia Prensi Raymond de Poitiers ile Konstance'nın kızı idi. Bu evlilik hususunda geniş bilgi için (bkz. Kinnamos CSHB, XXV, 1836:210-212; terc. Demirkent 2001:153-155).

<sup>2</sup> Kral VII. Louis 1142'de Champagne Kontu Thibaut de Blois ile giriştiği savaş esnasında ordusu tarafından Vitry kilisesinin ateşe verilmesi esnasında yüzlerce kişinin can vermesi nedeniyle vicdan azabı duymaktaydı. Ayrıca Peter de la Châtre'ın 1141'de Bourges başpiskoposu seçilmesine karşı çıkararak yaşadığı sürece onun şehre girmesine müsaade etmeyeceğine dair kutsal emanetler üzerine ettiği yeminini 1144 yılında bozmuştu. Kaynaklardan anlaşıldığına göre VII. Louis hem duyduğu vicdan azabından kurtulmak hem de bozduğu yemininin kefaretinin ödemek amacıyla Doğu'ya bir hac yolculuğuna çıkmaya karar vermiştir ( Altan 2003:14-15).



teşebbüslerinde yardım etti (Honigmann 1970: 132).

Manuel 1159'da Kilikya seferine çıkarak yedi ay müddetle bölgede kurduğu karargâhta kaldı. Kendisine orada itaat arz eden bir çok hükümdar arasında, önünde vassalı sıfatıyla toprağa yüz süren Antiocheia hükümdarı Rainaud de Châtillon (1153-1160) ve Kudüs Kralı III. Baudouin (1143-1162) bulunmakta idiler. Paskalya'dan hemen sonra (12 Nisan) Antiocheia'ya girerek orada sekiz gün kaldı. Ancak başkentten gelen endişe uyandırıcı haberler Manuel'i acele olarak geri dönmek zorunda bıraktı (Honigmann 1970: 132).

Edessa'nın yaklaşık elli yıl süren Haçlı hakimiyetinden sonra, 24 Aralık 1144'te İmadeddin Zengi tarafından fethedilmesi, Haçlılar üzerinde ve Avrupa'da büyük bir şok yaratmış ve 1101 yılı Haçlı ordularının Anadolu'da imha edilmesinden sonra yaklaşık yarım asır kadar duraklamış olan Haçlı hareketinin yeniden başlamasına neden olmuştur. Doğudan gelen acil yardım çağrıları üzerine Papa III. Eugenius (1145-1153) tarafından planlanan Haçlı Seferi, Fransa kralı VII. Louis'in (1137-1180) katılımı ve Avrupa'da sözü en çok geçen kişilerden biri olan Başrahip Bernard de Clairvaux'un çabaları sayesinde uygulamaya konulabildi. Bernard'ın Alman kralı III. Konrad'ın da Haçlı seferine katılmasını sağlaması neticesinde İkinci Haçlı Seferi 1097 ve 1101 seferlerinden farklı olarak Avrupa'nın en güçlü iki hükümdarının liderliğinde gerçekleştirilmiş oldu. Ancak İkinci Haçlı Seferi büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır.

Edessa'nın İmadeddin Zengi tarafından fethi, İslâm dünyasında büyük bir sevinç yaratırken, Doğu'daki Franklar ve Batı Avrupa'da büyük bir üzüntü yarattı. Edessa'nın kaybından sonra Antiocheia ve Kudüs Krallığı'nda Türk tehtidi altındaydı. Bu nedenle Doğu'ya yeni bir Haçlı Seferinin düzenlenmesi gerekiyordu. Kudüs Kraliçesi Melisende (1131-1152) ile Antiocheia Prinkepsi Raymond de Poitiers (1136-1149), yardım talep etmek üzere Prinkepsliğine bağlı Cebel şehrinin Piskoposu Hugue'un başında bulunduğu bir heyeti Roma'ya göndermeye karar verdiler (Otto von Freising 1966: 443; krş. Runciman 1992-II: 205 vd.). Heyet bu sırada Viterbo'da bulunan Papa III. Eugenius (1145-1153)'un yanına ancak 1145

sonbaharında ulaşabildi (Kesik 2003: 78). Bu sırada Viterbo'da Papa'nın yanında bulunan çağdaş Latin tarihçi Otto von Freising (1966: 443), Piskopos Hugue'un Kasım 1145'te papalık sarayında "Edessa'nın kaybindan sonra deniz ötesindeki kilisenin maruz kaldığı tehlikeyi gözyaşları içinde anlattığını ve bu konuda Romalıların ve Frankların krallarından yardım rica etmek üzere Alpleri geçmeye niyetli olduğunu duydum" şeklinde yazmaktadır. Yine bu sıralarda Çukurova Ermeni Piskoposlarından oluşan bir elçilik heyeti de Bizans'a karşı yardım etmek üzere Viterbo'ya Papa III. Eugenius'un yanına gitmişti (Otto von Friesing 1966: 441-442). Otto von Freising'in de hazır bulunduğu görüşmede Papa Ermeni piskoposlardan Doğu'daki durum hakkında bilgi almış olmalıdır. Tyrus'lu Willermus'un kaydından anlaşıldığına göre (RHC, Occ., I: 752; terc. Krey 1943-II: 179) Antiocheia Prinkepsi Raymond de Poitiers değerli hediyelerle beraber Fransa'ya gönderdiği elçiler vasıtasıyla yardım talep etmiştir.

Bu görüşmeler neticesinde Doğu'da olup bitenlerden haberdar olan Papa III. Eugenius, bu çağrılar üzerine yeni bir Haçlı Seferi organize etmek üzere harekete geçti. Öncelikle dindar kişi olan Fransa kralı VII. Louis'ye 1138'de Papalığın desteğiyle tahta geçen Alman kralı III. Konrad'a başvurdu. Önce VII. Louis ile temasa geçti, çünkü III. Konrad'ın daha evvel sefere çıkmasını kendi siyasi çıkarı açısından uygun bulmuyordu. Bu nedenle Vetralla'da bulunan Papa 1 Aralık 1145 tarihinde VII. Louis, asizadeleri ve Fransa'daki bütün Hristiyanlara hitaben yayınladığı "*bulia*" da, bir zamanlar II. Urbanus'un çağrısıyla harekete geçen çok sayıdaki orduların zorluklarla Kudüs'ü kurtardıklarını; Doğu Hristiyanlarının büyük mücadelelerle sahip oldukları toprakları korudukları gibi Müslümanların diğer şehirlerine de cesaretle saldırdıklarını, şimdi ise Doğu'daki durumun değiştiğini anlatmaktadır. Urfa'nın Müslümanların eline geçmesiyle şehrin Latin Başpiskoposu II. Hugue din adamları ve diğer birçok Hristiyan ile beraber orada öldüğünü, kutsal emanetlerin ayaklar altına alındığını, Doğu Kilisesinin ve bütün Hristiyanlığın büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu belirtmekteydi. Bu nedenle Müslümanlara karşı Doğu kilisesini savunmak ve Doğu'daki din kardeşlerine yardım için Haçlı Seferi düzenlenmesi çağrısı yapıyordu. Tıpkı Birinci Haçlı Seferi'nde olduğu gibi Papa bu fermanda sefere katılacakların günahlarının affını vaat ederek bunların eşlerinin,

çocuklarının, mal ve mülklerinin kilisenin ve kendisinin himayesi altında olacağına söz veriyordu (Altan 2003: 12-13).

Selçuklu Sultanı I. Mesud (1107-1155) ile yaptığı anlaşmadan sonra Manuel Batı meseleleriyle ilgilenmeye başladı. Kinnamos'un kaydına göre (CSHB, XXV, 1836: 67; terc. Demirkent 2001: 55):

“...bütün Batı dünyası harekete geçmişti. Bunlar Avrupa'dan Anadolu'ya geçip, yolda Türklerle savaşp ve Filistin'deki kiliseyi tekrar ele geçirip Kutsal yerleri kurtaracakları iddiası gibi bahaneler ileri sürüyorlardı. Fakat gerçekte niyetleri Romalıların topraklarına saldırıp almak ve önlerindeki her şeyi ezmektir. Orduları sayılamayacak kadar büyüktü. İmparator bunların Hunların ülkesinden (Macaristan) sınıra yaklaştıklarını öğrenince, elçiler gönderdi: Demetrios Makrembolites ile doğuştan İtalyan ve bir İtalyan şehri olan Gravina'nın kontu iken, diğer birçok kişiyle beraber Sicilya'daki (zorba kral II. Roger) tarafından ülkesinden kovulan ve neticede imparatorun gönüllü tebaası olan Aleksandros'u<sup>1</sup>. İmparator onlara Batılıların niyetlerini öğrenmelerini ve eğer Romalılara kötülük için gelmedilerse, bunu yeminle teyid ettirmelerini emretti”.

Kinnamos'un bu ifadesi Latin kaynaklarının kayıtlarına uymaktadır. İkinci Haçlı Seferi için yapılan propagandalarda hep Kutsal Kilise'nin yani Kudüs'ün Müslümanlardan kurtarılması teması işlenmiştir. Halbuki Kudüs o tarihte zaten Hristiyanların elinde bulunmaktaydı ve bunun Avrupa'da ileri gelenlerce bilinmemesi mümkün değildir. Ancak, büyük halk kitlelerini galeyana getirmek maksadıyla, halkın çoğunluğunca fazlaca tanınmayan Urfa yerine, Kudüs'ün kaybedildiğini söylemenin insanlarda Doğu'ya gitme isteği üzerinde daha etkili olacağından dolayı bu yola gidilmişti.

<sup>1</sup> Gravina kontu Aleksander Conversano, Ioannes ve Manuel Komnenos'un hizmetinde bulunmuş önde gelen diplomatlardan biriydi. Hakkında geniş bilgi için bkz. Falcandus (1998:115 vd.).

VII. Louis Vezelay'daki toplantıdan sonra, topraklarından geçeceği ülkelerin liderleriyle müzakere başlattı. 1146 yılında Manuel Komnenos'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla topraklarından geçmek için müsaade isterken, parası karşılığında ordusuna yiyecek temin etmesini rica etti. Manuel de kral Louis ve Papa'ya cevaben yazdığı mektupta, Haçlıların kendisine sadakat yemini etmeleri halinde bu istekleri yerine getirebileceğini ilettiler (Odo de Deuil 1948: 11). Bu istek, Manuel'in büyükbabası Aleksios döneminde Haçlı birliklerinin topraklarından geçerlerken yarattıkları problemlerin etkisiyle olsa gerek, Haçlı Seferi konusunda ciddi endişeler taşıdığına göstergesiydi. Bu nedenle Manuel, Haçlıların ülkesinden geçişi esnasında muhtemel kargaşayı önlemek ve Haçlıların kontrol dahilinde geçişlerini temin için tedbirler almaya başladı.

Bu arada Haçlı birliklerinin takip edeceği güzergahın belirlenmesi ve krallık için bir naib seçilmesi amacıyla Bernard de Clairvaux'nun da hazır bulunduğu, Alman, Fransız, Bizans ve Norman elçilerinin katılımıyla bir toplantı düzenlendi. Üç gün süren toplantı esnasında bazı Fransız asilzadelerinin, hilekâr oldukları gerekçesiyle Bizanslılar'a güvenmediklerinden dolayı deniz yolunun takip edilmesini istedikleri görülür. Uzun süren tartışmalar neticesinde Bizans toprakları içinden geçen Birinci Haçlı Seferi güzergahının kullanılması görüşü kabul edildi. Ancak daha seferin başlangıç aşamasında taraflar arasında baş gösteren görüş ayrılıkları ve güvensizlik, ileride olacak olayların habercisi gibiydi.

Alman Kralı III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis birlikler arasında muhtemel bir çatışmayı önlemek, yiyecek ve diğer bütün ihtiyaçlarını daha kolaylıkla karşılamak amacıyla orduların ayrı ayrı ilerlemesi kararlaştırıldı (Willermus Tyrensis, RHC, Occ., I: 736; terc. Krey 1943-II: 165). Önce III. Konrad'ın ordusu yola koyuldu. Bu ordu sayıca çok kalabalık ve oldukça karmaşık bir yapıya sahipti. Katılımcıları arasında asiller, piskoposlar, fakir hacılar ve eşkıyaların bulunduğu Alman ordusu, bu haliyle disiplin sağlanmasını güçleştiriyordu. Ancak buna rağmen geçtiği topraklar üzerinde gerekli ihtiyaçları karşılandığından çok büyük sorunlar yaşanmamıştır. Kinnamos'un kaydına göre Alman birliklerinin Macar topraklarına

girdiğini duyan Manuel Komnenos gönderdiği elçiler vasıtasıyla III. Konrad'ın gerçek niyetini öğrenmek istemiştir. Almanlardan Bizanslılara zarar vermeyeceklerine dair yemin etmelerini talep etmekteydi. Kötülük amacıyla gelmediklerini yeminle tasdik etmeleri halinde kendilerine Bizans topraklarında hoş karşılanacakları ve güvenli geçiş sağlanacağı iletildi. Çünkü daha öncede belirttiğimiz üzere Manuel Komnenos Haçlılara güvenmiyor ve onların ülkesine saldırmasından endişe duyuyordu. Neticede Konrad ile asillerin aldıkları karar neticesinde, Konrad, amaçlarının Bizanslılara zarar vermek olmadığı, Türklerle savaşmaya geldiklerine dair Manuel'e yemin etti (Khoniates, CSHB, XXII, 1835: 81; terc. Işıltan 1995: 40-41; Kinnamos, CSHB, XXV, 1836: 67; terc. Demirkent 2001: 54-55).

İmparator Manuel her ne kadar Batı'ya sempati duyuyorsa da, Bizans'ın o yıllarda içinde bulunduğu durum nedeniyle Avrupa'nın yardımına ihtiyacı yoktu. Aksine yeni bir Haçlı Seferi Bizans için yeni sorun ve sıkıntı manasına gelmekteydi. Zira İkinci Haçlı Seferinin başlaması Bizans'ın Batı politikasını altüst etmişti. O dönemde Sicilya ve Apulia'yı ele geçiren ve 1130'da Palermo'da krallık tacı giyen II. Roger'ın Güney İtalya'da giderek güçlenmesi nedeniyle müşterek tehlike karşısında Bizans-Alman yakınlaşması gerçekleşmiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere İmparator II. Ioannes Komnenos ile III. Lothar arasında gerçekleşen ittifak, II. Ioannes III. Konrad döneminde de devam etmiş, Manuel'in İmparatorluk döneminde, onun Konrad'ın baldızı ile evlenmesiyle ittifak yinelenmişti. İşte böyle bir dönemde Bizans'ın istenmedik misafirleri olan Haçlıların gelişi ve bu durum karşısında Bizans yönetimi ve halkının sergilediği tutum Niketas Khoniates'ın *Historia*'sında şu şekilde dile getirilmektedir:

“Kral, felâket habercisi bir kuyruklu yıldız gibi birden bire ortaya çıkmış ve sonra da Bizanslara rahat bir nefes aldırarak /doğu istikametinde yeniden kaybolup gitmişti. Kısa bir süre sonra (4 Ekim) onu Franklar (burada Fransızlar) izledi ve imparator Manuel de artık yeniden eskisi gibi kendisini ülkesinin sorunlarına

vakfedebildi. Ama bir taraftan da Almanların iâşesiyle ilgilenmekteydi ve bunların geçtikleri yol boyunca yiyecek stoklarını hazır bulunduruyordu. Ancak bir taraftan da, uygun yerlerde onlara tuzaklar hazırlamıştı; bir çok batılı bu tuzaklarda hayatını yitirdi.

Şehirler kapılarını kapayıp onların pazarlarda alış verişte bulunmalarına müsaade etmiyorlardı. Bizanslılar surlar üzerinden iplerle sepetler sarkıtıyor, talep ettikleri ve Almanların bu sepetler içine koydukları paraları yukarı çekiyor ve ancak bundan sonra canlarının istediği miktarda ekmek veya diğer yiyecekleri aynı sepetlerle aşağıya gönderiyorlardı. Batılıların, her şeyi gören Tanrı'nın gözleri önünde, zavallı fakir hacılara hiç acımadan eksik ölçü kullanan, din kardeşlerine bir şeyler hediye etmek bir kenara, onlar için hayatî önem taşıyan yiyecek lokmalarını ağızlarından kapan dolandırıcılara ettikleri bedduâlar, bu haksız hukuksuz kişilerin kılını bile kıpırdatamıyordu. Halkın süffî tabakası, kendilerini bile bile insani toplum dışında tutan ahlaksızlar, hacılara hiçbir şey vermiyorlardı. Bunlar sarkıttıkları sepeti yukarıya çektikten sonra paraları ceplerine atarak kaçıp gitmekte ve bir daha orada görünmemekteydiler. Bazıları hatta ununa kireç katmak suretiyle ekmekleri zehirlemekteydiler bile.

/Bunu, rivayet edildiği gibi, gerçekten imparatorun mu tertiplemediğini bilemem; ama kanun dışı ve caniyâne olduğu da kesin. Ancak her hangi bir şey satmak isteyen İtalyanlara (Haçlılara) verilmek üzere bozuk ayarlı sikkeler basıldığı ve bunun da hiç tartışmasız imparatorun emriyle yapıldığı muhakkaktır. İmparator bu hususu zaten saklamaya da çalışmadı. Kısacası, bunlara ve onlardan sonra geleceklere, Bizanslılar'a karşı sefer etmekten ürkmeleri için sürekli bir uyarma olması imparatorun bunlara yapmadığı ve yaptırmadığı hiçbir kötülük kalmadı” (CSHB, XXII,1835: 88; terc. Işıltan 1995: 44).

Aleksios Komnenos döneminden beri Bizans toprakları sürekli Türk saldırısına maruz kalıyordu. Öyle ki Türk akınları kuzeydoğu'da Bithynia vilayetine, Melangeia bölgesine güneyde ise özellikle Menderes Ovası'na Ege kıyılarına kadar uzanmaktaydı. Bu nedenle Manuel tahta çıkınca ilk iş olarak bu akınları engellemek amacıyla bu bölgelere yeni kalelerle yeni müstahkem mevkiiler inşa ettirmişti (Kinnamos CSHB, XXV, 1836: 36; terc. Demirkent 2001: 33-34; Khoniates CSHB, XXII, 1835: 71; terc. Işıltan 1995: 35; Altan 2003: 41).

Konya önüne kadar ilerleyen Manuel, şehri kısa bir süre kuşattıktan sonra sonuç alamayacağını anlayıp yardımcı kuvvetlerin Sultan I. Mesud'a (1107-1155) yardıma geldiğini duyunca, şehrin çevresini yağma ve tahrip ederek çekilmek zorunda kalmıştı (Kinnamos CSHB, XXV, 1836: 44 vd.; terc. Demirkent 2001: 39vd.). İşte bu sırada Manuel Avrupa'da İkinci Haçlı Seferi'nin başladığı haberini aldı. Yeni bir Haçlı Seferinin Bizans açısından yaratacağı tehlikeleri ve Sicilya kralı II. Roger'ın artan düşmanca tavırlarını da göz önüne alarak Sultan I. Mesud ile bir anlaşma yapmanın Bizans çıkarına olduğu kanaatine vardı. Öyle ki Süryani Mihael (Chabot III: 275) Frankların gelişi üzerine korkuya kapılan Bizans ve Selçukluların kendi ülkelerinin güvenliği için barış yaptıklarını belirtmektedir. Ancak bu anlaşma Haçlılar tarafından Manuel Komnenos'un Hristiyanlığa ihanet etmesi şeklinde algılandı (Odo de Deuil 1948: 55; Levthcenko 1999: 205). Öte yandan, İkinci Haçlı Seferi ordularının henüz bu anlaşmadan haberdar olmadığı dönemde bile Bizans topraklarından geçerken neden oldukları zararlar ve taraflar arasındaki ilişkilerin kötü gidişatı, hatta Haçlıların Bizans'ın başkentine bile saldırmayı düşünmeleri Manuel'in Türklerle barış yapmasının kendi çıkarları açısından ne kadar doğru bir karar olduğunu göstermektedir (Chalandon 1912: 357; Runciman 1992-II: 220 vd; Demirkent 1997: 103; Altan 2003: 44). Ancak bu anlaşma yüzünden Manuel, Batılılarca Hristiyanlığa ihanet etmekle suçlanacaktır. Önasya'daki Alman ve Fransız orduları, Şam surları önünde, Selçuklulardan çok açlık ve hatalı örgütlenme nedeniyle telef oldular. Manuel, Haçlıların başarısızlığını önlemek için fazla bir girişimde bulunmadı; bu yüzden davranışı, Batı'da Yunanlıların hainliği olarak nitelendirildi. Yine de, Sicilya Normanlarına karşı İmparator III. Konrad ile 1149'da ittifak antlaşması imzalayarak bu işten kârlı çıkmıştır (Levthcenko 1999: 205).

Birinci Haçlı Seferinde olduğu gibi, Bizanslılarla Haçlılar arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar bu yıllarda da sürmekteydi. Böyle bir sorun sırasında, Konstantinopolis surlarının önünde, Fransız birliklerinin komutanına kentin bir baskınla zaptını bile düşündüren, neredeyse kesin bir bozuşma aşamasına gelindi (Levthcenko 1999: 205). Haçlıların alışılmış küstahlıkları ile Bizans topraklarından geçişi Almanlar ile Bizanslılar arasındaki ilişkiyi oldukça olumsuz bir noktaya sürükledi. İlişkilerin ne derece gerginleştiğini taraflar arasında Konstantinopolis önünde çarpışma çıktığını belirten Kinnomos detaylarıyla anlatmaktadır (bkz. Kinnamos, terc Demirkent 2001: 59 vd.). Ancak Manuel ile bacanağı III. Konrad arasında şahsi bir buluşmanın gerçekleşmediği anlaşılıyor. Bu arada Manuel'in, II. Roger'a yakınlığı bilinen Fransa kralı VII. Louis ile olan ilişkisi daha da kötü bir gelişme göstermiştir. Öyle ki Kral Louis'in maiyyeti arasında, daha o zamanlar, Haçlı ordusu ile Konstantinopolis'i zaptetme düşüncesi mevcuttu (Ostrogorsky 1995: 353). Bu durumun farkına varan Manuel, önce her iki kraldan da vassallik yemini talep etmiş, ancak daha sonra bundan vazgeçerek bir an önce onların Anadolu'ya geçirilmesini sağlamıştır. Fransızların yaklaşmakta olduğunu haber alan III. Konrad Anadolu'ya doğru yola koyulmuş, ancak ordusu Selçuklu ordusu karşısında büyük bir yenilgiye uğramıştır. Bu arada Manuel ile uzun süren müzakerelerden sonra Fransa kralı VII. Louis'de Anadolu yakasına geçmiştir. Louis'in ordusu sağ kalan Alman birlikleriyle birleşerek Antiocheia istikametine yöneldiler. Yerli halka yapılan zulümler, Fransızlarla Almanlar arasında görülen anlaşmazlıklar ve Latinlerin Bizanslılarla çarpışmaları içinde, geçilmesi güç bir arazide yapılan yürüyüş Haçlıların gücünün büyük bölümünün kaybıyla neticelendi. Yolda hastalanan III. Konrad Ephesos (Efes)'ta Haçlı ordusundan ayrılmak zorunda kalırken; VII. Louis adamlarını sefalet içinde bırakıp, asilzâdeleriyle birlikte gemiyle Suriye'ye doğru yelken açmıştır (Norwich 1998: 278).

Kral Louis saltanat naibi St. Denis Manastırının başrahibi Suger'ye yazdığı ve daima daha fazla para talep ettiği mektuplarından birinde bütün felaketleri "imparatorun sözüne sadık kalmayışına ve bizzat kendi kabahatlerine" yüklemektedir (RHGF, XV, 1878: 496; Odo de Deuil 1955: 107). Bu başarısızlık nedeniyle



İmparator Manuel Komnenos'un suçlanması, İkinci Haçlı Seferinin Bizans karşıtlığıyla ünlü Fransız vakanüvisi Odo de Deuil tarafından daha ısrarla ve büyük bir hırsla tekrarlandığı gibi, pek az istisnası ile batı tarih yazarları tarafından da günümüze kadar sürdürülmüştür. Runciman'ın (1992-II: 227) vurguladığı üzere Haçlı Seferlerinin felâketle sonuçlanan olayları ve karşılaşılan güçlükler, Batı ile Doğu Hristiyanlarını birbirine düşman etmek hususunda o kadar büyük rol oynamışlardı ki, bu suçlamaların gayet dikkatle yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Odo de Deuil (bkz. Berry 1948) Bizanslıların yetersiz miktarda zahire depo ettiklerinden ve bunlar için inanılmaz fiyatlar talep ettiklerinden, yetersiz nakil araçları ve iyi olmayan rehberler sağladıklarından ve daha da önemlisi Hristiyan kardeşlerine karşı Türklerle ittifak ettiklerinden yakınmaktadır.

Bu suçlamaları değerlendirmek gerekirse, Runciman (1992-II: 228)'in da belirttiği gibi baştakilerin anlamsız olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü, Bizans kadar mükemmel teşkilatlı bir devlet de dahil olmak üzere, hiçbir ortaçağ devleti, çağrılmadan, çok kısa bir süre önce geleceğine dair haber verip ansızın topraklarına giren iki alışılmamış büyüklükte ordunun ihtiyaçlarını karşılamak imkânına sahip değildi. Fiyatların yüksekliği hususuna gelince, iktisadın arz-talep kanunu uyarınca iaşe maddeleri bol olmayınca fiyatların yükselmesi gayet doğaldır. Bir çok yerli tüccarın ve devlet memurlarından bazılarının Haçlıları aldatmaya, dolandırmaya çalışmış olmaları muhtemeldir. Ortaçağda ve doğuda ticaret dünyasında bu tarz hareketlere sıkça rastlanmaktadır. Landolf'dan, kış ortasında küçük Antalya limanında büyük bir orduyu nakle yetecek sayıda gemi hazır bulundurulmasını talep etmek bütün mantık kaidelerine aykırı olurdu. Bundan başka, tavsiyelerine ancak nâdiren uyulmuş olan kılavuzların, Türklerin pek kısa bir müddet önce yaptıkları köprü veya kuyu tahribatından haberdar bulunmamaları veya rehberlik ettikleri kimselerin tehditlerinden ve düşmanlıklarından korkarak kaçmaları, her halde bu kişilere suç olarak yüklenemez.

Türklerle ittifak meselesi daha ciddidir. Ancak bu meseleye bir de İmparator Manuel'in açısından bakılması gereklidir. İmparator Manuel bu Haçlı Seferinin düzenlenmesini ne istemiş, ne de davet etmişti. Çünkü, Bizans diplomasisi bu arada

Müslüman hükümdarları birbirine düşürerek yalnız bırakmasını pek güzel öğrenmişti. Her tarafa ulaşan Haçlı Seferi türünden büyük bir hareket haberinin bütün Müslümanları Hristiyanlık karşısında tek cephe kurmaya sevk edeceği muhakkaktı. Bundan başka Müslümanlara karşı Bizans stratejisi bakımından Antiocheia hâkimiyeti oldukça önemliydi. Prinkeps Raymond'un istemeyerek te olsa Konstantinopolis'e itaati kabul etmek zorunda kaldığından beri Bizans nihayet Antiocheia üzerinde hakimiyetini kurmuştu. Başında yeğeni kraliçe ile kocasının bulunduğu yaklaşan Haçlı Seferinin onu, Bizans vassallığından kurtulma teşebbüsüne sürükleyeceği belliydi. Ayrıca, Bizans toprağında misafir durumunda olan Haçlıların takındıkları tavır da imparator Manuel'in sempatisini kazanmaktan çok uzaktı. Haçlılar etrafı yağmalıyor, Bizans polis kuvvetine saldırıyor, seçecekleri yol hususundaki imparator taleplerine hiç aldırıyor ve ileri gelen reislerinden bir çoğu açıkça Konstantinopolis'e taarruzdan bahsediyorlardı. Bu şartlar altında daha iyi bir muamele beklenemezdi. Zira Haçlı şövalyelerinden bazıları bunun bilincindeydi. Ancak imparator Manuel'in Türklerle barış anlaşması yapmasını Batılılar ne anlayabiliyor ve ne de affedebiliyorlardı. Bizans stratejisinin çok geniş icapları onların anlayış kapasitelerini aşmaktaydı. Başkaca, imparatorun inançsızlara karşı yardım talep ederken, onun memleketinin aynı zamanda alçakcasına başka bir Hristiyan devleti tarafında taarruza uğradığı vâkiasını, pekâlâ bilmelerine rağmen, bilmezlikten geliyorlardı (Runciman 1992-II: 227-228).

Yerli Hristiyanlar için sürülerinin Türkler ve Haçlılar tarafından gasp edilmesi arasında bir fark yoktu. Süryani Mihael Frankların Bizanslılara karşı suçlamalarının birçoğunu tekrarlamaktadır, ancak Müslüman kaynakları, örneğin Ebû Şâme, Manuel'in Franklarla işbirliği yaptığını kaydetmektedirler. Ancak bunların Odo de Deuil'ün iddia ettiği gibi Türklerle omuz omuza Haçlılara saldırmış olmaları mümkün değildir. Odo de Deuil (1948: 79) önce Haçlılara iyi davrandıkları için Manuel tarafından cezalandırıldıklarını belirttikten sonra, Antalya ahalisini böyle bir hareketle suçlamaktadır. Ancak onun isterik derecede Bizans aleyhtarı olduğunu göz önünde bulundurmamak kaydıyla bu görüşü değerlendirmek gerekmektedir.

Haçlıların Anadolu'da uğradıkları felâket onların kendi yapmış oldukları

hatalar ile izah olunmalıdır. İmparator Manuel onlara yardım hususunda çok daha fazlasını elbette yapabilirdi; ancak bu kendi devletinin büyük ve ciddî bir tehlikeye düşmesine neden olabilirdi. Burada bahis konusu olan mesele ise aslında çok daha derindir. Arada sırada muhteşem ve kahraman orduların, akılsız idealistler ve kabasaba mâceraperestlerden kurulu liderler önderliğinde doğruya gitmesini sağlamakla mı, yoksa uzun zamandan beri doğu sınırını muhafaza görevini başarıyla yerine getiren Bizans'a daha başlangıçta talep ettiği ücretli asker yardımı yapmakla mı Hristiyanlığa daha büyük bir hizmet yapılmış olacağı sorunudur. İkinci Haçlı Seferi'nin tarihi, Birinci Haçlı Seferi tarihinden daha açık bir şekilde ilk görüşün beklenen başarıyı sağlamadığını göstermiştir. Ancak Konstantinopolis düştükten sonra ve Türkler Viyana kapılarını zorlamaya başladıktan sonra Bizans'ın bu konuda üstlenmiş olduğu görevin önemi anlaşılacaktı (Runciman 1992-II: 230).

Bu başarısız Haçlı Seferinden Selçuklular kadar, Norman kralı II. Roger de kazançlı çıkmıştı. Sicilya Normanlarının saldırıları Bizans'a büyük zararlar veriyordu. Sicilya kralı Roger, anî bir baskınla 1147 sonbaharında Korfu'yu aldı; Bizans'ın malî baskısından yılmış ada halkı Normanlara kucak açtı. Sicilya donanması, Korfu'nun işgalinden sonra Euböia ile Attika'yı yağmaladı; Bizans ipekçiliğinin merkezi Thebai'yı talan etti (Ostrogorsky 1995: 354; Levthcenko 1999: 205). Yüklü miktarda ipekli kumaşla en usta dokumacılar Sicilya'ya götürüldü. Diğer bir merkez, Korinthos da aynı yazgının kurbanı oldu. Normanların, talan dışında elde tutmayı amaçlamadıkları bu kentleri, Bizans kısa sürede geri aldı. Ancak bölge sanayii ve ticareti olaylardan çok kötü bir şekilde etkilenmişti. Bu durum karşısında Bizans yönetimi, Venedik'ten Normanlar üstüne bir filo göndermesini istemek zorunda kaldı. Onların yardımıyla, 1149'da Korfu adası tekrar Bizans'a geçti. Manuel, Yunan kıyılarını düşman istilalarından korumak için savaşı İtalya'ya taşımaya karar verdi. 1151'de Ancona'yı işgal etti ve Apulia'yı fetih umuduyla, Papa ve Almanya imparatoruyla müzakerelere başladı. Ama her ikisi de Bizans'ın yeniden İtalya'ya yerleşmesini istemiyordu. Mikhail Paleologos'un başta birkaç zafer kazanmasına karşın, İtalya'daki eski topraklarını fetih girişimi, gerçek bir başarısızlıkla noktalandı. Bizans ordusu Normanlar tarafından bozguna uğratıldı, generalleri tutsak edildi. 1158'de Bizans, tarafların önceden sahip oldukları

toprakları korumalarına yönelik bir barış yapma kararı verdi (Levthcenko 1999: 205-206).

Dönemin siyasi ve askeri koşulları neticesinde bu sırada Avrupa devletleri iki büyük gruba ayrılmış olup, bir tarafta Bizans, Almanya ve Venedik dururken; diğer tarafta Normanlar, Welfler, Fransa, Macaristan, Sırbistan ve bunların arka planında da Papalık yer almaktaydı. Ortak menfaatleri için II. Roger'a karşı Manuel Komnenos ile Alman İmparatoru III. Konrad ortak harekât yapma kararı aldılar. Ancak tam Bizans-Alman koalisyonu Normanlara karşı başlayacağı sırada III. Konrad öldü (1152). Halefi I. Friedrich Barbarossa ile yapılan mutad müzakereler hiçbir zaman gerçek bir anlaşma ile neticelenmedi. Çünkü hem Manuel hem de I. Friedrich Barbarossa temel siyasi hedef olarak evrensel bir imparatorluk kurmayı arzulamaktaydılar (Ostrogorsky 1995: 355). Dolayısıyla Bizans ile Almanya arasındaki ittifakın yerini iki ülkenin rekabeti almıştır.

Manuel Komnenos yönetimi, Sicilya Normanlarıyla uğraşırken, Macaristan'a da savaş açtı (1153). Manuel bahane olarak, Macaristan'ın, o çağda imparatorluğa bağlılıkları kağıt üstünde kalmış Sırpların ayrılıkçı hareketlerini desteklemesini gösterdi (CSHB, XXII, 1835: 132; terc. Işıltan 1995: 69). 1152-1154 arasında Bizans birlikleri, güçlü bir savunmaya sahip Zeugmin'i zapt etti. Macaristan'la savaş Bizans lehine geliyordu. Eskiden Sırplar, ağır bir bağımlılık altında yaşıyorlardı; hatta, 1151'de Bizans ordusuna asker bile veriyorlardı (Levthcenko 1999: 206).

Ancak, Manuel'in yöneldiği askeri ve diplomatik girişimlerin esas amacı, İtalya'da Bizans egemenliğini tekrar kurmaktı. Bizans İmparatorluğu'nun, tarihsel gerçeği göz ardı eden egemen sınıfı, XII. yüzyılda bile mutlak hükümlerlik düşlerinden vazgeçmemiştir. Manuel Komnenos, Iustinianos gibi, evrensel Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma doğrultusundaki fantastik tasarısını gerçekleştirmek istedi (Levthcenko 1999: 206). Manuel Bizans İmparatorluğu'nun en son ve en büyük hedefi olan Roma İmparatorluğu'nun ihyası imkan çerçevesine girmişti. Daha önce II. Ioannes, 1141' de Papa II. Innocentius'a dünyada iki kılıç olduğunu yazmıştı: Bunlardan dünyevi olanını kendisi, ruhanî olanı ise Papa Hristiyan

kilisesinin birliğini yeniden sağlamak ve tek bir Roma imparatorluğunun dünya hakimiyetini kurmak için kullanacaklardı. Bizanslılığın bu eski ülküsünü gerçekleştirmek ve papanın yardımıyla, kilise birliği fedakarlığı pahasına, Iustinianos ve Constantinus'ın dünya devletini ihya etmek idi. Ancak Manuel'in sahip olduğu reel güç ve dönemin şartları bu kadar büyük bir ülküyü gerçekleştirmeye yeterli olmadığından, bu teşebbüs I. Friedrich Barbarossa'yı Bizans'ın açık bir düşmanı yapmaktan öteye gidememiştir (Ostrogorsky 1995: 356).

Papalarla Hohenstaufen hanedanından I. Friedrich Barbarossa (1152-1190) arasında sürüp giden sert mücadeleden Doğu ve Batı kiliselerini birleştirmekte yararlanmaya çalışan Manuel Komnenos, bu amaçla, yöneten konumundaki topraklı askeri soylu çevresinin siyasetini karalılıkla uygulamaya koydu. Bu siyaset, ifadesini, papalık tahtı mücadelesinde, Papa I. Alexander'ı desteklemesinde buldu. Papaya, iki kilise arasındaki birliği kuracağı, yani ayrılığı sona erdireceği konusunda söz verdi. Lombard Kentler Birliği'ne, I. Friedrich Barbarossa ile mücadelesi için yaptığı para yardımını iyi değerlendiremedi. Çağa ilişkin belgelerde, “en zengin hükümdar” Bizans İmparatorunun, “olağanüstü kaynakları” ve “cömert destekleri”, İtalya'daki kent komünlerine akıttığı kaydına sık sık rastlamaktayız. Ancak, Bizans diplomasisinin deneyimine, becerikliliğine ve İtalya'da Friedrich Barbarossa'ya büyük sorunlar yaratmasına rağmen, Manuel istediği sonucu elde edemedi. Batıya, askeri ve diplomatik girişimlerle müdahalesi çok masraf gerektirmişti. Sonuçta, ülke hiçbir somut kazanç elde edemedi; aksine, halk kitlelerinden, imparatorluk siyasetini ve imparatoru Latin-sever olmakla suçlayan yoğun bir eleştiri yükseldi. Halk, Venediklilerin gelişine daha da çok kızdı. Bizanslı tarihçi Kinnamos'a göre, Venedikliler “Bizans'ın yurttaşlarına köle gibi davranıyorlardı”; başka bir tarihçi, Niketas Khoniates ise “sadece Romalılara karşı aşağılayıcı bir şekilde davranmakla kalmıyorlar, imparatorun fermanları, kararları de çıkartıyorlar” diyordu (Levthcenko 1999: 207).

Niketas Khoniates'in (CSHB 1835: 223-26; terc. Işıltan 1995: 119-20) zenginleştikten sonra Bizans'a karşı ukala ve edepsiz davranmakla suçladığı Venedik'e karşı kişisel nedenlerle kızan Manuel'in, imparatorlukta yerleşmiş tüm

Venediklileri hapsedirmesinden ve mülklerine el koymasından Bizans halkı büyük mutluluk duydu. Venedik, bu olaydan ciddi zarar görmüştü. Misilleme olarak, büyük bir donanmayla Dalmaçya'yı kırıp geçirdi ve Euböia'ya saldırdı. Gemiler, tayfalar arasında veba salgını çıkınca geri döndüler. Ancak Venedik, 1175'te Sicilyalı Guglielmo ile Bizans'a karşı ittifak imzaladı. Bunun üzerine Manuel, boyun eğmek ve tutsakları salmak ve Venedik'e imtiyazlarını geri vermek zorunda kaldı<sup>1</sup>. İmparatorluk bir kez daha, Bizans ticaretini çökerten batılı tüccarlarla doldu, bu da, sadece düşmanlığı körüklemeye yaradı (Levtchenko 1999: 207-208).

Manuel son yıllarında, Doğu'yu ihmalin yol açtığı tehlikeyi nihayet farketmiştir. 1162 yılında gerçekleşen Türk-Bizans dostluk anlaşmasıyla Sultanı II. Kılıç Arslan (1155-1192) önemli bir rakibini geçici bir süreyle dahi olsa saf dışı bırakmış ve Anadolu'daki diğer Türk beylerini ortadan kaldırıp Anadolu birliğini gerçekleştirmek için vargücüyle mücadeleye başlamıştı (Çay 1983: 51). Sultan Kılıç Arslan, beylikleri yıktıktan sonra, I. Friedrich Barbarossa'nın kışkırtmasıyla Bizans'a karşı daha tehditkâr bir tutum izlemeye başladı. 1162 Türk-Bizans dostluk anlaşmasının bozulma nedenleri arasında II. Kılıç Arslan ile I. Friedrich Barbarossa arasındaki dostluğu da saymak mümkündür. Çünkü, Bizans'ın Anadolu Türk Beylikleri'ni II. Kılıç Arslan aleyhine kışkırtmasına mukabil, sultan II. Kılıç Arslan da Bizans'ın Batı'daki en büyük hasmı olan "Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu" iddiasındaki Friedrich Barbarossa ile ittifak kurmuştu. Bu durumun göstergesi ise, akınlarının gittikçe şiddetini arttırmasıydı. Manuel'in Anadolu kıyılarını korumak için çifte savunma hattı oluşturması da pek işe yaramadı (Levtchenko 1999: 208).

1176'da Manuel, Andronikos Valatzes kuzeydoğuda Neocaesaria'ya saldırdığı sırada, Selçukluların başkenti Konya'yı kuşatmaya karar verdi. Ama, harekât iyi planlanmadığından, saldırılar aynı zamanda gerçekleştirilemedi. İki sefer de başarısızlıkla sonuçlandı. Valatzes, Neocaesaria önlerinde yaşamını yitirdi, ordusu bozguna uğradı. Manuel ise, Myriokephalon (Phrygia dağlarında) yakınlarında,

<sup>1</sup> Niketas Khoniates'a göre (CSHB 1835: 225-26; Işıltan 1995:120) Manuel müsadere edilen Venedik mallarının iade edilmesini kabul etti; ancak tacir olarak kendi çıkarlarını düşünen Venedikliler ne İmparatorun ne de kendilerinin zararına olmayacak kurnaz bir yol bularak; şahsi mallarının kendilerine iadesi yerine, bütün zararlarının tazmin için kendilerine 15 *kentenare* (1.500 altın)'ın taksitlerle ödenmesi hususunda anlaştilar.

ihtiyatsızca dar bir boğaza dalmıştı. Bizans, burada gerçek bir felaketle karşılaştı. Manuel bozgunu, başarısız Malazgirt Savaşı'na benzetiyordu. Artık, doğuda saldırıya geçme söz konusu olamazdı. Bu bozgunla çöken Bizans ordusu savunmaya geçmek zorunda kaldı ve Anadolu'daki Bizans topraklarını korumakta çok güçlük çekti. *Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşı*<sup>1</sup> (bkz. Khoniates, CSHB, XXII, 1835: 232vd; terc. Işıltan 1995:123 vd.), Selçukluları Anadolu'dan kovma umudunu tümüyle yok etti. Manuel yönetimi uzun sürmüş ve dışta başarılı olmuştu. Ama imparatorluk, bu dönemden askeri açıdan zayıflayarak çıktı; ekonomisi tam anlamıyla çökmüştü (Levtchenko 1999: 208). Myriokephalon felaketi Franklar için de Bizans'a olduğu kadar ağır bir darbe olmuştur. Bütün güvensizlik ve anlaşmazlıklara rağmen Franklar, güçlü bir Bizans'ın varlığının, Müslümanların ve Türklerin zaferine karşı son bir dayanak olduğunu biliyorlardı. O sırada Kuzey Suriye zayıf bir çocuk olan el-Melik el-Salih'in elinde bulunduğu için bu savaşın önemini çok sonraları fark edebildiler (Runciman 1992-II: 346).

Dursuz duraksız atılğanlıklarının sonucu olan Savaşlar ve bunlara mali kaynak bulmakla uğraşan Komnenoslar, başarılı bir siyaset için deneyimli bir ordunun yetmediğini, öncülleri kadar iyi kavrayamamışlardı. Çünkü, dış siyaseti doğru bir biçimde yönlendirmenin yolu, sağlam temellere dayanmaktan geçiyordu. Manuel Komnenos'un askeri ve ekonomi projeleri devletin kaynaklarını zayıflatmıştı. Ayrıca büyük toprak sahipleri (Pronoia) mali ve hukuki haklar konusunda daha etkin hale gelip, kendilerini güvenceye aldılar. Oysa Komnenoslar, temsil ettikleri aristokrasinin çıkarına, dar bir sınıf siyaseti güderek bu temelleri yıkmışlardı. Ulusal savunmayı düzenleme biçimleri, merkezi yönetimin haklarıyla imtiyazlarını, sorumluluk hissetmeksizin feodal aristokrasiye; kent merkezlerinin ise, özellikle Venediklilerle Pisalılar başta olmak üzere diğer Latin tüccarlara devrediyordu (Levtchenko 1999:208). Bu durum devletin otoritesinin zayıflamasına neden oldu. Tüm bunlar ekonominin giderek kötüleşmesine yol açarak, halkın vergi yükünün ağırlaşmasına ve iç ve dış ticaret gelirlerinin azalmasına neden olmuştur (Ostrogorsky 1995: 363-364; Rabie 1999: 66). Komnenoslar, Kilise mallarının bir

<sup>1</sup> Geniş bilgi için bkz. Çay (1983 72-94).

kısmına el koymalarına rağmen, ruhban sınıfının nüfuzunu da göz önünde tutmaları gerekiyordu. Diğer sınıfların çıkarları gözardı edilmekteydi. Yerli ticaret, Venediklilere ve diğer İtalyan kentlerine verilen imtiyazlar nedeniyle zarara uğruyordu. Halk, düşüncesini ifade hakkına sahip değildi. Hiçbir şekilde devlet yönetimine katılmıyor, görevlilerin baskısı ve haksız vergiler altında inliyordu. Çağdaş bir tarihçiye göre, “görevliler, halkı ekmek gibi çiğniyorlardı” (Levthcenko 1999:208).

Manuel'in ölümünden sonra oğlu II. Aleksios küçükken, naiplik görevini, halkın hiç sevmediği bir Latin, Antiocheia prinkepsi Raymond de Poitiers'ın kızı ve imparatorun dul eşi Maria üstlendi. Maria, yönetimi imparatorun akrabası, sadece zenginleşmekle ilgilenen, Bizanslıların nefret ettiği, sırtını yabancılara dayamış vasat bir kişi olan protosebastos Aleksios'a bıraktı. Yeni hükümet otorite kuramadı. Manuel Komnenos'un ölümüyle, iç çekişmeler ortaya çıktı ve saray çevrelerinde naiplik konusunda entrikalar dönmeye başladı. Bu olaylar, uzun süreden beri homurdanmakta olan halkın tepkisine yol açtı. Yönetimin, halkın çıkarlarına aldırmadığını sıkı sık ortaya koyması, kitleleri ayaklandırdı. Latinlerin durdurulmadığı taktirde “Romalıları” kesinlikle köleleştirecekleri kaygısını dile getirmeye başlamıştı. Aslında halkın istemediği sadece Latinler değildi; kendi yöneticilerinden de nefret ediyordu. 1180'de, Konstantinopolis plebleri, eparkhos ile yüksek mahkeme procurator'unun görkemli saraylarını basıp yağmalamışlardı. Zengin evlerine yapılan saldırılar ve talanlar gittikçe artıyordu (Levthcenko 1999: 214-215).

2 Mayıs 1182'de Maria'nın naibelik yönetimine karşı bir isyan çıktı. Latinlere düşman olan halk tarafından imparator naibi ilan edilen, 67 yaşındaki Andronikos Komnenos şehre girer girmez Rumlar 60.000 kişinin yaşadığı Lâtin mahallelerine saldırmışlar (Levthchenko 1999: 215), kaçamayan tüm Lâtinleri öldürmüşler, Papa'nın temsilcisi Katolik Piskoposunun kafasını keserek bir köpeğin kuyruğuna bağlamışlar ve köpeğin o kafayı şehrin sokaklarında sürüklemesinden keyif almışlardı. Lâtin mahalleleri ve hastaneleri dahi yağmalanarak içindekilerle birlikte ateşe verilmiş, yaklaşık 4000 Lâtin de (Venedikli, Cenovalı, Sicilyalı) Türklere köle



olarak satılmıştı. Bu vahşî saldırıdan gemilere binip Çanakkale Boğazı yoluyla kaçabilen şanslı Lâtinler ise Anadolu kıyılarına ulaştıklarında buradaki köy ve şehirleri talan edip yakmaktan ve insanları öldürmekten çekinmemişlerdi. Ayrıca ülkelerine dönünce Rumlara karşı kendi vatandaşlarını kinlendirmek, onları Hristiyanlık ve insanlık düşmanı olarak tanıtmak için, onların devletini yıkma isteğini yaymak için ellerinden geleni yapmışlardı (Levtchenko 1999: 216; Umar 1998: 122).



## II. DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ VE BİZANS'IN ÇÖKÜŞÜ

Alman İmparatoru VI. Heinrich Sicilya'ya egemen Norman devletinin Kralı II. Guillaume'un kızıyla evli bulunması yüzünden, Guillaume ölünce, miras yoluyla, onun ülkesini de edinmiş ve çok güçlenmişti. VI. Heinrich, Hadrianus dönemindeki Roma gibi, tüm dünyada üstünlük sağlayacak bir imparatorluk, dünyada ancak kendisine bağımlı bazı devletçiklerin yaşamasına izin verecek bir imparatorluk kurma hevesindeydi. Yeterince güçlendiğine inanınca, daha II. Isaakios (1185-1195) döneminde, Rumlardan, Adriyatik Deniziyle Selânik arasındaki bölgenin kendisine bırakılması, yüklü bir haraç ödenmesi, girişeceği Haçlı Seferinin bir donanmayla desteklenmesi isteklerinde bulundu. Kardeşi Philippe, II. Isaakios'un kızıyla evlenmiş olduğu için, Isaakios tahttan indirilerek gözlerine mil çekilip zindana atılınca, bir de, onun hakkını arıyor edasına büründü. Bu sırada Kıbrıs Kralı Amaury ve Küçük Ermenistan Kralı Levon (Leo), onun bağımlılığını tanıdılar. Bu gelişmeler karşısında korkuya kapılan Bizans İmparatoru III. Aleksios (1195-1203), Almanlara yılda 800 kg. altın ödemek gibi ağır bir yükümlülük altına girdi ve bu parayı toplayabilmek için tüm eyaletlere "Alman vergisi" denilen ağır vergi saldı (Ostrogorsky 1995: 382; Umar 1998: 129). Bu yüzden büyük hoşnutsuzluk olduğu halde para toplanamadı. Bizans öylesine sefil bir konuma düşmüştü ki, bu haracı toplayabilmek için Havariyun kilisesindeki imparator mezarlarının kıymetli zinetlerinin müsaderesi yoluna dahi gidilmişti. İmparator Heinrich'in Bizans ile müzakereye tenezzül etmesi, önceleri düşmanını şantaj ve küçük düşürmekle yetinmiş olması, onun Konstantinopolis'e karşı değil, Haçlı olarak Kudüs'e sefer etmesinde ısrar eden Papanın müdahalesine neden oldu. Çünkü Almanların dünya hakimiyeti planları sadece Bizans'ı yok etmekle tehdit etmekle kalmıyacak, aynı plan Papalığı da devamlı bir acz hâlinde bırakacaktı. Bu durum Papanın "Şizmatik" Bizans İmparatorluğunun varlığını korumak için müdahale etmesini zorunlu kılmıştı. Ancak sorun burada çözülmüyor sadece erteleniyordu. Çünkü Kıbrıs kralı Amaury ve Küçük Ermenistan hükümdarı Levon (Leo)'nun vassal hükümdarlar sıfatıyla Alman imparatoruna tabi olmasıyla Bizans zaten her taraftan kısıp alınmıştı. Ancak, bu planın kesin sonucu alınmadan 1197'de Heinrich'in ölümü, sadece, zayıf

ve bu zaafi taarruz planlarının yapılmasını tahrik eden Bizans'a karşı, batının artık kaçınılmaz olan saldırısının kısa bir süre ertelenmesi anlamını taşıyordu (Ostrogorsky 1995: 382).

Kilise üzerine baskı kurabilecek yegâne güce sahip Alman İmparatoru VI. Heinrich'in ölümüyle dul kalan eşi Sicilya vârisesi Constance, hem krallığı hem de küçük oğlu Friedrich'i Papa'nın himayesine bıraktı. Böylece Innocentius'un (1198-1216) Güney İtalya'daki hakimiyeti bir çırpıda kuruluverdi (Beck 1992: 82). Almanya'da idareyi VI. Heinrich'in kardeşi Philipp von Schwaben üzerine almak istedi. Ancak imparatorluk hanedanının düşmanı Welf ailesi onun karşısına Otto von Braunschweig'ı mukabil imparator adayı olarak ileri sürünce, Almanya bir iç savaşa sürüklendi. İngiltere kralı Richard'ın 1199'da ölümünden sonra ise, kardeşi John ile yeğeni Arthur onun mirası üzerinde savaşa tutuştular. Fransa kralı Philippe de, kendine pay koparmak için bu çatışmalara katılmaktaydı. Bizans'da ise Komnenos hanedanına son verip tahta yükselen Angelos hanedanı imparatorları zayıf kişilerdi. Bu ailenin ilk imparatoru II. Isaakios Angelos tarafından tahtan indirilmiş ve gözlerine mil çekilerek oğlu Aleksios ile birlikte hapse atılmıştı. III. Aleksios'un idaresi çok başarılı değildi. Fakat onun imparator VI. Heinrich'den duyduğu korku nedeniyle 1197'den önce dönemin Papa'sı III. Celestinus (1191-1198) ile Roma ve Konstantinopolis kiliselerini tekrar birleştirmek için giriştiği müzakereler hiç olmazsa o dönem için Bizans'ın yararına olmuştu. Çünkü yüzyıllardan beri Bizans'ı kıskanan ve bu kıskançlığı Haçlı Seferleri döneminde gittikçe tırmandırarak koyu bir nefrete dönüştüren Avrupa, Bizans imparatorluğunu yıkmak ve İstanbul patrikliğini Roma'nın hükmü altına almak ihtirasıyla yanıp tutuşuyordu. Bu duygularını Haçlı Seferleri'nin başlamasıyla açıkça gözler önüne sermişti. Bizans siyaseti ve gücü sayesinde yüzyıldan beri bu tehlikeleri atlatmıştı. Ama şimdi zaaf içindeydi. Avrupa'nın beklediği fırsat artık doğmak üzereydi (Ostrogorsky 1995: 382-383; Demirkent 1997: 168). Artık Alman imparatorunun üstünlüğü yerini büyük Papa III. Innocentius'un hâkimiyetine bırakmıştı ve bu da Batının Doğu politikasında yeniden Haçlı düşüncesinin ön plana çıkmasına yol açmıştı. Papa'nın planına göre Bizans'a silahla boyun eğdirmeyecek, aksine kilise birliği yoluyla papalığa itaat ettirilerek Batı Hristiyanlığının yanında Haçlı Seferine katılması sağlanacaktı (Angold 1984:

292).

III. Innocentius<sup>1</sup> unvanıyla 8 Ocak 1198 tarihinde Papa seçilen Giovanni Lotario oldukça ihtiraslı bir kişiydi. O, ilk olarak Papa VII. Gregorius tarafından planlanan ve II. Urbanus tarafından başlatılan Haçlı Seferleri hareketini, Papalığın tarihi bir misyonu olarak kabul ediyor ve “Cennette en yüksek seviyeye sahip olan Papa’nın, dünyada da en büyük hükümdar olması gerekir” görüşünden hareketle batıdaki tüm laik kralları kilisenin yönetimi altında tutmayı amaçlıyordu (Demirkent 1997: 167). Bu hedefine ulaşmak amacıyla şartların uygun olması için fırsat kollamaktaydı. Papa seçildiğinde tüm bu isteklerini gerçekleştirmek için hem Avrupa’da hem de doğuda oldukça uygun bir ortam bulmuştu. Bunu iyi değerlendirmek üzere öncelikle kendine yakın kişileri kilise ve Roma hükümetinde önemli görevlere getirdi.

III. Innocentius makamının ilahî kaynaklı ve evrensel yetkiye haiz olduğu görüşüne sahipti. Amacı Bizans Kilisesi’nin inançlarındaki hatayı kabul etmesini ve Papa’nın egemenliği altındaki evrensel kilise ile yeniden birleşmesini sağlamaktı. Ancak o taktirde Bizanslıların Hristiyanlığın İslâm’a karşı ortak davasında doğru ve etkin rol oynamaları mümkün olabilirdi. Bu amaçla III. Innocentius da selefi gibi kiliselerin birleştirilmesini sağlamak amacıyla İmparator III. Aleksios ve Konstantinopolis Patriği ile yazışmalar gerçekleştirerek, onları “tüm kiliselerin anası ve başı” Roma Kilisesi’nin evrensel yetkisini tanımaya davet etti<sup>2</sup>. Ancak bu iddia İmparator ve Patriği oldukça rahatsız etti. Aslında Bizanslılar daha evvel defalarca bu iddiayı duymuşlardı, ancak hiçbir zaman bu kadar emin ve güçlü ifadelerle değil (Beck 1992: 80; Nicol 2000: 120-121). Ona göre Doğu kilisesi kendisine boyun eğmeli ve Roma Hristiyanlığın tek yüksek merkezi olmalıydı. Outremer’de yaşamaya çalışan Kudüs Krallığı zaten papanın vassalı idi. Fakat bütün gücünü yitirmişti. Batıdan yardım almadan yaşaması mümkün görünmüyordu. Bu nedenle Papa III. Innocentius, Doğu’ya yardımın her zamankinden daha gerekli olduğu

<sup>1</sup> Kişiliği ve icraatları hakkında geniş bilgi için bkz. Beck (1992:78-81).

<sup>2</sup> III. Innocentius’un İmparator III. Alkesios ve Konstantinopolis Patriği ile yazışması ve onların yanıtları hakkında geniş bilgi için bkz. Brand (1968:224-229), Nicol (1976:145-147).

görüştüğüydü. Bu yardım sadece kendi komutası altında düzenlenecek yeni bir Haçlı Seferiyle yapılmalı ve bu güçlü Haçlı ordusu Kudüs'ü tekrar zaptetmeliydi. Böylelikle hayalini kurduğu bütün Hristiyanların sadece Papalığın bayrağı ve Papanın egemenliği altında toplanması sağlanmış olacaktı (Demirkent 1997: 168).

Bu durum, Bizans İmparatorluğunu, batıdan gelecek tehlikeye karşı güvenceye almış değildi. Papa III. Innocentius, tüm dünyada Katolikliği yerleştirmek, dolayısıyla Papalığın egemenliğini kurmak istiyordu. Bu amaçla da, Bizans İmparatorluğunun yok edilmese bile, Katolikleştirilmesini amaçlıyordu. Ancak Haçlı Seferinin fikir babası III. Innocentius'un yanında yeni Haçlı hareketinin mihrakında bütün harekete hâkim olarak, hedefi batı kuvvetlerini Bizans'a karşı yöneltmek olan Venedik Cumhuriyetinin baş yöneticisi *Doge* Enrico Dandolo yer almakta idi. Enrico Dandolo, Venedik'in doğudaki üstün durumunun güvenceye alınmasının ön şartını Bizans devletinin ortadan kaldırılmasında görmekteydi (Ostrogorsky 1995: 383). O, emperyalist politikalar ve donanma desteğiyle ekonomik sömürü alanları yaratma peşindeydi. Bu yıllarda Venedik Cumhuriyeti, özellikle doğu limanlarında yürüttükleri deniz ticaretinden, Outremer halkının sömürülmesinden olağanüstü zenginleşmişti. Hem bu zenginliği güvenceye almak, hem daha da arttırmak için, Dandolo, Bizans İmparatorluğunun yok edilmesini zorunlu görüyordu. Gerçekten, Bizans İmparatorlarının vaktiyle dara düşülen durumlarda Venediklilere tanımak zorunda kaldıkları kapitülasyonların kaldırılması, daraltılması yolunda girişimleri ve ayrıca başkent Konstantinopolis halkının sömürücü Lâtinlere olan düşmanlığı, Venedik çıkarları için büyük tehlike oluşturmaktaydı (Umar 1998: 120). Bu nedenle Umar'a göre (1998: 121) Dördüncü Haçlı Seferi, Kudüs'ü zaptetmek üzere düzenlenmiş iken Konstantinopolis'in zenginliklerini görünce, burasını zaptetmek ve böylece Bizans İmparatorluğunu yıkmak amacına yönelmişti.

Papa III. Innocentius Dördüncü Haçlı Seferine (1204) taç sahibi kralların katılmasını değil, sadece asillerin ve halkın katılmasını istiyordu. Çünkü kralların komutasında yapılan İkinci ve Üçüncü Haçlı Seferleri, şahsi çıkarlar, kıskançlıklar ve entrikalar nedeniyle tam bir fiyasko ile neticelenmişti. Yegâne başarıya ulaşan

Birinci Haçlı Seferi ise kontların, düklerin, din adamlarının ve halkın katılımıyla sağlanmıştı. Bu nedenle Innocentius, gönderdiği elçi heyetleri ve yazdığı mektuplarla, sadece asilleri ve din adamlarının vaazlarıyla heyecana gelecek halkı bu harekete kazanmaya çalıştı. Hiçbir krala mektup göndermedi. Fakat yeni bir Haçlı Seferinin düzenlenmesi de pek kolay olmadı. Çünkü artık II. Urbanus zamanındaki heves yoktu. Buna rağmen vâizler Papanın isteğine uyararak köy köy dolaşiyor ve köylüleri efendilerinin emrinde kutsal savaşa katılmaya ikna ediyorlardı. 1199 yılında Papa, sefere maddi kaynak sağlamak amacıyla sonradan “Papalık Gelir Vergisi”ne dönüşecek olan yeni bir vergi koydu (Demirkent 1997: 168).

Bu arada seferlere katılımı sağlamak amacıyla Paris yakınlarında doğmuş gezgin bir vaiz olan Foulque de Neuilly, uzun yıllardan beri Fransa’da dolaşp duruyor ve yeni bir kutsal savaş için insanları ikna etmeye çalışıyordu. Papanın tam yetki verdiği Foulque, onun Haçlı çağrısını Fransa’da yayan en güçlü temsilcisi oldu. Foulque de Neuilly, Pierre l’Ermit gibi, hırpanî ve sefil bir kişi değildi. Hitabet gücü kuvvetli, iyi giyimli, kendisine saygı duyulan bir kişiydi. Söylendiğine göre Foulque İngiltere kralı Richard’ın yüzüne karşı gururunu ve harisliğini ve şehevî ihtiraslarını söyleyecek kadar cesur ve pervasız konuşmalarıyla tanınmış bir kişiydi (Demirkent 1997: 168-169).

Foulque Champagne kontu Thibaut’nun Ecri şatosunda bulunan asilzadelere Papanın Haçlı çağrısını vaaz etti. Onun etkileyici konuşması sonucunda Thibaut (Tibald), Blois kontu Louis, Flandre kontu Baudouin ve kardeşi Hnery, Geoffroi de Villehardouin ve bütün asiller haça yemini kabul ettiler (Nicol 2000: 120). Daha sonra bu yemine çok sayıda asil ve din adamları da katıldı. Kuzey İtalya’daki asillerin bir bölümü Marki Boniface de Montferrat’nın idaresinde Haçlı Seferi için hazırlıklara koyuldu. Thibaut seferin reisi seçildi ve bu seferin o sırada İslâm dünyasının merkezi haline gelmiş bulunan Mısır üzerine yapılması planlanıyordu (Demirkent 1997: 169). Başlangıçta hedefi Kutsal Ülke olarak belirlenen Haçlı seferinin yönü Venedik’in işe karışmasıyla değişti. Venedik, Mısır ile olan ticari bağlantıları nedeniyle Mısır’a yapılacak bir Haçlı Seferini uygun görmüyordu. Buna karşılık Bizans’tan nefret eden *Doge Enrico Dandolo* Mısır yerine

Konstantinopolis'e yapılacak bir seferin yararlı olacağı kanısındaydı. Her ne kadar tüm Haçlılar aynı görüşü paylaşmasalar da, Thibaut'un ölümünden sonra reis seçilen Boniface'ın Dandolo ile anlaşması Bizans'ın felaketinin başlangıcını oluşturdu.

Venedik önderliğindeki, Bizans düşmanlarına, kardeş bir Hristiyan toplumuna karşı böyle sefer düzenlemek gerekçesini, daha doğrusu bahanesini, II. Isaakios'un oğlu, Prens Aleksios sağladı. 1201'de tahttan indirilip gözlerine mil çekilen babası ile birlikte zindana kapatılmış olan Aleksios bir yolunu bulup zindandan kaçarak, kız kardeşi İrene Angelina ile evli olan Alman İmparatoru Philipp von Schwaben'den tahta geçmek için yardım istedi. Philipp onu iyi karşılamış ve bu sırada yanında bulunan Boniface de Montferrat ile tanıştırmıştı. Bu üç şahsın dostluğu ve alacakları karar, Bizans için vahim sonuçlar doğuracaktı (Demirkent 1997: 170). Aleksios, İmparator olunca kendi destekçilerine Bizans ülkesinden bazı topraklar, hazineden büyük paralar vermeyi vaadediyordu. Philipp bu istek doğrultusunda çalışmaya başlayarak, Venedikliler başta olmak üzere Dördüncü Haçlı Seferi'ni düzenleyecek devletlerle anlaştı. Böyle bir fırsatı değerlendirip Konstantinopolis üzerine sefer düzenlemeye en istekli olanlar doğal olarak Venediklilerdi (Umar 1998: 121; Demirkent 1997: 170). Aslında Philipp von Schwaben da Doğu işleriyle ama Filistin'den ziyade Bizans ile ilgiliydi. Aslında o da, ağabeyi VI. Heinrich gibi Bizans'a hakim olmak hayalleri kuruyordu.

Haçlı ordusunun Mısır'a nasıl gideceği önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Bunun için çok sayıda gemiye ihtiyaç duyulmaktaydı. Ancak, Flandre kontunun dışında asillerin hiçbirisinin filosu yoktu. 1200 yılı, bu soruna çare arayışlarıyla geçti. Sonunda Thibaut ve asiller Haçlı ordusunun Mısır'a nakli için dönemin en güçlü denizci devleti Venedik ile irtibat kurup, ücret karşılığında gemi temin etmeye çalıştılar. Aralarında tarihçi Geoffroie de Villehardouin'in de bulunduğu altı kişi, 1201 yılının başında Venedik'e, ihtiyar ve kör *Doge* Enrico Dandolo'nun sarayına gönderildi (Demirkent 1997: 169). Yapılan görüşmeler neticesinde Geoffroi ile Venedik arasında Nisan 1201 de bir anlaşma imzalandı. Venedik, Haçlıların

ödeyeceği 85.000 gümüş mark<sup>1</sup> karşılığında 4.500 şövalye ile bunların atları, 9000 seyis ve 20.000 yaya askeri için nakliye gemisi yapımını ve Haçlı ordusunun yıllık yiyeceğini temin etmeyi kabul etti. Venedik ayrıca Haçlıların zaptedecekleri toprakların yarısı kendisine verilmesi halinde, 50 gemi ve 7.000 asker ile sefere katılmaya hazır olduğunu bildirdi<sup>2</sup>. Anlaşma imzalandıktan sonra Haçlılar yavaş yavaş Venedik'te toplanmaya ve sefer için hazırlık yapmaya davet edildiler. Sefer hazırlıkları sürerken Champagne kontu Thibaut'un ani ölümüyle Haçlılar ordunun komutanlığına Boniface de Montferrat'ı seçtiler. Boniface'nin komutanlığa tayini Haçlı seferini Papa III. Innocentius'un idaresinden çekip aldı. Boniface 1201 Ağustos'unda Fransa'ya ve sonra Almanya'ya dostu Philipp von Schwaben'ın yanına giderek bütün asillerin kendi önderliğini tanımalarını sağladı (Demirkent 1997: 169-170; Nicol 2000: 122).

1202 Haziran ayı başında birlikler Venedik'te toplanmaya başladığında, beklenen kadar katılımın sağlanamadığı, dolayısıyla anlaşılan paranın toplanmasının mümkün olmadığı görüldü. Daha önce belirlenen miktarın üç katı ödemesi halinde ancak bu miktar tamamlanabilirdi. Doğal olarak çoğu kişi bu miktarı ödemeye karşı çıktı. Haçlı asilleri ellerinde olan tüm para ve değerli madenleri Venedik'e gönderdi ancak hala 35.000 mark açıkları vardı. Enrico Dandolo kalan miktarın ödenmesi konusunda Haçlılarla pazarlığa girişti. Dandolo Venedik'in yıllarca savaş halinde bulunduğu Macarların önemli merkezi Zara şehrinin borçlarına karşılık haçlılarca işgalini önerdi (Villehardouin 2001: 62-68) Zara'dan elde edilecek ganimetle borçlarını kapayacaklarını hesap eden Haçlılar 15 Kasım'da şehri işgal ettiler. Elde edilen ganimet Haçlılar ve Dandolo arasında pay edildi.

Haçlı ordusu henüz Zara'da iken Philipp von Schwaben ile, Boniface de Montferrat sayesinde hapisten kaçarak yanına sığınmış olan kayınbiraderi Aleksios'tan gelen mesaj Dandolo'ya ulaştı. Aleksios amcasının yerine kendisini Bizans tahtına çıkarmaları halinde Haçlıların Venedik'e olan borçlarını ödemeye, Mısır seferi için para ve iase yardımını yapmaya ve Haçlı ordusuna 10.000 kişilik bir

<sup>1</sup> Günümüz parasıyla yaklaşık 1.000.000 Amerikan doları.

<sup>2</sup> O zamana kadar istenen pay hep üçte bir idi.



Bizans birliği vermeye hazır olduğunu bildirdi (Villehardouin 2001: 70). Böyle bir teklif Batı dünyasının Bizans'a karşı uzun zamandır içinde biriktirdiği kızıgnlık ve kıskançlık duygularını tatmin için bulunmaz bir fırsattı.

Kutsal ülkeye gitmek isteyen Haçlıların bir kısmı bu fikre karşı çıktılar, çünkü Konstantinopolis'e saldırı yine Hristiyanlara saldırı demektir. Ne var ki, Ortodoks Bizans'ı dinden dönmüş sayan ve kutsal görevleriyle böbürlenen saygısız, üstünlüklerine inanmış olan bazı Haçlılar, düşmanlıklarını asla gizleyememekte ve Konstantinopolis'i diğer bir Kudüs olarak ele geçirecekleri günü hayl etmekteydiler (Bailly ? : 331). Nitekim Enrico Dandolo ve Boniface'nin ısrarı neticesinde rota Konstantinopolis zerine gevrildi. Bizans İmparatoru adayı Aleksios 25 Nisan 1203'te Zara'ya geldi ve Haçlılar tarafından İmparator ilân edildi. Draç ve Korfu'ya uğrayan donanma en sonunda 24 Haziran 1203'te Konstantinopolis önlerine ulaştı. Çoğu, o zamanlar pek geri bir uygarlık düzeyinde bulunan Avrupa'nın kırsal ya da yarı kırsal bölgelerinden gelme askerler, şvallyeler, dünyanın en zengin, en uygar kentinin güzelliğini, görkemli yapılarını hayranlıkla ve hasetle seyrettiler. Tarihçi Villehardouin "Konstantinopolis'i daha önce hiç görmeyenler, koca dünyada böylesine güzel bir yer olabileceğini hiç tahmin etmemişlerdi. Tahtı gasbetmiş olan III. Aleksios onları yiyecek ve parayla defetmeye çalıştı. Ama Haçlılar imparatorluk tahtını hakiki vrisine iade etmekte kararlı idiler. Surların yanına sokulan geminin güvertesinde genç prensi göstererek "İşte asıl efendiniz. şimdi itaat ettiğiniz adamın imparatorunuz olmaya hakkı yok" diye haykırdıklarını yazmaktadır.

ıkarma yapılıp, şehre saldırılar sürerken, 17 Temmuz günü direnişe rağmen şehre girilmek üzereydi ki, İmparator III. Aleksios devlet hazinesinden alabileği kadarını da yüklenip gemiyle kaçınca, başkentte ileri gelenler zindana gidip II. Isaakios'u cellt gelecek diye titrerken dışarı çıkardılar, tahta oturtular; durum Haçlılara bildirildi ve çatışma durduruldu. Isaakios, oğlunun Haçlılarla yaptığı antlaşmayı tanımak, ayrıca oğlunu IV. Aleksios adıyla ortak İmparatorluğa atamak zorunda kaldı. Ancak, Haçlılara verilen sözler yerine getirilemediği gibi, Ltinlerden

nefret eden başkent halkı da çok geçmeden ayaklandı; kaçan III. Aleksios'un damadı ve adaşı Mourtzouphlos (=Bitişik kaşlı) sanıyla bilinen bir diğer Aleksios, V. Aleksios olarak tahta çıktı; önce IV. Aleksios, birkaç gün sonra da babası II. Isaakios zindanda öldürüldü (Umar 1998: 121).

Haçlılar, kukla bir İmparator aracılığıyla Bizans İmparatorluğunu sömürmek olanağını yitirince, Hristiyanlık ve haçlılık maskesini indirdiler, Konstantinopolis surları dibinde İmparatorluğun paylaşılması pazarlığına girip bu konuda anlaşmaya vardıldıktan sonra şehre saldırdılar. İngiliz ve Danimarka kökenli ücretli askerlerden oluşan Şehrin koruyucu birliklerinin kahramanca direnişine rağmen şehir, 13 Nisan 1204'de düştü. Böylece büyük Constantinus zamanından beri zaptedilemez hüviyetini korumuş, İranlıların, Arapların, Avar ve Bulgarların müthiş saldırılarına karşı koymuş olan "Tanrı'nın koruduğu kent", Haçlı ve Venediklilere ganimet oldu (Ostrogorsky 1995: 386). Kente dalan Haçlılar, *Homo homini lupus*<sup>1</sup> özdeyişinde büyük gerçeklik payı bulunduğunu bir kez daha gösterdiler (Umar 1998: 122).

Artık 22 yıl öncesinde, 1182'de, Lâtinlere yapılanların öcünün alınmasının günü gelmişti. Şehir günlerce yağmalandı, soyuldu. Çoluk çocuk, kadın erkek binlerce Bizanslı ayırım yapılmaksızın öldürüldü. Irzına geçilmedik pek az kadın kız kaldı; manastıra kapanmış genç ya da yaşlı rahibe ve başrahibeler dahi bu vahşetten esirgenmedi. Sistemli bir şekilde kentın soyulması gerçekleştirildi. Haçlı komutanları adamlarını ya engellemediler ya da engellemek istemediler. Kent üç gün boyunca açgözlü ve uzun süren kuşatmanın çılgına çevirdiği askerlerce yağma edildi. Öyle ki, Bizanslılar bu insanların Hristiyan olduklarına inanmakta dahi güçlük çekmekteydiler (Nicol 1979: 12). Özellikle kiliseler, manastırlarda bulunan tüm kutsal eşyalar çalındı. Bütün Haçlı ordusu şehrin her tarafında para eder ne buldularsa söküp, kırıp çıkarıp bunları üç kilisede yığdılar ve sonra her şeye değer biçilerek listeler düzenlediler. Sırada askerlere birer pay, çavuşlara daha çok pay, subaylara daha fazlası verilmek suretiyle ganimetin paylaşılması gerçekleştirildi. Şehrin meydanlarını süsleyen, ilkçağdan kalma tunçtan yapılmış sanat eseri

<sup>1</sup> "İnsan, insanın kurdudur".

heykellerin dahi eritilmesi yağmanın büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir (Umar 1998: 122; Levtchenko 1999: 228).

Rum İmparatorluğu artık Lâtin soylularının egemenliğinde ve devlet dini diye de Katolikliği benimsemiş olarak devam edecek, doğunun zenginliklerini ve başta Konstantinopolis olmak üzere tüm İmparatorluk kentlerinin ticaret imkanlarını Venediklilerle Fransızların sınırsız sömürmesi dönemi başlayacaktı. Yapılan seçimde Venediklilerin desteklediği Flanders kontu Baudouin, 16 Mayıs 1204’de Aya Sophia kilisesinde yapılan törenle İmparatorluk tacını giydi. Konstantinopolis Patrikliğine Venedikli Thomas Morosini’nin atanması ile Konstantinopolis Patrikliği’ne tarihinde ilk kez bir Katolik atanmış oldu (Umar 1998: 122-123).

1054 ile 1204 yılları arasında çoğalan yazışmalar ve elçilik heyetleri, kâh başlatılıp kesintiye uğrayan, kâh sürdürülen bir diyalogun varlığını gösteriyordu. XI. yüzyılın ikinci yarısında, birlik arayışı Türklere karşı Doğu Hristiyanlığının yardımına koşma planlarıyla birleşti. 1095 Clermont Konsili’nin çağrısında temelde bu konular bulunmaktaydı. Milan başpiskoposu Pierre Grossolanao, Anselme de Havelberg, Hugues Ethérien’in Roma’nın önceliği veya Kutsal Ruh âyini sorununu tartışmak amacıyla Konstantinopolis’e gelmesi olaylarında görüldüğü gibi zaman zaman Teologlar arasında gerçekleşen buluşmalar bu yakınlaşmayı sağlamaya yönelik atılmış önemli adımlardı. Bu şekilde inişli çıkışlı ilişkiler 1204 yılına kadar sürdü ve bu arada Hristiyanlığın iki kanadı arasındaki farklılık bilinci keskinleşti. Batı’nın Yunanlara karşı kuşkusunu ve Bizans’ın Latinlere duyduğu nefreti artıran klişeler zihinlere iyice yerleşti (Balard 2002: 197).

1204 yılındaki vahşete kendi gözleriyle tanık olan Niketas Khoniates’in: “Lanet olası Latinler (...) bizim mallarımıza göz dikmiştir ve ırkımızı yok etmek isterler (...) Bizlerle onlar arasında bir kin uçurumu vardır, onlarla candan birleşemeyiz ve her konuda onlardan farklıyız” sözleri Roma’nın yasasına uyan herkesi köpek olarak gören sapkın Yunanlılara saldırmanın caiz olduğunu savunan Dördüncü Haçlı Seferi ordularına vaaz eden rahiplerin sözlerine verilen bir yanıttı. Papalığın savunmaya çalıştığı “Hristiyan kardeşliği”nin anlamı yerini küfürlere

bırakmıştı. Geri dönülmez noktaya yaklaşmıştı artık, Latinler'in şehri alması, Yunanlarla Latinler arasında XII. yüzyıl boyunca olgunlaşan uzlaşmaz çelişkilerin mantıki neticesiydi (Balard 2002: 198).

Sadece kâfirleri değil Hristiyanları hedef alan ve başlatıcısı Papa'nın bile engel olamadığı bir garip Haçlı Seferiydi bu. Peki bu noktaya nasıl gelinmişti? Villehardouin'in belirttiği gibi, öngörülemeyen koşulların kaçınılmaz zincirleşiminin mi, ya da Robert Clari'nin eleştirdiği Haçlı komutanlarının toprak açlığı mıydı? Yoksa Bizans'ı alçaltmak isteyen Hohenstaufen entrikaları veya Venediklilerin ticari hırsları mı rol oynamıştı? Yahut Papalığın Kiliselerin birliğini ne pahasına olursa olsun gerçekleştirme arzusu mu? Bu sorunun cevabını bulmak gayesiyle 1204'ten günümüze değin konu üzerindeki tartışmalar süregelmiştir. Aslında bu konuda tek bir suçlu ilan etmek haksızlık olur, zira saydığımız tüm bu faktörler az ya da çok neticenin oluşmasında rol oynamışlardır. Nereye yönelik olursa olsun, Dördüncü Haçlı Seferi'nin yolundan saptırılmasına herkesin razı olmadığını yolun her aşamasında yaşanan tartışmalar ve ayrılıp gidenler açıkça gösteriyor. Hristiyanlığın iki kanadı arasındaki ilişkilerin yaklaşık iki asırdır bozulmuş olması bu sonucu hazırlamıştı. Doğu Hristiyanlığı, Papalık tarafından vaazedilen ve Batı şövalyeliği tarafından hayata geçirilen kutsal savaş düşüncesini anlamıyordu. Bizans Haçlı Seferi'ne katılmayı reddetti ve kendi çıkarlarını savunmak için çoğunlukla bu seferlerin önüne engeller çıkardı. Bu nedenle XII. yüzyılda Roma'dan ayrıldığına göre mezhepçi, kadınsı ve kalles Yunan imgesinin Batı'da; Bizans'ın masalsı zenginlikleri ve kutsal emanetleri karşısında büyülenmiş, kaba ve ahlâksız Latin imgesinin ise Doğu'da öne çıkmasında şaşılacak bir durum yoktu (Balard-Ducellier 2002: 240-241).

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### HAÇLILAR VE OUTREMER HALKI

#### I. OUTREMER TARİHİNE BAKIŞ

*Outremer*, yani “denizaşırı ülke”, Birinci Haçlı Seferi sonucunda Franklar tarafından kurulan Edessa Kontluğu, Antiocheia Prinkepsliği, Kudüs’teki Latin Krallığı ve Tripolis Kontluğu’ndan oluşmaktaydı. Bunlardan ilki olan Edessa Kontluğu, Yukarı Fırat’ın iki yakasına yayılmış ve konumu itibariyle saldırıya en açık olanıydı; nitekim en kısa ömürlüsü de o olmuştur. İlk iki kontu Baudouin de Boulogne (1098-1100) ile Baudouin Le Bourg (1100-1118), arka arkaya Kudüs tahtına çıktılar. Baudouin Le Bourg yerine kuzeni Joscelin de Courtenay (1118-1131) kont oldu ve onun yerine geçen oğlu II. Joscelin’in 1144’de İmadeddin Zengi kuvvetlerine yenilmesiyle Edessa Kontluğu fiilen ortadan kalktı. Bununla beraber Haçlılar, Tell Bâşir merkez olmak üzere 1150 yılına kadar bölgede varlıklarını sürdürdüler. Ancak 1150’de Nureddin Mahmud’a esir düşen Joscelin’in ölümünden sonra, kalan kontluk topraklarının eşi tarafından Bizans’a satılmasıyla kontluk kesin olarak tarihe karışmıştır (Demirkent 2002c: 656-657). Hauteville hanedanından prenslerin yönetimindeki Antiocheia Prinkepsliği varlığını sürdürdüyse de, toprakları giderek küçüldü ve nihayetinde kent, prensliğin kurucusu I. Bohemond’un altıncı göbekten torunu olan VI. Bohemond’un yönetimindeyken 1268 yılında el Melik ez-Zahir Baybars’ın eline geçti (Holt 1999: 32).

Doğu’da kurulan dördüncü Haçlı devleti olan Tripolis (Trablus) Kontluğu (1109-1289), merkezi deniz kıyısında bulunan tek Frank devletiydi. Toulouse kontu Raymond Tripolis’i zapt etmeye çok çalıştıysa da, onun 1105’te ölümünden sonra halefleri tarafından alındı (1109). Kontluğu önce Bertrand, onun ölümüyle ise oğlu Pons idare etti. 1137 senesinde Pons’un Müslümanlarla yaptığı savaşta ölmesiyle tahta II. Raymond geçti. Onun 1152’de ölümünden sonra oğlu küçük olduğundan

karısı Hodierna yönetimi ele aldı. Daha sonra tahta çıkan III. Raymond'un 1187'de ölmesiyle, vasiyeti gereğince Kontluk Antiocheia Prinkepsi III. Bohemond'a bağlandı. Böylece kontluk Hauteville hanedanına geçti. VI. Bohemond ve oğlu VII. Bohemond (1275-1287), Antiocheia'yı kaybettikten sonra Tripolis'de hüküm sürdüler. VII. Bohemond'un arkasında varis bırakmadan ölmesiyle siyasi sıkıntılar baş gösterdi ve nihayetinde 1289 yılında Kalavun el-Elfi tarafından fethedildi (Holt 1999: 32).

Kudüs Latin Krallığı'nın tarihi iki döneme ayrılır. Birinci dönem, Selahaddin Eyyubi'nin Hattin zaferiyle Kudüs'ü ele geçirerek 1187'de krallık topraklarının hemen hemen tümünü geri almasıyla son bulur. O tarihten sonra yeniden kurulan krallığın başkenti Akkâ olmuştur. Tarihinin, Kral II. Baudouin'in 1131'de ölmesiyle başlayan ilk evresinde krallık, kralın kızı Melisende ile kocası Anjou Kontu V. Foulques'a<sup>1</sup> geçmişti. Ailenin erkek tarafında soyunu devam ettirecek üyesi kalmaması bu aşamada vahim bir siyasi ya da askeri sonuç doğurmadı. Ancak bu olaydan yarım yüzyıl sonra veraset tekrar bir kadına geçtiğinde, bunun sonuçları çok daha farklı olacaktı. Kral Foulques'un ölümüyle başa geçen oğlu III. Baudouin (1143-1185), Askalan'ı zaptederek krallık sınırlarını güneye doğru genişletti. Onun ölümünden sonra kardeşi I. Amalricus (1163-1174) tahta çıktı. Amalricus'un bir kızı ve bir de oğlu oldu. Cüzzamlı olan oğlu yerine geçecek evlat bırakmadan genç yaşta öldü; kızı Sybille'in oğlu V. Baudouin ise (1185-86) kısa bir süre göstermelik bir saltanat sürdü. Sybille daha 1180'de kendine ikinci eş olarak Poitou'lu genç bir soylu olan Guy de Lusignan'ı seçti ve Lusignan 1186'da karısı adına tahta çıktı. 1190'da kraliçe Sybille öldükten sonra Guy de Lusignan krallıkta kişisel destek bulamadı. Üçüncü Haçlı Seferi sırasında tamamen saf dışı bırakıldı ve karşılığında da kendisine Kıbrıs Krallığı verildi (Holt 1999: 33).

Kraliçe Sybille'in bir sonraki vârisi, ana tarafından arka arkaya birbirini izleyen dört vâristen ikincisi olan üvey kardeşi Îsabelle idi. Yeniden kurulan krallık da onun dört kocasından ikisi tarafından yönetildi; bunlar Champagne Kontu Henri (1192-97) ile Aimery; yani Guy de Lusignan'ın kardeşi olan II. Amalricus'tu (1197-1205).

<sup>1</sup> Onunla birlikte Doğu'da İngiliz etkisi görülmeye başlamıştır. Geniş bilgi için bkz. Mayer (1994: 139-147).

İsabelle'in kızı, "La Marquise" diye anılan Marie, Jean de Brienne'le evlendi. Jean, önce kral (1210-1212), eşinin ölümünden sonra da kızları İsabelle 'in (nam-ı diğer Yolanda) naibi olarak hüküm sürdü. Ancak İsabelle 1225'te İmparator II. Friedrich von Hohenstaufen ile evlenince krallık, Friedrich'in birkaç ay süren "Haçlı Seferi" hariç, orada oturmayan hükümdarlarca uzaktan yönetilmeye başladı. İmparatorun torunu Konrad'ın 1268'de Charles d'Anjou tarafından idam ettirilmesiyle Hohenstaufen soyu tükeninceye kadar bu durum böylece devam etti.

O tarihten itibaren Kıbrıs kralı III. Hugues, krallık üzerinde hak iddia etti. Lusignan hanedanından gelme Hugues'ün ana tarafından soyu, çok sayıda evlilik yapmış olan İsabelle'e dayanıyordu. Böylece Kıbrıs ile Latin krallığı tıpkı Antiocheia ile Tripolis gibi kişisel bir bağla birleşmiş oldu. Krallar yine çoğunlukla ülkeyi uzaktan yönetiyor, Akkâ'da bulunan ve *bailli* denen bir naip kendilerine vekâlet ediyordu. Nihayet 1291'de Kalavun el-Elfi'nin oğlu el-Melik el-Eşref Halil, Akkâ ile birlikte *Outremer*'den geriye kalanları da fethetti. Templiyelerin 14 Ağustos 1291'de son Haçlı kalıntısı Château Pélerin'i kaybederek Kıbrıs'a kaçmalarıyla fetih tamamlandı (Prawer 1972b: 33).

Birinci Haçlı Seferi, tek komuta altında birleşik bir askeri güç tarafından değil, farklı bölgelerden toplanıp birbirlerini bağımsız otoritesine haset eden soyluların komutasına verilmiş birliklerce düzenlenmişti. Fetihlerin parça parça gerçekleştirilmesi, işgal kuvvetlerinin yapısındaki bu özelliği yansıtmaktaydı; zaten sonuçta dört ayrı Frank devletinin ortaya çıkması da aynı duruma tanıklık ediyordu. Dolayısıyla Antiocheia'ya esas olarak Normanlar yerleşirken, Kudüs Latin krallığını yöneten hanedan gibi buraya yerleşenlerin çoğu da Lorraine'den ve Fransa'nın kuzeyindeki başka bölgelerden çıkmış, Tripolis Kontluğu yerleşimcileri ise Provence bölgesinden Raimond de St. Gilles'in peşine takılıp gelmişlerdi. Bir Ermeni beyliği olan Edessa ise I. Baudouin de Boulogne (1099-1100) tarafından fethedilmekten çok, gasp edilmiş oldu. Sonuçta Ermeniler, Edessa kontluğu nüfusu içinde önemli bir unsur olarak kaldı. Bu dört devletten Kudüs Latin krallığının statüsü belli bir öncelik taşıyordu, zaten tarihi ile kurumları hakkında en fazla bilgi sahibimiz devlet de bu krallıktır (Holt 1999: 33-34).

Feodal batı Avrupa toplumundan gelen Haçlılar, beraberlerinde bu toplumun fikirleriyle kurumlarını da taşıyarak Suriye’de ele geçirdikleri topraklara yerleştiler. Yine de, Frank devletlerinin kendi aralarındaki farklılıklar bir yana, *Outremer*’deki feodalite, gelişim ortamını oluşturan koşulların etkisiyle Avrupa’daki feodaliteden farklıydı. Her şeyden önce, bölgeye yerleşmiş olan Franklar her zaman sayıca azınlık olarak kaldılar ve bu nedenle hükümdarların feodal askeri kaynakları hep kısıtlı oldu. Eğer doğuya yerleşmiş olanların sayısı daha çok olsaydı bunlar, belki de batıya dair özelliklerini ayakta tutabileceklerdi. Fakat bunlar, iklimi ve yaşama alışkanlıkları kendilerine yabancı olan bir ülkede küçük bir azınlıktılar. Bunların gerçeğe uygun sayıları hakkında sadece tahmin yürütülebilir; ama, görünüme göre Kudüs krallığı içinde yerleşik baron ve şövalye sayısı hiçbir zaman bini bulmamıştı. Bunların savaşa katılmayan akrabaları, kadın ve ihtiyarlarının sayısı da binden pek fazla olmasa gerektir. Doğum oranı yüksek olmakla birlikte, bunların sadece pek azı büyüyebiliyordu. Bu ise, Frank yüksek tabakasının, sayısı sadece birkaç yüz olan ruhanîler ve askeri tarikat şövalyeleri dışında, ancak iki-üç bin arasında yetişkin mensubu kapsamış olabileceği anlamına gelir. Antiocheia Prinkepsliği ile Tripolis ve Edessa kontluklarının şövalye düzeyindeki nüfusu da, hepsi birlikte, muhtemelen aynı miktara ulaşıyordu. Bu tabakalar genellikle saf ve karışmamış nüfus grupları olarak kalmıştır (Runciman 1992-II: 243-244).

Bölgedeki Frank nüfusu hakkında eldeki istatistikler ya da çıkarsama yoluyla elde edilebilecek veriler çok sınırlı olmakla birlikte, Doğuya ulaşmalarından az bir zaman sonra, 1110 yılında, 300 şövalye, 1200 yaya asker ve ailelerinden oluşan, toplam 10.000’i geçmeyen bir Frank nüfusu olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayı Müslümanların kontrolünde bulunan 2,3 milyon nüfuslu Suriye bölgesinde tutunabilmek için oldukça yetersizdi. Bu yıllarda Mısır’ın nüfusu 2,5 milyon, Anadolu’nun ki ise 4 milyon civarındaydı (Courbage-Fourgues 1997: 49)<sup>1</sup>. Nüfus bakımından bu olumsuzluğa rağmen Haçlıların lehine olan tek şey, bu bölgelerin

<sup>1</sup> Russell’e göre (1985:298) ise, 1100 yılında 8 milyon olan Anadolu nüfusu, 1200 yılında 7 milyon’a inmiş; 1100 yılında 2 milyon olan Suriye nüfusu 1200 yılında 2,7 milyona çıkmış; Mısır’ın ise 1100 yılında 1,5 milyon olan nüfusu 1200 yılında 2,5 milyona yükselmiştir.



birbirlerine düşman pek çok devlete bölünmüş olmasıydı. Elimizdeki verilere göre, 1170'lerde, Kudüs krallığının feodal güçleri bünyesinde 675 şövalye vardı; kilise cemaatleri ile kasabaların sağladığı 5.000'i aşkın çavuş ise takviye kuvvet oluşturmuştur (Holt 1999: 34). Tripolis, Antiocheia ve Edessa'da yerli Hristiyanların sayısı çok daha fazla idi. Frankların bölgeye gelmesinden üç dört nesil sonra 1187'de Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü aldığı sırada Frank nüfusu en yüksek seviyesine çıkarak 120.000'e ulaşmıştı (Courbage-Fourgues 1997: 49).

Bu verilere dayanarak Frank nüfusunun tüm Haçlı devletlerinde yaklaşık 250.000 olduğu, bunun yarısının da Kudüs krallığında yaşadığı tahmin edilir. Holt'a göre (1999: 34) XII. yüzyılda Kudüs Krallığının üç büyük kenti olan Akka'nın nüfusu muhtemelen 60.000'in üzerinde iken, Kudüs ve Sûr (Tyros) şehirleri 20.000-30.000 arasında değişen nüfus barındırıyordu. Diğer taraftan Courbage ve Fourgues (1997: 50) Frank nüfusunun % 75'inin Kudüs, Akka ve Sûr'da toplanmış olduğunu belirterek, Kudüs'ün 20.000, Akka'nın 40.000 ve Sûr'un 30.000 nüfus barındırdığını; nüfusun geri kalan % 25'inin ise yaklaşık 30 küçük şehir, köy ve kalelerde yaşadığını belirtmektedir. Kırsal kesimde Frank nüfusu görmek mümkün değildir. Ancak az sayıdaki göçmen ve onların, ister Hristiyan ister Müslüman olsun, yerli halka olan uzak tutumları, Frankları güçsüzlüğe mahkum etti. Courbage ve Forgues'e göre (1997: 52) onlar kendi krallıklarında toplam 400.000 nüfusun sadece üçte birini temsil ediyorlardı. Öte yandan Jones ve Ereira (1996:69)'a göre ise, Latin Doğu'da Frank nüfusu her zaman yerli nüfusun 1/7'si kadar olmuş ve Kudüs Krallığı'ndaki Frank şövalyelerin sayısı hiçbir zaman 2000'i geçememiştir.

Denizaşırı ülkede (Outremer) kendine özgü bir atmosfer hakimdi. Entrika ve cinayet Frank göçmenlerin hayatının doğal bir parçasıydı. Hiç kimse kendisine bir Haşhaşi'nin ne zaman hançer saplayacağını veya uşağının ne zaman zehirleyeceğini bilemezdi. Üsâme b. Münkiz'in (1992: 180-185) eserinden de anlaşılacağı üzere o dönemde Frankların Tıp bilgisi Müslümanlara oranla çok geriydi. Ancak yerli hekimlerin yardımıyla bile hiçbir Frank Outremer'de uzun yaşayamıyordu (bkz. Tablo II). Mezar taşlarından edinilen bilgiler ışığında oluşturulan Tablo II' de görüldüğü üzere, Müslümanlar arasında 60-100 yaş arası yaşabilenlerin sayısı yüksek

iken, Franklar arasında 70 yaş üzeri yaşayabilenlerin olmadığı görülmektedir. Mezar taşlarından anlaşıldığı üzere ortalama yaşam süresi Müslümanlarda 59 yıl iken, Franklarda 39 yıldır<sup>1</sup>. Dolayısıyla bu yüksek ölüm oranından feodal sistem olumsuz etkilendi. Çoğu henüz çocuk sahibi olmadan ölmekteydi. Franklar arasında soy ağacına bakıldığında kadınların sayısının daha fazla olduğu belirgindir. Franklar arasında bir erkeğin ortalama 1.75 erkek çocuk sahibi olduğu görülürken, bu rakam Müslümanlarda 2.1'dir (Courbage-Forgues 1997: 50). Kuşkusuz bölgede eksik olmayan savaşlar beraberinde sosyal vahşeti de getirmekteydi. Ancak, kadınlar savaştan uzak olmaları nedeniyle ve bölgenin tıbbi bilgilerinin batıya nazaran iyi olması neticesinde bu konuda biraz daha şanslıydılar. Erkeklerin genç yaşta ölmesiyle, maceraperestleri cezbeden büyük topraklar dul eşlerine kalıyor ve çoğu zaman tam da gerekli olduğu durumlarda dirliklerin başında bir erkek varisin olmayışı yeni bir evliliği, o da beraberinde entrika, kavga ve namussuzca hileleri getiriyordu. Az sayıdaki soylu aileler arasındaki evlenmeler aradaki rekabeti daha da kızıştıyordu (Runciman 1992-II: 270).

<sup>1</sup> Russel'a göre ise (1985:296) Frank erkeklerinde ortalama yaşam süresi 30-35 yıl, kadınlarda ise 25-30 yıldır. Russel bu sürenin kısa olmasının erkekler için savaflara, kadınlar içinse doğum sırasında bebek ve anne ölüm oranının yüksek olmasına bağlamaktadır.

**TABLO-II: Hristiyan ve Müslümanların Ölüm Yaşlarının Karşılaştırılması**  
(Russell 1985:298)

Ölüm Yaşı	Suriye'de bu yaşlarda öldüğü bilinen Hristiyanların sayısı	Suriye ve civarı İslam ülkelerinde bu yaşlarda öldüğü bilinen Müslümanların sayısı
0-9	2	1
10-19	3	5
20-29	4	9
30-39	11	9
40-49	3	13
50-59	8	19
60-69	4	28
70-79	0	29
80-89	0	11
90-99	0	3

Outremer'in feodal toplumunu Batı Avrupa'dan ayıran önemli bir faktör, etnik kimlik ve dil bakımından kendine yabancı bir ortamda yer almasıydı. Doğuda yerleşmiş bulunan Franklarla bunların batıdan gelen kuzenlerinin alışkanlıkları ve bu zihniyetleri arasındaki fark, bu başarısızlığın ana sebeplerindendi. Haçlılar şaşkınlık içinde, Filistin'de bir kuşaklık zaman içinde yaşam tarzını bütünüyle değiştirmiş bir toplumla karşılaşmışlardı. Fransız şivesi bir dil<sup>1</sup> kullanmaları ve Lâtin kilisesinin inançlı mensupları olmaları gibi yüzeyde kalan uygunluklara rağmen, mevcut olan ayrılık ve aykırılıkları doğuya yeni gelenler için çok daha şaşılacak bir hale getirmekteydiler (Runciman 1992-II: 243).

Aslında bu durum din açısından da geçerliydi, çünkü yerli Hristiyanlar,

<sup>1</sup> Büyük şehirlerde bulunanların dışında kalan göçmenlerin büyük çoğunluğu Fransız kökenliydi. Jerusalem Krallığı ve Antiocheia Prinkepsliğinde konuşulan dil de, kuzey Fransızların ve Normanların bildiği *Langue*

Haçlıların anavatanlarından bildiği Roma Kilisesi'ne bağlı değillerdi. Bu durum iki sonuç doğurdu. Frank hükümdarlarıyla soyluları ne hinterlanddaki büyük Müslüman ailelerden kimselerle evlenebiliyor, ne de Batı'dan kolaylıkla kız alabiliyorlardı. Ermeni ve Bizans soylularının kızlarıyla birkaç evlilik oldu; mesela I. Amalricus'un (1163-1174) karısı İsabelle'in annesi, imparatorluk hanedanından Maria Komnena idi; sonraki yüzyılda da Sibyl adlı Ermeni Prensesi, VI. Bohemond ile evlenerek onun ölümünden sonra Tripolis naibesi oldu (Holt 1999: 35). Öte yandan Edessa ve Antiocheia'da yerli Rum ve Ermeni asil aileleri ile karşılıklı evlilikler yapılmıştır. I. Baudouin de Boulogne (1099-1100) ve II. Baudouin Le Bourg (1100-1118) Edessa kontlarıyken, Ortodoks inancılı Ermeni kadınlarla evlenmişlerdi; bunların asilzâdelerinin bir kısmının da onları örnek edindiği bilinmektedir. I. Joscelin de Courtenay (1119-1131) ile Birecik hâkimi Galeran'ın zevceleri, ayrılmış kilise mensubu Ermeni kadınlardı. Daha güneyde ise yerli Hristiyan zâdegan sınıfı yoktu. Buralarda yegâne doğu unsurları, kral ve Courtenay ailelerindeki Ermeni kanı ve sonraları da Bizans kraliçesi Maria Komnena'nın kral ailesine ve İbelin'lere mensup idi (Runciman 1992-II: 243-244).

Görüldüğü üzere, Frank aristokrasisi evlenecekleri kişiyi genellikle kendi kısıtlı çevresinden seçmek durumundaydı. Kilise hukukunda katı bir şekilde sınırları çizilmiş olan kandaşıktan kaçınmak gitgide zorlaştı, buna paralel olarak da evliliklerin feshi daha da kolaylaştı. Erkek çocukların genellikle çabuk öldüğü, yetişkin erkeklerin savaş yüzünden sürekli ölüm tehlikesine maruz kaldığı bir ortamda pek çok durumda kadınlar, ailelerinin yegâne vârisi konumunda bulunuyordu. Sonuç olarak krallık hanedanlarından ve soylu ailelerden gelen kadınların Frank siyasetindeki rolü her zamankinden daha önemliydi. Kudüs Krallık hanedanının tarihi bu açıdan önemli bir örnek oluşturur. Dolayısıyla *Outremer*'de sadece mülkler, *fief*ler ve taht değil, büyük evlat hakkı da kadına geçebiliyordu. Bu da kız kardeşler arasında eşit miras paylaşımına dayalı batılı uygulamadan çok farklı bir durum meydana getirmiştir (Holt 1999:35-36). Dolayısıyla *Outremer*'deki feodalite, geliştiği ortamın koşullarıyla sınırlanarak Batı Avrupa'dakinden oldukça

---

*d'oeil* idi. Toulouse etkisinin hakim olduğu Tripolis (Trablus) kontluğunda başlangıçta muhtemelen *Langue d'oc* konuşulmuş olmalıdır (Runciman 1992-II: 244).

farklı bir yapıya bürünmüştü. Bu toplumsal yapı Frankların meydana getirdiği üstyapı ile yerli toplum arasında kapanması neredeyse imkansız bir uçurum oluşmasına yol açtı. Gerçi Arapça konuşan köylülerin ayakta tuttuğu bu Frank hükümdarları ve savaşçıları ile sınırın öbür tarafındaki Türk hükümdarları arasında belli bir ironik benzerlik olmakla beraber; Müslümanlarla Franklar arasında Sicilya ve İspanya'da olduğu gibi yakın kültürel temas kurulamamıştır.

Daha önce bahsettiğimiz üzere Kudüs'ün Haçlılarca alınmasından sonra şehrin idaresi konusunda kral mı yoksa Patrik mi seçilmesi gerektiği hususunda görüş ayrılığı gündeme geldi. Bir kısmı şehrin dinsel otorite tarafından yönetilmesini istiyordu. Bu mevkiye en lâyık kişi olan Le Puy piskoposu ve Papalık temsilcisi olan Adhemar, Antiocheia kuşatması esnasında salgın hastalık nedeniyle ölmüştür (Richard 1985: 236; Runciman 1989: 195). Gösterilen adaylar uygun bulunmuyordu. Neticede kral seçilmesi görüşü kabul gördü. Önce Raymond seçildi, ancak Raymond'un İsa'nın dikenli taç giydiği şehirde kral olamayacağını söyleyip teklifi reddetmesi üzerine, bu göreve Godefroi de Bouillon getirildi. O, politik davranıp Kutsal Şehirdeki krallık yerine "*advocatus Sancti Sepulchri*" yani "*Kutsal Kabrin Savunucusu*" ünvanını aldı (Setton 1955: 375; Præwer 1972b: 37, 160; Ferrier 1997: 253-254). Daha sonra Arnoul<sup>1</sup> adlı biri Patrik seçildi. Arnoul Godefroi'nin siyasi işlerine hiç karışmayarak kendisini Kilise işlerine adadı. Amacı Doğu'da Latin kilisesi kurmaktı. Bu amaçla ilk iş olarak Kutsal Kabir Kilisesinde Doğu kilisesi adetlerine uygun ibadet yapan bütün papazları aforoz etti. Halbuki Kutsal Kabir Kilisesi o güne dek bütün Hristiyan mezheplerine açıktı. İster Grek, Gürcü, Ermeni, Yakubi ya da Kıptî olsun her birinin bu kilisede ayrı birer mihrabı mevcuttu. 461 yıl süren Müslüman hakimiyeti süresince de Kudüs'te Hristiyanların hakları korunmuş ve dinlerine saygı gösterilmiştir (Jones-Ereira 1994: 54; Demirkent 1997: 59). Fakat Latin Hristiyanlarının zaferiyle şimdi herşey değişiyordu. Latinler tarafından zapt edilince, yerli Hristiyanlar her taraftan koşup buraya gelmişlerdi. Ancak kısa zamanda efendilerini değişmiş olmasından pişmanlık duymaya başladılar. Haçlı

<sup>1</sup> İlk Patrikliği kısa süren Arnoul, Pisa'lı Daimbert, Ehremar ve Gibelin'den sonra ikinci kez Patrikliğe getirilmiştir (1112-1118). Kudüs'ün Latin Patriklerinin listesi için bkz. Ekler.

Seferi onlar için yapılmamıştı; Latin kilisesi her türlü hoşgöründen uzaktı. En acı olan husus ise, yeni Patriğin doğulu din kardeşlerine Gerçek Haç'ın yerini söylemeleri için işkence yaptırması olmuştur. İşkence dillerini çözse de, Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki husumetin daha da artmasına ve yerli Hristiyanların bundan böyle Latinlere karşı derin bir nefret duymaya başlamasına neden olmuştur. Öyle ki bu olaydan asırlar sonra bile bu kin sönmemişti. 1806 yılında Doğu Hristiyanları, henüz 9 yaşında iken 1186'da ölmüş olan haçlı kralı IV. Baudouin (1174-1185)'in kemiklerini törenle götürüp, şehir dışındaki bir uçuruma lanetler okuyarak atacaklardı (Demirkent 1997: 59-60).

Haçlıların eline geçmesinden sonra Kudüs'ün, başında Latin patriğin bulunduğu, doğrudan Papaya bağlı bir kilise devletinin başkenti yapılması gibi bir olasılık belirmişti. I.Baudouin'in Kudüs'te taç giymesiyle kent, gündelik siyaset alanının dışında kalmış oluyordu ve ondan sonra da, her ne kadar hukuki düzeyde kentin patrik ile kraldan oluşan iki başlı bir yönetim yapısı olduğu öne sürülebilirse de, patrikte bu pek bir anlam taşımadı. Patriğin liderlik alanı aslında Kutsal Kabir Kilisesi'yle sınırlıydı. Latin Kilisesi'nin krallık içinde siyaseten ne kadar zayıf olduğunu gösteren bir başka örnek, bu dönemdeki papalar, kilise seçimlerine özgürlük getirmek amacıyla Avrupalı hükümdarlarla mücadele ederken, Kudüs'te patrik seçimi konusunda son sözün krala ait olmasıydı.

Latin Kilisesi'nin Frank devletlerinde ayrıcalıklı ve zengin bir konumunun olması, Ortodoks Kilisesi'nin hiyerarşisi aleyhine bir gelişme olmuştur. Franklar Antiocheia'nın Rum patriği V. Ioannes Oksites'i başlangıçta makamında bıraktılar. Bu arada Raymond şimdiye kadar Ortodoks piskoposluk makamı bulunmayan Alabara şehrine Narbonne'li Pierre'yi piskopos tayin etti (Cahen 1940: 308; Richard 1985: 233; Runciman 1989: 198). Hakim güç sıfatıyla Latinler için bu davranış çok normal kabul ediliyordu. Aynı zamanda buradaki kiliselerde görevli Ortodoks din adamlarını da kabul ediyorlardı. Ancak bu oldukça nazik bir durumdu. Çünkü patrik Ioannes Oksites Bizans yanlısı politika izlemekteydi ve Papanın otoritesini tanıdığını ilan etmekten kaçınıyordu. Bu sorun Bohemond ile Aleksios Komnenos'un Antiocheia hakimiyeti mücadelesinde iyice su yüzüne çıktı. Artık patriğin konumu

savunulamaz hal almıştı. Üstelik Ioannes Oksites 1099'dan sonra Mamistra Latin başpiskoposu Bartholomow, Tarsus başpiskoposu Roger ve Edessa başpiskoposu Benedict'i takdis etmedi (Richard 1985: 234). Tepkiler üzerine Ekim 1100'de görevinden feragat ederek Konstantinopolis'e gitti (Yewdale 1924:103; Prawer 1972b: 221). Yerine Latin Artesia (Artah) piskoposu Bernard de Valence Latin ruhban tarafından Antiocheia patrikliğine getirildi. İmparator Aleksios bu değişimi kabul etmedi. 1108 Devol antlaşmasından sonra Antiocheia patrikliğine Konstantinopolis kilisesinden birini atama yetkisi talep etti. Aynı şekilde 1137'de Ioannes Komnenos prens Reginald'a Rum patrik Sotericus'u kabul etmesi için baskı yapmış, fakat başarılı olamamıştır. Antiocheia'ya 1165'te atanan son Rum patrik II. Athanasius olup, 1170 depreminde öldü. Bir daha Bizans tarafından patrik atanmadı. 1206 veya 1207 tarihinde IV. Bohemond Latin patriği kovunca yerine Rum II. Symeon'u atadı. Benzer bir olay 1260'da Moğol baskısı sonucunda VI. Bohemond tarafından gerçekleştirildi, ancak bunlar iç yada dış baskıların olduğu kriz dönemlerinde görülen istisnai olaylardı (Richard 1985: 234). Aynı şekilde Kudüs patriği Arnoul görevinden uzaklaştırılıp yerine Pisa başpiskoposu Daimbert getirildi (Demirkent 1997: 81; Ferrier 1997: 254). Bu durum yerli Hristiyanlarla Latinlerin ilişkilerini bozduğu gibi, Bizans İmparatorluğu ile Antiocheia Prinkepsliği ilişkilerini daha da kötü bir hale sokmuştur. Önceden ağırlık taşıyan kiliseye ait dini vakıflar ise yeni hükümdarlar tarafından rakip kilisenin hizmetine verilmişti. Ancak alt kademelerde, özellikle de kırsal bölgelerde Ortodoks ruhban sınıfına ve kiliselere pek dokunulmadı; böylece çok sayıda Rum manastırı varlığını devam ettirebilmiştir. Hem Roma, hem de Konstantinopolis tarafından heretik sayılan başka kiliseler de vardı. Bunlar içinde en önemlileri Yakubiler (Süryani Kadim Kilisesi) ile Ermeniler idi. Ermeniler özellikle Edessa ile Antiocheia'da kalabalıktı (Hitti 1985: 34; Holt 1999: 38).

Benzer olaylar 1158 yılında Bizans'ın Kilikya'daki Latinleri kovması esnasında yaşanmıştır. Bizans Tarsus ve Mamistra'nın Latin başpiskoposlarını yerlerinden etmişti. Latin başpiskoposlar Antiocheia prensi ve Amanos Ermeni baronlarının Kilikya'yı geri almalarından sonra yerlerine dönebildiler.

Genel olarak Franklar, heretik saymalarına rağmen bu kiliselere, Ortodokslara olduğundan daha iyi davrandılar. Sözgelimi Kudüs kralları, kendilerinden önceki Müslüman hükümdarların izinden giderek Yakubi patriklerin atamalarını teyit ediyordu. Ermeniler teolojide Monofizit olmalarına rağmen Ermeni Kilisesi Roma tarafından heretik muamelesi görmemiştir (Hitti 1985: 51). Yine de Doğu Hristiyanlarının Frank yönetiminde, Müslümanlar zamanında olduğundan daha iyi bir durumda oldukları pek söylenemez. Çoğu Arapça konuşan ve Frankların gözündeki Müslümanlardan farksız olan yerli Hristiyanlar, din bakımından olduğu gibi siyasi konumları itibarıyla de ikinci sınıf yurttaştı. Kısmen de olsa Doğu Hristiyanlarına yardım amacıyla doğmuş bir hareketin verdiği tuhaf sonuçlardan biri de buydu işte (Holt 1999: 38).

Doğu'ya yerleşen Haçlılar zamanla mahalli adetlere alıştılar; yerli kıyafetler giymeye, mahalli yemekler yemeye, avlusu havuzlu evlerde yaşamaya başladılar. Frank toplumunda sayıca daha çok olan *sergeant* tabakası (askerlikle yükümlü dirlik sahibi) mensupları asil bir kökenin gururunu yüksekte tutmak maksadıyla Haçlıların çoğu soylu ya da sıradan biri olsun yerli Hristiyan kadınlarla evlendiler. Bu evliliklerden doğan çocukların oluşturduğu ve 1150 yılına doğru, artık yerli ahali içinde erimeye başlayan melez sınıfa "*Poulain*"ler (bkz. Hitti 1968: 1035) adı verilmiştir. Bunların sayısı zamanla çok artmıştır. Öyle ki, 1180'lere gelindiğinde, *sergeant*'ların sayısı 5000' den biraz fazla tahmin edilirken, bunların ne kadarının saf Frank kanından olduğunu tahmin etmek zor olmakla birlikte (Runciman 1992-II: 244); XII. yüzyılın sonlarına doğru artık saf Frank kanından olanların sayısının melez sınıfına oranla daha az olduğu şüphesizdir (Demirkent 2002: 214).

Antiocheia kendisine özgü mevkiiyle olduğu kadar, Bizans imparatorluğu ile olan özel ilişkileriyle de önemlidir. Bizans anlayışına göre imparator bütün dünya Hristiyanlık âleminin başı idi. Bizans İmparatoru hiçbir zaman batı hükümdarlarının metbûluğu için girişimde bulunmazken, Doğu Hristiyanlık âlemini bütünüyle kendi iktidar alanına mensup saymaktaydı. Bu anlayışın sonucu olarak Müslümanların yönetimi altında yaşarken dahi, Ortodoks Hristiyanlar Bizans'ın himayesinde



bulunmuşlar ve bunlara karşı imparatorun yükümlülükleri Halife tarafından da kabul görmüştür. Dolayısıyla Bizans imparatoru şimdi ülkenin Franklar tarafından zaptı sebebiyle bu görevinden vazgeçmeyi düşünmüyordu. Ancak Kutsal Topraklar 638 yılından beri artık imparatorluğun sınırları içinde değildi. Bizans siyaseti her zaman realist olmuştur. Bu nedenledir ki, Aleksios Komnenos ilk Haçlı Seferine katılan reislerin kendisine biat etmelerini sağladığında, fetihten sonra Bizans'a verilmesi gereken yerler arasında Antiocheia yer alırken, Filistin buna dahil değildi (Stevenson 1968: 11). Ancak Haçlılar içtikleri anda sadık kalmayarak, Antiocheia'yı Bizans'a vermemişlerdi. Her zaman realist olan Bizans siyaseti gereğince Aleksios da bu vaatlerin tutulmasını zorla sağlayabilecek güçte değildi.

Bohemond üzerinde kazandığı zaferden sonra Aleksios, taleplerinde değişiklik yaptı. 1108'de imzalanan *Devol (Deabolis)* anlaşmasıyla o, sadece kendisinin vassalleri olmaları şartıyla, Norman hanedanına Antiocheia'da hüküm sürmek müsaadesini verdi ve meselâ patrikliğe bir Ortodoks'un getirilmesi gibi bazı güvenceler istedi. Bu anlaşma Bizans taleplerinin temelini teşkil etti; ama Franklar buna önem vermediler. Zira bu anlaşma sadece üç yıl sürebilmiştir (Norwich 1998: 263). Frank umumi efkârı, Bohemond'un elbette imparatora karşı kötü davranmış olduğu, fakat imparatorun da bizzat Antiocheia önüne gelmemiş olmakla kendi işini kendi bozduğu kanaatinde imiş görünmektedir. Başka bir imparator şahsen buraya geldiğinde hakları tanınmıştı. Yani 1137 yılında kral Foulque'un (1131-1143) tavsiyesine göre hüküm verilecek olursa: İmparatorun yüksek metbûluk iddiası, bu iddiayı zorla gerçekleştirecek durumda olduğu zaman, hukuki bakımdan reddedilemez olarak kabul edilmişti. Bunu yapmadığı, yani zor kullanacağını göstermediği takdirde, onun iddiaları görmezlikten gelinebilirdi. İmparatorun yüksek metbû muamelesi gördüğü birkaç başka olay daha oldu; örneğin Antiocheia prensesi Constance'ın imparator Manuel'e müracaat ederek kendisine münasip bir eş seçmesini istemesi örneğinde olduğu gibi. Ancak imparatorun seçtiği kişi hoşuna gitmeyince yüzünü başka tarafa çevirmiştir. Şu halde imparatorluğun metbûluk hakkı ancak duruma göre, zaman zaman ve kolay taşınabilen bir yükten ibaretti; ama yine de Antakya hükümdarları ve bunların hukukçuları için can sıkıcı bir şeydi ve prinkepsin bağımsızlığını sınırlandırıcı bir unsur olarak kaldı (Runciman 1992-II:

257-258).

Edessa Kontluğu Bizans imparatorluğunun yüksek hakimiyetini 1137 yılında kabul etti; ama Edessa imparatorluk sınırından Antiocheia'ya nazaran çok daha uzaktaydı ve bu sorun Antiocheia sorununa göre daha az önemli idi. Frank umumi efkârı, Edessa kontesinin 1150 yılında geri kalan topraklarını imparatora satmasını uygun buldu; fakat bunun sebebi çok açık olarak bu yerlerin Müslümanlara karşı korunamayacağı gerçeği idi. Raymond de Toulouse imparatora metbûu olarak kabul etmeye hazır olmuş ve oğlu Bertrand da 1109 yılında imparator Aleksios'a müstakbel kontluğu için biât yemini etmişti. II. Raymond 1137 yılında bu yemini imparator II. Ioannes'e karşı tekrarladı. III. Raymond her ne kadar 1151 yılında Bizans'a saldırmış idiyse de 1163 yılında Bizanslılardan yardım almıştı; bu, muhtemelen Manuel'in yüksek hâkimiyetinin, Lâzikiye temasının bir kısmı olarak öteden beri Antakya arazisine ait sayılan Antartus ve civarına yayılmış olması da mümkündür (Runciman 1992-II: 258).

Bizans ile Kudüs krallığı arasındaki hukuki durumu daha da az açıklı. III. Baudouin (1143-1163) 1158'de Antakya'da imparator Manuel'e biât etmişti. I. Amalricus (1163-1171) 1171 yılında, her ne kadar pek hürmet görerek de olsa, yine de Konstantinopolis'i imparatorun vassalı sıfatıyla ziyaret etmişti. Baudouin ve I. Amalricus (Amaury) Bizans dostluğunu siyasetlerinde vazgeçilmez bir unsur olarak görmekteydiler ve bu sebeple de ödünler vermeye hazır bulunuyorlardı. Bununla beraber bunların hukuk müşavirleri bu vassallık durumunu geçici bir iyi geçinme aracı olmaktan başka bir şey addetmemişler gibi görünmektedir.

Eğer Kudüs kralının gerçekten bir yüksek hâkimi var idiyse bu ancak Papa idi. İlk Haçlı Seferi, Filistin'de teokratik bir devlet kurulacağı düşüncesiyle hareket etmişti. Adhemar Le Puy daha uzunca bir süre yaşamış olsaydı belki de buna benzer bir kuruluş meydana getirilirdi. Godefroi'yi krallık tacını kabulden alıkoyan tasavvurun bu olmuş olması muhtemeldir. Adhemar'ın halefi Daimbert, Kudüs patriğinin hâkim olacağı bir devleti gerçekleştirmek gayreti içindeydi. I. Baudouin (1099-1100) tacı kabul etmek ve kilise müessesesi içindeki Daimbert düşmanlarını

kendi amaçları için kullanmak suretiyle bu plana karşı çıktı. Papalığın Kudüs'te, hususi mevki ve artan zenginliği ile günün birinde belki, Daimbert'in de umduğu gibi, Roma'nın karşısına bir doğulu rakip olarak dikilebilecek, gerektiğinden daha güçlü bir patrikliği hoş görmeyeceği aşikârdı. Bu sebeple kral için papayı patriğe karşı koz olarak kullanmak kolay bir şey oldu. Gelenek her ne kadar onu taçlandırıldığı sırada patriğe bîat etmekle yükümlü kılmakta ise de o, ünvanının papalık makamı tarafından tasdikini talep etmişti. Papalığın bu yüksek hakimiyeti isim olmaktan öteye bir önem ve papalığın eskiden beri İspanya krallıklarından talep ettiği yüksek hâkimiyet hakkı iddialarından daha büyük bir ciddiyet taşımamakta idi. Buna mukabil Kudüs krallığı için faydalıydı. Çünkü papalar kendilerini Kutsal Ülkenin insan gücü ve para bakımından ikmâli ile yükümlü saymakta ve gerektiğinde siyasi destek sağlamak mecburiyetinde olduklarını hissetmekteydiler. Bundan başka papalık kendisini, patriklik makamını dizginlemek ve şövalye tarikatları üzerinde bir tür kontrol sahibi olmak bakımından da kullandırmaktaydı. Diğer taraftan papanın şövalye tarikatlarını krala karşı desteklediği de vâki oluyordu ve papa, kral İtalyan ticaret şehirlerinin etkisini biraz daraltmak istediğinde de sık sık işe müdahale ediyordu.

Fulcherius Carnotensis'in (RHC. Occ., III, 1866: 468; Krey 1921: 280-281) Latinlerin Yakındoğu'daki durumu hakkında aşağıdaki sözleri kültür, coğrafya ve bölgesel koşulların onlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

“... Tanrı'nın inayetiyle Batı Doğu'ya transfer oldu. Bize göre Occidentler (Batılılar) Oriental (Doğulu) oldu. Roman ya da Franklar şimdi Galilaeen ya da Filistinli oldu. Eskinin Rheims ya da Charters vatandaşları şimdi Tyrus (Sûr) ya da Antiocheia vatandaşı oldu. Biz çoktan doğum yerlerimizi unuttuk, çoğumuz için bilinmez oldu zaten, ya da en azından bahsedilmez oldu. Bazılarımız burada ev sahibi olduk ve hizmetçilerimiz oldu. Bazılarımız bizden olmayan eşlere sahibiz, Suriyeli ya da Ermeni ya da Sarazen (vaftizi kabul eden Sarazenlerden). Onlardan bazıları kayınbabaları, gelinleriyle, damatlarıyla, üvey oğulları ya da üvey

babalarıyla birlikte. Burada ayrıca torunlar ve büyük torunlar da var. Biri şarap üretirken, diğeri çayır yetiştiriyor. Biri diğeriyle karşılıklı konuşup ve idiomlarla değişik dillerle iletişim kuruyorlar. Değişik lisanlar şimdi yaygın halde, tüm ırklarda biliniyor ve atadan yabancı olan inançları birleştiriyor. Hani denildiği gibi “Aslan ve öküz birlikte saman yiyebilir”. Yabancılar şimdi yerli oldular ve geçmişin misafirleri şimdi sakinleri oldu. Bizim ailelerimiz ve akrabalarımız her gün bize katılmak için yerlerini terk ederek, istemeyerek de olsa, mülklerini satarak geliyorlar. Bu fakir insanlara göre Tanrı onları burada zengin edecektir ve toprağı olmayanlar Tanrı’nın hediyesi olarak burada şehir sahibi oldular. Bu yüzden Doğu’yu böyle cazip bulan kimse neden Batı’ya dönsün? Tanrı haçı taşıyanların ve kendine ömrünü adayanların acı çekmesini dilemez. Görüyorsunuz, bu nedenle, bu büyük bir mucizedir ve bunun karşısında dünya hayrete düştü. Bunun gibi bir şeyi hiç duydunuz mu? Bu nedenle, Tanrı bizim zengin olmamızı istedi ve bizi sevgili arkadaşları olarak seçti. Çünkü, Tanrı özgürce bunu diledi. Tanrı’nın isteklerini biz sevgiyle ve kalpten yaparız ki, Tanrı da bizi ebedi mutlulukla taçlandırsın”<sup>1</sup>.

İkinci Haçlı Seferinin umulan başarıyla neticelenmemesi nedeniyle yaşanan büyük hayal kırıklığı Outremer’deki Latinleri, “kâfirlerle”, bir önceki Haçlı kuşağının günahkârlık ve ihanet olarak addedebileceği bir uzlaşmaya varmak zorunda bıraktı. Bu aynı zamanda elli yılı aşkın bir süre bu coğrafyada yaşamının

<sup>1</sup> “Nam qui fuimus occidentales, nunc facti sumus orientales. Qui fuit Romanus aut Francus, hac in terra factus est Galilaeus aut Palestinus. Qui fuit Remensis aut Carnotensis, nunc efficitur Tyrius vel Antiochenus. Jam obliti sumus nativitatibus nostrae loca; jam possidet domos proprias et familias quasi jure paterno et haereditario, ille vero jam duxit uxorem non tantum compatriotam, sed et Syram aut Armenam et interdum Sarracenam, baptismi autem gratiam adeptam. Alius habet apud se tam socerum quam nurum, seu generum sive privignum, nence vitricum. Nec deest huic nepos, seu pronepos. Hic potitur vineis, ille vero culturis. Diversarum linguarum coutitur alternatim eloquio et obsequio alteruter. Lingua diversa jam communis facta utrique notioni fit nota, et jungit fides quibus est ignota progenies. Scriptum quippe est: *Leo et bos simul comedent paleas*. Qui erat alienigena, nunc est quasi indigena, et qui inquilinus est, utique incola factus. Nos nostri sequuntur de die in diem propinqui et parentes, quae cumque possederant omnino relinquentes, nec etiam volentes. Qui enim illice rant inopes, hic facit eos Deus locupletes. Qui habuerant nummos paucos, hic possident bizantios innumeros; et qui non habuerat villam, hic, Deo dante, jam possidet urbem. Quare ergo reverteretur in Occidentem qui hic taliter invenit Orientem?” (Fulcherius Carnotensis, RHC, Occ.III., 1866:468).

yarattığı kültürel alışma sürecinin de doğal bir sonucuydu. İlk Haçlılar Suriye ve Filistin’de vahşilerle ve ahlâksız paganlarla karşılaşacaklarını sanmakta iken, bölgede yerleşen Müslüman, Hristiyan ve Yahudi unsurların birleşimiyle oluşan Arap-Filistin kültürünün kendi ülkelerindeki kültürden daha ileri bir seviyede olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardı (Read 2003: 141).

Outremer’e yerleşen Franklar, Suriye ve Filistin’de karşılaştıkları yaşam tarzının etkisi altına girerek kısa sürede Doğu adetlerini benimsediler. Ermeni bir kadınla evlenen Baodouin Le Bourg, Doğu kaftanı giymeye ve yemeğini halının üzerinde bağdaş kurarak yemeye başlarken; Tancred de bastırıldığı sikkelerde bir Arap başlığıyla görülür (Read 2003: 141). Bu durum Şam’lı vakanüvis ve diplomat Üsâme İbn Münkız’ın satırlarında da dile getirilmektedir. Üsâme İbn Münkız *Kitab El-İ’tibar*’da (1992: 188-189), bölgeye ilk gelen Franklar arasında Müslümanlara alışıp uyum sağlayanların var olduğunu, ancak bunun genel bir yargı olarak kabul edilemeyeceğini belirterek, naklettiği şu hikaye ile bu durumu gözler önüne sermektedir:

“.....Frenklerin önceki seferlerinde gelmiş yaşlı kuşaktan bir şövalyenin evine vardık. Kütükten düşülmüş, hizmetten alınmıştı. Antakya’da bir mülkü vardı ve o mülkün geliriyle geçiniyordu. Şövalye son derece temiz ve leziz yiyeceklerle dolu olağanüstü bir sofraya kurdu. Yemekten kaçındığını görünce “gönül rahatlığıyla yiyebilirsin. Ben Frenk yemekleri yemem. Yemekleri, kendi pişirdiklerinden başka bir şey yemeyen Mısırlı kadınlarımız pişiriyor. Ayrıca, evime kesinlikle domuz girmez” dedi. Çekine çekine yedim. Sonra oradan ayrıldık”.

Netice olarak, Kaşgarlı’nın (1990: 30) satırlarında ifadesini bulduğu şekliyle Franklar, “Doğunun hayat şartlarına, toplum düzenine alıştılar. Batı araştırmacılarının hiç sevmediği bir terimi kullanmak gerekirse “Doğulaştılar” hatta törelerinde “İslâmlaştılar”. Doğuya kolonizasyon emelleriyle gelmiş olmalarına rağmen, Haçlılar Doğu’yu Avrupalılaştıramamış, kendileri yerli törelere yenik düşerek, Doğulaşmışlardır”.

## II. FRANK DEVLETLERİNDE DOĞU HRİSTİYANLARI

Praver (1985a: 59) Haçlı Devletlerinde yaşayan Frank harici grupların konumunu ele aldığı makalesinde, Doğu Hristiyanlarını “Azınlık” olarak niteliyor. Bunu yaparken, “Azınlık” (Minority) kavramını, aynı toplumda yaşayan, ırk, milliyet, din ve dil bakımından birbirinden ayrılan ve bir grubun kendilerini diğerlerinden ayrı olarak gördüğü ve hakkında negatif düşündüğü grubu tanımlamak için kullanır. Ayrıca, azınlıklar güce sahip olmayıp, ayrımcılık ve diğer bazı olumsuz muamelelere maruz kalmaktaydılar (Rose 1968: 365). Bu tanım özellikle yararlıdır, çünkü Haçlıların fethettiği topraklardaki “azınlıklar” sayısal olarak o toprakların çoğunluğunu oluşturmakla beraber, onların hukuki, sosyal ve ekonomik durumları Suriye ve Filistin’e yerleşen Avrupalılar tarafından tayin edilmekteydi. Bu terim Haçlı devletlerinde çok çeşitli kültürel grupları kapsar, ancak Haçlı fatihleri bunlar arasındaki ayırma çok az ilgi göstermişlerdir. Zira onların gözünde tüm Frank olmayan kişiler aynı idi. Bazı günümüz tarihçilerinin Haçlıların yerli Hristiyanlara ve Hristiyan olmayanlara karşı olan politikalarının farklılıklarını ortaya koyma çabalarına rağmen, pratikte bunun olmadığı anlaşılmaktadır.

Haçlı devletlerinin kurulmasıyla batılılar yüzyıllardır ilk kez ruhani ve seküler kurumlarıyla Doğu Hristiyanları ile temasa geçmiştir. Batıda XIII. yüzyılın başlarında değişik toplumları anlama konusunda gözle görülür bir gelişme kaydedilmişti. Bu durumun dönemin kroniklerinde açıkça görüldüğü belirtilmektedir (Setton 1955:465). Ancak XIII. yüzyılda yazılmış batılı kaynakların Outremer’deki insanların dini ve kültürel manada çeşitliliği konusunun farkında olmalarına rağmen, sıradan Avrupalının bu konu hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. Oldenburg’lu Wilbrand 1212’de Antiocheia şehrini şu şekilde anlatmaktadır: “Çok sayıda zengin insan var: Franklar, Suriyeliler, Rumlar, Ermeniler ve Müslümanlar. Hepsi Franklılarca yönetiliyor ve kendi yasalarına uyuyorlardı”. Birkaç yıl sonra 1217’de Thietmar “Grekler, Yakubiler, Gürcüler, Ermeniler, Nasturiler, Yahudiler,

Karaîler<sup>1</sup>, Samirîler<sup>2</sup> ve Haşhaşiler<sup>3</sup> olarak sıralamaktadır. Zaman geçtikçe liste daha da genişlemekte ve Vitry'li Jacques<sup>4</sup> (James) (ölm.1240) Marunileri de bu listeye eklemektedir. Ayrıca Sion Dağlı Richard<sup>5</sup> (1283) Müslümanlar, Suriyeliler ve Rumlar'ı da ekleyerek "Ermeniler, Gürcüler, Nasturiler, Yakubiler, Kildaniler, Medes, İranlılar, Ethopyalılar, Mısırlılar ve Hristiyan olan diğerleri" ifadesiyle bu çeşitliliğin farkında olduğunu göstermektedir. XII. yüzyıl Yahudi seyyahlarından Tudela'lı Benjamin 1167 yılının Kudüs'ünden bahsederken (2001: 50) "...Şehirde Müslümanların Yakübîler dediği Suriye Ortodoks Kilisesi'ne mensup Hristiyanlar, Rumlar, Franklar ve değişik dilleri konuşan çeşitli milletlere mensup kimseler yaşamaktadır" ifadesiyle insanlar arasındaki değişik dillerin ve dinlerin varlığı hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Bu değişik toplumlar hakkında daha çok fikir sahibi olmak için Haçlılarca alınan Suriye-Filistin bölgesinin coğrafi

<sup>1</sup> Hanan ben David'un kurduğu ilk büyük Yahudi mezhebidir. Bu mezhebin kurallarına göre yalnız Tevrat'a inanılacak, *Talmud* ve *Mişna* kabul edilmeyecekti. Zaten "Karaî" kelimesi "Kitaba bağlı olanlar" demektir (Ercan 2001:73).

<sup>2</sup> Samirîler Filistin'de Yahudi devletini oluşturan çeşitli kabilelerin karışmasından meydana gelmiş bir topluluktur. Samirîlerin Museviliği diğerlerinden farklıdır. Musa'nın yasasına sıkı sıkıya bağlı olmalarına rağmen Davud'u ve diğer peygamberleri kabul etmezler (bkz.Heller,İA,"Samirî", s.147; Gaster, İA,"Samirîler", s.148-49).

<sup>3</sup> Haşhaşiler, Şii Fatimi halifelerinden İsmailî mezhebini kabullenen İran'lı Hasan es-Sabbah tarafından 1090'da kurulmuş terörist bir tarikat idi. Kendilerine karşı olan her Müslüman onların düşmanıydı. Sünni Abbasi hilâfeti ve Selçuklu Türkleri başlıca hedefleriydi. Yöntemleri ise siyasi cinayetler olup, genellikle büyük devlet adamlarına yönelik olarak, Cuma namazlarından sonra işlenmekteydi. Amaçları Sünni İslâm'ı çökertmek olmakla birlikte, tüm İslâm'a karşı cephe almışlardı. Dolayısıyla Haçlılar'ı kendilerinin müttefiki olarak görmekteydiler. Haçlılarla yaptıkları işbirliği neticesinde İslâm dünyasında nifak yaratıp, Müslüman Bey ve Emirleri birbirine düşürdüler. Bu nedenle Sünni Müslüman âlemi bir taraftan Haçlılarla

mücadele ederken, diğer yandan da "haşhaşi" sorunuyla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Örgütün ilk kurbanı Selçuklu veziri Nizamülmülk'tür. 1103'te Mevdud, 1126'da Aksungur el-Porsuk'u da yine bu örgüt öldürmüştür. Geniş bilgi için bkz. Hodgson (1955); Bengisu (2002). Haşhaşiler Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubi'ye karşı da iki suikast girişiminde bulundular. Genel olarak bakıldığında, Franklar, düşmanlarının düşmanları olmaları sebebiyle Haşhaşiler'e hoşgörü gösteriyorlardı. Haşhaşiler, Tortosa, La Colée ve Chastel-Blanc'daki üslerinden üzerlerine yürüyebilecek olan Tapınak Şövalyelerine kendilerini rahat bırakmaları için her yıl 2.000 besant vergi ödüyorlardı (Read 2003:161). Ancak, başlangıçta Haçlılarla işbirliği halindeyken, bir süre sonra araları bozulmuş ve Haçlılar da Haşhaşiler'in hedefi haline gelmişlerdir. Bu korku salan grubun seçkin Hristiyan kurbanları arasında o sırada Suriye'de fazlasıyla etkin olan Tripolis'li II. Raymond (ölm.1152), ve Kudüs'ün yeni kralı Montferatlı Conrad (ölm.1192) bulunmaktadır. Selahaddin Eyyubi 1176'da Haşhaşiler'in Masyad'mı ve "dağın efendisi" Raşiddin Sinan'ın karargahını kuşatma altına almasına rağmen, gelecekte kendisine yönelik herhangi bir eylem yapmayacaklarına dair söz vermeleri nedeniyle kuşatmayı kaldırmıştır (Hafez 2001: 23). Öyle anlaşılıyor ki Arapça "Şeyhu'l Cebel" terimi Hafez (2001: 23) ve Fitti'nin (1985: 48) eserlerinde "dağların yaşlı adamı", Read de ise (2003: 161) "Dağın yaşlısı" olarak kullanılmaktadır. Fakat Arapça'daki Şeyh (=ihtiyar) kelimesinin çevirisi olarak burada kullanmak doğru olmadığından, "dağın efendisi" anlamındadır.

<sup>4</sup> Bkz.James of Vitry, "Historia Iherosolimitana..."cap.74, in Jaques Bongars,ed.Gesta Dei per Francos (Hanau 1611,repr.Jerusalem,1972-I: 1090). Akka Piskoposluğu'na atanmış olan Fransız din adamı Vitry'li Jacques (James), Kutsal Topraklardaki Müslümanlara din değiştirme girişiminde bulunmuş istisnai Latin din adamlarından biridir. Doğulu Hristiyanlar hakkında hiç de iyi düşünceler beslemiyordu. Öyle ki, Papaya gönderdiği mektupta, yerli Hristiyanların Latinlerden nefret ettiklerini ve Müslüman yönetiminde olmayı tercih edeceklerini bildirdi. Ayrıca bölgeye yerleşen Latinlerin yerleştiğini, uyusuk, lüks ve ahlaksız yaşamlar sürdürdüğünden yakınmaktaydı. Ona göre yerli din adamları açgözlü ve yozlaşmıştı, İtalyan tacirler ise birbirleriyle çekişmekteydi. Bu nedenle saygı duyabileceği yegane kurumlar, askeri tarikatlerdi (Read 2003: 228).

<sup>5</sup> Descripte Terrae Sanctae, J.C.M Laurent tarafından yayınlanan *Peregrinationes medii aevi quatuor* içindedir (1864: 91-93). Bkz. Southern (2001: 68).

durumunu resmetmek gerekmektedir.

Kilikya'dan Kızıldeniz'e kadar olan 530 millik uzun ve dar bir şerit boyunca Haçlılar, çeşitli ırk, din ve dilden olan insanlarla karşılaştılar. Birinci Haçlı Seferinin görünürdeki amacı, daha öncede çeşitli vesilelerle vurgulandığı üzere, "inançsızları" yok ederek Doğu Hristiyanlığının ve Kutsal Toprakların özgürlüğünü sağlamaktı. Ancak "inançsızlara" (infidellere) karşı ortak bir tavır belirlenmemişti. Peki Doğu Hristiyanlarına nasıl yaklaşmalı idi? Avrupa'nın siyasi ve kültürel merkezinde Doğu kilisesinin Roma ile birlik olmadığı iyi biliniyordu, ancak diğer Hristiyan mezheplerinde olduğu gibi Franklar onlarla daha önce hiç karşılaşmamışlardı. Âlimler arasında onların herezilerinin tarihsel gelişimi hakkında bilgi sahibi olanlar vardı, ancak onların kimliği her ne olursa olsun "ırk" olarak ya da Haçlıların tabiriyle "diller" ve yoğunlukla yerleştikleri bölgeler hakkında fazlaca bilgi sahibi olmadıkları gibi, sayısal olarak bazı bölgelerde çoğunluk olduklarından da haberdar değillerdi. Ancak Amalfi ve Venedik tüccarlarının Yakındoğu ile ilişki halinde olmaları sayesinde XII. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanların imajında belirgin bir açıklık oluştuğu görülür (Praver 1985a: 60-61).

Coğrafi durum Haçlıların Outremer'deki koşullara uyumunu oldukça gerekli kılmasına rağmen, aralarındaki fikrî ayrılık onların yerel şartlara kendilerini adapte etmelerini engelliyordu. Aslında Haçlılar Yakındoğu'da yabancı unsur olduklarının ve çevrenin desteği olmaksızın kendi başlarına varlığını sürdürecektense güçte olmadıklarının farkındaydılar. Bu durum, neden Frankların her zaman Latin Avrupa'nın desteğine muhtaç olduğunu göstermektedir. Ancak bu destek onların bölgesel koşullara uyumunu engelledi. Öte yandan Batının desteği sadece, eğer Avrupa Hristiyanlarının dinî hislerine müracaat edilirse mümkün olmaktadır (Lilie 1999: 82).

Haçlı devletlerinde nüfus olarak çoğunluk olmakla beraber konum itibariyle en büyük "azınlık" grubunu oluşturan Müslümanların durumunu belirlemek kolay değildir. Haçlı fethinin ilk on yılında (1100-1110) Müslümanlar neredeyse tüm sınır şehirleri ve kaleleri kaybettiler. Haçlıların zaferiyle sonuçlanan tüm kuşatmalar



şehirlerdeki Doğulu Hristiyanların dış görünüşleri itibariyle Müslüman ve Yahudilere benzemesi neticesinde onlarla birlikte katledilmeleri ile sonuçlandı. Müslümanlar sadece Nablus gibi yerlerde çatışmadan teslim olduklarında sağ kalabildiler. Hatta 1124'de Tyrus (Sûr) (İbnü'l Esir, 1991-X: 489) ve 1153'de Askalan da (İbnü'l Esir, 1991-XI: 163) olduğu gibi şehir direnişi bırakıp teslim olsa dahi katliam gerçekleşmiştir. Fetih süreci boyunca Müslümanlar Suriye'den Filistin'e, Şam'dan Mısır'a kadar mülteci olmalarına, yani şehirleri terk etmelerine rağmen, çiftlik ve köylerinden çıkarılmadılar (Prawer 1952:490 vd.). Sessiz düşmanlık döneminin ardından Müslümanların çiftliklerini terketmemelerinin en etkileyici göstergesi, Müslüman köylülerin, bazı istisnalarla beraber, Frank senyörleri ile "*modus vivendi*" (geçici anlaşma) oluşturmalarıdır (Prawer 1972b: 20; Read 2003: 142).

Öte yandan, hem Roma, hem de Konstantinopolis tarafından heretik sayılan kiliseler de vardı. Bunların içinde en önemlilerini Yakubiler (Süryani Kadim Kilisesi) ile Ermeniler oluşturuyordu. Heretik kilise mensupları özellikle Edessa ile Antiocheia'da kalabalıktı. Genel olarak Franklar, heretik saymalarına rağmen bu Doğu Kiliselerine, Ortodokslara olduğundan daha iyi davrandılar. Örneğin Kudüs krallarının, kendilerinden önceki Müslüman hükümdarların izinden giderek Yakubi patriklerin atamalarını teyit etmeleri bu görüşü desteklemektedir. Ancak yine de Doğu Hristiyanlarının Frank yönetiminde, Müslümanlar zamanında olduğundan daha iyi durumda olduklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü, kısmen de olsa Doğu Hristiyanlarına yardım amacıyla doğmuş bir hareketin verdiği tuhaf sonuçlardan biri olarak, çoğu Arapça konuşan ve Frankların gözünde Müslümanlardan farfsız olan yerli Outremer Hristiyanları, din bakımından olduğu gibi siyasi konumları itibarıyla da ikinci sınıf yurttaştı (Holt 1999: 38).

Monofizitler çoktan beri Bizans hakimiyetine karşı Müslüman yönetimini tanımayı yeğlemişlerdi. Onlar herhangi bir Hristiyan hareketi karşısında duyarlı değillerdi. Öte yandan, İslâm'a karşı savaşmaya alışkın olan Doğu Grekleri ve Ermeniler açısından durum farklı olup, Haçlı Seferi fikrini kabule daha müsait idiler. Bununla beraber şunu belirtmek gerekir ki, Bizans'ın ve Ermenilerin Müslümanlara

karşı savaşları dini karakterde olmasına ve Tanrının korumasını niyaz etmelerine rağmen, hiçbir zaman Ortodoks din adamları Batı'nın Haçlı Seferleri konusunda savunduğu şekliyle savaşa katılmanın ahirette kendilerine üstünlükler sağlayacağını iddia etmemişlerdir. Toros-Suriye eteklerinde Türkmenlerin yağmalarına maruz kalan Ermeniler, politik açıdan, yerel otonomilerini korumaları için Bizans'ın kendi üzerlerindeki gevşek idaresine dönmeyi arzu ediyorlardı. Ermenilerin Franklar karşısındaki tavrı, onları Bizanslılardan farklı gördüklerini daha iyi izah eder. Fakat burada, Batılıların kafasındaki Haçlıları ifade eden duygulara uyan bir davranış polemiki söz konusudur (Cahen 2001: 1049). Diğer bir ifadeyle Ermeniler, Franklara Kutsal Toprakları kurtarmaya gelmelerinden ziyade, kendi çıkarlarına yardımcı olarak gördükleri için sempati duyuyorlardı. Bu nedendir ki, başlangıçta hem Bizans hem de Selçuklu baskılarına karşı kurtarıcı olarak gördükleri Haçlılar ile işbirliğini tercih etmişlerdir. Ancak zaman ilerledikçe bu umutlarının gerçekleşmediğini, aksine bir de Frank egemenliğiyle karşı karşıya olduklarının farkına vardıklarında tavır değiştirmişlerdir.

Frank devletlerinde Doğu Hristiyanları nüfus açısından sayıca en önemli ikinci grubu teşkil etmekteydiler. Bunlar gruplar halinde yaşıyorlar; ancak Tripolis'in (Trablusşam) güneyi ve diğer bazı bölgeler etnik köken olarak karışık insanlarla meskûndü. Yerli Hristiyanlar Suriye'de nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktaydılar. Antiocheia Prinkepsliği ve Edessa Kontluğu çevresinde Filistin'e oranla daha çok Doğulu Hristiyan nüfus mevcuttu (Cahen 1940: 343; Hitti 1972: 211-217; Prawer 1985a: 65). Bir başka deyişle Suriye, Lübnan, Filistin ve Antiocheia şehri ve kırsal kesimlerde Orontes (Asî) nehrinin doğu sınırlarına kadar Hristiyan nüfus, genel nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktaydılar, ancak bunlar da kendi aralarında mezhep farklılıkları nedeniyle bölünmüşlerdi (Cahen 1940: 190-191; Hitti 1985:49).

Kudüs Latin krallığındaki Hristiyanlar karışık menşe'li olup, genellikle Arapça konuşuyor ve hemen hepsi de Ortodoks kilisesine mensup bulunuyorlardı. Bunlara kısaca Arap Hristiyanlar deniliyordu. Trablusşam kontluğundaki ahalden bir kısmı Marûnî Monoteletist mezhebine mensup olup, önemli sayıdaki Marûnî de Lübnan dağlarında yaşamaktaydı. Daha kuzeydeki yerliler büyük çoğunluklarıyla Monofizit

Yakubî idiler. Ancak bunlar dışında, hemen hemen hepsi de ayrılmış Ermeni kilisesine mensup büyük Ermeni kolonileri mevcuttu. Antakya, Lâzikiye ve Çukurova'da önemli sayıda Grekçe konuşan Ortodoks bulunmaktaydı. Bunlara bizzat Kutsal Ülke'de, bütün Hristiyan inanç mezheplerine mensup kilise cemaatlerinin de eklenmesi gerekir. Manastırlar çoğunlukla Ortodoks olup bunlarda Grekçe konuşuluyordu. Ancak Ortodoks Gürcü müesseseleri de mevcut olup bizzat Kudüs'te Monofizit, Mısırlı ve Habeşistanlı Koptlar, Suriyeli Yakûbilerle, daha Haçlı Seferlerinden önce buraya göç etmiş az sayıda Latin gruplarının kolonileri de yaşamaktaydı (Runciman 1992-II: 245).

XIII. yüzyıl ortalarında yerli nüfusa tatbik edilen genel siyaset Kudüs'ün fethini müteakip yirmi yıl içinde oluşmuştu. Müslümanlar, Yahudiler ve Samiriler ibadetlerinde özgür idilerse de; Müslüman ve bazen de Yahudi ibadethanelerinin tahrip edildiği, ya da Latin kiliselerine dönüştürüldüğü görülmüştür. Camilere ve sinogoglara yapılan saldırılar kimi zaman değişik neden ve yollarla Doğu Hristiyanlarına ait kiliselere de yapılmıştır.

Papa II. Urbanus Clermont Konsil'inde açıkça Doğu Hristiyanlarını Müslüman boyunduruğundan kurtarmayı amaçladıklarını belirtmişti. Ancak bu konuşmadan üç yıl sonra özgürlük ordusu Antiocheia'yı fethettiğinde, aralarındaki anlaşmayı hiçe sayıp şehri Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'a vermeyi reddederek Papa II. Urbanus'a şunları yazmışlardır: "Türkleri ve paganları fethettik, ancak heretikleri, Rumları, Ermenileri, Suriyelileri ve Yakubileri yenemedik"<sup>1</sup>. Sonra Papa'yı kendilerine katılması için davet ederek " .. ve tüm heretikler her kim olurlarsa olsun sizin otoriteniz ve bizim cesaretimizle ortadan kaldırılacaktır" (Fulcherius Carnotensis, RHC, Occ, III: 351; Hagenmeyer 1901: 164; Prawer 1985a: 72; Richard 1985: 235; Courbage-Forgues 1997: 51). Bu da açıkça "Haçlı İdeolojisinin" Doğu Hristiyanlığı ile bir arada yaşamaya yanaşmadığını göstermektedir. Doğu Hristiyanları Müslüman boyunduruğundan kurtarılabildi, ancak ordudan yükselen sesler "Şizmatik" kiliselerin tümüyle ortadan kaldırılmasını istemekteydi. Bu politika

<sup>1</sup> "...Turcos et paganos expugnauimus: haereticos autem...expugnare nequiuimus" (Fulcherius Carnotensis, RHC, Occ., III, 351).

doğrudan uygulanmadıysa da, Haçlı devletlerinin sosyal ve siyasi organizasyonlarında bu amaçların ölümcül etkileri kendini göstermekteydi. Neticede yerli Hristiyanlara duyulan güvensizlik Latinlerin Outremer'deki siyasi kaderini derinden etkilemiştir. Öyle ki aralarındaki güvensizlik nedeniyle dört yıl süren iç savaşta ve Müslümanlarla olan mücadelelerinde bile Franklar, Doğu Hristiyanlarının yardımını kabule yanaşmadılar. Aralarındaki güvensizlik o kadar derindi ki, Ermeni Krallığının önerdiği 30.000 kişinin Kudüs Krallığındaki halkı koruması için Hristiyanları yerleştirmesi ve Müslümanlara karşı koruması teklifi reddedildi. Ayrıca ibadetlerdeki farklılıklar iki grup arasındaki düşmanlığı daha da arttırdı (Courbage-Forgues 1997: 51).

Bölgede etnik grupların çokluğu doğal olarak çeşitli problemleri de beraberinde getirmekteydi. Haçlılar, doğuya ulaşmadan önce bölge hakkında yeterince bilgi sahibi değillerdi. Haçlı devletlerinde farklı bir durum mevcuttu. İki kuzey prensliğinin, Antiocheia ve Edessa, nüfusu büyük oranda Hristiyan iken; Tripolis'in güneyinden öteye Müslümanlar daha yoğun idi. Resmi politikada azınlıklarla ilgili hukuk kuralları prensliklerden daha ziyade Kudüs krallığına uyum şeklindeydi. Ancak bu politikalar belki de tüm fethedilen topraklarda uygulanmaktaydı. Dolayısıyla, tüm yerli halka ikinci sınıf muamelesi yapılması bölgedeki Latin varlığı için ölümcül sonuçlar doğurmuştur.

Her ne kadar Haçlılar kendileriyle yerli Hristiyan halk arasındaki farklılığın farkında olsalar da, onların tümünü birden tek bir grup altında "*Roma'ya itaat etmeyenler*" olarak kabul etmişlerdir. Üstelik bunlara Müslümanları, Yahudileri ve Samirîleri<sup>1</sup> de dahil etmişlerdi. Daha önce de belirtildiği gibi, Haçlıların gözünde hepsi aynı sınıftandı. Öte yandan, kendi aralarında soylular, burjuvazi ve ulusal topluluklar gibi alt bölümlere bölünseler de Roma'ya itaat edenlerin tümü hakim grup olarak "*Latin Avrupalı*" kabul ediliyordu (Prawer 1985a: 70). Ancak onların yerli Hristiyan halka "*Latin olmayanlar*" olarak davranışları o kadar musamahasız olmuştur ki, üç nesil sonra Doğulu Hristiyanlar Müslüman lider Nureddin Mahmud

<sup>1</sup> Geniş bilgi için bkz.Ercan (2001:74-5).

ve Selahaddin Eyyubi ile işbirliği yapmışlardır. Çünkü Müslüman idaresinde Doğulu Hristiyanlar en azından otonomi kazanmayı ümit etmekteydiler. Dolayısıyla şimdi Franklar da onların düşmanı olmuşlardı (Tate 1996: 69-70).

Frank devletlerindeki “azınlıkların” varlıklarını ve yaşam biçimlerini doğrudan etkileyen iki önemli faktör vardı : Haçlılar tarafından Avrupa’dan ithal edilen sosyal yapı ve kendilerinden önce bu bölgeye sahip olan Müslümanlardan kalan sosyo-politik yapı ve organizasyonlar. Avrupa feodal sistemi insanların karşılıklı bağlılığına dayanmaktaydı. XI. yüzyıl İslâm toplumu da aynı dönüşümdeydi, ancak feodal demek yanlış olur. Hiçbir zaman iki toplum XII. yüzyılın başlarındaki kadar birbirine benzememişlerdir. Diğer taraftan, azınlıklar Avrupa’da tümüyle bilinmiyor değillerse de, geçmiş dört asır boyunca Müslüman Doğu, azınlıklarla işbirlikçi bir metod geliştirmişti. Yakındoğu’nun fethinin ardından bölgenin karışık etnik ve dini yapısı nedeniyle yönetim sorunu gündeme geldi. Haçlılar bu sorunu çözmek amacıyla mevcut sistemi devralmışlar ve onu kendi ihtiyaçlarına uyarlamışlardır. Onlar yerli grup ve kurumları yok etmektense, kendilerinin feodal üstünlüklerine temel olarak bu yapının devamından yanaydılar. Bu modelin kuzey prenslikleri ve Kudüs krallığında yaygın olduğu görülür, ancak demografik yapının farklı oluşu nedeniyle bunlar arasında da çeşitlilik görülmektedir.

Genel anlamda Monofizit mezheplerin birleriyle olan ilişkileri, ortak Rum düşmanlığının neticesi olsa gerek, daha dostaneydi. Aslında 451 Khalkedon Konsilindeki Monofizitlerin ritueldeki ufak değişikliklere rağmen, düşünsel manada aralarında çok fazla fark yoktu. Ayrıca bu toplumların liderleri mevcut farklılıkların azalmasında önemli rol oynadılar. Bu durum her ne kadar mezhepler arasında eleştiri yazmayı engellemediyse de, en azından aralarındaki polemiklerin Frank ve Rumlarla olandan daha az keskin olmasını sağladı.

Franklar sözde Doğu Hristiyanlarını kurtarmak amacıyla Haçlı Seferlerine başlamışlardı. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi bu amacı yerine getirmekten çok uzaktılar. Haçlı fetihleri sona erdiğinde Hristiyanların durumu Haçlı Seferleri öncesinden çok daha vahim bir haldeydi. Müslüman fethi Doğu Hristiyanlarınınca

bazen tarafsızlık bazen de danışıklı dövüşle karşılandı. Nureddin Mahmud'un kuzeyde, Selahaddin Eyyubi'nin güneyde kazandıkları zafer hem Doğu Hristiyanlarının ve hem de Müslümanların Frank dini esaretinden kurtulmalarının ilk adımı olmuştur. Selahaddin Eyyubi Kudüs'ü Haçlılardan aldığıında şehirdeki Hristiyan ve Yahudi ahali onun hoşgörüsünden yararlandılar. Üstelik sultan Haçlılara yasağı kaldırarak onları tekrar Kutsal Topraklara yerleşmeleri için özendirdi. Ancak yerli Hristiyanlarla varılan antlaşma, Frankların yerli Arap Hristiyanlara şüpheyle yaklaşmalarına neden oldu. Franklar onları potansiyel işbirlikçi olarak görmekteydiler. Ancak Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'e girmesinden sonra onların yardımı olmaksızın zafer kazanmanın mümkün olmadığını anladılar. Onlar Hristiyanları komşu Müslüman ülkelerindeki yöneticilere karşı kışkırtmayı denediler. Ancak bu girişimler genellikle başarısızlıkla neticelendi. Haçlı devletlerinin dışında, Müslüman yönetimi altında yaşayan Hristiyan ve Yahudiler yöneticilerine bağlı kaldılar ve durumlarında belirgin bir kötüleşme görülmedi.

Tüm ortaçağa hakim olan dini duygulara göre Hz. İsa'nın dünyaya geldiği Kutsal Topraklar Hristiyanların elinde olmalıydı. Bu düşünce Haçlı devletlerinin varlıklarının da tek açıklamasıydı. Bu durum onları çevre devletlerden farklı kılıyordu. Haçlı devletleri sadece kendi çıkarlarını korumakla sorumlu olmayıp, Kutsal Kabrin ve Kutsal yerlerin Müslümanlara karşı koruyuculuğunu yapmaktaydılar. Başka bir deyişle Batının dinsel coşkusunun neticesi olan bu durum, inançsızlarla işbirliğine değil çatışmaya dayanıyordu. Bu nedenle zaman zaman şartlar gereği Doğu Hristiyanlarının komşularıyla işbirliği yapması gerçeğinin haçlılarca kabulü mümkün olmuyor, onları hainlikle suçluyorlardı. Bu durum taraflar arasında güven duygusunun oluşmasına engel teşkil ediyordu.

Haçlıların reel politik manada elde ettiklerine bakılacak olursa şüphe yok ki, Haçlı Seferleri büyük bir başarısızlıktır. Neredeyse iki asır boyunca Latin Avrupa önce fetih için çabaladığı Doğu'daki küçük bölgeyi elde tutmaya gayret sarfetti. Ancak tüm bu gayretler beyhude idi. Kudüs bir asır dahi Hristiyanların kontrolünde kalamadı. Çünkü Franklar, kendilerini Yakındoğu'nun şartlarına adapte etmeye ne hazır, ne de kabiliyetli idiler. Bir başka deyişle Franklar kurdukları devletlerde yerli

Hristiyan halkla ne güçlerini paylaşmaya ne de işbirliği yapmaya hazırdılar. Bunlara Bizans İmparatorluğu ve kuzey Suriye'deki Ermeniler de dahildi (Lilie 1999: 77).

Moğol istilasının başlamasıyla Frank istilasına sona erdi. Bunun neticesinde Müslümanlarla Doğu Hristiyanlarının ilişkileri gerginleşti. Daha sonra yeni istilacılarla yapılan yerel antlaşmalarla neticelendi. Müslümanlar Moğolların çok hızlı bir şekilde İslamiyeti kabul etmeden önce görünüşte hristiyanlığı benimsediklerini ve onların Haçlılardan daha çok kana susamış olduklarını unuttular. Ancak bazı yerlerde az sayıda Doğu Hristiyanlarının Moğollarla işbirliği yapması, geçmişi uzun yıllara dayalı Haçlılarla olan ilişkilerinde avantaj kaybetmelerine ve arada kalmalarına neden olmuştur (Courbage-Forgues 1997: 53).

Öyle görünüyor ki, kuzeydeki Haçlılar ve yerli Hristiyanlar Latinlerin ve Müslümanların hegemonyası altından kurtulmak ve özgürlüklerini kazanmak için kendileriyle aynı inancı paylaştıklarını zannettikleri Moğollarla işbirliği yapmışlardır. Ancak bu kararları onları daha büyük bir felaketin eşiğine getirmiştir. Mısır Memlükleri 1260'da Moğolları Ayn Calût savaşında yenince, Hristiyan halklar bu ihanetin bedelini ödemişlerdir. Haçlıların iki kez Mısır'ı işgal etmelerine rağmen Hristiyanlar Fatimi ve Eyyübilerin hoşgörüsüne sahip olmuşlardır. Ancak Memlükler Kilikya Ermeni Krallığı ve Antiocheia Prinkepsliğini tahrip ederek, Frank ya da yerli Hristiyan ayırımı yapmaksızın kılıçtan geçirmişlerdir. Öyle ki, bu dönemde Maruniler kaçtıkları dağlardan ancak XIX. yüzyılda tekrar geri dönebildiler. Suriye ve Mısır'ın yeni efendileri olan Memlükler tarafından yaşam koşullarının kötüleştirilmesi neticesinde, Arap Hristiyanları ve Yahudilerin çoğunun üç yıl gibi kısa sürede İslâmiyet'i seçtiği görülmektedir (Courbage-Forgues 1997: 54).

Daha öncede çeşitli vesilelerle belirtildiği üzere, Haçlı devletlerinde Nasturiler, Ortodokslar, Koptlar (Kıptî), Gregoryen ve Monofizit Ermeniler ve Hristiyan dış çevreyi oluşturmaktaydılar. Şimdi bunların Frank krallıklarındaki konumlarını genel hatlarıyla inceleyelim:

## 1) Süryaniler

### A) Yakubiler

Haçlı devletleri içinde Hristiyan çoğunluğa sahip grup Suriyeliler ya da Melkitler, Yakubiler ve Lübnan Marunileri<sup>1</sup> idiler. Melkitlere sıklıkla şüpheyle yaklaşıırken, Yakubilere yerel şartlara göre iyi ya da kötü muamele yapılmıştır. Öte yandan Ermeni kilisesi ayrıcalıklı konumundan oldukça hoşnuttu (Pawer 1976: 223-236; 1985a: 84). Bağımsız prensliklerin varlığı daha sonraki Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğuyla Frankların ilişkilerinde belirli rol oynamıştır<sup>1</sup>. Buna ilaveten Ermeniler ve Maruniler Frankların savaşı yönlerine hayran oldukları yerli Hristiyanlar arasındaydı. Bunlar arasında Süryaniler önemli bir çoğunluğu temsil etmekteydiler. Yerli halkın büyük kesimi Hristiyanlığı IV. ve V. yüzyılda kabul etmişlerdi. “Süryani” ismi “Assyrians” ile ilintili olup, Haçlılara dayanmaktadır. Grekler imanda Ortodoks olup, her ne kadar günlük hayatta Arapça kullansalar da, ibadet dili olarak Grekçeyi kullanıyorlardı. Bunlar bazen Süryaniler ile karıştırılmıştır. Bazı kaynaklar tüm Suriye ve Filistin’deki Doğu Hristiyanlarını tanımlamak için “Süryani” kelimesini kullanmıştır. Grek Ortodoksların ve Süryanilerin aksine Kadıköylüler ve Suriye’deki Melkitler (Arapça Makkiyun) Monofizit idiler. Monofizizm ayrıca Emeniler ve Kıptiler<sup>2</sup> tarafından da kabul görmüştür. Kuzeyde güneyden daha güçlüydüler, ancak onlardan her Haçlı şehrinde ve kırsal kesimde bulmak mümkündür.

Süryani ve Yakubilerin sayısını tahmin etmek oldukça zordur. Antiocheia Prinkepsliği topraklarındaki Yakubi kilisesinin daha güçlü olduğu ileri sürülmüş olsa da, Bizans ya da Ortodoks kilisesi çok daha güçlü idi. X. yüzyıl sonlarında Ortodoks kilisesine bağlı 152 piskoposluk bölgesinin üçte birini kaybederken, 160 civarında

<sup>1</sup> Maruniler, Lübnan’ın Cübeyl, Batrûn ve Kesrevan bölgelerinde yaşamakta ve ortaçağdan beri Fransızlarla ilişki halindeydiler. Lübnan’ın İslâm egemenliğine geçmesinden sonra Maruniler dağlık bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır. Bkz. Tekindağ, İA, Maruniler md, s.103.

<sup>2</sup> İlk Hristiyanlardan olan Kıptiler Mısır’ın Araplaşmamış yerli halkıdır. Bizans İmparatorluğu’nun ilk dönemlerinde halkın konuşma dili Kıptiçe iken, ayin ve ibadetlerini Grekçe yaparlardı. V. yüzyılın sonuna doğru Kıptiçe aynı zamanda ibadet dili olmuştur. Arapların Mısır’ı fethinden sonra Kıptilerin çoğunluğu Araplaştı. Araplaşmayan Kıptiler arasında ibadet ise bazen Kıptiçe, bazen Grekçe, bazen de Arapça yapılmaya başlanmıştır (Ercan 2001:60).



Yakûbi piskoposluk bölgesi olduğu tahmin edilmektedir (Praver 1985a: 67). Görünüşe göre Antiocheia şehri Haçlılara geçtiğinde Yakûbiler Ortodokslardan sayıca daha fazlaydı.

Bizans baskısına başarıyla karşı çıkan Yakubiler, gelişmiş kilise organizasyonunu korumayı başarabildiler. Onların kilisesi büyük kitleleri Ortodoksluğa ya da İslâmiyete geçmekten korudu. Yakubiler açısından VII. yüzyıldaki Müslüman işgali bile faydalı olmuştur demek mümkündür, çünkü onların Nasturi Mezopotamya ve İran'a kalıcı olarak yayılmalarına izin vermiştir. Aynı şekilde Selçukluların Antiocheia şehrini fethi de Yakûbilerin Bizans kilisesinin hakimiyetinden kurtulmalarını sağlamıştır.

Çeşitli Hristiyan topluluklar kuzeyde blok oluştururken, bölgenin güneyi Müslüman nüfusuyla çevrilmişti. Süryani ve Yakubiler tüm Haçlı şehirlerini tümüyle Hristiyan ya da diğer mezheplerle dolu bulmuş olabilirler. Şehirlerde Haçlı fethinden önce çok uzun yıllardan beri pek çok nesil Müslüman komşularıyla yan yana yaşamışlardı. Doğu Hristiyan kaynaklarının azlığına rağmen Frank kaynakları Doğu Hristiyanlarının yaşadığı 20 köyden, buna ilaveten şehirlerdeki önemli toplumlar ve onların manastırlarından, ayrıca Ürdün topraklarında yaşayan yarı-göçebe Hristiyan kabilelerden bahsetmektedirler. Bethlehem, Nazareth, Maunt Tabor gibi kutsal yerlere komşu bazı bölgelerin Doğu Hristiyanlarının özel ilgisini çekmiş olduğu anlaşılmaktadır (Praver 1985a: 69). Bu yerlerin Ortodoksların ve diğer Hristiyanların elinde olması, Hristiyan köylülerin Müslüman toprak sahibi ya da yönetimiyle karşı karşıya kalmasını engelleyerek, muhtemel bir din değiştirme baskısından korunmalarını sağlamıştır.

Kuzey eyaletlerde iki Monofizit grup, Ermeniler ve Yakubiler vardı. Ermeniler Trablus Kontluğunda ve Kudüs Krallığında önemli idiler. Kudüs'te ağırlıklı olmakla birlikte, Tripolis, Akka ve diğer şehirlerde de kiliseleri ve bakımevleri bulunmaktaydı. Ermeniler hiçbir zaman Frank toplumuna entegre olmayı kabul etmeseler de, çeşitli nedenlerden dolayı iyi muamele görmüşlerdir. Ermeniler Bizans-Frank ilişkilerinde, özellikle XIII. yüzyılda Antiocheia Prinkepsliği'nde olmak üzere,

politik faktör idiler. Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu'nun ve Ermeni kiliselerinin uzun süreler Bizans zulmüne maruz kalması neticesinde Ermeniler doğal olarak Frankların müttefiki oldular. Bir şekilde Yakubiler de aynı durumdaydı. Onlar Haçlı devletlerinde hiçbir zaman siyasi bir rol oynamadıkları gibi, askeri öneme de haiz değillerdi. Ancak Yakubilerin Rum ve Melkitlerin zulmüne uğramaları, onları Selçuklu istilasına öncülük etmeye kadar götürdü. Yakubiler damarlarında Melisende'nin annesi Morfia'dan gelen soylu Monofizit kanın dolaştığını vurgulamışlardır. "Heretik" olarak "Şizmatik" Bizans'tan ziyade, Latinlere boyun eğdiklerini göstermek için onların hiyerarşilerine boyun eğdiler. Antiocheia'daki Patrikleri VII. Athanasius ve piskoposları sürgün edilerek yerlerini Latinlere bıraktılar. Latin hiyerarşisi ve Papalık bu durumu yanlış bulmakla beraber onlardan sadece itaat bekliyordu. Tabi ki Frankların uygun amaçları büyük din adamı ve tarihçi Süryani Mikhail (ölm.1199) tarafından da doğrulanmaktadır, ancak bu durum krallığın ilk yıllarında Antiocheia Yakubi Patriği'nin mal varlıklarına el konulmasını engelleyemedi.

Yakubiler genel olarak, XI. yüzyılda patriklerinin Grekler tarafından sürgün edildiğini de anımsayarak, şimdi özgürce ibadet etmekten mutluydular. Yakubi Kilisesine özel bir konum verildi. Franklar genellikle Patriğe tevazuu göstermeksizin anlayış göstermişlerdir. Yakubi nüfusu yoğunlukla Antiocheia Edessa arası bölgede, Filistin'in güney kesimlerinde görülmektedir. Yakubi piskoposlar Akka, Tripolis ve Kudüs'te Azize Meryem (St. Mary Magdalen) kiliseleri ve St.Simeon kiliselerinde görev yapmaktaydılar. Yakubiler ile Franklar arasında sıkı ilişki vardı. Bu ilişki Filistin'den ziyade Antiocheia'da daha yoğundu. Genel olarak dostane ilişki mevcuttu (Prawer 1972b:229), ancak dinsel tartışma neticesinde Frank yöneticilerinin ve din adamlarının olaya karışması nedeniyle zamanla ilişkiler bozuldu. Frank otoriteleri, ister laik ister dini olsun, seçimleri onaylamaya çağrıldı, ki bu durum rüşvete açıldı.

Franklarla iyi ilişkiler sadece Kudüs'teki Azize Meryem kilisesinin onarımına ve genişletilmesine imkan sağlamakla kalmadı, ayrıca 1156'da Antiocheia'da yeni bir kilise kuruldu. Buraya patrik olarak Franklardan Limoges'li Aimery atanmıştır.

Wiilermus Tyrensis onu “eğitimsiz ve davranışlarıyla istenmeyen bir Limoges’li” olarak tanımlıyor. Ancak öyle anlaşılıyor ki, bu onun kişisel nefretinin yansımasıdır. Zira Aimery iyi eğitilmiş, teoloji ile yakından ilgilenen ve hatta Manuel Komnenos’un Batı teolojisi danışmanı Hugo Eteriano ile Bizans’ın Kutsal Ruh doktrini konusunda yazışmalar gerçekleştiren biriydi. Ayrıca, Antiocheia piskoposluğundaki 53 yıllık uzun memuriyetin neticesi olsa gerek, Doğu Hristiyan toplumlarını anlama konusuna büyük bir sempati ile yaklaşıyordu (Hamilton 1999: 12). Bunun sonucunda bu dönemde ilişkilerin biraz daha iyi olduğu görülür. Öyle ki bir rivayete göre IV. Maphrian İgnatius (ölm. 1258) servetinin yarısını Frank kiliselerine, diğer yarısını da Yakûbi kilise ve manastırlarına harcamıştır. Bazı durumlarda Edessa’da Yakûbiler çocuklarını Frankların kiliselerinde vaftiz ettirmişlerdir. 1148’de büyük Yakûbi manastırı Bar Şauma’nın Edessa kontu II. Joscelin (de Courtenay) (1131-1144) ve Ermeni birlikleri vasıtasıyla yağma edilmesi yerli halkın asla tasvip etmediği acı bir sondu (Prawer 1985a: 79-80).

Ancak öyle anlaşılıyor ki, iyi giden dostane ilişkilere ve Süryani Mihael’in Franklarla olan arkadaşlığına vurgusuna rağmen, bunların tümü suni idi. Zira Mihael’in eserinde zikredilen bazı olaylar Bar Habreaus’un kroniğinde yer almaz. 1234 tarihli Anonim Süryani kroniğinde açıkça görüldüğü gibi, kroniğin yazarının Hristiyan görüşü ona Haçlı oluşumlarına taraf olmasına müsaade etmemektedir. O, Müslümanları ve Latin Katoliklerinin amaçlarını ele alıp, onları Ortodoks Suriyelilerle olan ilişkileri ve tavırlarından dolayı yargılamıştır.

Büyük Yakubi kilisesi XI. ve XII. yüzyılda batıda 17 metropolitanın bazılarını ve 30 piskoposu kapsamaktaydı. Kıyılarıdaki Haçlı devletleri kendilerini yeni koşullara adapte edemediler. Müslüman topraklarında yaşayan Yakubilerin çoğunluğu geçmişteki tecrübelerin de etkisiyle Franklara karşı olmuşlardır. Müslümanlara karşı resmi olarak nefret duymalarına karşın Yakubi yazarlar olay ve insanları yargılamışlardır. Olayları özel Yakubi perspektifinden değerlendirmişlerdir. Bu durum Süryani Mikhail (ölm. 1199) ya da Edessa’lı Mateos gibi Frank taraftarlarında da böyledir. Örneğin Bizans İmparatorluğu’ndan alınan Antiocheia’da fetihten sonra Azize Meryem (St.Mary Magdalen) ve Aziz George Yakubi kilisesinin

inşa edilmesine müsaadelerinden dolayı Selçukluları methetmişlerdir. Selçukluların müsamahalı yaklaşımı onları Yakubilerin gözünde kendilerine dini özgürlük tanıyan Franklarla aynı konuma getirmiştir. Önceden var olan Bizans baskısından kurtulmuşlardı. Franklar asla inanç konularında zorluk çıkarmamışlardı. Ancak bu durum Süryani patriğini Edessa kontu II. Joscelin de Courtenay'ın (1131-1144) mahkumiyetinden kurtaramadı, ne de Nureddin Mahmud'un Hristiyan ve Yahudilere karşı ayırıcı yasaları yenilemesine engel olamadı. Diğer yandan II. Kılıç Arslan 1181'de Yakubi Patriği Mikhail'i Melitene de görüşmeye davet etmiştir. Mikhail de ona yığınla övgü yapmıştır (Prawer 1985a: 81).

Gerilim dönemlerinde Müslüman halk Hristiyan karşıtı duygularını sıkça dışa vurmaktaydı, ancak Yakubiler bu gruba dahil değillerdi. Özellikle 1187 Hattin Savaşı'ndan sonra bu nefretin Yakubilere yansması da hissedilmiştir. Bu durumu Yakubi Patrik "Ne kadar zorbalık, incitme ve hor görme varsa Müslümanlara, ondan sonra Şam, Halep, Harran, Edessa, Amid, Mardin, Musul ve onlara ait diğer topraklarında yığınla Hristiyana eziyet edildi ki, kelimeyle tarif edilemez" sözleriyle şikayet eder (Prawer 1985a: 82).

Yakubiler için sadece bir teselli vardı, o da Tanrı'nın takdiri idi. Hiçbir kelime Süryani Mihael'in (III: 345): "Günahlarımızdan dolayı eğer Tanrı Türk ve Arapların bizi yönetmesine müsaade ettiyse de, onun merhameti bizi asla terk etmedi ve hiçbir zaman ve şekilde etmeyecek. Onun takdiri bizi izliyor ve onun kilisesinin sevgisi sayesinde tüm düşmanlarımızdan teslim alıyor" ifadesinden daha aydınlatıcı olamazdı. Franklar bilinçli olarak Yakubilere lütüfkâr olmamışlardır. Aslında Frankların tutumları tolerans ile birlikte şüphe içermekteydi. Mevcut kaynakların çoğunlukla tek yanlı olması nedeniyle olayları sorgulamak kolay değildir. Elbistan Ermenileri 1106'da Müslümanları Franklara karşı ayaklanmaya çağırmakta ve onlarla beraber "Franklar evinize dönün" diye bağırarak bu durumu açığa vurmaktaydılar.

Haçlıların 1104 Harran yenilgisinden sonra Musul beyi Çökürmüş, Edessa'ya; Aleppo'lu Rıdvan da Antiocheia'ya saldırdı; Hristiyan halk kuşatılan şehrin

kapılarını Rıdvan'a açtı (Prawer 1969: 286; 1985a: 82). Benzer bir durum bu olaydan bir süre sonra Haçlıların Darb Sarma'da yenilgisinden sonra da Zengi'yi kabule hazır olmalarında görülür. Anonim Süryani kroniği, İmadeddin Zengi'nin Doğu Hristiyanlarına karşı babacan yaklaşımından, gerçekleştirdiği çeşitli kilise ziyaretlerinden ve Yakubi metropoliti ile olan dostane ilişkilerinden bahseder (Tritton 1933: 285, 289, 291). 1182'de, Yermuk suyunun yukarı kısmında, Ürdün'ün ötesinde kaya içine oyulmuş olan Habis Caldak (Habs Celdek)<sup>1</sup> kalesini Faruk Şah'a<sup>2</sup> devrettiğinde, komutanı Taberiyye (Tiberias)'li Fulk, Hristiyan Süryanilerden oluşan garnizonu Franklar nam ve hesabına ölmek istemediği için hemen teslim olmuş ve yerli Hristiyan garnizonu terketmekle suçlanmıştı (Runciman 1992-II: 361; Hillenbrand 1999: 414)<sup>3</sup>. Tüm bunlar, 1189'daki Doğu Hristiyanları'nın Kudüs'ün Selahaddin Eyyubi'ye geçmesinde ona yardım ederek ihanet ettikleri suçlamasıyla doruğa ulaştı. Kıpti Alexandria kroniği bu suçlamada Kudüs doğumlu Melki olan ve Şam'a taşınarak Eyyubilerin hizmetine giren Joseph al-Batit'in parmağı olduğuna işaret etmektedir. Bu iddiaya göre al-Batit Mısır'da Selahaddin Eyyubi ile buluşarak toplumdaki statüsünü sağlama almaya çalışmıştır. Selahaddin onu Franklarla görüşmelerinde hem elçi hem de casus olarak kullanmıştır. Bu kişi ilerdeki başarıları nedeniyle toplumunu Selahaddin Eyyubi'nin yanına çekmesi için Mısır'a gönderilmiştir. Gerçekte ne olduğunu bilmek mümkün değildir, ancak bu hikaye kısa sürede Franklara ve tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Zengi ve Mısırlıların Doğu Hristiyanlarına karşı olan yaklaşımları Frankları şüphelendirmiştir. Nitekim bazı olaylar, Doğu Hristiyanlarının Müslüman yanlısı hisler taşıdığı gerçeğini teyid ediyor. İmadeddin Zengi, bu şekilde Franklarla Doğu mezheplerinin arasına bir ayırım koymaya çalışmıştır. O, Franklara merhamet göstermezken, yerli Hristiyanlar ile anlaşma imzaladı. 1144'te Edessa'da katliam emri böylece engellenmiş oldu. Ayrıca Yakûbi piskopos Basil Bar-Shumnâ Zengi'nin danışmanı oldu. Anonim Süryani kroniğine göre aynı yakınlık Edessa'lı Ermeni piskopos Ananiasa da gösterildi. Harap durumda bulunan kiliseler restore edildi ve eski Latin kiliseleri onların kontrolüne verildi (Tritton 1933: 282-286;

<sup>1</sup> Kalenin alınması için bkz. İbnü'l Esir (1991-XI:380-81).

<sup>2</sup> İbnü'l Esir'de (1991-XI:381) bu kişi Ferruḡşâh olarak geçmektedir.

<sup>3</sup> İbnü'l Esir böyle bir ihanetten bahsetmemektedir.

Prawer 1985a: 83). Selahaddin Eyyubi eski Frank şehirlerinde kalmak isteyenlerin kalmalarına müsaade etti. Bu izin aslında Doğu Hristiyanları içindi, zira hiçbir Frank bunu istemezdi. Aslında Doğu Hristiyanları ve Yahudiler Akka, Nablus ve Kudüs'te kaldılar. Diğerleri Franklar gibi fidye ödemek zorundaydılar ve ayrıca önceden Franklara ödenen “*Capitatio*” gibi, “*Cizye*” vergisini de ödeyeceklerdi. Ayrıca onların diğer yerleri boşaltması için neden yoktu. 1219'dan sonra Şam'lı el-Melik el-Mu'azzam tarafından Kudüs'ün surlarının yıkılmasıyla Müslümanlarla Yahudiler şehri terk ederken, Doğu'lu Hristiyanların bölgede kalması yeterince düşündürücüdür.

## B) Nasturiler

Nastûri kilisesi Mezopotamya ve İran'da baskın idi ve kolları Orta Asya ve hatta daha öteye ulaşmaktaydı. Nasturiler, Abbasi halifeliğinin başkenti Bağdat'ta öğretilmesine izin verilen tek Hristiyan toplumdur (Prawer 1985a: 66). Daha önce bahsettiğimiz üzere (bkz. I. Bölüm), Nestorius'un öğretilmesinin aforoz edilmesi ve baskılar neticesinde doğuya sürülmesi neticesinde, Nasturiler kendilerine yurt olarak İran'ı seçmiş ve burada misyonlarını geliştirerek, doğu Asya'nın içlerine kadar ulaşmışlardı. İslâm fethi Nasturiler'in Suriye, Lübnan ve Filistin'e dönmeleri konusunda önemli bir sonuç doğurmadı. Sonuçta Nasturiler Edessa'da, diğer şehir ve kırsalda mevcut olsalar da, Haçlı Seferleri döneminde bu bölgelerde sayıca çok fazla değillerdi. Geçmişten beri alışlageldiği üzere Bağdat'ta ikamet eden Nasturi Katholikos'unun<sup>1</sup> Jerusalem'de bir temsilcisi bulunmaktaydı (Prawer 1972b: 229).

## 2) Maruniler

Lübnan'daki Marunilerin tarihinden daha belirsiz ve karmaşık sadece birkaç tarih daha vardır. Lübnan'da yaşayan Maruniler Melkî hristiyanları içinde mütalaa edilebilir. Köken itibarıyla Monofizit olan Maruniler, Heraclius'un Doğu seferi

<sup>1</sup> Hristiyan dünyasındaki parçalanmalardan sonra Doğu Hristiyanlarından Sâsânî yönetiminde yaşayan Nasturiler, kendi din başkanlarına “*el-Câselik-Katholikos*” lakabını vermişlerdi. Başlangıçta Sâsânî kilisesinin başı veya ibadetleri yöneten anlamına gelen bu kelime, ihtilafların artması ve Nastûrî kilisesinin diğer kiliselerden tamamen ayrılmasıyla patrik kelimesinin mürâdifi olarak kullanılmıştır (Öztürk 1998:62).

sırasında Bizans Kilisesine bağlandılar. Maruniler yakın zamanlarda Roma Katolik Kilisesi'ne dahil olmuşlardı (Latourette 1953: 285). XVI. yüzyıldan beri Marunilerle Roma Kilisesi arasındaki bağ güçlenince Maruni uzmanlar Marunilerin tarihin yazmaya başlamıştır. Marunilerin yerleştikleri bölge ve Haçlılar ile olan ilişkileri hakkında çok az bir fikir birliği mevcuttur. Bu konuda çalışmayı zor kılan neden, Marunilerle ilgili belgelerin çok az olması nedeniyle kesin bilgilere ulaşmanın zorluğudur. Bu kadar az bilgiye sahip olunması nedeniyle ardı arkası kesilmeyen Frank istilasının ulusun kaderine olan etkilerini gözden kaçırmamıza neden olabilmektedir. Zengin Haçlı edebiyatında Marunilerin yer bulmaması şaşırtıcıdır. Kroniklere göre Maruniler, etnik ya da dini bir grup olarak ayırt edilmeksizin, bazen Tripolis dağlarının Hristiyanları ya da Tripolis'in dağlık bölgelerinin halkı olarak geçerler. Ancak bu Tripolis'te yaşayanların çoğunluğunun Maruniler olduğunu düşünmemiz için yeterli bir sebep teşkil etmemektedir. Maruniler hakkında kesin bilgilere ulaşmanın zor olmasının sebepleri Marunilerin dağlarda ve doğu sahilleri boyunca dar bir vadide uzanan bölgede yaşamış olmalarıdır. Bölge bu özelliği ile yüzlerce yıl muhtemel Müslüman ya da Hristiyan mezheplerinin onlara karşı baskı ve zulümlerine set çekmiştir. Diğer taraftan dini propaganda nerdeyse kendini dünyadan soyutlamış, rahatsız edilmemiş bir alan bulmuştur. Renan Lübnan dağını tarihin kabri olarak tanımlar ve Hitti'ye göre "dağlar....şizmatiklere bal peteği olmuştur" (1957: 281). Bu tespit Haçlı Seferlerinin çağdaşı Müslüman tarihçi İbn-el Esir'in tespitlerine yakındır.

Antiocheia'ya yakın bir yerde bulunan St. Maro (Mârûn) Manastırı Marunilerin merkezi idi. Milâdî 694 yılında Bizans akınları sonrasında, Araplar tarafından bölgenin boşaltılması üzerine Kadîsa Vadisi'ne taşındılar. Haçlı Seferleri'ne kadar bu bölgede yaşadılar (Atiya 1991: 391-398; Öztürk 1998: 82). Maruni patrikliğinin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak patrikhaneye ve mezhebe adını vermiş olan manastır şeyhi Yuhanna Marun'un IV. ve V. yüzyılda yaşadığı ve sağlığında çevresinde ancak küçük bir toplum olduğu ve bağımsız bir patrikhane kurmadığı bilinmektedir. Patrikhanenin kuruluşunun VII. ve VIII. yüzyılda olduğu tahmin edilmektedir (Prawer 1972b: 55). 1215 yılında Roma'da toplanan Dördüncü Lateran Konsiline Maruni temsilcisi olarak Patrik II. Jérémie el-

Amsitî gitti. Aynı zamanda bu tarihten itibaren Maruni Kilisesi ile Roma arasında ilişkiler sıklaştı ve bugüne kadar kesilmedi (Ercan 2001: 98).

Maruniler VII. yüzyıldan beri heterodoks mezhep idiler. Willermus Tyrensis ilk kez bunu haçlı dünyasına tanıttı. Daha sonra bu görüş Akka piskoposu Vitry'li Jacques (ölm. 1240) ve Marino Sanudo (ölm. 1337) tarafından tekrarlandı ve Avrupa'da kabul görmeye başladı. Ancak XVI. yüzyıldan beri Maruni âlimler bu görüşe karşı mücadele etmişlerdir. Willermus Tyrensis (RHC. Occ., I: 1076) Marunileri Lübnan dağlarında yaşayan 40.000 kişilik bir Hristiyan ulusu olarak tanımlayarak, onların Arqah, Tripolis ve Jubail arasındaki dağlarda yaşadıklarından bahsetmektedir (Prawer 1972b: 55; 1985a: 91). Bu bilgi daha sonraki nesilden Vitry'li Jacques tarafından da tekrarlanmıştır. Ancak bu eserlerde Marunilerin yerleşim bölgeleri tam olarak belirtilmemektedir. Genel olarak Marunilerin, VII. yüzyıldan beri Orontes (Asî) nehrinin güneydoğusundan dağlık bölgeye göç ettikleri kabul edilir. Maruniler IX. yüzyılın sonlarında Orontes nehri üzerinde bulunan Kal'atu'l-mudik'teki merkezlerini Lübnan bölgesine taşıdılar. Fakat Lübnan'ın neresinde oturdukları bilinmeyip, özellikle dağlık yerlerde sürekli olarak dolaştıkları sanılmaktadır (Spuler 1964: 90-107; Ercan 2001: 98; Tekindağ : 103 vd.).

Bu durum Marunilerin Lübnan nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu manasına gelmemektedir. Gerçekte oldukça küçük bir alana sıkışmış oldukları için Haçlı kroniklerinde Maruniler hakkında fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Hristiyanlar arasına Lübnan kıyılarında Marunilerden yardım gördüklerinden bahsederler. Raimundus Aguilers (RHC. Occ., III: 288) yerli Hristiyanların St.Gilles'li Raymond'un 1102 yılındaki Tripolis kuşatmasında ona yardım ettiklerinden bahsetmektedir. O, yerli Hristiyanların Arqah kuşatmasında rehberlik yaptıklarını belirtir ve sayılarını 60.000 olarak zikreder. Biz Haçlı kaynaklarından Marunilerin 1182 yılında Antiocheia'da Haçlılarla olan temasına kadar onlar haklarında kesin bilgiler duymamaktayız.

1182 yılı civarında Marunilerin Roma ile birleşmesinden önce, onlarla Latin Kilisesi arasında ilişki olduğuna dair bir kanıt yoktur. Bölgede nüfus bakımından



sıkıntı yaşayan ve dış dünyadan soyutlanmış olan Frankların duydukları ihtiyaç nedeniyle, Maruniler Latin kilisesiyle görüşme başlattılar. Böylece 1182'de Antiocheia Patriği Aimery (Amalric), Maruni Kilisesinin Roma Kilisesiyle birleşme kararını aldı (Prawer 1972b: 55, 230; Tate 1996: 70). Ancak bu birleşme herkesi memnun etmedi ve bazı ayaklanmalar görüldü. Yerli ruhbanın anlaşmaya olan tepkisi hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak 1203'te papalık temsilcisi kardinal Peter Tripolis'te Marunilerle karşılaştı ve onlar Roma'ya bağlı kalacaklarına dair söz verdiler. On yıl sonra III. İnnocentius (1198-1216) Maruni Patriği Amshit'li Jeremiah'ı (1199-1230) Dördüncü Lateran Konsili'ne katılması için davet etmiştir. 1216'da Roma'dan ayrılmadan önce verilen papalık belgesi, Marunilere dogma, ayin ve gelenekler konusunda açıklamalar içermektedir. Bu bildiri tartışma konusu olan III. İnnocentius'un bildirisinin heterodoksiye nasıl etki yapacağı konusunu ortaya koydu, ancak şüphe yok ki bu bildiri Marunilere Latin uygulamalarını uygulamaları için baskı içeriyordu. Ayrıca Papanın otoritesini tanıyanlar (*Uniate*)<sup>1</sup> ve tanımayanlar (*anti-Uniate*) arasında birleşmeyi sağlamayı amaçlamaktaydı. Bu durum gösteriyor ki, XIII. yüzyıl sonrasında da bu durum devam etti. Frank dini ve laik otoriteleri Uniate partisini güçlendirmeye çalıştılar. Franklar diğer mezheplerde olduğu gibi, Maruni piskoposlarının seçimine de müdahale ettiler.

Uniateler kıyı bölgelerinde güçlü iken, anti-uniateler dağlık kesimde güçlüydüler. Papalık Marunilerle olan ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Papa, 1282'de Hajit'li Daniel'in ölümünden sonra Piskopos seçilen Kaftûn manastırı başrahibi Dimilşa'lı Jeremiah'ı Roma'ya davet etmiştir. Tripolis'in düşmesi ve Frank yönetiminin sona ermesiyle Lübnan'da büyük bir değişim gerçekleşti. 1292 ve 1305'te Memlûkler'in Nusayrîler'i cezalandıran seferi ile bu değişim gerçekleşmiştir. Onların yıkımı Marunilerin güneye ve Kasravân bölgesine göç etmelerine ve Lübnan'ın etnik haritasının yeniden değişmesine neden olmuştur.

<sup>1</sup> Uniate, Papa'nın otoritesini tanıyan ancak ayin ve usullerde kendi uygulamalarını yapan Doğu Hristiyanlığı mensubu demektir.

### 3) Kıptiler (Koptlar)

Mısır'ın yerli halkı olan Kıptiler (Koptlar), tıpkı Yakubiler gibi Monofizitler. 325 yılında toplanan Nicaea konsilinde inanç bakımından bağımsız kalmak koşuluyla patriklik olan Kıpti kilisesi, 639 yılında hem inanç, hem de yönetim bakımından Roma'dan ayrıldı. Önceleri patriklik merkezi Alexandria (İskenderiye) idi. XI. yüzyılda Fatimi halifesi Aziz Hristiyan olan eşinin kardeşlerinden birisini Jerusalem, diğerini ise Alexandria patrikliğine atadı. Ayrıca patriklik merkezi Alexandria'dan Kahire'ye taşındı (Ercan 2001: 112).

Kıptiler Selahaddin Eyyubi ve ailesinin iktidarı döneminde durumlarından oldukça hoşnuttular. Selahaddin'in Kudüs'ü fethinden sonra sık sık Filistin ve Suriye'yi ziyaret eden Kıptiler, şehre kendi piskoposlarının atanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Alexandria'lı III. Cyril (1237) piskopos olarak atanır. Ancak III. Cyril'in amacının Antiocheia Patrikliği olduğu fark edilince, Antiocheia patriği II. Ignace tarafından aforoz edilir. Fakat Franklar, II. Friedrich'in 15 yıllık Kudüs yönetiminden ardından, Yakubilerin protestosuna rağmen yeni Kıpti piskoposunu kabul etmişlerdir. Ermeni ve Kıptî Monofizitler arasında genellikle dostane ilişkiler mevcut olmakla birlikte, dönem münakaşa ve gerilim dönemiydi. Bu dönemde görülen en önemli çekişme ise, Yakubilerle Kıptiler arasında Kudüs için olandı. Ancak tüm bu mücadeleye rağmen hiçbir Monofizit kilisenin Kudüs'te Patriklik seviyesine ulaşamadığı görülür (Prawer 1972b: 228-229).

Öte yandan Kıptilerin Haçlılarla işbirliği yapmaları nedeniyle görevden alınmalar ve sıkça olmasa da kiliselerinin tahrip edildiği olmuştur. Genel olarak baktığımızda Kıptiler'in Selahaddin Eyyubi zamanında da yüksek mevkilere atanmaları devam etmiştir. Örneğin Selahaddin'in özel sekreteri Ibn Sharafi Kıptî idi. Selahaddin'in kardeşi el-Adil ülke savunması görevini üstlenen Divan'ın başına bir Kıptî olan Ibn el Mıkat'ı atamıştır (Hillenbrand 1999: 414). Yerli Hristiyanların askeri bakımdan bu kadar hassas bölgede savaş zamanlarında dahi önemli mevkilere atanmaları, dikkat çekiyor. Aslında bu durum Doğu Hristiyanlarının kendi çıkarlarını Haçlıların çıkarlarının önüne koymasının bir neticesi olmalıdır. Nitekim 1218'de

Haçlıların Dimyat kuşatması esnasında şehirdeki Kıptilerin Müslümanların yanında yer aldıkları görülür. Ancak bunun bedelini daha sonra Haçlılar fazlasıyla ödetmiştir. Üstelik bir de batıdan gelen Hristiyanlar karşısında duyulan korku nedeniyle İslâm dünyasında başlayan yeni bir taassup dalgasından büyük zarar görmüşlerdir. Çünkü Mısır üzerine gerçekleştirilen beşinci Haçlı Seferinden sonra, Mısır'da el-Kâmil'in bütün kişisel hoşgörüsüne rağmen yerli Hristiyanların, *melki* veya *kıpti* olsun, haklarında kısıtlamalar gerçekleştirildi; ağır vergiler konuldu ve kiliseleri kapatıldı (Hitti 1985: 54; Runciman 1992-III: 149; Demirkent 1997: 194).

#### 4) Ortodokslar

Haçlıların fethettiklerini paylaşmaya hazır olmadıkları Frank devletlerinde de görülmektedir. Kilise buna en güzel örnektir. Suriye ve Filistin Antiocheia ve Jerusalem patrikliği'ne bağlı kalmıştır. Onlar Ortodoks idi ve Papa'ya nazaran Konstantinopolis Patriğiyle daha yakın bağlara sahipti. Ancak bu patrikler Papa tarafından da tanınmaktaydılar. Haçlılar bu konuyu dikkate almaksızın, Kilise hukukuna da aykırı olarak, fetihten kısa bir süre sonra onları Latin Patriklerle ve piskoposlarla değiştirdiler. Doğal olarak Filistin ve Suriye'deki yerli Hristiyanlar, özellikle de Ortodokslar, kendilerini yeni Latin yöneticilerle bir tutamadılar. Tüm bunlar neticesinde, Haçlı devletlerinin kendinden başka kimseye güvenmeyen küçük bir grup Latin azınlık tarafından yönetilmesine neden olmuştur. Payne (1994:56) bu durumun önemini belirtirken, Haçlı Seferlerinin trajedi ile sonuçlanmasını Rumlar ile Latinlerin hiçbir zaman samimiyetle birlikte çalışmamalarına bağlar ve eğer bunu başarabilselerdi Kudüs Haçlı Krallığı günümüze kadar sürebilirdi görüşünü ileri sürer.

Genel olarak baktığımızda “Şizmatik” denen Bizans (Ortodoks), Süryani ya da Melkit kiliseleri kendilerini Frankların idaresinde Müslüman hâkimiyetindekinden daha kötü durumda buldular<sup>1</sup>. Diğer taraftan “heretik” kiliseler öncekinden daha iyi vaziyette idiler. Suriye ve Filistin'de Rum ve Melkit hiyerarşisi yıkılarak Latin

<sup>1</sup> Kutsal yerlerdeki Rum ve Melkitlerin durumu hakkında geniş bilgi için bkz. Phocas (1988).

kilisesi kuruldu ve hemen hemen tüm Bizans ibadethâneleri ortadan kaldırıldı. Her ne kadar Bizans İmparatorluğu ve diğer mezhepler buradaki haklarını korusalar da, Nazareth'deki Yeniden Doğuş, Bethlehem'deki Nativity ve Kutsal Kabir kiliseleri gibi kutsal yerler Latin kilisesinin mülkü haline dönüştürüldü.

Latin Hristiyanlar Khalkedon konsilinde (451) kabul gören dogmayı kendi kilise dogmaları olarak kabul ettiler. Latin Kilisesi'nin Frank devletlerinde ayrıcalıklı ve zengin bir konumu vardı. Bu durum doğal olarak Ortodoks Kilisesi'nin hiyerarşisi ile dini temelleri aleyhine idi. Latin patrikleri, Jerusalem ile Antiocheia'da Rum Kilisesi'nin yerini aldılar ve piskoposluklara da Latin Kilisesi'ne bağlı din adamları atandı. Önceden ağırlık taşıyan kiliseye ait dini vakıflar ise yeni hükümdarlar tarafından Latin kilisesi'nin hizmetine verilmişti. Ancak alt kademelerde, özellikle de kırsal bölgelerde Ortodoks ruhban sınıfına ve kiliselere pek dokunulmadı. Böylece çok sayıda Rum manastırı varlığını sürdürebildi (Holt 1999: 38).

Filistin'de Rum kilisesi zayıftı ve sadece üç ya da dört piskoposluk mevcuttu. Bizans'ın XI. yüzyılda Suriye topraklarını tekrar alması nedeniyle Suriye'de daha güçlüydü. Türk istilası yıllarında Ortodoks kilise hiyerarşisi zarar görmeye birlikte, varlığını sürdürdü. 1054 yılında gerçekleşen şizma Doğu patriklerince fazla istekli olmaksızın kabullenildi, ancak kiliselerin birleşmesi fikri zihinlerde hala mevcuttu (Richard 1985: 233). Güneyde, Lübnan ve Filistin'de, Ortodoks kilisesi sayı itibarıyla zayıftı, ancak oldukça güvendedi. Nazareth kiliseleri, Bethlehem ve Kutsal Kabir Kilisesi bunlar arasındaydı. Sayıca az olan Ortodoks Hristiyanların din görevlileri Bizans İmparatorluğuna bağlı olup, Bazileus tarafından koruma altındaydılar. Bilindiği üzere bu amaçla XI. yüzyılda Bazileus ile Halife arasında Kutsal topraklardaki Bizans kilise mallarının güvenliğini sağlayan resmi anlaşmalar yapılmıştı. Haçlı Seferleri öncesinde Kutsal Kabir Kilisesindeki son onarımın bu anlaşma sonucunda gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Albertus Aquensis (RHC, Occ., IV: 489) Haçlıların Antiocheia önüne geldiklerini duyan Kudüs Rum patriğinin (isim vermiyor) Kıbrıs'a gittiğini kaydeder. Daha sonra Kudüs kuşatıldığında patriğin Godefroi de Boullion ve diğer Haçlı

liderlerine Kıbrıs'tan hammadde, gıda ve bazı değerli hediyeler gönderdiğinden bahseder (Runciman 1956: 85) Onun ümidi, Kudüs'ün alınmasından sonra hakkı olduğunu düşündüğü patriklik makamına tekrar oturmaktı. Ancak bu isteği gerçekleşmeden, Haçlılar Kudüs'ü almadan birkaç gün evvel, Temmuz 1099'da Kıbrıs'ta ölür (Runciman 1956: 87; 1989: 224). Patriğin Kıbrıs'a taşındığını nakleden tek vakantüvis Albertus Aquensis olduğu için bu bilginin doğruluğunu kontrol etme imkanına sahip değiliz. Öte yandan Richard (1985: 234-235) patrik Symeon'un Kıbrıs adasına sürülüp orda ölmesini yanlış bir söylenti olarak niteleyerek, gerçekte onun Konstantinopolis'e gittiği görüşünü ileri sürer. Bu görüşe yakın olan Prawer ise (1972b: 220-221) patrik Symeon'un ya Müslümanlar tarafından sürüldüğü ya da Haçlı ordusunun Kudüs'e yaklaşması üzerine şehri terkederek Kıbrıs'a, oradan da Konstantinopolis'e giderek 1116 yılında ölümüne kadar orada yaşadığı görüşündedir. Patrik Symeon'un Kıbrıs'tan Haçlı liderleriyle temasa geçtiği ve özellikle II. Urbanus'un temsilcisi Adhemar Le Puy tarafından iyi karşılandığı görüşü yaygındır. Runciman (1956: 85) Adhemar Le Puy'un Symeon'a, önceleri Roma'nın istemeyerek Kudüs Patriğine vermiş olduğu "Apostilicus" unvanını verdiğini kaydeder. Batı'ya yardım gönderilmesi için yazdığı mektubunda Adhemar, onun adını da zikretmekteydi. Adhemar mektubunda, başarı için Doğu Hristiyanlarının desteğine sahip olmanın önemine vurgu yapmaktaydı. Bu durum onun neden patrik Symeon'u iyi karşıladığını açıklar. Sonuçta Haçlılar Symeon'un yerine Matarano piskoposu Norman-İtalyan asıllı papaz Arnoul'u seçtiler (Runciman 1989: 224-227). Ancak Pisa'lı Daimbert Arnoul'un seçiminin *simonie* nedeniyle geçersiz olduğu iddiasında bulundu (Richard 1985: 236). Bunun sonucunda Arnoul birkaç ay sonra görevinden alındı ve yerine Pisa'lı Daimbert atandı. Bir süre sonra Daimbert I. Baudouin ile çatışmaya başladı ve sürgün edildi. 1102 yılında Antiocheia prinkepsi piskoposluğunu tekrar kurdu. Yeni konsil Daimbert'i simonie, Sicilyalı Robert'ın Doğu'ya gönderdiği parayı zimmete geçirme, krala ihanet ve Ortodoks Hristiyanları katletme suçlarından yargıladı ve yerine Ehremar (Evemar)'ı getirdi. Daimbert bu durumu Roma'ya şikayet etti ve Ehremar'ın azlini istedi (Mayer 1994: 537). Papa olaya müdahale etmek zorunda kalmıştı ki, Ehremar istifayı tercih etti (Aralık 1107). Yerine Jabran'lı Gibelin papalık temsilcisi olarak atandı (1107-1112) (Riley-Smith 1987: 49). Gibelin'in ölümünden sonra Arnoul yeniden patrik seçildi

(1112). Ancak 1115'te Kudüs'te toplanan konsilde piskoposluk makamını para karşılığı satmakla suçlandıysa da, Roma'ya kendisini aklamayı başardı ve 1118'de ölümüne kadar görevini sürdürdü (Richard 1985: 236-237). Antiocheia Rum patriği Ioannes Oksites'in yerine ise Valence'li Bernard getirildi (Prawer 1985a: 73; Richard 1985: 234; Hamilton 1999: 2-3).

1099 yılındaki ilk patrikliği sırasında Kudüs patriği Arnoul Doğu Hristiyan mezheplerini Kutsal Kabir Kilisesinden kovmuş mallarına el koymuştu. Ancak halefi Daimbert'in Doğu Hristiyanlarına karşı tutumu ondan daha acımasız ve düşmanca idi. Daimbert, Rum Ortodoks, Ermeni Gregoryen, Monofizit, Yakubi ya da Nasturi ayrımı yapmaksızın tüm yerli Hristiyanları kiliseden kovmakla yetinmeyerek, bunları Kudüs'teki manastırlarından ve sahip oldukları tüm yerlerden söküp atmıştı. Ancak 1101 yılında kutsal ateş töreninde meydana gelen bazı olaylar ve kralın nüfuzu, Rum korosu'nun kilisede tekrar işe başlamasını ve bu kutsal yerde Ortodoks kilise adetlerine yeniden müsaade edilmesini sağlamıştı. Ayrıca Daimbert, kutsal yerlerin hizmetinde kadınları da kullanmak suretiyle yerli halkın şeref ve gururlarını da yaralamıştı (Runciman 1992-II: 70-71).

Patrik Symeon'un 1099 (?) yılında ölümünden 1187 yılında II. Athanasius'un atanmasına kadar olan sürede Ortodokslar Latin patriğinin hakimiyetini kabul ettiler. Anca bu durumu itiraftan hoşlanmayan bazı Ortodoks yazarlar, bahsi geçen dönem arasına sekiz patrikten oluşan bir liste koymaktadırlar<sup>1</sup>. Ancak, Kudüs'ün Haçlılar tarafından zaptı esnasında Filistin'in Ortodoks cemaatleri kendi yüksek ruhanilerinin tümüyle sürgünde bulunmaları nedeniyle, Latin kilise hiyerarşisini ister istemez kabul ettikleri bir gerçektir. Sonuçta Konstantinopolis'te sadece ünvandan ibaret olan bir Rum patrikliği kuruldu. Selahaddin Eyyubi'nin ölümünden sonra (1193) Müslümanlar Rum patrikliğinin Kutsal Topraklara dönmesine izin verdiler. Dositheus (1187-1189) ve Mark Cataphlorus (1189-1222) Sina'da öldü (Hamilton 1980: 180, 310, 312).

<sup>1</sup> Bu sekiz patrik, I. Agapius, Sabas, I. Eucharius, III. Macarius, II. Jacobus, II. Arsenius, VII. Johannes ya da Nicholaus ve II. Nicephorus'dur (Runciman 1956:90). Bu liste için bkz. Le Quien, Oriens Christianus: 498-503.

Haçlıların yönetimi altında bulunan Rum kilisesinin durumu daha zor idi. Bizans askeri hareketinin neticesinde ya da bazen siyasi mücadelesinde Rum ve Süryani kiliseleri zafer kazanmış olsalar da, Edessa Kontluğu ve Antiocheia Prinkepsliğinde neredeyse kalıcı bir isyanın kıyısında idi. Antiocheia'da St. Petrus Katedralinin Rum Patrikliği'ne verilmesini onaylayan Prinkeps, doğal olarak Latin din adamları tarafından afroz edildi. Her ne kadar mevcut kaynaklar 1160'larda Bizans'ın doğudaki Hristiyanları koruma faaliyetlerine çok az vurgu yapsalar da, bazı deliller bunu göstermektedir. Bizans-Frank diplomasisinin izin verdiği ölçüde, örneğin İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) yönetiminde olduğu gibi, Rum Kilisesinin imparatorluk desteği görmesi mümkün olmuştur. Manuel'in dinsel kaygıları ve kutsal yerlerdeki, örneğin Bethlehem'deki Nativity Kilisesini korumaya alması önemlidir. Manuel'in oraya Rum sanatkârlar ve mozaik ustaları göndererek yedi ekümenik konsili ifade eden figürlerle ilgili çalışması, 1169'da tamamlanmıştır (Phillips 1996: 157; Hunt 1991: 69-86; Jotischky 1994: 207-223; Boase 1967: 85-88). Ayrıca, Kutsal Kabri altınlarla ve muhteşem mozaiklerle süsletip, Golgotha Şapelini kaplatmıştır. 1170 yılında meydana gelen depremde büyük hasar gören, Tyros (Sûr) şehrindeki katedral ve Elias manastırlarının restorasyonuna katkı sağlamıştır (Phocas 1988: 329). Aynı zamanda Bizans sanatçıları ve para süslemecileri iki dilde (Latince ve Grekçe) yazıtların olduğu Bethlehem kilisesi bu çeşit dinsel uyuma tanıklık etmektedir.

Rum piskopos ve patriklerinin değiştirilmesi politikası, ne Nazareth ve Sebastia Rumlarının olduğu gibi düşük seviyedeki din adamlarına uygulandı, ne de manastır yönetimleri etkilendi. Alt düzey din adamları ve manastırların Latin din otoritesini tanımaları istendi. Süryaniler kendi Arapça konuşan din adamlarına olduğu gibi Grek litürjiye sahip olmak zorundaydılar. Sonunda tüm bu baskı ve el koymalara rağmen bazı kilise ve mülkleri ellerinde tutabildiler. Daha önce Kutsal Kabir ve Bethlehem'deki Grek cemaat kiliseleri ve bakımevlerinin bulunduğu büyük şehirlerde Ortodoks kilisesinin sahip olduğu mülklerden çok azı kalmıştı. Elle tutulur derecede toprakların mülkiyeti yeni gelenlere geçti (Hamilton 1999: 5).

İmparator Manuel Komnenos'un (1143-1180) cömertliği ve Kutsal Topraklara

olan ilgisi 1160 lı yılların sonlarına kadar Bizans-Frank ilişkilerinde itici güç olmuştur. Diğer taraftan şunu da belirtmek gerekir ki, dönemin politik iklimi Manuel Komnenos'un Frank yöneticilerine yardım etmesi için müsait bir ortam hazırlamıştır. Manuel Komnenos Papa III. Alexander'ın rakibi I. Friedrich Barbarossa (1152-1190)'nın tahtına geçmesi için onu ikna ederek şizmayı sona erdirmeyi istemekteydi. Bu amaçla Ortodoks ve Latin kiliselerini birleştirmek için görüşme girişiminde bulundu. Onun bu gayreti Papa Alexander'ı bu plana ikna etmeye karşılık Latin Doğu'ya yardım sözü içeriyordu. Bu teklife Papa'nın sıcak baktığı görülür, çünkü Papa'nın nazarında I. Friedrich Barbarossa Hristiyan yerleşimcileri koruyabilecek doğru bir imparator gibi davranmamaktaydı (Phillips 1996: 158).

Din adamlarının aksine, Kudüs Kralları Ortodokslara karşı daima dostça davrandılar. II. Baudouin de Boulogne'in (1118-1131) eşi ve Melisende'nin annesi olan kraliçe Morphia Ortodoks bir prensesti (Prawer 1972b: 222). Ayrıca Melisende'nin her iki oğlu da Ortodoks kiliseye mensup kişilerle evlenmişlerdi. Filistin'de kalmış olan en yüksek din adamı olan Aziz Sabas Manastırı başrahibine kral I. Baudouin Le Bourg (1100-1118) iyi davranmıştı ve muhtemelen Melisende da bu manastıra devlete karşı görevler yüklenmesi karşılığında arazi bağışlamıştı. Manuel Komnenos'un hükümdarlığı döneminde, Kutsal Kabir ve Yeniden Doğu kiliselerinde gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarının da gösterdiği gibi, Ortodoksların koruyucusu sıfatıyla işlerini sürdürebilecek konumdaydı. Ancak tüm bu olumlu yaklaşımlara rağmen Latin ve Rum din adamları arasındaki samimiyet hiç artmadı, Latin hiyerarşisinin Ortodoksları *dime* ödemeye zorlama girişimleri ve kendi kilise adetlerini büyük kiliselerde icra edilmesine nadiren izin verilmesi nedeniyle, Ortodoksların Frank hakimiyetine duydukları güven ve bağlılık azalmış ve neticede Manuel'in koruyucu hâkimiyeti sona erdiğinde Kudüs'ün Selahaddin Eyyubi tarafından geri alınmasını kabule ve hatta sevinçle karşılamaya hazır duruma getirmiştir. Antiocheia'da güçlü bir Rum cemaatinin varlığı, siyasi gelişmelerle birlikte, hükümdarlığı ciddi şekilde zayıflatan açık bir Rum-Latin düşmanlığına yol açmıştır (Runciman 1992-II: 268-269).

Başka yerlerde olduğu gibi, Antiocheia'da da Doğu Hristiyanları Frankların



gelişiyse birlikte bir tarafta onları Müslümanlara sempati duymakla suçlayan ve ikinci sınıf uyruk muamelesi yapan kendi dindaşlarının baskısı, diğer tarafta onları çoğu zaman istilacıların doğal müttefiki olarak gören Müslüman hemşehrilerinin baskısı olmak üzere çifte baskıya maruz kalmışlardır. Aslında dinsel ve ulusal mensubiyetler arasında sınır yoktur. Aynı Rum sözü, Grek kilisesine bağlı Bizanslıları ve Suriyelileri ifade etmektedir, zaten bunlar kendilerini hep Bizans imparatorunun uyrukları olarak görmekteydiler; “Ermeni” kelimesi, hem bir Kilise’ye, hem de bir halka atıfta bulunmaktadır ve bir Müslüman “millet”ten (el-umma, ümmet) söz ettiğinde, söz konusu olan müminler cemaatidir. Yağsıyan’ın zihninde, Hristiyanların şehirden sürülmeleri dinsel bir ayrımcılıktan daha ziyade, Antiocheia’nın uzun süre tabi olduğu ve burayı geri almaktan hiç vazgeçmemiş düşman bir gücün, Konstantinopolis’in uyruklarına yönelik bir önlemdir (Maalouf 1997: 41).

Antiocheia’dan Rum patrik Ioannes Oksites’in sürülüp çıkarılması ve bundan sonra bütün yüksek Ortodoks ruhanilerinin azlolanup yerlerine Latinlerin getirileceği haberi İmparator Aleksios Komnenos’u çok kızdırmıştı. Bizans kilisesi patriklikleri Konstantinopolis’te yaşayanları atamayı sürdürdü. Bu durum Kudüs için Antiocheia’ya oranla daha doğrudur. Bu sadece Antiocheia’da çok sayıda Rum nüfusunun olması ile ilgili değil, aynı zamanda Bizans İmparatoru’nun Antiocheia şehrine sahip olmak istemesi ile de ilgiliydi ve Rum patriğin kabullenilmesiyle sonuçlandı (Prawer 1985a: 73).

Bizans kilisesi Roma ile birlik olmasa da, tek kilise ve tek inanç idealinden hiçbir zaman vazgeçilmedi. Bu nedenle biri Latin diğeri Grek olmak üzere iki piskoposa sahip olmak skandal olurdu. Zaten Hristiyanlığın ilk dönemlerinde bu uygulama Kilise tarafından reddedilmişti. Gerçekte bunun anlamı Bizans piskoposlarının Latinlerle yer değiştirmesi ve daha alt düzeydeki Bizans din adamlarının Latinlere oranla daha aşağı konuma düşmesi manasına gelmekteydi. Bu durum uygulamaya hemen konuldu. Kudüs’ten Antiocheia’ya ve daha uzaktaki sınır bölgelere yayıldı. Kıbrıs Rumlarca alınıp daha sonra Bizans İmparatorluğu Dördüncü Haçlı Seferi’nde (1204) Latin İmparatorluğuna dönüşünce aynı ilkeler bu alanlarda

da kabul edildi ki, buralarda çok az Müslüman yerleşimci vardı ve nüfusun çoğu Ortodokstu. Bu politika zaten IV. Lateran Konsili'nde uzun vadeli bir politika olarak, birden çok dilin konuşulduğu şehir ve dini merkezlerde dini makamlara uygun kişilerin seçilip, uygun dilde ibadet yapılmasının sağlanması ve şehirlere tek piskoposun atanması şeklinde karara bağlanmıştı (Prawer 1985a: 73-74).

### 5) Gürcüler

Anavatanları Kafkasya olan Gürcülerin Kutsal topraklarla olan bağları Hristiyanlığı kabullerine kadar inmektedir. Öyle ki ilk Ermeni kilisesi olarak bilinen St. Manas'ın aslında Gürcülere ait olduğu ve V. yüzyılın ikinci yarısında bazı manastırlar kurdukları görülmektedir. Genel olarak Haçlı Seferleri döneminde Gürcülerin mevcut durumdan hoşnut oldukları görülmektedir. Haçlı topraklarında onların sayısı diğer toplumlara oranla daha azdı; ancak çeşitli toprakların tanımlanmasında yer almaktadırlar. Gürcü geleneğine göre Gürcü kralı IV. Bagrat Kudüs'te 1050 yılı civarında bir Gürcü piskoposluğu kurmak için Bizans İmparatoru IX. Constantinus'tan Calvary'nin yarısını almıştır (Prawer 1985a: 87). Yine bazı Gürcü geleneklerine göre kral II. David (1089-1125) Kutsal Kabir'e Sina dağına manastır kurmak için hediyeler göndermiştir. Onun kızı ya da Gürcü kralının dul eşi Kudüs'te rahibe olmuş ve patrik Gibelin'in (1108-1112) rızasıyla orada Gürcü manastırı kurmuştur (Prawer 1985a: 88).

Gürcüler Selahaddin Eyyubi'nin fethiyle bölgeden kaybolmadılar. Bu dönemde de Kudüs'te Gürcü keşişler mevcuttu. Haçlı kaynakları Hristiyan hacıların kutsal şehre meydan okudukları zaman, Gürcülerin ellerinde bayraklarla ihtişamlı bir şekilde şehre girmelerine izin verildi. Öyle görünüyor ki Gürcü kraliçesi Tamara<sup>1</sup> (1184-1212) zamanında Selahaddin Eyyubi ile dostça ilişkiler kurulmuştur. Kraliçe Tamara Filistin'in bazı bölgeleri ve Kudüs'te çeşitli binalar yaptırmıştır. Manastırlar inşa ettirerek, ayinlere mahsus bütün araç ve gereçleri temin etmiştir (Andreasyan 2003: 403). Yine kraliçe Tamara tarafından Kudüs'e gönderilen büyük Gürcü şairi

<sup>1</sup> Hakkında geniş bilgi için bkz. Andreasyan (2003:360-425).

Shotha Rustavili ünlü Gürcü destanı “Vapkiss Takossani”yi bu dönemde kaleme almıştır (Praver 1972b: 230).



## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### HAÇLILAR VE ERMENİLER

#### I. HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİ ERMENİLER

Ermenilerin kökeni ve Ermeni adının nerden geldiği hakkında tarihçiler arasında çok çeşitli ve birbiriyle çelişen görüşler mevcuttur. Bazı tarihçiler Ermenilerin, Frigler gibi Trak asıllı boylardan olup, M.Ö. IV. ve III. yüzyıllarda Anadolu'ya geldikleri ve bugünkü Ermenistan bölgesine yerleştiklerini zikretmekle birlikte (Uras 1950: 99; Ercan 2001: 57), tarihçiler arasında en yaygın kabul gören görüş, Ermenilerin Hint-Avrupa topluluğundan olup, M.Ö VI. yüzyılda Balkanlardan Anadolu'ya geldikleri yönündedir (Gürün 1983: 17). Ermenistan ismi yazılı olarak ilk defa M.Ö. 515 yılında Pers kralı I. Darius'un yazıtında ve M.Ö. 484-430 yılları arasında yaşadığı varsayılan Herodot'un tarihinde geçmektedir (Gürün 1983: 16; Anadol 1982: 19; Çetintaş 2002: 6). Kaynaklarda Ermenistan olarak Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzey İran arasında kalan bölgeyi kastedmekte olan birçok tarihçiye göre Ermenistan ismi bir coğrafyanın adı olup, en erken M.Ö. VI. asırda bölgeye gelen Ermenilere ismini vermiştir (Ercan 1985: 208).

Ermenilerin Hristiyanlıktan önceki dinleri hakkında kesin bilgiler olmamakla beraber, putperest veya Mecusi oldukları sanılmaktadır. Hristiyanlık Ermeniler arasında IV. yüzyılda yayılmaya başladı. 506 yılında Dvin'de toplanan bir konsilde bir kısım Ermeniler Roma'dan resmen ayrıldı (Atiya 1968: 327). Bunlar Gregoryen<sup>1</sup> Kilisesini kurdular. Roma'dan ayrılmayarak Katolik mezhebinde kalan Ermeniler, Gregoryen mezhebinin Ermeniler arasında çabuk ve kolayca yayılarak hemen hemen bütün Ermenistan'ı kaplaması sonucunda azınlıkta kaldılar (Ercan 2001: 57-58). Bizans İmparatorluğu toprakları üzerinde Ortodoksluğun hızla yayılışı gibi,

<sup>1</sup> Gregoryen mezhebine adını veren Gregor, Kayseri'de takdis edilerek Ermenistan'a gönderilmiş bir piskopos idi. Gregor, Ermeni asıllı olmayıp, Part Prenslarından birinin oğludur (Ercan 2001:61, 108).

Ermenistan'da da Gregoryenlik büyük bir hızla yayıldı. Ermeni halkının çoğunluğunun kabul etmesiyle Gregoryenlik Ermeniler için bir tür milli mezhep haline geldi (Ercan 2001: 61).

Ermeni patrikliğinin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra İmparator Justinien ve Kudüs Rum Patriği Kudüs'teki Monofizit Ermenilere baskı yapmaya ve onları kendi inançlarına (diofizit) çevirmeye çalışmıştır. Bu baskı karşısında Kudüs'teki Ermeni din adamları kentteki diğer bütün kiliselerle ilişkilerini kestiler. Böylece Kudüs Ermeni Patrikhanesinin temeli atılmış oldu (Sanjian 1965: 97; Ercan 2001: 108).

Ermeni Kilisesi kendisinin en eski bir apostolik (havarilere ait) menşeye dayandığını, herhangi bir kilisenin aracılığı olmaksızın başlangıçsız, direkt ve muhtar bir karaktere sahip bulunduğunu iddia etmektedir (Küçük 2003: 45). Ermeniler arasında, Hristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk yıllardan itibaren Hristiyanlaşmanın olduğu, görevli piskoposların görev sürelerinin hesaplanmasıyla ispatlamaya çalışılmaktadır. Hristiyan olmalarından dolayı Ermenilerin 110, 230 ve 287 yıllarında işkencelere uğramaları, II. yüzyıldan önce, Ermeniler arasında Hristiyanlığın yayıldığı delili sayılmaktadır. İmparator Constantinus'un müsamahasından 12 yıl evvel, 301 senesinde toplu olarak Hristiyanlığı kabul etmeleri ve bundan dolayı işkencelere maruz kalmaları daha önceden Ermenilerin Hristiyan olmalarına bağlanmaktadır (Küçük 2003: 48). Ermeni Kilisesi ve genel Ermeni tarihlerinin büyük çoğunluğunun, Ermenilerin Hristiyanlığı kabulünün 301 yılında başlatıldığı görülür. Ancak 301 yılı Ermenilerin toplu olarak Hristiyanlığı kabul edişlerinin tarihidir. Bir başka deyişle o tarihe kadar Ermeniler arasında Hristiyan yoktu anlamına gelmemektedir.

Erken dönemde Hristiyanlığı kabul eden Ermeniler, henüz putperest olan Roma İmparatorluğunun Hristiyanlara uyguladıkları tazyik ve katliamlardan da nasiplerini almışlardır. Roma ile kötü başlayan münasebetler, Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra da azalmamış, Hristiyanlık nokta-ı nazarından artarak devam etmiştir. Başlangıçta takip edilen doktrinde hiçbir değişme olmadan,

Doğu'da ve Batı'da, IV. yüzyıla kadar gelmiştir. 325'te Nicaea, 381'de Konstantinopolis ve 431'de Ephesos Konsilleri yapılmış ve bu konsillerde aforoz edilen, sapık olduklarına karar verilen Macedonienler, Arienler (Ariuşular) ve Nesturienler ortaya çıkmıştır. Ermeniler ise, bu üç konsilde alınan kararları kabul etmiştir. Ancak bu üç konsilden sonra, 451'de yapılan Khalkedon konsilinde "Ana Kilise"den, diğer Hristiyanlardan, İsa'da "tek tabiat" olduğunu, yani insani tabiatının ilâhi tabiat içinde kaybolduğunu savunarak ayrılmışlardır. Bu görüşü savunanlar, "Monofizit" (tek tabiatçı) olarak adlandırılmıştır. Ermeniler, "Monofizit" grubun en etkili ve mücadelecisi unsuru olmuştur. Bu özellikleri dolayısıyla Ermeniler, henüz Müslüman olmamış Mecusî geleneği devam ettiren İran'ın yanında hâkim Hristiyan devletlerin değişik anlayış ve baskılarına maruz kalmışlardır. Bu dini baskı, Türklerin hâkimiyetine kadar devam etmiş ve Türk hakimiyetiyle Ermeniler, hem dinî hem de siyasi hürriyete kavuşmuştur (Küçük 2003: 54).

M.Ö. 331'de Makedonyalıların, daha sonra (198'de) Romalıların hakimiyetine giren Ermeniler, kısa aralıklarla Roma ile İran arasında el değiştirmiştir. M.S. 224'ten sonra Roma ile İran'ın çekişme dönemi başlamıştır. Bu mücadele 297 yılına kadar sürmüş ve neticede Ermeniler Roma'nın hâkimiyetine geçmiştir. Bu tarihten sonra, 301'de, Ermeniler toptan Hristiyan olmuştur. Ancak Roma henüz Hristiyanlığı resmen tanımadığı için aralarında mücadele şiddetlenmiştir. 313 yılında imparator Constantinus Hristiyanlığa serbestlik tanıyınca, kısa süren bir yakınlaşma olmuştur. Bu yakınlaşma İran'ı rahatsız etmiş ve İran ile Roma'nın uzun süre devam edecek mücadele dönemini başlatmıştır. İran'da Ermenilere kendi dini olan Zerdüştiliği kabul ettirme yolunda bir siyaset izlemiştir. Bu şartlarda, 390 yılında Ermenistan, Bizans ile İranlılar (Sasani) arasında taksim edilmiştir. Bu taksimde Ermenistan'ın doğu kısmı İran'a, batı kısmı ise Bizans'a bağlanmıştır. Önce Bizans, daha sonra ise İran kendi payına düşen kısmı ilhak etmiştir. 482'de İran'ın bölgeyi ilhak etmesiyle bozulan İran-Ermeni ilişkileri, II. Yezdegerd'in (439-457) İran tahtına geçmesiyle daha da şiddetlenmiştir. 439 yılında tahta çıkan I. Yezdegerd, Hristiyanlığa büyük düşmanlık sergilemiş, Ermeni ve Bizansla münasebetini İran'a bağlamak istemiştir. Bunun için Ermenilere Zerdüştiliği kabul ettirmek yolunu seçmiştir. Bunu başarmak için de Bizanslıları devreden çıkarmayı denemiş ve onları yenmiştir. Bunu

sağladıktan sonra I. Yazdegerd Ermeni liderlerini ve yöneticilerini Zerdüştiliği kabul etmeleri için tekrar sıkıştırmıştır. Bu teklifi bir kısmı kabul, bir kısmı da reddetmiştir. Reddedenler Bizans'ın yardımını istemiş, fakat yardım alamamıştır. Bizans'ın yardım etmemesi, Ermenileri İran mücadelesinde yalnız bırakması, aralarında mevcut kırgınlığı artırmış ve günümüze kadar gelen Bizans-Ermeni, Gregoryen Katolik-Ortodoks çekişmesinde etkili olmuştur (Grousset 1947: 287-295; Gürün 1983: 18-20; Küçük 2003: 57).

II. Basileos (976-1025) döneminden itibaren Ermeniler'in Gregoryen mezhebi Anadolu'ya yayılmıştır. Bu yayılma sürecinde Çukurova bölgesi merkez konumunda olduğundan, daha sonraları bu bölgede bir Ermeni devleti kurulmuştur. Ancak Çukurova'daki Ermeniler gerek Haçlı Seferlerinin etkisiyle, gerekse Kıbrıs'ı ele geçiren Venediklilerle kurduğu yakın münasebetler aracılığıyla Katolikliğe geçmişlerdir (Çark 1953: 28; Ercan 2001: 61-62).

## II. HAÇLI SEFERLERİ VE ERMENİLER

Yukarıda bahsettiğimiz sebepler yüzünden Bizanslılarla Ermeniler sürekli mücadele halinde olmuşlardır. Gerek dini gerekse siyasi olaylar neticesinde iki taraf arasında kökeni çok eskiye dayalı düşmanca duygular mevcuttu. Bizans açısından edinilmiş tecrübeler Ermeni hükümdarlara güvenmenin doğru olmadığını öğretmişti. Bunlar Hristiyan ve Müslümanlar tarafından vâki olacak bir fetihten hiçbir yarar sağlayamayacak olmalarına rağmen “sapkın” akideliydiler ve bu sıfatla Ortodokslardan herhangi bir Müslüman efendiden ziyade nefret ediyorlardı. Kültür ve ticaret ilişkilerinin sürekliliğine, imparatorluğa geçerek burada en yüksek makamlara kadar yükselmiş birçok Ermeni'nin varlığına rağmen bu düşmanlık hiçbir zaman ortadan kalkmadı.

Buna mukabil Ermenistan vadileri yolundan, geçmişin sınır savaşlarının açıkça göstermiş olduğu gibi, Anadolu'nun kalbine akın etmek gayet kolaydı. Askeri makamlar böyle bir tehlike yuvasını kontrolleri dışında bırakmak riskini göze alamazlardı. Siyasi anlamda ise, Ermenistan'ın ilhaki pek akıllıca bir iş değildi. Ermeniler Bizans hakimiyetinden nefret ediyorlardı. Bizans garnizonlarının sınırı işgal etmiş olmalarına rağmen, bu hudutlar içinde büyük ve gayrı memnun bir ahali kitlesi mevcut bulunuyor ve bunların imparatorluk kanunlarına tam olarak uymayısları önemli bir tehlike unsuru sayılıyordu. Hele bunlar şimdi kendi yurtlarının hükümdarlarına karşı yükümlü oldukları tebaalık görevlerinden de kurtulmuş oldukları için bütün imparatorluk içinde yayılmakta, her tarafa kanunsuzluk, düzensizlik yaymaktaydılar. Bizans'ın ordu kumandanı imparatorluktan daha az askeri sorunlarla meşgul olan daha akıllı yöneticileri, başlarına herhalde bir Ermeni problemi çıkarmaktan, bu suretle ülkenin birliğini tahrip ve tebaaları arasına uygunsuz düşüncede bir azınlık ithal etmekten çekinirlerdi (Runciman 1989: 27). Aslında şunun altını çizmek gerekir ki, Bizans'ın Ortodoks olan yerli Ermenileri ile hiçbir ilişkileri yoktur. Ortodoks olmayanlar, olmakta direnenler sınır dışı ediliyor ya da göçe zorlanıyordu. Ermenilerin dünyaya yayılıp diaspora'lar oluşturmalarının bir nedeni de budur (Kaşgarlı 1990: 15).



XI. yüzyıl ortalarında Anadolu sınırlarına ulaşmış bulunan Türk akınları karşısında Ermeniler, topraklarını Bizans İmparatorluğuna satmak zorunda kalarak, iç bölgelere doğru çekilmişlerdi. 1071 Malazgirt savaşından sonra Anadolu'ya gelen Türkler, kısa zaman içinde Marmara kıyılarına kadar yayıldılar. Bu sırada bir takım iç ve dış faktörlerden dolayı Bizans'ın zayıf düşmesinden faydalanan Ermeniler küçük beylikler kurmak suretiyle bağımsızlıklarını kazanma çabası içindeydiler. Ancak Türklerin bölgeye gelmeleri bu isteklerini gerçekleştirme imkânı vermediğinden Türk hakimiyeti altına girmişlerdir. Türklerin hâkimiyetleri altındaki toplumlara karşı hoşgörülü yaklaşımları nedeniyle, hakimiyetin el değiştirmesi ile bölgenin etnik yapısı fazlaca değişmemiştir. Haçlıların gelişine kadar bölge halkı Türklerle birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdi. Haçlıların gelişi bu ortamı derinden etkiledi. Şimdi Türk ve Bizans hâkimiyetinden Haçlıların yardımı ile kurtulup bağımsızlıklarını sağlayabilirdi. Bu düşüncenin ışığında, Haçlıları pek büyük bir sevinçle karşılamaları çok doğaldı. Haçlıları kurtarıcıları olarak görüyorlardı. Ancak, ne kadar büyük bir yanılgıya düştüklerini çok kısa süre zarfında anlayacaklardı. Çünkü, Haçlıların niyeti, kendi mezheplerinden aykırı inançta olan Doğu Hristiyanlarını kurtarmaktan daha ziyade, bölgede kendi hâkimiyetlerini kurmaktı. Olayların gidişatı bu gerçeği kısa zamanda göstermişti (Demirkent 1989: 167).

Ermenilerin göçmesi planlı ve düzgün oldu. Bizans tarafından arazileri ellerinden alınmış olan Ermeni büyüklerine Kapadokya'da, özellikle güney Toros silsilesi yakınlarında arazi ikta olunmuştu. Bunların maiyetleri de kendilerini buralara kadar izlemişlerdi. Selçuklu istilası ciddi şekilde başlayınca Ermeniler yurtlarını kitleler halinde terkederek bu yeni kolonilere katıldılar. Bu suretle Ermeniyenin yaklaşık yarısı güney batı istikametinde yola dökülmüş oldu. Türklerin henüz ulaşmamış oldukları orta Fırat vadisine yayıldılar. Asıllarını gururla Davud ve Bethseba'ya kadar dayandıran Bagrat hanedanının son Ermeni hükümdarı 1079 yılında, Kayseri başpiskoposunu korkunç bir şekilde öldürdükten sonra, Bizans'ın emriyle katlolundu. Bunun üzerine onun Ruben adındaki akrabası imparatorluğa isyan ederek kuzey batı Kilikya'da bağımsızlığını ilan etti. Yaklaşık aynı yıllar

içinde Hethum oğlu Oşin<sup>1</sup> adında diğer bir Ermeni reisi biraz daha batıda ayrı bir devletçik kurdu. Böylece ilerde önemli bir rol oynayacak olan Ruben ve Hethum hânedanları oluşmuştur. Fakat şimdilik bu ikisinden de parlak durumda, Rumların Philaretos adını verdikleri Vahram adında diğer bir Ermeni bulunuyordu (Runciman 1989: 57; Kaşgarlı 1990: 9).

Bölgenin en güçlü Hristiyan önderi konumunda olan Philaretos (Fileretos Brachamios), Romen Diogenes zamanında kumandanlık yapmıştı. Malazgirt savaşından sonra bölgedeki diğer Ermeni prenslikleri Türk saldırıları karşısında ortadan kalkarken, o topraklarını Samsat dahil olmak üzere Maraş'tan Malatya'ya kadar genişletmeyi başarmıştı. Philaretos Bizanslıların *curopolates* makamını elinde bulunduruyordu ve Romen Diyojen kendisine *Grand Domesticus* (Başkomutan) unvanını vermişti. Edessa'lı Mateos'un kroniğinde (2000: 147) “şeytanın ilk çocuğu” olarak adlandırdığı, doğumu itibariyle Ermeni, mezhebi bakımından ise Melkit olan Philaretos, ne Ermeniler ne de Bizanslar tarafından sevilmekteydi. Edessa halkı tarafından çok sevilen Vasil'in ölümü üzerine, koruyucusu sıfatıyla şehre girdi ve halk tarafından Vasil'in yerine seçilen Sembat'ı bir darbe ile görevinden aldı. Ancak Philaretos'un Edessa'daki zalimce eylemleri kısa süre içinde onu halk nazarında en çok nefret edilen kişi haline getirdi. Samsat'ı Harran hakimine kaptırmakla kalmayıp (1085), Müslüman saldırıları karşısında bölgeden herhangi bir yardım alamayınca Edessa'yı oğluna teslim ederek, yanına aldığı değerli eşyalarla birlikte çareyi Melikşah'a sığınmakta buldu (1086/1087). Rivayete göre sırf yağcılık yapma gayesiyle İslâmiyet'i kabul etmesine rağmen, Melikşah ona aşâğılayıcı muamelede bulundu ve Bozan'ı Edessa'nın fethiyle görevlendirdi (Segal 2002: 284-285).

1087'de Edessa'yı fetheden Bozan, eski uygulamaya geri dönerek, halka karşı kendi temsilcisi olarak Hetum'un oğlu Thoros'u tayin etti (Segal 2002: 286)<sup>2</sup>. Bu

<sup>1</sup> Oşin, ünlü bir Ermeni din adamı olan Nemrunlu Aziz Nerses'in atasıdır. Hetum stülesi XII. yüzyılda parlamıştır. Ancak Ermeniler, Oşin'e eski ve ünlü atalar uydurarak, O'nu Bizanslıların 1078-1079'da öldürdükleri Bagratani ailesinden II. Gagik ile akraba yapmışlardır (Kaşgarlı 1990:8). Oşin'in kimliği hakkındaki tartışmalar için bkz. Kaşgarlı (1990:5-9).

<sup>2</sup> Demirkent'e göre (1997:37) ise, Bozan'ın ölümünden sonra Edessa'nın yönetimine geçen Tutuş tarafından bu tayin gerçekleştirilmiştir.

arada Malatya başka bir Ermeni, Gabriel (1095-1103), tarafından işgal olundu. Gabriel de damadı Thoros gibi Ortodoks idi. Ortodoks, Yakubi ve Ermeni kiliselerinin arasındaki münazaralar bütün kuzey Suriye'deki karışıklığı daha ziyade artırmaktaydılar. Yakubi ve Ermeni kiliseleri Bizans hakimiyetinin sükutuna sevinmekte ve Türklerin hakimiyetini tercih etmekteydiler (Runciman 1989: 58).

Thoros Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'tan yüksek *curopalates* (*kiropalat*) unvanını almıştı (Mateos 2000: 194; Runciman 1989: 150). İmparatorluk sarayı ile bu bağlılıkları onlara bir tür meşruiyet sağlamakla birlikte, temel dayanakları civarlarındaki Türk beylerinin hakimiyetlerini kabul etmeleriydi. Öyle ki, Thoros bu güçlü metbularını şaşılacak bir dönekle birbirlerine düşürüyor, Gabriel ise, en yüksek Müslüman makamları tarafından tanınmak amacıyla eşini görevle Bağdat'a göndermekte bir sakınca görmüyordu. Fakat tüm bu çabalarına rağmen Ermeni beylerinin hepsi tehlikeli bir durumdaydılar. Çünkü, Kogh Vasil hariç, hepsi de inançları bakımından halkın çoğunluğuna ters düşmekteydiler; topraklarında hâlâ meskûn çok sayıda Suriyeli Hristiyanlar onlardan nefret ediyorlardı. Türkler ise hepsine karşı güvensizlik duyuyorlardı (Runciman 1989: 150-151).

Bu sırada devamlı surette Danışmendliler tarafından tehdit edilen Malatya hakimi Gabriel (1095-1103), Frank yardımı istediği gibi, Edessa hakimi Thoros da Haçlılarla temasa geçmişti. Haçlı vakanüvislerinden Fulcherius Carnotensis, Albertus Aquensis ve Guibertus Novigenti, Thoros'un Baudouin'e gönderdiği bir heyet vasıtasıyla ona, şehirlerini Türk saldırılarına karşı koruması karşılığında Edessa'nın gelirlerini, vergilerini ve yönetimini paylaşmayı önerdiğinden bahsetmektedirler (Mc.Ginty 1941: 39; Ryan 1969: 91). Yine *Anonim Süryani Vekayinamesi* (terc. Tritton 1933: 70) de Thoros'un Baudouin'i istemeyerek, ancak Türk baskısından bunalan halkın ısrarı nedeniyle yardım için şehre davet ettiğinden bahseder. Rivayete göre Boudouin'in Çukurova'yı terketme kararı, esasen kendisinin veya Bagrat'ın<sup>1</sup> daha Çukurova'da iken aldıkları ve onun Edessa'ya gelmesini ısrarla talep eden bir

<sup>1</sup> Albertus Aquensis, Bagrat için "Vir instabile et magnae perfidiae" (kaypak ve çok sadakatsiz bir adam) tabirini kullanmaktadır (RHC, Occ, III: 17; terc. Hefe, I-1923:108).

mesaja dayanmaktaydı. Bu girişimin kaynağında Thoros'un olup olmadığı kesin olmamakla birlikte, daha sonra uydurulmuş olması muhtemel bir rivayet Thoros'un şahsi görüşü ne olursa olsun Edessa'luların Haçlıları çağıracaklarını anladığını ve bundan dolayı istemeyerekte olsa onlarla işbirliği yaptığını ileri sürmektedir<sup>1</sup>. Neticede şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet Tell Başir'de Baudouin'i bekledi ve onu şehre davet etti. Teklifi büyük bir sevinçle kabul eden Baudouin 1098 Şubat'ında bir kısım şövalye ve hizmetliyle birlikte Edessa'ya doğru yola koyuldu<sup>2</sup>. Batılı kaynaklar onun Edessa'ya varışında çocuğu olmayan Thoros'un vârisi ve onunla birlikte eş-yönetici olarak kabul edilmiş törenini ilgiyle anlatmaktadırlar. Üst kısmı çıplak olarak Thoros'un gömleği altına alınmış ve prens tarafından kucaklanmıştır. Aynı tören Thoros'un eşiyile de tekrarlanmıştır (Runciman 1989: 157; Segal 2002: 289). Etrafı Türk beyleri ile çevrilen Thoros, bağımsızlığını koruyabilmek için Baudouin'den yardım istemişti. Ancak onun niyeti Ermenilere yardım değil, onların elinde bulunan topraklarda kendi hakimiyetini kurmaktı. Bunun sonucunda 6 Şubat 1098 tarihinde gittiği şehrin yönetimini kısa sürede Thoros'u saf dışı bırakarak ele geçirdi ve 10 Mart 1098'de ilk Haçlı devletini kurdu (Demirkent 1997: 38).

Ermeniler çoktan beri Batı'dan yardım gelmesini beklemekteydiler Öyle ki, o tarihten yirmi yıl evvel, Papa VII. Gregorius'un Doğu Hristiyanlığını kurtarmak için bir plan hazırlığında olduğu haberini alır almaz, papayı Ermeni sorunu bakımından kazanmak amacıyla bir Ermeni piskoposu Roma'ya gönderilmişti. Ermeniler ve hatta Bizans ünvanları taşıyan Ermeni soyluları için bile Franklar, her zaman için kendilerinin nefret ettikleri Bizans ile bağlantılarını takviye edecek her hangi başka bir yardımdan daha sevimli gelmekteydi. Haçlı ordusunun varlığı onlar için, uzun zamandır hayalini kurdukları amaçlarına ulaşmayı, yani kesin olarak hem Türklerin hem de Bizans'ın yüksek hakimiyetinden sıyrılarak bağımsızlıklarını tesis etmeyi,

<sup>1</sup> Edessa'lı Mateos'un kaydına göre (2000:194), civardaki Müslüman emirlerden endişe duyan Thoros Baudouin'i şehre davet etti. Bu teklifi kabul eden Baudouin 60 atlı ile şehre geldi.

<sup>2</sup> Baudouin'in beraberindeki şövalye sayısı hakkında oldukça farklı rakamlar zikredilmektedir. Albertus Aquensis (RHC, Occ, III, 17:350; terc. Hefele I-1923:107) onun Edessa'ya doğru yola çıkarken beraberinde 200 şövalye bulunduğunu kaydederken, Fulcherius Carnotensis (RHC, Occ, I, 14:337; terc. Ryan 1969:89) 80 tam teşekküllü şövalyeden bahseder. Edessa'lı Mateos'a göre (2000:194) beraberinde 60 şövalye, Runciman'a göre (1989-I:157) 80 şövalye, Segal'e göre ise (2002:289) sekiz şövalye ve üç hizmetçi bulunmaktaydı.

temsil etmekteydi. Bu nedenledir ki Baudouin ve adamlarını büyük bir sevinçle karşıladılar (Runciman 1989: 156).

Ermeniler Birinci Haçlı Seferinin başarıyla neticelenmesi için ellerinden gelen her şeyi yaptılar, hatta Haçlılara Bagrat'ı kılavuz tayin etmişlerdi. Kogh Vasil'in kardeşi ve Ravendan kalesi<sup>1</sup> beyi olan Bagrat, Baodouin'e şansını Kilikya'da denemesini teklif eden kişiydi (Kaşgarlı 1990: 10). Bagrat (Pancrae, Pancratus) Haçlılara İstanbul Boğazı sahillerinden Fırat'a doğru ilerleyişinde Baudouin'in ordusuna eşlik etti (Segal 2002: 288). Haçlıların geçtikleri tüm güzergah boyunca Ermeniler kendilerine mihmandarlık yapıyorlardı. Haçlıları "Hristiyanların ellerindeki demir kelepçeleri, ayaklarındaki demir zincirleri çözmeğe gelen kişiler" olarak görüyorlardı (Kaşgarlı 1990:34). Haçlıların geldiği Toroslardan Malatya'ya kadar duyulmasıyla, Toroslar Kilikya, Kommagena Ermeni Derebeylerinin tümü Haçlılara katılmıştır. Baudouin Bagrat'ın kardeşi ve Kommagene'deki kalelerin<sup>2</sup> güçlü efendisi Kogh<sup>3</sup> Vasil ile temas halindeydi (Segal 2002: 289).

Albertus Aquensis'in nakline göre Adana, Tarsus, Mamistra ve tüm Kilikya Dağları Tancred'e kucak açmış, 1097 yılının Ekim-Kasım aylarından evvel ise Baudouin de Boulogne, Samsat, Hacin, Seruç, Tell Başer, Ravenden (Kommagena) gibi önemli mevkiileri ele geçirmişti. Ayrıca Ermenilerin Franklara Artah kalesini ve Halla'yı da verdiğini ve Bohemund'un Antiocheia kuşatması esnasında bir Ermeni olan Firuz'un kendisine şehrin kapılarını açtığını kaydetmektedirler (bkz. İbnü'l Esir, 1991-X: 227). Doğal olarak birkaç Frank askeri Kilikya'yı almamıştır. Ancak Ermeniler onları bu bölgeye çekmiş, ikmallerini temin etmiş, yiyecek ihtiyaçlarını görmüş ve barındırmıştır. Zira Ermeniler bunların sadece öncü kuvvet olduklarını varsayarak, arkadan büyük orduların yetişeceğine inanmışlardı. Haçlılara duyulan bu derin sevgiyi XVI. yüzyılda Papa XIII. Gregorius (1572-1585) da tasdik ederek, Vatikan'da "*Collegium Armeniorum*"un (Ermeni Rahipler Delegasyonu) kuruluşu münasebetiyle yayınladığı "İmtiyaz Bulla"sında şu şekilde dile getirmektedir:

<sup>1</sup> Antakya'nın kuzey doğusunda ve Gaziantep'e yakın bir kaledir. Geniş bilgi için bkz. Demirkent (1992:371-389).

<sup>2</sup> Raban, Göksun (Kessun) ve Rum Kale

<sup>3</sup> Ermenice "Kogh" hırsız, eşkıya demektir.

“Diğer meziyetlerinin yanı sıra, Ermeni milletinin kiliseye ve Hristiyan Cumhuriyetine verdiği hizmetler özveriler arasında, bir hizmet vardır ki, sürekli belleklerde canlı tutulmalıdır. Hristiyan Prensleri ve Hristiyan orduları Hz. İsa'nın mezarını yeniden almağa gittikleri zaman, Hristiyanlara hiçbir millet hiçbir toplum, Ermeniler gibi derhal ve sevinçle yardıma koşmamışlardır”<sup>1</sup> (Kaşgarlı 1990: 35).

Gördükleri bu ilgiden dolayı Haçlıların hayli memnun kaldıkları şüphesizdir. Öyle ki, dokuz ay gibi uzunca süren Antiocheia kuşatması esnasında Ermenilerden yardım almaya devam etmişlerdi. Zaten şu bir gerçek ki, eğer Ermeniler Haçlılara yardımı kesmiş olsalardı onların bölgede bu kadar tutunmaları mümkün olmazdı.

Haçlılarla olan ilişkilerini daha ileri götürmenin yollarını arayan Ermeniler, daha da ileri giderek zengin drohmalı ve geniş arazilere sahip kızlarını adeta yalvarırcasına Franklarla evlendirmeye başlamışlardı. Ermeniler bu evlilikler vasıtasıyla Haçlılarla olan durumlarını garantiye aldıklarını zannetmekteydiler. Bu evlilikler arasında; I. Baudouin de Boulogne (1099-1100) Ermeni Beyi Konstantin'in kardeşi ve Toroslarda güçlü kalelerin sahibi Tafnus (Tafroc)'un kızı Arda ile evlenmiştir (Runciman 1989: 160). Ayrıca, Boudouin'in kuzeni II. Baudouin Le Bourg (1100-1118) ise Malatya prensi ve Melkit mezhebinden bir Ermeni olan Gabriel'in kızı Morphea ile evlenmiştir (Süryani Mikhail, terc.Andreasyan-II: 47; Segal 2002: 292-293). Bu düğünlere karşılık Franklar da bir jest yaparak, II. Baudouin'in kız kardeşini Rupen'in torunu Levon'a verdiler. Daha sonraları ise I. Joscelin de Courtenay (1119-1131), Rupen'in oğlu Konstantin'in kızı ile evlenmiştir (Kaşgarlı 1990: 37).

<sup>1</sup> Gregorius Epicopus Servus Servorum Dei Ad Perpetuam Rei Memoriam:

“Et vero inter alia ausdem natinos de Eceleisa Republicaque Christina merita, illud praecipium ac singolare memoria dignum est, quod principibus exercitibusque christianis saepuis olim ad recuperationem Terrae Sanctae proficiscentibus, nulla natio, nullus populus promptuis alaerusque sis suppetias tulit, quam Armenii, qui viris, equis-armis commaetu, consilio ac denique omni ope christianos sacre illo in bello fortissime ac fidelissime iuverunt” (Kaşgarlı 1990:35).

Bundan sonraki olaylar Baudouin'in, kendisine hizmet veren Haçlı şövalyelerini, şahsına ve kontluğuna sıkı bağlarla bağlamak ve onların kendisini terk etmemelerini sağlamak amacıyla onları yerli, zengin Hristiyan kızlarıyla evlenmeye açıkça teşvik ettiğini göstermektedir. Nitekim kendisi de Ermeni beyi Tafnus'un kızı Arda ile evlenerek de bu konuda önderlik etmiştir. Grousset gibi bazı tarihçiler bu mevzuda, Baudouin'in ırkları birleştirmeye gidecek kadar ileri bir politika yürüttüğü iddialarına rağmen, daha sonraki olaylar ve onun Ermenilere karşı olan tutum ve davranışları bu iddiayı çürütmektedir. Çünkü Baudouin'in Ermeni halkına karşı samimi ve iyi niyetli olmadığı, onun esas Haçlı birliklerinden güçlü takviyeler alırmaz, o vakte kadar kendi adamlarının azlığı nedeniyle idarenin yüksek kademelerinde bırakmak zorunda kaldığı Ermenileri makamlarından uzaklaştırmaya başlamasından bellidir (Runciman 1989: 159-160; Demirkent 1990b: 59-60).

Haçlılar bu tek taraflı alışverişten oldukça memnun olmalı ki, yöre çok sayıda Haçlı baronu için cazibe merkezi haline gelmişti. Kendilerine peşkeş çekilen kentleri, kaleleri, köyleri teslim almakta adeta yarışıyorlardı. Şövalyelik yasalarına uygun olarak kente ilk giren şövalye kendi bayrağını çekerek, sahipleniyordu. Bu yarışta en kârlılardan biri I. Boudouin de Boulogne (1098-1100), Edessa'ya kadar olan bölgeyi ele geçirmişti. Ancak aradan fazla bir zaman geçmeden Franklar arasında toprak kapma nedeniyle rekabet başlamıştı.

I. Baudouin Edessa'nın başına geçince daha önce Bizans İmparatorluğu'nun hizmetinde bulunmuş Ermeniler'i mevkilerinden etmiş, yerlerinden sürmüştür. Bu kişiler genellikle Ortodoks inanca sahiptiler ve bu nedenle şehir halkı tarafından da fazlaca sevilmiyorlardı. Thoros (1094-1098) ve Gabriel (1095-1103) gibi önceki Bizans devlet memurları Fırat nehri kenarında Ermeni bağımsızlığını muhafaza edebilmek için yeter derecede idare tecrübesine sahip yegâne kişilerdi. Fakat, Bizans'a karşı duydukları kin ve buna mukabil Lâtinlerin bütün sapıklık ve hatalarını hoş görme duygusu içinde bu Frank dostlarının onları uçuruma sevketmelerinden, yalnızca bunların nankör tebaaları sorumludur (Runciman 1989: 155).

Ermeniler de Baudouin'i yeteri kadar ciddiye almamışlardı. Frank şövalyelerinin durmadan kendi bölgelerine akıp gelmelerini ve Baudouin'in onlara gösterdiği kolaylığı kötü gözle görüyorlardı. Frank şövalyeleri de, Ermenileri kendileriyle barıştıracak hiçbir harekette bulunmuyorlar, aksine onlara hakaretle muamele ediyor ve zorbalıkta bulunuyorlardı. Edessa'nın nüfuzlu yerlileri, sadece Frankların katıldığı kontun istişare heyetinden uzakta tutuluyorlardı; fakat Thoros zamanında olduğundan daha da fazla miktarda vergi ödemek zorunda bırakılıyorlardı. Bundan başka bu yeni gelenlere Ermeni arazi ve çiftlikleri iktâ olunuyor ve Ermeni köylüler batının daha sert olan feodal kurallarına uygun olarak yeni efendilerine çok daha sert ve sıkı bağlarla bağlanıyorlardı. Onun kendi açısından doğal kabul edilebilecek olan bu egoist davranışları, Edessa Ermenilerini daha çok kısa bir zaman evvel başlarına geçirmek için çırpındıkları Baudouin'e karşı bir suikast hazırlamaya kadar götürmüştür. 1098 yılının sonuna doğru bir Ermeni, Baudouin'e, aleyhinde bir suikast planlanmakta olduğunu ihbar etti. Güya şehrin en nüfuzlu on iki yerlisi Diyarbakır bölgesindeki Türk beyleriyle muhabere halindeydiler. Baudouin'in kayınpederi Taphnuz bu sırada Edessa'da bulunuyordu; kızının kontla evlenme töreni pek az önce icra olunmuştu. Rivayete göre suikastçiler onu Baudouin'in yerine geçirmek veya hiç olmazsa Baudouin'i idareyi onunla paylaşmaya zorlamak istiyorlardı. Baudouin bu haberi alır almaz derhal harekete geçti. Suikastçilerin iki ileri geleni tutuklanarak gözleri çıkarıldı; bunların en önemli arkadaşlarının burunları veya ayakları kesildi. Olayla ilgileri olduğundan şüphe duyulan çok sayıda Ermeni hapse atıldı ve servetlerine el konuldu. Fakat bunlar şarklı kurnazlığı ile paralarını o kadar iyi saklamışlardı ki, Baudouin'in adamları bir türlü bulamıyorlardı. Bu nedenle Baudouin bu haberi alır almaz, onların özgürlüğünü 20.000-60.000 arası Bizans altınına satışa çıkardı. Suikastçılarla bağlantısı ispat edilemeyen Taphnuz, onun ihanetleri nasıl para ile ve uzuvlar keserek cezalandırıldığını görünce, damadına olan borcundan dolayı ölüm cezasına çarptırılma korkusuyla bu korkunç damadın şerrinden süratle kendi dağlarına kaçmayı canına minnet bildi. Şimdiye kadar sadece yedi yüz altınını ödediği kızının çeyizinden büyük kısmını da beraberinde götürdü (Runciman 1989: 162; Demirkent 1990b: 61-62; Segal 2002: 292).



Albertus Aquensis'in açık bir şekilde ifade ettiğine göre “bu günden itibaren Edessa’da Baudouin’den korkulmaya ve adı dünyanın ta öbür ucuna kadar bilinmeye başlamıştır”. Baudouin’in suikasti cezalandırmak için gösterdiği korkunç zulüm Ermeni tebaasından gelebilecek tehlike ve tehditlere son vermişti. Birecik şehrine vali yaptığı, mesela Abulgarîp gibi bazı Ermenileri yüksek memuriyetlerde kullanmaya devam etmekle beraber, şöhretinin kendisine çektiği bir çok Frankın bölgeye gelmesi sayesinde gitgide doğulu tebasını istihdam etmekten tamamıyla vazgeçti. Edessa’ya geleli ancak bir yıl olduğu halde şöhreti korkunç şekilde yayılmıştı. Haçlı ordusu daha henüz binbir güçlük içinde Kudüs’e doğru ilerlemeye çalışırken o, “Asya’nın derinliklerinde” zengin ve kudretli bir devlet kurmuş ve bütün doğu dünyasında korku salmış, itibar kazanmıştı. Haçlı Seferine çıktığı sırada, kardeşlerinin himâyesine muhtaç, parasız, pulsuz bir “en genç, en küçük oğul” dan başka biri değildi. Raymond de Toulouse veya Hugue de Vermandois gibi büyük asilzâdeler veya Bohemund gibi tecrübeli maceraperestler onu gölgede bırakmışlardı. Haçlı Seferi onun şahsında en kabiliyetli ve en zeki devlet adamını müşahede etmeliydi.

Katolikliğin Ermeniler arasında yayılması Haçlı Seferleri esnasında olmuştur. Seferlerin Kilikya (Çukurova) bölgesinden geçmesi ve 1198 yılında Latin Haçlıların himayesinde Kilikya Ermeni Prensiğinin kurulması bu duruma zemin hazırlamıştır. Ayrıca o dönemde Kıbrıs’ı ellerinde bulunduran Venedikliler ile yapmış oldukları ticari faaliyetlerin de Ermeniler arasında Katolikliğin yayılmasına katkı sağladığını söylemek mümkündür (Çark 1953: 27-28). Uzun süre devam eden Lâtin nüfuzu Ermeni sosyo-kültürel ve dini hayatında köklü değişimlere yol açmıştır. Bu yakın ilişkiler sonucunda Ermeniler Latin kültürünü o kadar çabuk benimsemişlerdir ki, onlar için “ince yontulmuş” tabiri kullanılmaya başlanmıştır (Çark 1953: 28; Çetintaş 2002). Bölgedeki Ermenilerin bir çoğu Katolik mezhebine geçerek Roma’ya tâbi olurken, mezhep değiştirmeyenler de yakınlık duymaya başlamışlardır. Çark’a göre (1953: 28) birçok Ermeni kendi irade ve düşüncesiyle Katolikliğe geçerken bir o kadarı da menfaatleri için mezhep değiştirmiştir. 1198’de bir de Katolik Ermeni Piskoposluğu kurularak 1395 yılında Ermeni Prensiği’nin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür (Ercan 2001:58). Haçlılar vasıtasıyla Avrupa ile ekonomik ve kültürel

ilişkiler geliştiren Ermeniler, mezheplerini değiştirmekle kalmayarak, Avrupa hanedanlarıyla dostluk ve evlilikler yoluyla akrabalıklar tesis etmişlerdi (Çark 1953: 30-31). Ermenilerin Katoliklik ile karşılaştıkları bir diğer bölge Kırım olmuştur. 1239 senesinde Cenevizlilerin Kırım'ı ele geçirmesinin ardından Volga ve Ejderhan bölgelerindeki Ermenilerin birçoğu Kırım'a yerleşmişler ve 1318 tarihinden itibaren Katolikliğe geçerek Konstantinopolis'teki Cenevizliler ile ticari ilişkilere başlamışlardır (Çark 1953: 30).

Bizanslıların Ermenistan'a girişleri Ermeniler için çok büyük felaketlerle sonuçlanmıştır. Öncelikle kendi illeri olduktan sonra Bizans'ın Ermenistan'da yapmadığı zulüm ve vahşet kalmadı. Anî şehri alınca ilk işleri oradan kumandanlar ve ileri gelenleri sürmek ve orduları dağıtmak oldu. Halkı ağır vergiler altında ezmeye başladılar. Bu arada dini kurumlarda saldırıya uğruyor, katagikoslar, dini reisler yakalanarak Bizans'a sürülüyorlardı (Uras 1976: 76). Bizanslılar aslında bunları kin ve nefretle kabul etmişlerdi. Aralarında mezhep ve ırk düşmanlığı vardı. Bu durum Türklerin o bölgeyi fethetmesine kadar bu şekilde devam etmiştir. Bu arada Gregoryen Ermenilerin Ortodoks Bizans ile birleşmesi daha kötü sonuçlar doğurmuştur. Ermeniler mezhep değiştirmeye zorlandılar. Bu kötü hatıralar Ermenilerin hafızasına kazındı ve intikam almak için her fırsatı değerlendirdiler. İşte bu tarihsel perspektiften olaylara baktığımızda Ermenilerin Bizans İmparatorluğu'na karşı neden Haçlıları desteklediklerini anlamak mümkündür.

Ermenileri ilk defa Haçlılara yaklaştıran ve Franklarla gerçek ilişkiler kuran I.Rupen'in oğlu Konstantin'dir (Kaşgarlı 1990: 4). Konstantin Haçlılara çok yardımda bulundu. Haçlı birlikleri Antiocheia'ya yürüdükleri zaman kendilerine kuvvet vererek, yol göstererek Antiocheia'yı almaları sırasında ortaya çıkan kıtlıkta yiyecek maddeleri göndererek yardım etmiş ancak buna rağmen açlık baş göstermiş ve askerlerin beşte birinin açlıktan öldükleri, sağ kalanların ise gurbet acısı içinde öldükleri kayıtlar arasındadır (Qğuz 2004: 139). Bu yardımlarına karşılık olarak Ermeni beyleri "*baron*" ya da "*marki*" ünvanını almıştır. Edessa'lı Mateos (2000: 192-193) bu yardımları şu cümlelerle dile getirmektedir:

“...Frank ordusunun mevcudu o kadar büyüktü ki açlık tehlikesi baş göstermeğe başladı. Bunun üzerine, Toros dağında bulunan prensler, yani Rupen’in oğlu Konstantin, Bazuni ve Oşin, Frank askerlerinin bütün ihtiyacını tatmin edecek miktarda yiyecek gönderdiler. Karadağ manastırlarının rahipleri de yiyecek şeyler göndermekle onlara yardım ettiler. Bütün hristiyan milletleri, bu suretle hareket edip Franklara dostluk gösterdiler...”.

Daha sonara Haçlılar, bu kıymetli dostlarını mükafatlandırarak Konstantin’e “Comes”<sup>1</sup> ünvanını vermişlerdir.

Haçlı Seferlerinin en büyüğü Kilikya Ermeni Haçlı Seferi idi. Ermeniler Avrupalılardan çok daha önce Müslümanlar ile çarpışmaya başlamışlar, diğerlerinden çok daha sonra yalnız yorgun ve umutlarında aldanmış olarak silahlarını bırakmışlardır. Ülkenin yerli ve tek Haçlıları olan bunlar, Avrupa Haçlılarını kardeş ve silah arkadaşı olarak kabul etmiş ve onları yüceltmişler, çıkar gözetmeyerek kendilerine yardım etmişlerdir. Fakat şurası da itiraf edilmelidir ki onlar karşılığında Haçlılardan hiçbir yarar görmemişlerdir. Aksine bazen Latin komşularının düşmanca davranışlarına maruz kalmışlar ve sonraları bunlarla olan bu dostlukları Rupen ailesine çok pahalıya mal olmuştur. Çünkü İslâmın en büyük temsilcisi olan Mısır, Ermenilerin Avrupalılarla olan ilişkilerini yasaklamıştır. Fakat Ermenilerin bu yasağa aldirmayarak ilişkilere devam etmeleri üzerine Mısır bütün gücünü kullanarak Rupenyân Krallığını ortadan kaldırmıştır. Bu durum karşısında Haçlılar pek çok vaadlerde bulunmuş olmalarına rağmen parmaklarını dahi kımıldatmamışlardır.

<sup>1</sup> Dulaunier’ye göre, Latince “Comes” kelimesi, Ermenice de “goms” şeklini almıştır. Bu kelime bazen “bir eyalet valisi”, bazen de “ordu kumandanı” manasında kullanılmıştır. Bizans tarihlerinde “Kontos” şekliyle kullanılan bu kelime “ordu kumandanı” demektir (Mateos 2000:149).

### III. FRANK DEVLETLERİNDE ERMENİLER

Latin devletleri içindeki Ermeni toplumu çoğunlukla Antiocheia ve Edessa'da bulunmaktaydı. İbnü'l Esir (1991-X: 267) Edessa'da Ermeni nüfusun şehir halkının çoğunluğunu oluşturduğunu kaydeder. Haçlı Seferleri döneminde onlar hem Bizans hem de Selçuklu yönetiminde bir çeşit şüpheli özgürlükten nasiplendiler. Yakûbilerle birlikte Ermeniler, yerli nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktaydılar. Ermeniler Ermeni beyi Thoros'un yerine I. Baudouin (de Boulogne) (1099-1100)'i tahta çıkarmışlar ve Franklara olan inançlarını Edessa'nın düşüşüne kadar, hatta ondan sonra dahi korumuşlardır.

Kuzey ve güneydeki Doğu Hristiyanlarının durumları arasında belirgin farklılıklar vardı. Edessa'da Frank yönetiminin devamı, onların Ermenilerle olan işbirliğine dayanmaktaydı. Antakya'da Frankların varlığı Ermeni ileri gelenleri ve sonra da Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu tarafından desteklenmekteydi ve sıklıkla devletlerini ilişkilerde önemli bir belirleyici olarak görmekteydiler. Daha güneyde onların sayıları azaldı, ancak Ermeni toplumu Kudüs'te olduğu gibi Haçlı liman şehri Akka'da büyük miktarda bulunmaktaydı.

XII. yüzyıl ortalarından önce Franklarla Ermeniler arasındaki ilişkiler, Ermeni katolikosu III. Gregory Bahlavouni'nin (1133-1166) Kudüs'e büyük hac ziyareti yapmasına yetecek kadar dostaneydi. Antiocheia'nın alınmasıyla Bahlavouni 1142'de kilise konsiline katılmıştır ki, bu konsilde Latin dogmasını ve Roma'nın otoritesini kabul ettiği zannedilmektedir. Bu olay 200 yıl süren Frank idaresinde Doğu Hristiyanlarının liderleri tarafından verilen uzun sözler serisinin başlangıcıdır. Katolikosun katedralin yeniden inşası ve ona Ermeni hastanesinin eklenmesi sözünü alarak bunu yapması muhtemeldi. Ancak bu olayın bundan birkaç yıl sonra, Kilikya Ermeni Prensi II. Thoros'un (1152-1168) Amalric sarayını ziyareti sırasında gerçekleşmesi daha akla yatkındır. Thoros'un bu ziyaretinin kesin tarihi bilinmiyor, ancak 1162 yılı sonrasında Amalric'in iktidarı sırasında gerçekleşmiş olabileceği mümkündür. Her halükârda Kudüs'teki Ermeni-Bizans romanesk stili mimari

özelliğiyle yeni Ermeni katedrali 1165'e kadar faal durumdaydı.

Ermeni hacılar arasında, kutsal yerleri ziyaret edenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Jeremiah mağarası yakınındaki Ermeni mozaikleri hâlâ mevcuttur. Orada "Tüm Ermenilerin ruhu için" ibaresi yer almaktadır. Bu hacılar arasında Prens II. Thoros da bulunmaktaydı. Frank kronikleri bize Ermeni prensinin bu ziyaret hikayesini tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadırlar. Bunların bölgedeki Frank nüfusunun yerli nüfusa oranla sayıca azınlıkta olmalarının farkında oldukları ve bu nedenle oluşan güvenlik problemlerinden bahsettikleri görülmektedir. Bu yüzden 30.000 Ermeni göçmeninin ülkede iskan edilmesi teklif edilmiştir. Ancak bu plan, Latin ruhban sınıfının yeni yerleşimcilerden toprak vergisi almak konusundaki ısrarcı tutumları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Latin ruhban sınıfının Sadece Frankların ödediği bu vergiyi Ermenilerin de ödemesi isteklerini bu neye dayandırdığı belirgin değildir. Zira bu vergi sadece Frank toprak sahiplerince ödenmekteydi. Belki de II. Thoros toprak sahibi olmalarını şart koşmuş ve Frank toprak sahibinin kiracısı değil ona vergi ödeyen olmayı istemiş olabilirdi. Belki de bu durum II. Thoros'un "Ermeniler başkalarının toprağına köle olmak için gelmeyecekler" sözünü açıklamaktadır (Prawer 1985a: 86).

Ermeniler Kudüs Krallığı'nı daha ziyade sığınacak bir liman olarak görmüşlerdi. Selahaddin Eyyubi, Kürtler ve Suriye güçleri Mısır'ın yönetimini ele aldığıında Alexandria (İskenderiye)'nin Ermeni Patriği 1172'de Mısır'dan ayrılarak Kudüs'e yerleşti. Patrik Kudüs'e giderken beraberinde paha biçilmez kıymette 75 el yazması kitap ve İncil bulunmaktaydı. Bunun sayesinde Kudüs'teki Ermeni Piskoposluğu'nun zengin kütüphanesi kuruldu. Ermeni Patriği St. Sharkis (Abû-Sirjah) manastırını 20 keşişle birlikte Kudüs civarında kurmuştur. Bu eylem Franklarca Kudüs'ün Ermeni Piskoposu tarafından zehirlendiği şeklinde söylentiler çıkarmasına yol açmıştır (Prawer 1985a: 86). Ermeni piskopos resmi sıfatla Kudüs'te bulunmaktaydı ve katedralin yakınında Ermenilere bağlı olan bazı yerleri de yönetmekteydi. Bunlar arasında Kutsal Kabir Kilisesindeki Azize Meryem Şapel'i ve Sion (Zeytun) dağındaki Kutsal Kabir'e ait Şapel sayılabilir.

Kudüs'ün Selahaddin Eyyubi'nin eline geçmesi Kilikya Ermenilerini yasa boğmuştu. Öyle ki o sıralarda henüz çocuk yaşta olan Katolikos IV.Gregory (1173-1193) bu olaydan duyduğu üzüntüyle bir ağıt yazmıştır<sup>1</sup>. Eyyubi dönemi, Franklarla yerli Hristiyanlar arasındaki ilişkiler açısından dönüm noktası olmuştur. Selahaddin Eyyubi fethettiği Haçlı krallıklarında Doğu Hristiyanları yanlısı politikaya devam etmiştir. 1187'de Kudüs'ün düşmesinin ardından Ermenilerin St. James katedralindeki mülkiyet haklarının devamına müsaade ederek bunu göstermiştir. Ayrıca Ermeniler Bethlehem'deki mülklerini de korudular ve 1227'de muhteşem oymalı kapısıyla ünlü ve Arap süsleme sanatının en güzel örneklerinden biri olan, Ermeni kralı I. Hetum'dan kalan Nativity kilisesini hediye olarak aldılar (Prawer 1972: 56; 1985a: 87). Krallıktaki diğer Ermeni toplumu Akka'daydı. Burada hacıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmış bir misafirhane mevcuttu. Özetle Kudüs, Bethlehem, Yafa Ermenilerin güvenle yaşadığı şehirler olmuştur.

Ermeniler Trablus Kontluğu ve Kudüs Krallığında da önemli idiler. Kudüs'te ağırlıklı olmakla birlikte, Tripolis, Akka ve diğer şehirlerde de kiliseleri ve bakımevleri bulunmaktaydı. Ermeniler hiçbir zaman Frank toplumuna entegre olmayı kabul etmeseler de, çeşitli nedenlerden dolayı iyi muamele görmüşlerdir. Ermeniler Bizans-Frank ilişkilerinde, özellikle XIII. yüzyılda Antiocheia Prinkepsliği'nde olmak üzere, politik faktör idiler. Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu'nun ve Ermeni kiliselerinin uzun süreler Bizans zulmüne maruz kalması neticesinde Ermeniler doğal olarak Frankların müttefiki oldular.

Toros-Suriye eteklerinde Türkmenlerin yağmalarına maruz kalan Ermeniler, politik açıdan, yerel otonomilerini korumaları için Bizans'ın kendi üzerlerindeki gevşek idaresine dönmeyi arzu ediyorlardı. Ermenilerin Franklar karşısındaki tavrı, onları Bizanslılardan farklı gördüklerini daha iyi izah eder. Fakat burada, Batılıların kafasındaki Haçlıları ifade eden duygulara uyan bir davranış polemiği söz konusudur (Cahen 2001: 1049). Diğer bir ifadeyle Ermeniler, Franklara Kutsal Toprakları kurtarmaya gelmelerinden ziyade, kendi çıkarlarına yardımcı olarak gördükleri için

<sup>1</sup> Bu ağıt için bkz. (RHC. Documents arméniennes, I:272).

sempati duyuyorlardı. Bu nedenledir ki, başlangıçta hem Bizans hem de Selçuklu baskılarına karşı kurtarıcı olarak gördükleri Haçlılar ile işbirliğini tercih etmişlerdir. Ancak zaman ilerledikçe bu umutlarının gerçekleşmediğini, aksine bir de Frank egemenliğiyle karşı karşıya olduklarının farkına vardıklarında tavrı değiştirmişlerdir.



## SONUÇ

Batı Hristiyan âleminin en yüksek makamı olan Roma Kilisesi bütün Hristiyanların tek efendisi olmak arzusunda idi ve rakibi olan Konstantinopolis Patrikliği üzerinde üstünlük kurmak amacı ile Doğu'da hâkimiyet kurmak istiyordu. Geçmiş VII. yüzyıla kadar uzanan Doğu ve Batı Hristiyanları arasındaki dogmatik anlaşmazlıklar, VIII. yüzyılda Doğu Kilisesinin benimsediği İkonaklazm (tasvir kırıncılık) akımı ile derinleşmiştir. Öte yandan Güney Slavlarının ve Rusların Doğu Kilisesine bağlanması ile, X. yüzyılda etki alanı muazzam şekilde genişleyen Konstantinopolis patrikliği de artık üstünlük iddiasında idi. Sonuçta kaçınılmaz olarak iki kilise arasında kesin ayrılma, "Şizma", 1054'de gerçekleşmiştir.

Her fırsatta üstünlüğünü kabul ettirmeye çalışan Roma Kilisesi hedefe ulaşmak için beklediği fırsatı, artan Türk tehlikesi karşısında Bizans İmparatorluğu'nun Papa'dan yardım istemesi üzerine buldu. Özellikle Papa VII. Gregorius döneminde başlayan fakat gerçekleştirilemeyen bu arzular, Papa II. Urbanus döneminde tatbik edildi. Avrupa'dan ücretli asker talep eden Bizans, beklediğinin aksine kalabalık kitleler halinde gelen Haçlı grupları ile karşılaştı. Çünkü gerçek hedef görünürdekinden çok farklı olup, Anadolu ve hatta tüm Yakındoğu'yu ele geçirmektir. Öte yandan Haçlı Seferleri vukuu bulunduğu Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ısrarla istemiş olduğu yardımı artık gerekli görmemekteydi. Zira imparatorluğun durumu düzelmiş, Kumanların yardımı, Çaka Bey'in ölümü vaktiyle Bizans'ın üzerine çöken tehdidi bertaraf etmişti. Haçlı Seferlerini doğuran fiili durum bu derece karmaşık ruh haleti, bu birbirine karışan siyasî, sosyal ve ekonomik faktörler Bizans'ı pek etkilemiyordu. O, kendi kutsal savaşlarını yapmış, Suriyeli Araplarla şerefi ile dövüşmüş ve sonucunda Kutsal Toprakları terketmişti. Artık onun tek düşüncesi doğu ve kuzey sınırlarındaki Türk tehlikesini bertaraf etmektir. Haçlı seferi fikri ona tamamen yabancı kalıyordu. Bu nedenledir ki, kalabalık Haçlı kitlelerinin gelişini gizleyemediği bir kaygı ile karşılaşmıştır. Anna Komnena'nın satırlarında bu kaygı "...Bu kadar büyük çalışmalardan sonra, İmparator yorgunluğunu giderecek boş vakit bulamadan sayısız bir Fransız ordusunun gelmekte olduğunu haber aldı. Bu milletin yenilmezlik şöhreti,



havailiği, sözünde durmazlığı hakkındaki bildikleri kendisini dehşet içinde bıraktı...” ifadesiyle açıkça ortaya konmuştur.

Franklarla yerli kiliseler arasındaki ilişkiye gelince, doktrin olarak yerli kiliselere göre Latinler de en az Ortodoks Bizanslılar kadar yanlış olarak kabul edilmekle beraber, Latinlerle geçmişe dayalı hafızalarda düşmanlık ve zulüm izlerinin olmaması nedeniyle önceleri onları desteklemişlerdir. Fakat, zaman zaman kendi çıkarlarının gerektirdiği zamanlarda veya kendilerine kötü muamele yapıldığında değişik ittifaklar kurmaktan da geri kalmamışlardır. Yine aralarındaki ilişkinin bütün taraflar için geçerli olarak karşılıklı dostluk ve güven ilişkisinden ziyade gelişmelere göre değişen çıkar ilişkileri olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin Edessa kontu Baudouin’in esareti boyunca yönetimde bulunan Tancred ve Salerno kontu Richard’ın Ermeni ahaliye karşı gösterdiği tiranlık nedeniyle ilişkiler kötüleşmiştir. Edessa’lı Mateos’un bu konudan bahsederken “Frank yönetimi adilerin eline geçti” ifadesini kullanması oldukça dikkat çekicidir. Yine Mateos yabancı insanlar ve inanışlar arasında azınlık olan Frankların şüpheli, tehlikeli durumunu tanımlarken, “onlar arkadaşlar arasındaki sevgi ve neşeyi yok ettiler, her yerde ihanet ve nefret vardı” demektedir. Öyle ki aralarındaki güvensizlik nedeniyle dört yıl süren iç savaşta ve Müslümanlarla olan mücadelelerinde bile Franklar, Doğu Hristiyanlarının yardımını kabul etmediler. Bu güvensizlik o kadar derindi ki, Ermeni Krallığının önerdiği 30.000 kişinin Kudüs Krallığındaki halkı koruması için Hristiyanları yerleştirmesi ve Müslümanlara karşı koruması teklifi reddedildi. Ayrıca ibadetlerdeki farklılıklar iki grup arasındaki düşmanlığı daha da arttırdı. Bu durumu Anonim Haçlı Kroniği’ndeki şu sözlerden de anlamak mümkündür: “Türkleri ve paganları attık, fakat heretiklerden –Rum, Ermeni, Maruni, Yakubi- kurtulamadık...”.

Haçlıların reel politik manada elde ettiklerine bakılacak olursa, şüphe yok ki, Haçlı Seferleri büyük bir başarısızlıktır. Neredeyse iki asır boyunca Latin Avrupa önce fetih için çabaladığı doğudaki küçük bölgeyi elde tutmaya gayret sarfetti. Sonunda tüm bu gayretler beyhude idi. Kudüs bir asır dahi Hristiyanların kontrolünde kalamadı. Çünkü Franklar, her ne kadar Doğu Hristiyanlarıyla bir çeşit uzlaşma sağlama girişiminde bulunmuşlarsa da, seçkincilikleri (elitizm) ve

kendilerini Yakınoğu'nun şartlarına adapte etmeye hazır ve de kabiliyetli olmayışları, yardımlaşma çabalarının münferit ve üstünkörü olması nedeniyle başarılı olamadılar. Bir başka deyişle Franklar kurdukları devletlerde yerli Hristiyan halkla, buna Bizans ve Ermeniler de dahil, ne güçlerini paylaşmaya ne de işbirliği yapmaya hazır idiler.

Bu problem daha seferlerin başlangıcında ortaya çıkmıştır. Birinci Haçlı Seferi Bizans'ın yardım isteğiyle gerçekleştirildi. Bizanslılar Selçuklulara karşı Batı'dan ücretli asker yardımı talep etmişti. Papa II.Urbanus başlangıçta bunu kabul etmiş, ancak kısa sürede temel amaç Kudüs'ü fethetmek şekline dönüştürülmüştü. Bu değişim Haçlı Seferlerinin kaderini tümüyle dramatik şekilde değişirmiştir. Zira artık temel amaç Bizans'a yardım etmek değil, ancak etkiyi düşürücü bir araçtı. Buna ilaveten Kudüs'ü kimin fethedeceği konusu da sorun olmuştur. O dönemde değişik görüşler tartışılmıştır. Kudüs Bizans'ın istediği gibi ona verilebilirdi. Ancak Haçlılar Kudüs'e kendileri sahip olmak istiyorlardı. Bu karar doğal olarak Bizans ve Latinler arasında çatışmaya neden olmuştur. Çünkü neredeyse beş asırdır Bizans'ın yönetiminde olmasa bile, Bizans Kudüs'ü Doğu Roma İmparatorluğu'nun doğal bir parçası addetmekteydi.

Haçlıların fethettiklerini paylaşmaya hazır olmadıkları, Frank devletlerinde de görülmektedir. Kilise buna en güzel örnektir. Suriye ve Filistin, Antiocheia ve Jerusalem patrikliği'ne bağlı kalmıştır. Onlar Ortodoks'tu ve Papa'ya nazaran Konstantinopolis Patriğiyle daha yakın bağlara sahipti. Ancak bu patrikler Papa tarafından da tanınmaktaydılar. Haçlılar bu konuyu dikkate almaksızın Kilise hukukuna da aykırı olmasına rağmen, fetihden kısa bir süre sonra onları Latin Patriklerle ve piskoposlarla değiştirdiler. Doğal olarak Filistin ve Suriye'deki yerli Hristiyanlar, özellikle de Ortodokslar, kendilerini yeni Latin yöneticilerle bir tutamadılar. Tüm bunlar neticesinde, Haçlı devletlerinin kendinden başka kimseye güvenmeyen küçük bir Latin azınlık grup tarafından yönetilmişlerdir.

Haçlı Devletleri'nin başarısızlık nedenlerini özetlersek, en önemlisi temelde Batı Avrupa'ya karşı fikri ayrılıktır. Coğrafi durum Haçlıların Outremer'deki

koşullara uyumunu oldukça gerekli kılmamasına rağmen, aralarındaki fikrî ayrılık onların yerel şartlara kendilerini adapte etmelerini engelliyordu. Aslında Haçlılar Yakındoğu'da yabancı unsurdular ve çevrenin katkısı olmaksızın kendi gücüyle varlıklarını sürdürecektir durumda değillerdi. Bu yüzden Batı'nın devamlı desteğine muhtaçtılar. Ancak Batı'nın o dönemdeki ekonomik, sosyal ve teknolojik durumu bu desteği sürekli garanti etmeye yeterli değildi. Bu problem Haçlı Seferlerinin vahim bir şekilde amacından sapışının göstergesi olan 1204'teki Konstantinopolis'in fethiyle gün yüzüne çıkmıştır.

Doğu Hristiyanlarına yardım sloganıyla başlayan Haçlı hareketi, onlara faydadan çok zarar verdi. Doğu Hristiyanları, başlangıçta Haçlıların kendilerini Türk ve Bizans hâkimiyetinden kurtarıp bağımsızlıklarını sağlayacaklarını sandılar, fakat kısa zamanda, onların amaçlarının Doğu'da kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurmak olduğunu gördüler. Haçlılar Yakındoğu'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan Doğu Hristiyanlarına ikinci sınıf vatandaş muamelesi yaparak, onlara Arap ve Türklerden daha kötü davrandılar. Onlar yerli halkı küçümsediler ve dinî geleneklerine saygı göstermediler. Hatta yüzyıllardır Hristiyanlığın tüm mezheplerine açık olan Kutsal Kabir Kilise'sinde ibadet etmelerini yasakladılar. Haçlıların bölgeden sürülmesinden sonra bölgede korumasız kalan yerli Hristiyanlar; Frankların kendilerine sağlayamadığı bağımsızlığı belki sağlar umuduyla Moğollarla işbirliği yapmanın bedelini Müslüman fatihlerin öfkesine göğüs gererek ödediler. Ancak, Haçlılar asıl kötülüğü Bizans İmparatorluğuna yaptılar. Hareketin başlangıcından beri Bizans'ın başkentini zaptetmek düşüncesini ve Ortodoks Bizans'a duydukları nefreti göstermekten çekinmeyen Haçlılar, nihayet 1204'te şehri zaptederek emellerine ulaştılar. Doğu Akdeniz'deki Bizans-Venedik ticari rekabetinin sonucu olarak ortaya çıkan bu durum, Haçlı hareketinin sadece irrasyonel yaklaşımlardan değil, rasyonel çıkar çatışmalarından da beslendiği gerçeğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Temelinde iyilik ve hoşgörü olan Hristiyanlığa hizmet etme adına yola çıkan Haçlılar, Doğu'da Yahudilere, Müslümanlara ve Doğulu Hristiyanlara karşı sergiledikleri tutum ve davranışlarla, bölgeye acı meyvelerini bugün dahi vermekte

olan kötülük ve nefret tohumları ektiler. Haçlı Seferleri, Hristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasında nefretin büyümesine neden olmakla kalmayıp, Doğu ile Batı Kilisesi arasında o güne değin sadece ruhban sınıfı arasında var olan ve sıradan halkın pek umursamadığı teolojik tartışma ve çatışmaları geniş halk kitlelerine indirgemek suretiyle, kiliselerin günümüze kadar süregelen derin nefretine de neden olmuştur.



## KAYNAKÇA

- ABU'L- FARAC (Bar Hebraeus). *Abûl-Farac Tarihi*, (Çev.Ömer Rıza Doğrul), 2 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- ALBERTUS AQUENSIS, *Albertus Aquensis, Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC, Occ., IV: 265-713; terc. H. Hefele, *Albert von Aachen, Geschichte des ersten Kreuzzuges*, I-II, Jena, 1923.
- AKŞİT, Oktay. *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul, 1976.
- ALBAYRAK, Kadir. *Keldanîler ve Nasturîler*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- ANADOL, Cemal. *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul: Turan Kitabevi, 1982.
- ANAWATI, Georges C. "Factors and Effects of Arabization and İslamization in Medieval Egypt and Syria". *İslam and Cultural Change in the Middle Ages* (Fourth Giorgio Levi Vida Biennial Conference), Speros Vryonis Jr. (Ed), Wiesbaden 1975: 17-41.
- ANDREASYAN, Hrand D. (Çev). *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- ANGOLD, Michael. *The Byzantine Empire 1025-1200*, London&New York, 1984.
- ANNA KOMNENA. *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996.
- ANONİM SÜRYANİ VEKAYİNÂMESİ. nşr. Chabot, J. B. *Chronicon (syriacum ad annum chr. 1203/4 pertinens, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, III*, Paris 1918; terc. Tritton, A.S., "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle". *Journal of the Royal Asiatic Society*, London, 1933: 69-101, 273-305.
- ANZERLİOĞLU, Yonca. *Karamanlı Ortodoks Türkleri*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2003.
- ATIYA, Aziz Suryal. *A History of Eastern Christianity*, London, 1968.
- AYDIN, Mehmet. "Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, Ankara, 1985: 123-148.
- \_\_\_\_\_ *Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma*

- Komuları*, Konya, 1989.
- \_\_\_\_\_ *Dinler Tarihine Giriş*, (İlaveli 2. baskı), Konya Selçuk Üniversitesi Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2002.
- BAILLY, Auguste. *Bizans Tarihi*, (Çev. Haluk Saman), Tercüman 100 Temel Eser, Cilt II, Tarihsiz.
- BALARD, M. ve A. DUCELLIER. *Konstantinopolis 1054-1261*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- BARKER, Ernest. *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşüncesi*, (Çev. Mete Tunçay), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1982.
- BARTLETT, Robert. *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350*, London: Penguin Books, 1994.
- BARTHOLD, W. *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev. Fuad Köprülü), Ankara, 1973.
- BAŞTAV, Şerif. "Bizans ve Haçlı Seferleri". *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999: 57-64
- BAYNES, N. H. *The Byzantine Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1925.
- BECK, Hans Georg. "The Byzantine Church in the Epoch of the Crusades". *The Medieval and Reformation Church*, Hubert Jedin (Ed), II, Albridget Edition, New York: Crossroad, IV-V-VI, 1992.
- BECKER, Alfons. "Le voyage d'Urbain II en France". *Le Concile de Clermont de 1095 et L'appel A' la Croisade, Collection de L'école Française de Rome-236*, Rome 1997: 127-140.
- BEN-AMI, Aharon. *Social Change in a Hostile Environment, The Crusaders Kingdom of Jerusalem*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1969.
- BENGİSU, Bülent. *Tapınak Şövalyeleri*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2002.
- BENLİSOY, Y. ve E. MACAR. *Fener Patrikhanesi*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1996.
- BERL, Emmanuel. *Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, (Çev. Gülseren Devrim), İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999
- BİLGE, Yakup. *Geçmişten Günümüze Süryaniler*, İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları, 2001.
- BOASE, T.S.R. "Recent Developments in Crusading Historiography". *History XXII*, 1937: 110-125.

- \_\_\_\_\_ *Castles and Churches of the Crusading Kingdom*, Oxford, 1967.
- BOEHM, L. "Die "Gesta Tancredi" des Radulf von Caen: Ein Beitrag zur Geschichtsschreibung der Normannen um 1100", *Historisches Jahrbuch*, 75, 1956 : 56-62.
- BONGARS. *Gesta Dei per Francos, I*, (Çev. ve Ed. Oliver J. Thatcher, Edgar Holmes McNeal, A Source Book for Medieval History, New York: Scribners, 1905.
- BRAND, C. M. *Byzantium Confronts the West, 1180-1204*, Cambridge, Mass., 1968.
- BROOKE, Christopher. *Europe in the Central Middle Ages 962-1154*, London: Longman, 2000.
- BROWNING, R. "The Death of John II Comnenus". *Byzantion*, 31 (1961).
- BRUNDAGE, James A. "Adhamer of Puy: The Bishop and his Critics". *Speculum* 34 , 1959: 201-212.
- \_\_\_\_\_ "Crusaders and Jurists the Legal Consequences of Crusader Status". *Le Concile de Clermont de 1095 et L'appel a' La Croisade*, Collection de L'école Française de Rome-236, Rome, 1997: 141-154.
- BULL, M. *Knightly Piety and Lay Response to the First Crusade: the Limousin and Gascony c.970-1130*, Oxford, 1993.
- CAHEN, Claude. *La Syrie du Nord a l' époque des croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paris 1940.
- \_\_\_\_\_ "İslâm ve Haçlılar". (Çev. İsmet Kayaoğlu), *Belleten*, Cilt LI, Sayı 200, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001: 1045-1052.
- CHAMBERS, M. *The Fall of Rome : Can It Be Explained ?*, New York, 1963.
- CONSTABLE, Giles. "Cluny and the First Crusade". *Le Concile de Clermont de 1095 et L'appel a'la Croisade*, Collection de L'école Française de Rome 236, 1997:179-193.
- COŞAR, Fatma Mansur. *Din Savaşları*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- COURBAGE, Y. ve P. FORGUES. *Christians and Jews under İslam*, London&New York, 1997.
- COWDREY, H. E. J. "Cluny and the First Crusade". *Revue bénédictine*, 83, 1973: 285-311.
- \_\_\_\_\_ "The Reform Papacy and the Origin of the Crusades". *Le Concile de*

*Clermont de 1095 et L'appel a'la Croisade, Collection de L'école Française de Rome-236, 1997: 65-83.*

CRAGG, Kenneth. *The Arab Christian*, London, 1992.

ÇARK, Yervant Gomidas. *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1953.

ÇAY, Abdulhalûk. *Sultan II. Kılıç Arslan ve Zamanı (1155-1192)*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doçentlik Tezi, Ankara, 1983.

ÇELİK, Mehmet. *Antakya Süryani Kilisesi (Kuruluş Dönemi)*, İstanbul, 1986.

\_\_\_\_\_ *Süryani Tarihi (I)*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1996.

ÇETİNTAŞ, Erdal. "Osmanlı Reform Çağında Ermeni Milleti (1808-1876)." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara:Hacettepe Üniversitesi, 2002.

DEMİRKENT, Işın. "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askeri ve Siyasi Durumu". *Tarih Dergisi*, (ayrı basım), Sayı:XXXIII, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1982: 133-146.

\_\_\_\_\_ "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış (1098-1146)". *Belleten*, Cilt LIII, Sayı 206, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

\_\_\_\_\_ "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı: Recueil des Historiens des Croisades I, Doğulu Tarihçiler". *Belleten*, Cilt LIV, Sayı 210, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990a.

\_\_\_\_\_ *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990b.

\_\_\_\_\_ "Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Râvendân". *Belleten*, Cilt LVI, Sayı 216, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992: 371-389.

\_\_\_\_\_ *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Cilt. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994a.

\_\_\_\_\_ "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (ayrı basım), İstanbul, 1994b.

\_\_\_\_\_ "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı Türk Asıllı Ioannes Aksukhos". *Belleten*, Cilt LX, 1996a.

\_\_\_\_\_ *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996b.

\_\_\_\_\_ *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.



- \_\_\_\_\_ “Haçlı Seferleri Döneminde Yakınoğu Kültürünün Batıya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12, 2002a: 209-218.
- \_\_\_\_\_ “Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı: Recueil des Historiens des Croisades II, Bizanslı Tarihçiler”. *Belleter*, Cilt LXV, Sayı 244, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002b: 921-958.
- \_\_\_\_\_ “Haçlı Seferleri ve Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt.VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002c: 651-668.
- Epistolae Ludovici Francorum Regis*, RHGF, XV, Paris, 1878.
- DVORNIK, Francis. *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- ERCAN, Yavuz. “Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları”. *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri*, Ankara 1985: 207-224.
- \_\_\_\_\_ *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara: Turan Kitabevi, 2001.
- FALCANDUS, Hugo. *The History of the Tyrants of Sicily by “Hugo Falcandus” 1154-69*, (Çev. G.A. Loud-T. Wiedemann), New York, 1998.
- FERRIER, Luc. “La couronne refusée de Godefroy de Bouillon: eschatologie et humiliation de la majesté au premier temps du royaume Latin de Jérusalem”. *Le Concile de Clermont de 1095 et L'appel a'la Croisade, Collection de L'école Française de Rome-236*, Rome, 1997: 245-265.
- FRANCE, John. “The Election and Title of Godefroy de Bouillon”. *Canadian Journal of History* 18 , 1983.
- \_\_\_\_\_ *Victory in the East, A Military History of the First Crusade*, Cambirdge: Cambridge University Press, 1994.
- \_\_\_\_\_ “The Anonymous Gesta Francorum and the Historia Francorum qui ceperant Iherusalem of Raymond of Aguilers and the Historia de Hierosolymitano itinere of Peter Tudebode: An Analysis of the Textual Relationship Between Primary Sources for the First Crusade”. *The Crusades Their Sources* , Aldershod, 1998.
- FREEMAN, Charles. *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

- FREEN, W. H. C. *The Rise of the Monophysite Movement: Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- FREND, W. H. C. "Christianity in the Middle East: Survey down to A.D.1800". *Religion in the Middle East*, vol. I, A. J. Arberry (Ed), Cambridge, 1969: 239-296.
- FULCHERIUS CARNOTENSIS. *Medieval Sourcebook: Fulcher of Chartres History of the Expedition to Jerusalem*, Bongars, *Gesta Dei Per Francos* I, Olivers J. Thatcher ve Edgar Holmes Mc Neal (Ed), *A Source Book for Medieval History*, New York, 1905: 513-517.
- \_\_\_\_\_ *Historia Iherosolymitana Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium ab anno Domini MCXV usque ad annum MCXXVII, Auctore domno Fulcherio Carnotensi, 310-487*, RHC, *Hist. Occ. III*, Paris, 1866; terc. August C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921.
- \_\_\_\_\_ *Fulcherius Carnotensis, Gesta Francorum Iherusalem peregrinentum*, RHC., *Occ.*, III: 311-485; terc. R. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville, 1969.
- GASTER, M. Samirfler, *İslam Ansiklopedisi*
- GIBBON, Edward. *Decline and Fall of the Roman Empire*, London, 1896.
- \_\_\_\_\_ "Motives of the Crusades". *The Crusades, Motives and Achievements*, (Ed. James A. Brundage), USA, 1964.
- GRANT, Michael. *The Fall of the Roman Empire*, Weidenfeld & Nicolson, 1990.
- \_\_\_\_\_ *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, (Çev. Z. Zühre İlgelen), İstanbul: Homer Kitabevi, 2000.
- GROUSSET, René. *Histoire de l'Arménie*, Paris 1947.
- GUENON, Réne. *Doğu ve Batı*, (Çev. Fahrettin Arslan), İstanbul, 1991.
- GUIBERT OF NOGENT. *The Deeds of God through the Franks, A Translation of Guibert de Nogent's Gesta Dei per Francos*, (Çev. Robert Levine), Woodbridge: The Boydell Press, 1997
- GÜNEL, Aziz. *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır, 1970.

- GÜRÜN, Kâmuran. *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983.
- HAFEZ, Fahmy. "Haçlı Seferleri ve Selahaddin Dönemi". *Selahaddin'in Mirası* (Çev. Serdar Şengül, Bilal Öztunç), İstanbul: Avesta Yayınları, 2001.
- HAGENMEYER, H (Ed) *Anonymi Gesta Francorum*, Heidelberg, 1890.
- \_\_\_\_\_ *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100. Eine Quellensammlung zur Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck, 1901.
- \_\_\_\_\_ *Chronologie de la première Croisade*, Paris, 1902.
- HAMILTON, Bernard. *The Latin Church in Crusader States: The Secular Church*, London, 1980.
- \_\_\_\_\_ *Crusaders, Cathars and the Holy Places*, Variorum Collected Studies Series, Ashgate, Variorum, 1999.
- HAMMÂDE, Muhammed Mâhir. *el- Vesâiku 'l-Hurûbi 's-Salîbiyye ve 'l-Gazvu 'l-Moğûliyya li 'l-Âlemi 'l-İslâmî*, Beyrut, 1982.
- HELLER, Bernhard-Ahmet ATEŞ. Samirî, *İslam Ansiklopedisi*
- HEYD, W. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- HILL, J. ve L. HILL. *Raymond IV de Saint Gilles, Comte de Toulouse*, Toulouse, 1959.
- \_\_\_\_\_ *Liber*, Paris, 1969.
- HILLENBRAND, Carole. *The Crusades, Islamic Perspectives*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999.
- HINTLIAN, K. *History of the Armenians in the Holy Land*, Jerusalem, 1976.
- HITTI, Philip Khuri. *Lebanon in History*, London, 1957.
- \_\_\_\_\_ "The Impact of the Crusades on Eastern Christianity". *Medieval and Near Eastern Studies in Honour of Aziz Suryal Atiya*, (Ed.Sami A. Hanna), Leyden 1972: 211-217.
- \_\_\_\_\_ *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, I-IV*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1980-1981.
- \_\_\_\_\_ "The Impact of the Crusades on Moslem Lands". Kenneth M. Setton (Ed), *A History of the Crusades*, V, London: The University of Wisconsin Press, 1985: 33-59.

- HOLT, P. M. *Haçlılar Çağı; 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- HONIGMANN, Ernest. *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı (Grekçe, Arapça, Süryanice ve Ermenice kaynaklara göre 363'den 1071'e kadar)*, (Çev. Fikret İşiltan), İstanbul, 1970.
- HOURANI, Albert. *Arap Halkları Tarihi*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları, 4.baskı, 2003.
- HOUTIN, Albert. "Hristiyanlığın Kısa Tarihi", (Çev. Abdurrahman Küçük), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV, Ankara 1981: 437-455.
- HROMÂDKA, Joseph L. "Doğu Ortodoksluğu", (Çev. Günay Tümer), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII, Ankara 1971: 239-258.
- HUNT, L. A. "Art and Colonialism: The Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of "Crusader" Art". *Dumbarton Oaks Papers* 45, 1991: 69-86.
- İBNİ CÜBEYR. *Endülüsten Kutsal Topraklara*, (Çev. İsmail Güler), İstanbul: Selenge Yayınları, 2003.
- İBNÜ'L-ESİR, *İslâm Tarihi, El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Cilt. X, XI, XII, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, *The Damacus Chronicle of the Crusades*, (Çev. H. A. R. Gibb, London, 1932.
- JOHNSON, P. *A History of Christianity*, London: Penguin Books, 1978.
- JONES, T. Ve A. EREIRA. *Crusades*, London: Penguin Books, 1994.
- JORANSON, E. "The Alleged Frankish Protectorate in Palestine". *American Historical Review*, XXXII, 1927.
- JOTISCHKY, A. "Manuel Comnenus and the Reunion of the Churches: The Evidence of Conciliar Mosaics in the Church of the Nativity in Bethlehem", *Levant* 26, 1994: 207-223.
- KINNAMOS, Ioannes. *Historia*, nşr. A. Meineke, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio (!) Comnenis gestarum*, CSHB, XXV, Bonn 1836; Türkçe terc. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
- KNOWLES, D. ve D. OBOLENSKY. *The Christian Centuries, II*, London, 1979.

- KOLUMAN, Aziz. *Ortadoğu'da Süryanilik*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- KUZGUN, Şaban. "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, Kayseri 1983: 59-82.
- KÜÇÜK, Abdurrahman. *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara: Andaç Yayınları, 2003.
- LATOURETTE, Kenneth Scott. *A History of Christianity*, New York: Harper-Row Publishers, 1953.
- LEMERLE, Paul. *Bizans Tarihi*, (Çev. Galip Üstün), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- LEVTCHENKO, V. *Bizans Tarihi* (Çev. Maide Selen), İstanbul: Özne Yayınları, 1999.
- LEWIS, Bernard. *Tarihte Araplar*, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, 1979.
- LILIE, Ralph-Johannes. "The Crusaders Between Orient and Occident Success and Failure". *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999: 77-82.
- LOGAN, F. Donald. *A History of the Church in the Middle Ages*, Routledge Press, London & New York, 2002.
- MAALOUF, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul: Telos Yayıncılık, 1997.
- MACLEAN, A. J. *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Syrian Christians maddesi.
- MAYENDORFF, John. "Byzantine Views of İslam". *Dumbarton Oaks Papers*, 1964.
- MAYER, Hans. E. *Kings and Lords in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Variorum: Ashgate Publishing Limited, 1994.
- MC BRIEN, Richard P. "Roman Catholicism". *The Encyclopedia of Religion*, Ed. Mircea Eliade, I-XVI, London, 1987.
- MCGINTY, Martha E. *Fulcher of Chartres: Chronicle of the First Crusade*, London: Oxford University Press; Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1941.
- MCNEILL, William H. *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- MENACHE, Sophia. "Rewriting the History of the Templars According to Matthew Paris". *Montjoe, Studies in Crusade History in Honour of Eberhard Mayer*,

- Variorum, 1997.
- MİLLAS, Herkül. *Geçmişten Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- MIGNE, Jacques-Paul. *Patrologia Latina 201*, Çev. James Brundage, *The Crusades: A Documentary History*, Milwaukee, WI: Marquette University Press, 1962.
- MOORE, R.I. *The Origins of European Dissent*, London, 1977.
- MUNRO, C. Dana. "Urban and Crusaders". *Translations and Reprints from the Original Sources of European History, I-II*, Pennsylvania: University of Philadelphia, 1895.
- \_\_\_\_\_ "The Speech of Pope Urban II at Clermont". *American Historical Review*, XI, 1906: 231-242.
- \_\_\_\_\_ *Translations and Reprints from the Original Sources of European History, Letters of the Crusaders, I*, No: 2, 4, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, Tarihsiz.
- NICHOLSON, Helen J. (Ed). *Chronicle of the Third Crusade, A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Crusade Texts in Translation 3, Ashgate, 1997.
- NICOL, Donald M. "The Papal scandal". *Studies in Church History, XIII: The Orthodox Churches and the West* (Ed. D. Baker), Oxford, 1976.
- \_\_\_\_\_ *Bizans ve Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, 2000.
- NIKETAS KHONIATES. *Historia*, nşr. I. Bekker, *Nicetae Choniatae Historia*, CSHB, XXII, Bonn, 1835; Türkçe terc. F. Işıltan, *Niketas Khoniates Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- NOMIKU, H.A. *Haçlı Seferleri*, (Çev. Kriton Dinçmen), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- NORWICH, John Julius. *A Short History of Byzantium*, London: Penguin Books, 1998.
- NOTH, Albrecht. *Müslümanlıkta ve Hristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele*, (Çev. İhsan Çatay), İstanbul: Özne Yayınları, 1999.
- OCAK, Ahmet Yaşar. "Remarques sur les répercussions de la première croisade en

- Anatolie Seldjoukide et dans l'historiographie turque moderne". *Le Concile de Clermont de 1095 et L'appel a'la Croisade, Collection de L'école Française de Rome-236*, 1997: 313-323.
- ODO DE DEUIL, *De Profectione Ludovici VII in Orientem, The Journey of Louis VII to the East*, Ed. ve Çev. Virginia Gingerick Berry, Records of Civilization, Sources and Studies, New York: Columbia University Press, 1948.
- OĞUZ, Mevlüt. *Anadolu'nun Fethi, Türk Ermeni İlişkileri ve Kilise (1018-1923)*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2004.
- O'LEARY, De Lacy. *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (Çev. Hüseyin Yurdaydın, Yaşar Kutluay), Ankara, 1971.
- OMRAN, Mahmoud Said. "John Kinnamos as a Historian of the Second Crusade". *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999: 45-55.
- OSTROGORSKY, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- OTTO VON FREISING. *The Deeds of Frederick Barbarossa by Otto of Freising*, terc. Ch. Mierow, Record of Civilization, Sources and Studies, New York: Columbia University Press, 1953.
- \_\_\_\_\_ *The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D. by Otto, Bishop of Freising*, terc. Ch. Mierow, Record of Civilization, Sources and Studies, New York: Columbia University Pres, 1966.
- ÖZTÜRK, Levent. *Haçlı Seferleri'ne Kadar Abbâsiler Döneminde Hristiyanlar (132-488/750-1095)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1994; *Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hristiyanlar*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- PAYNE, Robert. *The Crusades*, London: Robert Hale, 1994.
- PHILIPS, Jonathan. *Defenders of the Holy Land*, Oxford: Clarendon Pres, 1996.
- PHOCAS, John. "A General Discription of the Settlements and Places belonging to Syria and Phoenicia on the way from Antioch to Jerusalem and of the Holy Places of Palestine". *Jerusalem Pilgrimage, 1099-1185*, (Ed. ve Çev. J. Wilkinson, J. Hill, W. F. Ryan, *Haklayt Society Second Series*, Vol. 167,

1988.

PRAWER, Joshua. *Histoire du royaume Latin de Jérusalem*, I, Paris, 1969.

\_\_\_\_\_ "The Settlement of the Latins in Jerusalem". *Speculum*, XXVII 1952: 490-503.

\_\_\_\_\_ *The World of the Crusaders*, London, 1972a.

\_\_\_\_\_ *The Latin Kingdom of Jerusalem: European Colonialism in the Middle Ages*, London, 1972b.

\_\_\_\_\_ "The Armenians in Jerusalem Under the Crusaders". *Armenian and Biblical Studies*, Michael E. Stone (Ed), Jerusalem, 1976: 223-236.

\_\_\_\_\_ "Social Classes in the Crusader States: the "Minorities". Kenneth M. Setton (Ed), *A History of the Crusades*, London: The University of Wisconsin Press, V, 1985a: 59-115.

\_\_\_\_\_ "Social Classes in the Latin Kingdom: The Franks". (Ed. Kenneth, M. Setton), *A History of the Crusades*, V, London: The University of Wisconsin Press, 1985b: 117-193.

PRINGLE, R. Denys. "The Christian Population of Palestine at the time of the Crusader Kingdom: The Evidence of the Churches". *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999: 151-161.

RABIE, Hassanein Mohamed. "Saladin's Diplomacy Towards Byzantium in the Light of the Battle of Hittin". *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999: 65-75.

RANDERS, J.-PEHRSON. *Barbarians and Romans: The Birth Struggle of Europe A.D. 400-700*, University of Oklahoma Press, 1983.

READ, Piers Paul. *Tapınak Şövalyeleri*, Ankara: Dost Kitabevi, 1999.

RICHARD, Jean. "The Political and Ecclesiastical Organization of the Crusader States". Ed. Kenneth, M. Setton. *A History of the Crusades*, London: The University of Wisconsin Press, V, 1985: 193-251.

RILEY-SMITH, Jonathan. *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London, 1986.

\_\_\_\_\_ *The Crusades, A Short History*, New Haven and London: Yale University Press, 1987.

\_\_\_\_\_ *The First Crusaders, 1095-1131*, Cambridge, 1997a.



- \_\_\_\_\_ "The Idea of Crusading in the Charters of Early Crusaders, 1095-1102".  
*Le Concile de Clermont de 1095 et L'appel a' la Croisade*, Collection de  
L'école Française de Rome-236, Rome, 1997b.
- \_\_\_\_\_ "Raymond IV of St. Gilles, Achard of Arles and the Conquest of Lebnan".  
Essays presented to Bernard Hamilton (Ed). John France, William G. Zajac,  
*The Crusades and Their Sources*, Aldershot, 1998.
- RAYMOND OF AGUILERS *Liber*, J. H. Hill ve L. Hill (Ed), Paris 1969.
- ROBERT DE CLARI. *İstanbul'un Zaptı (1204)*, (Çev. Beynun Akyavaş), Ankara:  
Türk Tarih Kurumu, 1994.
- ROSE, Arnold M. "Minorities". *International Encyclopaedia of the Social Sciences*,  
X, 1968.
- RUBENSTEIN, Richard E. *İsa Nasıl Tanrı Oldu?*, (Çev. Cem Demirkan), İstanbul:  
Gelenek Yayıncılık, 2004.
- RUNCIMAN, Steven. "Charlamagne and Palestine". *English Historical Review I*,  
1935: 606-619.
- \_\_\_\_\_ *The Eastern Schism: A Study of the Papacy and the Eastern Churches  
during the XIth and XIIth Centuries*, Oxford, 1956, 1991.
- \_\_\_\_\_ *Haçlı Seferleri Tarihi, I*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih  
Kurumu, 1989.
- \_\_\_\_\_ *Haçlı Seferleri Tarihi, II*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih  
Kurumu, 1992.
- \_\_\_\_\_ *Haçlı Seferleri Tarihi, III*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih  
Kurumu, 1992.
- RUSSELL, Josiah C. "The Population of the Crusader States". Kenneth M. Setton  
(Ed), *A History of the Crusades*, V, London: The University of Wisconsin  
Press, 1985: 295-315.
- RYAN, F. R. ve A. S. FINK. *Fulcher of Chartres: A History of the Expedition to  
Jerusalem, 1095-1127*, Knoxville: University of Tennessee Press, 1969.
- SANJIAN, Avedis Kırkor. *The Armenian Communities in Syria Under Ottoman  
Dominian*, Oxford, 1965.
- SCHIMMEL, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara, 1955.
- SCOGNAMILLA, Giovanni. *Medeniyetler Çatışmasında Batının İnanç Temelleri*,

- İstanbul: Kara Kutu Yayınları, 3. baskı, 2003.
- SEGAL, Judah Benzion. *Edessa (Urfa) "Kutsal Şehir"*, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. baskı, 2002.
- SETTON, Kenneth M.(Ed). *A History of the Crusades*, Philadelphia, 1955.
- SEVİM, Ali. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- SIBERRY, Elizabeth. *The New Crusaders, Images of the Crusades in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, Sydney: Ashgate, 2000.
- SMAIL R.C. *Crusading Warfare 1097-1192*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- SOMERVILLE, R. *The Councils of Urban II, Decreta Claramontensia, I*, London, 1972.
- \_\_\_\_\_ "The Council of Clermont (1095) and Latin Christian Society". *Archivum historiae pontificiae*, XII, 1974: 62-82.
- \_\_\_\_\_ "The Council of Clermont and the First Crusade". *Studia Gratiana*, XX, 1976: 323-338.
- SOUTHERN, Richard W. *Ortaçağ Avrupasında İslam Algısı*, (Çev. Ahmet Aydoğan), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2. baskı, 2001.
- SPULER, Bertold. *Die Morganlanddischen Kirchen*, Leiden, 1964.
- SÜRYÂNÎ MİKHAİL. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-99)*, nşr. ve terc. J. B. Chabot, 4 cilt, Paris 1899-1924 ; Türkçe terc. H.D. Andreasyan, Süryanî Keşiş Mihail'in Vekayînâmesi, 2 cilt (TTK, henüz neşredilmedi).
- ŞAHİN, M. Süreyya. *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- TATE, Georges. *The Crusades and the Holy Land*, Thames & Hudson, 1996.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin. "Lübnan". *İslam Ansiklopedisi*
- TOYNBEE, A. J. *A Study of History*, Oxford: Oxford University Press, 1958.
- TUDELA'LI BENJAMİN ve RATİSBON'LU PETACHİA. *Ortaçağ'da (12. yy.) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (Çev. Nuh Arslantaş), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- TÜMER, G. ve A. KÜÇÜK. *Dinler Tarihi*, Ankara, 1993.

- URAS, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1976.
- URFALI MATEOS. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, 2000.
- ÛSÂME İBN MÛNKİZ. *İbretler Kitabı (Kitab El-İ'tibar)*, (Çev. Yusuf Ziya Cömert), İstanbul: Ses Yayınları, 1992.
- VASILIEV, A. A. *History of the Byzantine Empire (324-1453)*, II, The University of Wisconsin Press, 1964.
- WARE, Timothy. *The Orthodox Church*, London: Penguin Books, 1991.
- WELLS, H. G. *Kısa Dünya Tarihi*, (Çev. Ziya İshan), İstanbul, 1972.
- WILLIAM OF TYRE. *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, RHC, Occ., I, (Çev. E. A. Babcock ve A. C. Krey), *A History of Deeds Done Beyond the Sea, By William Archbishop of Tyre*, Cilt I-II, Record of Civilization, Sources and Studies, New York: Columbia University Press, 1943.
- \_\_\_\_\_ *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, IX, 1-2, 5, *Patrologia Latina*, Çev. James Brundage, *The Crusades: A Documentary History*, Milwaukee, WI: Marquette University Press, 1962.
- YAWDALE, Ralph B. *Bohemond I, Prince of Antioch*, Princeton, 1924.
- ZITELMANN, Arnulf. *Dünya Dinleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003.

**EK-I: EDESSA (URFA) HAÇLI KONTLARI**

- I. Baudouin (de Boulogne) (1099-1100)
- II. Baudouin (Le Bourg) (1100-1118)
  - Tancred (1104-1105), vekaleten
  - Richard de Salerne (1105-1108), vekaleten
  - Galeran du Paiset (Birecik hâkimi) (1118-1119), vekaleten
- I. Joscelin (de Courtenay) (1119-1131)
- II. Joscelin (de Courtenay) (1131-1144)
- III. Joscelin (de Courtenay), ismen

**ANTİOCHEİA (ANTAKYA) PRİNKEPSLERİ**

- I.Bohemond (1099-1111)
  - Tancred (1101-1112) ( I. Bohemond ve II. Bohemond'a vekillik yaptı)
- II. Bohemond (1111-1130)
  - Solerno'lu Roger (1112-1119) (II. Bohemond'un naibi)
  - Kudüs Kralı II. Baodouin (1119-1126)
  - Prenses Konstance (1130-1164)
  - Poitiers'li Raymond (1140-1149)
  - Chattillon'lu Raynold (1153-1160)
- III. Bohemond (1163-1201)
- IV. Bohemond (1201-1216)
  - Raymond (Rupen) (1216-1219)
- IV. Bohemond (1219-1233)
- V. Bohemond (1233-1252)
- VI. Bohemond (1252-1275)
- VII. Bohemond (1275-1287)

**TRİPOLİS (TRABLUŞAM) KONTLARI**

- Toulouse Kontu Raymond (1103-1105)
- William- Jordan (1105-1109)
- Bertrand (1109-1112)
- Pons (1112-1137)
- II. Raymond (1137-1152)
- III. Raymond (1152-1187) ve IV. Bohemond (Antiochia'lı) (1187-1233)

## **EK-2 : KUDÜS LATİN KRALLARI**

Godefroi of Bouillon (1099-1100)

I. Baudouin (de Boulogne) (1100-1118)

II. Baudoin (Le Bourg) (1118-1131)

Fulk of Anjou (1131-1143)

Melisende (Naip olarak) (1143-1152)

III. Baudouin (1143-1163)

I. Amalric (1163-1174)

IV. Baudouin (1174-1185)

Guy of Lusignan (1185-1191)

Henry of Champagne (1192-1197)

II. Amalric

John of Brienne (tahtı kızına bıraktı) (1210-1225)

Isabella/Yolanda (II. Friedrich Hohenstaufen'in eşi) (1225-1228)

### **Kudüs Krallığında hak iddia eden Kıbrıs Kralları:**

1243 yılında Frederick'in oğlu Konrad'ın tahttan azledilmesinden sonra Kıbrıs krallarının önce saltanat vekilliği, 1268'den sonra da tac hakkı onandı. Bu olaydan sonra tahtta hak iddia eden Kıbrıs karalları sırasıyla şöyledir:

Henry (1228-1253)

II. Hugh (1253-1267)

III. Hugh (1267-1284)

John (1284-1285)

II. Henry (1285-1331)

(Kıbrıs kralları 1474'e kadar bu iddiayı sürdürdüler, Rene d'Anjou bu ünvanı almış olabilir)

**EK-2'nin devamı:****Napolitan Krallar:**

Kudüs kralı I. Amalric'in kızı Marie d' Antioche Kudüs Krallığı hakkını 1269 Napoli Kralı ve Provence Kontu I. Caharles'a devretmiş ve bu durum 1277'de Papa tarafından da onaylanmıştır. Bu olaydan sonra Napoli kralları ve Provence kontları aynı zamanda "Kudüs Kralı" ünvanını da almışlardır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır :

- I. Charles (1277-1285)
- II. Charles (1285-1309)
- I. Robert (1309-1343)
- I. Jeanne (1343-1382)
- I. Louis (1382-1384)
- II. Louis (1384-1417)
- III. Louis (1427-1433)
- René de Anjou (1434-1480)
- III. Charles (1480-1481)

### **EK-3: KUDÜS'ÜN LATİN PATRİKLERİ**

Arnoul (1099)  
 Pisa'lı Daimbert (1099-1102)  
 Ehremar (1102)  
 Pisa'lı Daimbert (yeniden) (1102-1107)  
 Arles'li Ghibbelin (1107-1112)  
 Arnoul (yeniden) (1112-1118)  
 Picquigny'li Garmond (1119-1128)  
 Stephan (1128-1130)  
 Malines'li I. William (1130-1145)  
 Fulk (1146-1157)  
 Amalric (1157-1180)  
 Heraclius (1180-1191)  
 1187 yılında Hattin Savaşı sonucunda Latinler Kudüs'ü kaybetti ve Patriklik Akka'ya taşınmıştır.  
 (1191-1194)-Boş  
 Keşiş Aymar (1194-1202)  
 Soffred (1202-1204)  
 Albert Avogadio (1204-1214)  
 Merencourt'lu Raoul (1214-1225)  
 Lausanne'lı Gerald (1225-1238)  
 Boş (1238-1240)  
 Nantes'lı Robert (1240-1254)  
 Jacques Pantaléon (1255-1261)  
 Agen'lı II. William (1261-1270)  
 Cosenza'lı Thomas Agni (1271-1277)  
 Versailles'lı John (1278-1287)  
 Hanapes'lı Nicholas (1288-1291)  
 1291'de Akka kaybedildi ve 1889'a kadar Patriklik makamı onursal olarak sürdü.  
 Luigi Piavi (1889-1905)  
 (1905-1907)-Boş  
 Filippo Camassei (1907-1919)  
 Luigi Balassina (1920-1947)  
 (1947-1949)-Boş  
 Alberto Gori (1949-1970)  
 Giacomo Giuseppe Beltritti (1970-1987)  
 Michel Sabah (1987'den günümüze)

Kaynak: Wikipedia, the free encyclopedia htm.







Kaynak: Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997

**EK- Harita-III**



